

ΠΡΑΚΤΙΚΑ
ΤΗΣ ΕΝ ΑΘΗΝΑΙΣ
ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΗΣ ΕΤΑΙΡΕΙΑΣ
ΤΟΥ ΕΤΟΥΣ 2007

Ἀπαγορεύεται ἡ ἀναδημοσίευση τοῦ κειμένου, τῶν φωτογραφιῶν καὶ τῶν σχεδίων
χωρὶς τὴν ἄδεια τοῦ Διοικητικοῦ Συμβουλίου τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας.
Ἡ Ἑταιρεία διατηρεῖ τὸ δικαίωμα τῆς πλήρους καὶ ὀριστικῆς δημοσιεύσεως
τῶν ἀνασκαφῶν καὶ ἐρευνῶν ποὺ περιλαμβάνονται σὲ τοῦτο τὸν τόμο.

ΠΡΑΚΤΙΚΑ
ΤΗΣ ΕΝ ΑΘΗΝΑΙΣ
ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΗΣ
ΕΤΑΙΡΕΙΑΣ

ΤΟΥ ΕΤΟΥΣ

2007

ΑΘΗΝΑΙ 2010

TOMOΣ 162 (2007)

ISSN 1105-0969

© Ἡ ἐν Ἀθήναις Ἀρχαιολογικὴ Ἑταιρεία, Πανεπιστημίου 22, 10672

Τηλ. (210) 3600589, FAX (210) 3644996

secr@archetai.gr • www.archetai.gr

Γενικὴ ἐπιμέλεια ἔκδοσης
Ἐλευθερία Κονδυλάκη Κόντου

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

Διοικητικόν Συμβούλιον κατά τὴν τριετίαν 2005-2008	θ'
Ἔκθεσις τοῦ Γενικοῦ Γραμματέως τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἐπιτροπῆς Βασιλείου Χ. Πετράκου γιὰ τὸ ἔργον τῆς κατὰ τὸ ἔτος 2007	ια'

Α' ΕΚΘΕΣΕΙΣ ΤΩΝ ΑΝΑΣΚΑΦΕΩΝ

1. ΝΕΚΡΟΤΑΦΕΙΟ ΤΣΕΠΙ ΜΑΡΑΘΩΝΟΣ ὑπὸ Μαρίας Παντελίδου Γκόφα	πίν. 1 - 9	1 - 8
2. ΑΝΑΣΚΑΦΗ ΣΤΗ ΣΚΑΛΑ ΩΡΩΠΟΥ ὑπὸ Ἀλεξάνδρου Μαζαράκη Αἰνιάνος	πίν. 10 - 16	9 - 14
3. ΑΝΑΣΚΑΦΗ ΜΥΚΗΝΩΝ ὑπὸ Σπύρου Ε. Ἰακωβίδη	πίν. 17 - 21	15 - 21
4. ΑΝΑΣΚΑΦΗ ΜΕΣΣΗΝΗΣ ὑπὸ Πέτρου Γ. Θέμελη	πίν. 22 - 40	23 - 47
5. ΑΝΑΣΚΑΦΗ ΣΤΟ ΚΑΣΤΡΙ ΧΑΛΑΝΔΡΙΑΝΗΣ ΣΥΡΟΥ ὑπὸ Μαρίας Ε. Μαρθάρη	πίν. 41 - 44	49 - 53
6. ΑΝΑΣΚΑΦΗ ΖΩΜΙΝΘΟΥ ὑπὸ Γιάννη Σακελλαράκη	πίν. 45 - 71	55 - 97

Β' ΣΥΝΤΗΡΗΣΗ ΚΑΙ ΜΕΛΕΤΗ ΜΝΗΜΕΙΩΝ

- ΠΡΟΪΣΤΟΡΙΚΟΣ ΟΙΚΙΣΜΟΣ

ΦΙΛΙΠΠΩΝ «ΝΤΙΚΙΛΙ ΤΑΣ»

ὑπὸ Χαίδως Κουκούλη Χρυσανθάκη *πίν. 72 - 73* 99 - 103

- ΑΝΑΣΚΑΦΗ ΑΚΡΩΤΗΡΙΟΥ ΘΗΡΑΣ

ὑπὸ Χρίστου Γ. Ντούμα

πίν. 74 - 77 105 - 113

- Ἔργασίες συντήρησης καὶ μελέτης
εὐρημάτων ΑΝΑΣΚΑΦΩΝ ΖΑΚΡΟΥ

ὑπὸ Λευτέρη Νικ. Πλάτωνος

πίν. 78 115 - 121

Γ' ΔΗΜΟΣΙΕΥΜΑΤΑ

123 - 130

Δ' ΜΟΡΦΩΤΙΚΗ ΔΡΑΣΗ

131 - 134

Σημείωμα Σύνταξης

135

ΠΙΝΑΚΕΣ

ΔΙΟΙΚΗΤΙΚΟΝ ΣΥΜΒΟΥΛΙΟΝ
ΤΗΣ ΕΝ ΑΘΗΝΑΙΣ ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΗΣ ΕΤΑΙΡΕΙΑΣ

ΚΑΤΑ ΤΗΝ ΤΡΙΕΤΙΑΝ 2005 - 2008

ΠΡΟΕΔΡΟΣ

ΕΠΑΜΕΙΝΩΝΔΑΣ ΣΠΗΛΙΩΤΟΠΟΥΛΟΣ

ΑΝΤΙΠΡΟΕΔΡΟΣ

ΑΔΑΜΑΝΤΙΑ ΟΙΚΟΝΟΜΙΔΟΥ

ΓΕΝΙΚΟΣ ΓΡΑΜΜΑΤΕΥΣ

ΒΑΣΙΛΕΙΟΣ Χ. ΠΕΤΡΑΚΟΣ

ΣΥΜΒΟΥΛΟΙ

ΝΤΟΡΑ ΒΑΣΙΛΙΚΟΥ

ΠΑΝΑΓΙΩΤΗΣ ΒΟΚΟΤΟΠΟΥΛΟΣ

ΙΟΡΔΑΝΗΣ ΔΗΜΑΚΟΠΟΥΛΟΣ

ΣΠΥΡΟΣ ΕΥΑΓΓΕΛΑΤΟΣ

ΣΠΥΡΙΔΩΝ ΚΑΝΙΝΙΑΣ

ΔΙΟΝΥΣΙΟΣ ΜΙΝΩΤΟΣ

ΙΩΑΝΝΗΣ ΠΑΠΑΠΟΣΤΟΛΟΥ

ΕΛΕΝΗ ΠΑΠΑΣΤΑΥΡΟΥ

ΕΚΘΕΣΗ*

ΤΟΥ ΓΕΝΙΚΟΥ ΓΡΑΜΜΑΤΕΩΣ
ΓΙΑ ΤΟ ΕΡΓΟΝ ΤΗΣ ΕΤΑΙΡΕΙΑΣ

ΚΑΤΑ ΤΟ ΕΤΟΣ 2007

Γιὰ τὴ χρονιά πού πέρασε, τὸ 2007, εἴχαμε ἐλπίσει καὶ εἴχαμε εὐχηθεῖ νὰ ἦταν αἴσια. Τὰ πράγματα διέψευσαν αὐτὲς τὲς ἐλπίδες. Ἀντίθετα μάλιστα, τὰ ὅσα συνέβησαν δημιούργησαν πληγὲς πού ἄφησαν σημάδια στὸν τόπο, σημάδια στὴ φύση πού μᾶς ἔχει δοθεῖ καὶ σημάδια στὸ πνεῦμα καὶ στὴν ψυχὴ τῶν ἀνθρώπων. Τὸ ὅτι τὰ ξεχνᾶμε ἢ τὰ ἀπωθοῦμε στὸ βάθος τῆς συνείδησής μας δὲν σημαίνει ὅτι δὲν ὑπάρχουν, ὅτι δὲν μᾶς ἐπηρεάζουν καὶ ὅτι δὲν ἔχουν συνέπειες. Ἀποτελοῦν μέρος τῆς ζωῆς μας πού πέρασε καὶ φορτίο μόνιμο στὴν πορεία μας.

Ἄλλὰ μαζί μὲ τὰ πολὺ μεγάλα γεγονότα καὶ ζητήματα τοῦ 2007 πού γνωρίζετε, ὑπάρχουν καὶ τὰ ἄλλα, τῶν προσωπικῶν ἐνδιαφερόντων, πού μᾶς συγκεντρώνουν. Γιὰ μερικὰ θὰ κάνω σύντομες μνεῖες στὸ τέλος τῆς ὁμιλίας μου. Τώρα γυρίζω στὸ πρῶτο καθῆκον μου, νὰ μνημονεύσω ἐκείνους πού μᾶς ἄφησαν κατὰ τὸ 2007.

Ὁ Ἑλπιδοφόρος Παπαντωνίου (1911 - 6.1.2007), ἀπὸ τὴν Ἀντιμάχεια τῆς Κω, ὑπῆρξε διακεκριμένος ἰατρός, μὲ σπουδὲς στὴν Ἑλλάδα καὶ στὶς ΗΠΑ. Ὑπηρετήσε στὸν Εὐαγγελισμό, ἔλαβε μέρος στὸν Ἀλβανικὸ πόλεμο ὡς ἑθελοντὴς Δωδεκανήσιος ἑφεδρος ἀξιωματικὸς καὶ προσέφερε, κατὰ τὴ διάρκεια τῶν πολεμικῶν ἐπιχειρήσεων, πολὺτιμες ὑπηρεσίες γιὰ τὲς ὁποῖες ἡ Πολιτεία τὸν ἐτίμησε.

* Βλ. καὶ Ἔργον 2007, 7-11 καὶ 105-125.

Οἱ ἀνθρωπιστικὲς του τάσεις – μὲ τὴν ἔννοια τοῦ λογίου – ἐκδηλώθηκαν μὲ τὴν ἰδρυση καὶ πλουτισμὸ βιβλιοθήκης στὴν Ἀντιμάχεια καθὼς καὶ πινακοθήκης μὲ ἔργα τέχνης πού προσέφερε ὁ ἴδιος. Ἐκδηλώθηκε ἀκόμη μὲ τὴ συγγραφή ἱστορικῶν μελετῶν μὲ θέματα ἀπὸ τὰ Δωδεκάνησα. Τὴν ἱατρικὴ του προσφορὰ τὴν εἶδαμε πρῶτα στὸν πόλεμο τῆς Ἀλβανίας καὶ τὴν κατόπιν δράση του τὴν μαρτυροῦν οἱ ὁμότεχοί του καὶ ὅλοι ὅσοι τὸν γνώρισαν.

Ἡ *Θάλεια Λαζαρίδου* (1918-9.1.2007) φιλόλογος, διετέλεσε καθηγήτρια καὶ λυκειάρχης στὴ Μέση Ἐκπαίδευση. Ἦταν σύζυγος τοῦ ἀειμνήστου Ἐφόρου τῶν Ἀρχαιοτήτων καὶ Γενικοῦ Ἐπιθεωρητοῦ Ἀρχαιοτήτων Δημητρίου Λαζαρίδη, καὶ ἐταῖρος μας ἀπὸ τὸ 1988.

Ὁ *Ἡλίας Κόλλιας* (27.6.1936 - 9.1.2007) ἀπὸ τὸν Πειραιὰ ἔγινε Ἐφορος τῶν Βυζαντινῶν Ἀρχαιοτήτων τὸ 1978 καὶ τὸν ὑπηρεσιακὸ του βίο τὸν διήνυσε στὴ Δωδεκάνησο μὲ ἔδρα τὴν Ρόδο, ὅπου ἀνέπτυξε πολλαπλὴ ἐπιστημονικὴ δραστηριότητα μὲ ἀνασκαφές, ἀναστηλώσεις καὶ δημιουργία μουσείων. Στὸ ἔργο του ξεχωρίζει τὸ μεσαιωνικὸ μουσεῖο τῆς Ρόδου στὸ ἀνακατασκευασμένο ἀπὸ τοὺς Ἰταλοὺς παλάτι τοῦ Μεγάλου Μαγίστρου. Ἰδιαίτερη φροντίδα ἔδειξε γιὰ τὶς ἐρειπωμένες καὶ παραμορφωμένες ἐκκλησίες τῆς μεσαιωνικῆς Ρόδου τὶς ὁποῖες ἀναστήλωσε καὶ ἀποκατέστησε ὡς μνημεῖα. Οἱ πολλὲς μελέτες του ἀφοροῦν μνημεῖα τῆς Ρόδου καὶ τῶν ἄλλων νησιῶν τῆς Δωδεκανήσου.

Παλαιότατος καὶ ἀγαπητὸς ἐταῖρος ἦταν ὁ *Νικόλαος Μπουφίδης* ἀπὸ τὴν Ἀθήνα (1914 - 13.1.2007). Διετέλεσε ἕκτακτος ἔμμισθος Ἐπιμελητῆς τῆς Αἰγυπτιακῆς Συλλογῆς τοῦ Ἐθνικοῦ Ἀρχαιολογικοῦ Μουσείου ἀπὸ τὸ 1937 καὶ Φροντιστῆς τῆς ἴδιας Συλλογῆς ἀπὸ τὸ 1942. Οἱ μελέτες του γιὰ σημαντικὰ μνημεῖα τῆς Αἰγυπτιακῆς Συλλογῆς ἐξακολουθοῦν νὰ εἶναι ἀπὸ τὶς λίγες Ἑλλήνων σὲ ἐλληνικὴ γλῶσσα γιὰ θέματα αἰγυπτιακῆς ἀρχαιολογίας.

Ἡ *Ἐλένη Κούκου* (1921 - 5.3.2007), ἀπὸ τὴν Ἐρεσὸ τῆς Λέσβου, ὑπῆρξε σημαντικὴ προσωπικότης τῆς νεοελληνικῆς ἱστοριογραφίας. Καθηγήτρια στὸ Πανεπιστήμιο τῶν Ἀθηνῶν εἶχε γράψει πλῆθος μελετῶν γιὰ ζητήματα μεταβυζαντινῆς καὶ νεώτερης ἐλληνικῆς ἱστορίας. Ἰδιαίτερα εἶχε ἀσχοληθεῖ μὲ τὸν βίο, τὴν προσωπικότητα καὶ τὸ ἔργο τοῦ Ἰωάννη Καποδίστρια καὶ τὰ μεγάλα ἔργα της πού τοῦ ἀφιέρωσε εἶναι καρπὸς πολύμοχθων ἐρευνῶν καὶ θαυμασμοῦ γιὰ τὸν πρῶτο Κυβερνήτη τῆς Ἑλλάδος.

Ὁ *Peter Marshall Fraser* (1918 - 15.9.2007), Ἐπίτιμος Ἀντιπρόεδρος

τοῦ Συμβουλίου τῆς Ἑταιρείας ἦλθε ἐπισήμως στήν Ἑλλάδα τὸ 1945 ὡς μαθητῆς τῆς Ἀγγλικῆς Ἀρχαιολογικῆς Σχολῆς. Ἀλλὰ δὲν ἦταν αὐτὴ ἡ πρώτη του ἔλευση στήν Ἑλλάδα. Τὸ καλοκαίρι τοῦ 1943 λοχαγὸς σὲ μονάδα κομμάντος μὲ τὸ ὄνομα Δύναμις 133 ἔπεσε μὲ ἀλεξίπτωτο στὴν Πελοπόννησο καὶ ἐπὶ ἓνα χρόνο κυκλοφοροῦσε ἐκεῖ μυστικά κινδυνεύοντας κάθε στιγμή. Ἐκπλήρωσε τὴν ἀποστολὴ του, διέφυγε στὴν Ἰταλία ὅπου ἤδη εἶχαν πατήσει οἱ σύμμαχοι καὶ πολὺ σύντομα ἔπεσε πάλι μὲ ἀλεξίπτωτο στὴ Ρούμελη, κοντὰ στὴ Λαμία. Ἀποστρατεύθηκε τὸ 1945 καὶ ἀπὸ τότε ἀφιερώθηκε στὴν ἐπιστήμη, τὴν ἀρχαιολογία καὶ τὴν ἀρχαία ἱστορία. Μᾶς χάρισε ἐξαιρετικὰ ἔργα, ὅπως τὰ βιβλία του γιὰ τὶς στῆλες τῆς Βοιωτίας (*Boeotian and West Greek Tombstones*, 1957) καὶ γιὰ τὶς ἐπιγραφές τῆς Σαμοθράκης (*Samothrace, The Inscriptions on Stone*, 1960). Ἀκολούθησαν ἡ τρίτομη *Πτολεμαϊκὴ Ἀλεξάνδρεια* (*Ptolemaic Alexandria*, 1972), *Οἱ πόλεις τοῦ Μ. Ἀλεξάνδρου* (*Cities of Alexander the Great*, 1996), καὶ παραλείποντας ἄλλα βιβλία καὶ μικρότερες μελέτες, μνημονεύω τὸ ὑπὸ τὴν ἔμπνευση, καθοδήγηση καὶ συμβολὴ του ἔκδοση τοῦ μνημειώδους πεντάτομου μέχρι στιγμῆς *Λεξικοῦ τῶν ἐλληνικῶν κυρίων ὀνομάτων* (*A Lexicon of Greek Proper Names*), τοῦ ὁποίου ὁ πρῶτος τόμος ἐκδόθηκε τὸ 1987, πρὶν ἀπὸ 20 χρόνια. Ὁ Peter M. Fraser ὑπῆρξε γνήσιος ἐπιστήμων, φίλος τῆς Ἑλλάδος καὶ τῶν Ἑλλήνων καὶ φίλος τῆς Ἑταιρείας.

Ὁ ἐπίτιμος Σύμβουλος τῆς Ἑταιρείας *Henri Metzger* (19.8.1912-2.10.2007), ὑπῆρξε ἐλληνιστῆς καὶ ἀρχαιολόγος γεννημένος στὴ La Tronche (Isère) τῆς Γαλλίας. Σπούδασε στὴν *École Normale Supérieure* καὶ διετέλεσε μέλος τῆς Γαλλικῆς Ἀρχαιολογικῆς Σχολῆς τῶν Ἀθηνῶν πρὶν καὶ μετὰ τὸν πόλεμο (1938/39, 1940/45) ὡς καὶ διευθυντῆς τοῦ Γαλλικοῦ Ἀρχαιολογικοῦ Ἰνστιτούτου τῆς Κωνσταντινουπόλεως (1975-1980). Ἀσχολήθηκε εἰδικῶς μὲ τὴν εἰκονογραφία τῆς ἀττικῆς κεραμεικῆς τοῦ 4ου π.Χ. αἰῶνος καὶ δίδαξε ἱστορία τῆς ἀρχαίας ἐλληνικῆς Τέχνης ἐπὶ δεκαετίες στὸ Πανεπιστήμιο τῆς Lyon ὅπου εἶχα τὴν τύχη νὰ ἀκούσω τὰ μαθήματά του. Ὡς διευθυντῆς ἐπίσης γαλλικῆς ἀρχαιολογικῆς ἀποστολῆς στὴ Μικρὰ Ἀσία (Ἐάνθος, Λητῶν) δημοσίευσε σημαντικὲς δημοσιεύσεις.

Ἡ *Πόπη (Καλλιόπη) Ζώρα* (24.1.1924 - 27.10.2007), ἐπίτιμη διευθύντρια τοῦ Μουσείου Ἑλληνικῆς Λαϊκῆς Τέχνης, γεννημένη στὴν Ἀνδρίτσαινα, ὑπῆρξε πρωτοπόρος στὴν ἔρευνα, τὴ διάσωση καὶ τὴν προβολὴ τῶν μνημείων τοῦ νεοελληνικοῦ λαϊκοῦ πολιτισμοῦ. Τὸ 1956 ἀνέλαβε τὴ διεύθυνση τοῦ τότε

ὀνομαζομένου Ἐθνικοῦ Μουσείου Κοσμητικῶν Τεχνῶν καὶ μέσα στὰ χρόνια τὸ ἀναμόρφωσε ἐκ βάθρων, τοῦ ἔδωσε ἐπιστημονικὴ ὑπόσταση καὶ τὸ πλούτισε. Τὸ 1973 τὸ Μουσεῖο μεταφέρθηκε ἀπὸ τὸ Τζαμί στὸ Μοναστηράκι, στὴν ὁδὸ Κυδαθηναίων, ὅπου βρίσκεται σήμερα ὡς Μουσεῖο Ἑλληνικῆς Λαϊκῆς Τέχνης καὶ στὸ Τζαμί ἐκτέθηκε ἡ Συλλογὴ Λαϊκῆς Κεραμεικῆς τοῦ Βασίλη Κυριαζόπουλου. Ἔως τὸ 1981, ποὺ ἡ Πόπη Ζώρα ἀποχώρησε ἀπὸ τὴν κρατικὴ Ἵπηρεσία, εἶχε ἐπιτελέσει σημαντικὸ ἔργο μὲ περιοδικὲς ἐκθέσεις, συνέδρια, διδασκαλία καὶ συγγραφὴ ἔργων γιὰ τὴν ἑλληνικὴ λαϊκὴ τέχνη, σημαντικότερα ἀπὸ τὰ ὁποῖα εἶναι τὰ *Κεντήματα καὶ Κοσμήματα τῆς Ἑλληνικῆς φορεσιᾶς καὶ ἡ Λαϊκὴ Τέχνη*.

Για νὰ ὀλοκληρώσω ὅσα ἀφοροῦν τοὺς ἐταίρους καὶ τοὺς φίλους τῆς Ἑταιρείας, μνημονεύω ὅτι ὁ Παναγιώτης Βελισσαρίου, ὁ ὁποῖος ἔφυγε στίς 27 Αὐγούστου 2006, μὲ ιδιόχειρη διαθήκη του κληροδότησε τὸ σπίτι του στὸ Μοσχάτο στὴν Ἑταιρεία ὡς καὶ τὴ βιβλιοθήκη του. Τὴν ἡμέρα τῆς συμπλήρωσης ἑνὸς χρόνου ἀπὸ τὸν θάνατο τοῦ Παναγιώτη Βελισσαρίου ἡ φωτιὰ τῆς Πελοποννήσου πυρπόλησε τὸ ἄλλο του σπίτι στὴν Ποταμιὰ τῆς Μεγαλοπόλεως. Καταστράφηκε ὀλόκληρη ἡ ἐκεῖ βιβλιοθήκη του καί, τὸ χειρότερο, τὸ ἀρχεῖο του καὶ τὸ ὑλικὸ τῆς μελέτης του γιὰ τὴ Βασιλικὴ τοῦ Λεχαιίου.

Κλείνω τὸ προοίμιό μου μὲ μιὰ εὐχάριστη εἰδηση. Ὁ γνωστός φιλότεχνος κ. Δημήτριος Τσάμης δώρησε στὴν Ἑταιρεία ἕνα μεγάλο χρηματικὸ ποσὸν τοῦ ὁποίου τὰ εἰσοδήματα θὰ χρησιμοποιοῦνται γιὰ δημοσιεύσεις. Τὸ Συμβούλιο αἰσθάνεται ὅτι τὸ ἔργο του ἀναγνωρίζεται ὅταν βοηθεῖται στὴ συνέχισή του.

* * *

Τὸ 2007 γιὰ τὴν Ἀρχαιολογικὴ Ἑταιρεία ἄρχισε μὲ τὴ χαρμόσυνη ἐπέτειο τῆς συμπλήρωσης τῶν 170 χρόνων βίου καὶ δράσης της. Στὴν Ἑλλάδα εἶναι λίγες τέτοιες ἐπέτειοι, μόνον τρεῖς πνευματικοὶ ὀργανισμοὶ τὴν ἐόρτασαν ἡ Φιλεκαπαιδευτικὴ Ἑταιρεία, ἡ Ἀρχαιολογικὴ Ἑταιρεία καὶ τὸ Πανεπιστήμιο Ἀθηνῶν, τὸ Ὄθωνεο ὅπως ὀνομάστηκε κατὰ τὴν ἰδρυσή του.

Γιὰ ἰδρύματα τόσο παλιὰ, μὲ τὰ ἑλληνικὰ μέτρα, ὑπάρχει πάντα ὁ κίνδυνος τῆς παρακμῆς καὶ τῆς βιολογικῆς φθορᾶς, ποὺ ὀδηγοῦν στὸ σβῆσίμῳ τους. Ἀκόμη ὑπάρχει ἕνας ἄλλος κίνδυνος ἐξίσου μεγάλος. Ἀπὸ τὸν φόβο ὅτι δὲν

εἶναι πλέον ἀρεστὰ στοὺς πολλοὺς, ἀλλάζουν τὸν ἀρχικό, πνευματικό καὶ ἐπιστημονικό σκοπό τους μὲ κάποιον ἄλλο, δῆθεν συγγενικό, προσπαθώντας νὰ κερδίσουν λάμψη, χάνοντας ὅμως τὸ περιεχόμενό τους. Ἡ Ἐταιρεία δὲν ἐνέδωσε σὲ τέτοιες ἰδέες παρὰ τὸ ὅτι τὶς τελευταῖες δεκαετίες οἱ πειρασμοὶ ἦσαν πολλοί. Καὶ πλοῦτο πολὺν θὰ ἀποκτοῦσε καὶ τὴν εὐνοια ἰσχυρῶν κύκλων θὰ εἶχε. Θὰ ἔπρεπε ὅμως νὰ δώσει κάποιο ἀντάλλαγμα καὶ αὐτὸ ἦταν ἡ συμμόρφωσή της μὲ κανόνες πού θὰ τῆς ἀφαιροῦσαν τὴν ἐλευθερία τῆς γνώμης της, τὸ πρῶτο ὄπλο τῆς ἐπιστημονικῆς ἐλευθερίας. Ὅπως θὰ ἔχετε διαπιστώσει, ἀπὸ τὸ 1974 καὶ κατόπιν, τὰ ἀρχαῖα καὶ τὰ ἱστορικά, κυρίως, τοπία, ἔχουν μεγάλη θέση στὴ ζωὴ μας, ὄχι τόσο γιὰ τὴν καλλιτεχνική, ἐπιστημονικὴ ἢ ἱστορικὴ τους ἀξία, ὅσο γιατί ἡ ὑπαρξή τους ἢ ἡ εὕρεσή τους δημιουργοῦν προβλήματα καὶ δυσκολίες δράσης σὲ ἐπιχειρηματικούς κύκλους. Οἱ Κυβερνήσεις ἐπιθυμοῦν πάντοτε τὴν ἀπρόσκοπτη οἰκονομικὴ ἀνάπτυξη τὴν ὁποία, δῆθεν, ἐμποδίζουν τὰ ἀρχαῖα. Ἡ σύγκρουση εἶναι ἀναπόφευκτη καὶ ἀργὰ ἢ γρήγορα νικᾷ ἡ οἰκονομικὴ ἀνάπτυξη. Ὅταν ἔργο σου εἶναι ἡ διατήρηση τῆς μνημειακῆς παράδοσης φυσικό εἶναι ὅτι θὰ συγκρουστεῖς μὲ τὸ κράτος.

Ἡ Ἐταιρεία πού ἀποτελεῖται ἀπὸ ἀνθρώπους κάθε ἐπαγγέλματος καὶ ἐπιστήμης δὲν παρέλειψε ποτέ, εἴτε φανερά εἴτε ἀφανῶς, νὰ ὑποδεικνύει στὸ Κράτος, στὶς Κυβερνήσεις, τὶς ὀρθές ἐνέργειες γιὰ τὸν χειρισμὸ ζητημάτων πού συγκινοῦσαν τοὺς Ἕλληνες. Τὰ τελευταῖα χρόνια μάλιστα ἔγινε πολὺ δυσάρεστη καὶ οἱ ἀφανεῖς ὑποδείξεις τῆς ἀπορρίπτονταν. Ἀναγκάστηκε νὰ τὶς ἐκθέσει δημοσίως. Τὸ ἀποτέλεσμα δὲν ἦταν εὐχάριστο, ἡ Ἐταιρεία ὅμως ἔκρινε ὅτι ἡ ἀνακάλυψη καὶ ἡ μελέτη τῶν ἀρχαίων δὲν εἶναι ἔργο μηχανιστικό, ὅπως ἡ χάραξη καὶ ἡ κατασκευὴ ἐνὸς αὐτοκινητόδρομου, ἀλλὰ κυρίως πνευματικό. Ἡ ἔρευνα τοῦ παρελθόντος ἀποτελεῖ μία κατ' ἐξοχὴν ἠθικὴ ἐνέργεια, διότι σκοπὸς της εἶναι ἡ ἀποκάλυψη τῆς ἀλήθειας. Τὸ νὰ ἐνδώσει λοιπὸν ἡ Ἐταιρεία στὶς ἐπιθυμίες ἰσχυρῶν παραγόντων θὰ σήμαινε, πάντοτε, πλαστογράφηση τῆς ἀλήθειας.

Παρὰ ταῦτα τὰ πράγματα δὲν ἦσαν πάντοτε τόσο δυσάρεστα. Ἐγίναν σὲ ὑπερβολικό βαθμὸ μετὰ τὸ 1974. Συμβατικὸ σημεῖο ἑναρξῆς ἀλλαγῆς τῆς νοοτροπίας στὶς κυβερνήσεις ὡς πρὸς τ' ἀρχαῖα εἶναι ὁ νόμος 159/1975, μὲ τὸν ὁποῖο τὸ Ἀρχαιολογικὸ Συμβούλιο ἔχανε τὸ δικαίωμα νὰ ἀποφασίζει καὶ μόνον γνωμάτευε. Τὰ χειρότερα ἀκολούθησαν.

Ὅπως γνωρίζετε ἡ Ἀρχαιολογικὴ Ὑπηρεσία εἶχε ὡς Προϊστάμενο, ἀπὸ

τὰ χρόνια τοῦ Καποδίστρια, Ἦφορο τῶν Ἀρχαιοτήτων καὶ κατόπιν Γενικὸ Ἦφορο, ἀρχὴ πού τηρήθηκε ἕως τῆ δημοσίευση τοῦ νόμου 1232/1982, με τὸν ὁποῖο καταργήθηκαν οἱ θέσεις τῶν Γενικῶν Διευθυντῶν στὴ Διοίκηση καὶ συνεπῶς τῶν Γενικῶν Ἐφόρων. Στὸ Ὑπουργεῖο Πολιτισμοῦ Προϊστάμενος τῆς ἀκέφαλῆς πλέον Ὑπηρεσίας ἔγινε ὁ Γενικὸς Γραμματεὺς τοῦ Ὑπουργείου, πάντοτε πολιτικὸ πρόσωπο καὶ φυσικὰ με ἄγνοια τῆς ἀρχαιολογικῆς ἐπιστήμης. Τὸ πολιτικὸ αὐτὸ πρόσωπο ἔγινε συγχρόνως καὶ Πρόεδρος τοῦ Κεντρικοῦ Ἀρχαιολογικοῦ Συμβουλίου, ἐνῶ ἕως τὸ τέλος τοῦ 1981 ὁ Πρόεδρος ἦταν ἀνώτατος δικαστικὸς, ἀρεοπαγίτης. Ἡ δικαστικὴ ιδιότης τοῦ Προέδρου ἐξασφάλιζε ὅτι οἱ γνωματεύσεις τοῦ Συμβουλίου θὰ ἦσαν σύμφωνες, τουλάχιστον, με τὸν νόμο καὶ ἡ λειτουργία τοῦ Συμβουλίου θὰ ἦταν ἀνεπηρέαστη ἀπὸ ἐξωεπιστημονικοὺς παράγοντες. Αὐτὰ ὅμως ὅλα καταργήθηκαν, ἡ σύνθεση τοῦ Συμβουλίου ὑπέστη συνεχεῖς μεταβολές καὶ ἔφθασε στὸ σημεῖο νὰ μετέχουν σ' αὐτὸ τὸ ἐπιστημονικὸ σῶμα πρόσωπα ξένα καὶ ἐχθρικά. Ἔτσι φθάσαμε στὶς 20 Δεκεμβρίου με τὸ τραγικὸ συμβάν, τὸ ὁποῖο ἀκολούθησε ὀρυμαγδὸς ἀποκαλύψεων πραγμάτων πού πολλοὶ γνώριζαν, ἀφοῦ μετείχαν στὴ δημιουργία τους, ἀλλὰ κρατοῦσαν μυστικά. Δὲν ἐννοῶ πράγματα προσωπικῆς ἢ οἰκονομικῆς φύσεως, αὐτὰ μᾶς εἶναι ἀδιάφορα, δὲν εἴμαστε κριτὲς τῆς ἠθικῆς κανενός. Ἐννοῶ γνωματεύσεις καὶ συνακόλουθες ἀποφάσεις εἰς βάρος τῶν ἀρχαίων, εἰς βάρος τῶν ἱστορικῶν τόπων, πού προκάλεσαν καταστροφές. Ἡ Ψυττάλεια, ὁ Μαραθῶν, ἡ κακοποίηση τῶν Μυκηνῶν, τὰ λατομεῖα τοῦ Μαρκόπουλου, τὸ μουσεῖο Ἀκροπόλεως ἐπάνω στὰ ἀρχαῖα, ἡ βλάβη τοῦ κτιρίου Weiler, ὁ ἀποχαρκτηρισμὸς τῶν διατηρητέων τῆς Διονυσίου Ἀρεοπαγίτου, ἀκόμη καὶ ἡ πυρπόληση τῆς Ὀλυμπίας, εἶναι συνέπειες κακῶν γνωματεύσεων καὶ ἀποφάσεων. Λέγεται ὅτι ὅλα οφείλονται σὲ ἓνα πρόσωπο τοῦ ὁποίου κύριο χαρακτηριστικὸ ἦταν ὅτι ταῖς μεγαλαυχίαις αὐτοῦ πολλὴν ὑπεροφίαν ἀναμεμῖχθαι καὶ περιφρόνησιν τῶν ἄλλων (Πλουτ. Περικλ. V: ὅτι στὴν ἀκαταδεξιά του ὑπῆρχε πολλὴ ὑπεροψία καὶ περιφρόνηση γιὰ τοὺς ἄλλους).

Μετὰ τὸ γεγονός τῆς 20ῆς Δεκεμβρίου ὀρισμένοι ἀπὸ ἐκείνους πού εἶχαν συμμετοχὴ στὶς κακὲς γνωματεύσεις ἄρχισαν νὰ διακηρύττουν ὅτι δὲν συμφώνησαν ποτὲ με αὐτὲς καὶ ὅτι ἀντιδρούσαν κατὰ τὴ λήψη τους. Ἰσχνὴ καὶ μὴ πιστευτὴ δικαιολογία. Ζητήματα ὅπως τοῦ ἀποχαρκτηρισμοῦ διατηρητέων μνημείων εἶναι δεοντολογικῆς καὶ ἠθικῆς φύσεως. Ὅποιος δὲν ἐγκρίνει τέτοιες ἐνέργειες διαχωρίζει ἀμέσως τὴ θέση του δημοσίως καὶ ἀποχωρεῖ ἀπὸ

τὸ κακὸ περιβάλλον. Ἐὰν δὲν τὸ κάνει σημαίνει ὅτι συμφωνεῖ. Ζοῦμε σὲ μιὰ κοινωνία ὅπου ἡ ἐλευθερία τῆς σκέψεως καὶ τῆς ἐκφράσεως εἶναι ἀπόλυτη, αὐτὸ τὸ διαπιστώνουμε κάθε στιγμή, τουλάχιστον στὴν Ἑλλάδα. Ἀλλὰ δὲν θὰ μάθουμε ποτὲ τὴν ἀλήθεια, πλήρως, γιατί στὴν Ἑλλάδα κυρίως πάντη χαλεπὸν καὶ δυσθῆρατον ἱστορίᾳ τ' ἀληθές (Πλουτ. Περικλ. XIII: ἡ ἀλήθεια δὲν εἶναι εὐκόλα προσιτὴ καὶ πολὺ δύσκολο νὰ τὴν βρεῖς).

Διατέλεσα Ἐφορος τῶν Ἀρχαιοτήτων ἐπὶ 35 χρόνια, καὶ γιὰ νὰ διατηρηθῶν ἀρχαῖα τὰ ὁποῖα σήμερα θεωροῦνται ἄχρηστα, ἀδίκησα φτωχοῦς ἀνθρώπους καὶ τοὺς στέρησα τὴν περιουσία τους. Οἱ ἐπιθυμίες τῆς πολιτικῆς γιὰ μένα ἔρχονταν πάντα μετὰ τὸ συμφέρον τῶν ἀρχαίων. Γι' αὐτὸ θεωρῶ ὅτι ἡ μεγάλη βλάβη ποὺ προκλήθηκε ἀπὸ ὅσα ἀποκαλύφθηκαν μετὰ τὶς 20 Δεκεμβρίου εἶναι ἡ ἀμβλυσή τῆς ἐπιστημονικῆς συνειδήσεως ἀνθρώπων ποὺ συμμετεῖχαν σὲ ὅσα ὀψίμως ἀπαριθμοῦνται καὶ ἡ ὑποταγή τους σὲ ἐντολές ποὺ τοὺς μετέβαλε σὲ ἐνεργοῦμενα. Πάντα εἶχαν χρόνο γιὰ παραίτηση, ἀποχώρηση καὶ καταγγελία τῶν ὄσων ἔρχονταν σὲ ἀντίθεση μὲ τὴν ἐπιστημονικὴ δεοντολογία. Δὲν τὸ ἔκανε κανένας. Τὸ ἀδιάψευστο αὐτὸ γεγονὸς δείχνει πόσο ἡ φθορὰ τῶν ἀξιῶν ἔχει προχωρήσει καὶ σ' ἐκείνους οἱ ὁποῖοι στὸ παρελθὸν θὰ μπορούσαν νὰ καυχῶνται, ὅτι ἀνῆκαν στὸν ἐπιστημονικὸ κόσμον ποὺ ἔβαζε τὸ συμφέρον τῶν ἀρχαίων καὶ τοῦ τόπου πάνω ἀπὸ τὸ προσωπικὸ συμφέρον τῆς διατήρησης τῆς εὐνοίας προσώπων ποὺ ἡ ἠθικὴ τους διαφθορὰ ἦταν φανερὴ. Ὅλα αὐτὰ εἶχαν ὡς συνέπεια τὴ διάσπαση τῆς Ὑπηρεσίας, τὴ φθορὰ τοῦ πνεύματος τῆς ἐνόνητός της καὶ τὴν ἀνάπτυξη χωριστικῶν τάσεων ποὺ ἐκφράζεται μὲ ποικίλες ἐκδηλώσεις. Ἐπαψε νὰ ὑπάρχει ἐνιαία διοίκηση καὶ αὐτὸ φάνηκε στὴν ἐπιστημονικὴ ὑπηρεσιακὴ δημοσιευτικὴ ἀπόδοση τῶν μελῶν τοῦ Κλάδου καὶ στὴν ἔλλειψη αἰσιοδοξίας ἡ ὁποία ὅμως αἰσιοδοξία συνόδευσε τοὺς Ἑλληνες ἀρχαιολόγους στὰ μετὰ τὸ 1958 χρόνια ἕως τὸ 1967.

Μετὰ τὸν ἑορτασμὸ τῶν 170 χρόνων τῆς Ἐταιρείας πιστεύαμε ὅτι τὸ 2007 θὰ κυλοῦσε σύμφωνα μὲ τὶς πάντοτε αἰσιοδοξες προσδοκίες μας, ποὺ μᾶς ξεγελοῦν στὸ ξεκίνημα κάθε νέου χρόνου, ἀλλὰ συνέχισε τὴν πορεία του σκοτεινιάζοντας. Πρώτη ἦλθε ἡ πυρπόληση τῆς Πάρνηθας, ἀκολούθησε τῆς Πεντέλης. Ἡ καταστροφὴ τοῦ κυρίου στοιχείου τοῦ πολιτισμοῦ, τῆς φύσης, ὀλοκληρώθηκε μὲ τὸν ἀφανισμό μεγάλο μέρος τῆς Πελοποννήσου. Ὅλοι οἱ Ἑλληνες πληγώθηκαν ἀπὸ τὴ φωτιά καὶ μαζί τὰ ἀρχαῖα, ἐκεῖνα μάλιστα γιὰ τὰ ὁποῖα ἡ φύση ἀποτελεῖ χαρακτηριστικὸ τους, ἐννοῶ τὴν Ὀλυμπία ὅπου τὸ

κάθε δέντρο, κάθε πέτρα πού ἀφανίστηκε, ἦταν μέρος τῆς μυθολογίας καί τῆς ἱστορίας τοῦ τόπου. Ἴσως ἡ Πελοπόννησος ἦταν ἀδύνατον νά ξεφύγει ἀπό τή φωτιά, ἡ Ὀλυμπία ὅμως ἦταν δυνατόν. Ὑπάρχουν εὐθύνες, πού δὲν εἶναι δυνατόν πλέον νά ζητηθοῦν, γιά τήν ἀμέλεια καί τήν ἀδιαφορία πού κυριάρχησε, ὅταν ἦταν πλέον βέβαιο ὅτι ἡ φωτιά θά ἔφθανε ἕως τήν Ἄλτη. Τό χειρότερο εἶναι ὅμως ὅτι σήμερα, ἕνα χρόνο σχεδόν μετὰ τήν καταστροφή, ἐκεῖνοι πού πρέπει νά γρηγοροῦν, ἡσυχάζουν, ἴσως γιὰτί δὲν ἀπέμεινε τίποτε πού νά μπορεῖ πλέον νά καεῖ.

Ἡ Ὀλυμπία, ὅσο θυμᾶμαι ἀπό τή θητεία μου στήν Ἀρχαιολογική Ὑπηρεσία, ἀποτελοῦσε μόνιμη φροντίδα τῶν ἀρμοδίων τῆς Ὑπηρεσίας καί χάρις στίς ἐνέργειές τους εἶχε σωθεῖ ἀπό τίς πυρκαγιές πού μὲ μονότονη κανονικότητα ἀπειλοῦσαν τήν περιοχὴ τῆς. Τό 2007 ὅμως ἡ φωτιά ἄγγιξε τό μουσεῖο καί ἔκαψε τὸν ἀρχαιολογικὸ χῶρο, ἕνα μέρος του τουλάχιστον, καθὼς καί τὸ Κρόνιο πού ἔδινε τὸν ἰδιάζοντα χαρακτήρα στὸν τόπο. Ἐλπίζουμε ὅτι ἡ φύση σύντομα θά ἐπαναφέρει τήν Ὀλυμπία στήν γνώριμή μας φυσικὴ μορφή τῆς.

Τό ἄλλο μεγάλο ἀρχαιολογικὸ γεγονός τοῦ 2007 ἦταν ἡ ὀλοκλήρωση τῆς οἰκοδομῆς τοῦ νέου Μουσείου Ἀκροπόλεως. Ἡ τριαντάχρονη περιπέτεια τῶν διαγωνισμῶν τελείωσε καί ἡ νέα οἰκοδομὴ φιλοξενεῖ ἤδη τὰ καλύτερα ἀπὸ τὰ ἔργα τέχνης πού μᾶς κληροδότησαν οἱ Ἀρχαῖοι Ἕλληνες.

Γιὰ τήν οἰκοδόμηση τοῦ Μουσείου ὑπῆρξαν καί ὑπάρχουν ἔντονες ἀντιδράσεις καί ἀποδοκιμασίες καί πιστεύω ὅτι ἡ κατασκευὴ τοῦ μουσείου ἐκεῖ πού ἔγινε ἀποτελεῖ κάτι περισσότερο ἀπὸ κακὴ ἐκλογή: ἀποτελεῖ λάθος ἀνεπανόρθωτο. Δὲν κρίνω τήν ἀρχιτεκτονικὴ μορφή του γιὰτί ἡ κρίση μου θά βασιζόταν σὲ ὑποκειμενικὰ στοιχεῖα, τίς γνώσεις μου πρῶτα πρῶτα πάνω στήν ἀρχιτεκτονικὴ καί κατόπιν τῆ γενικότερη καλαισθησία μου. Θά κάνω μόνο μιὰ παρατήρηση ὡς πρὸς κάτι πού εἰπώθηκε: ὅτι οἱ Ἕλληνες δὲν ἐκτιμοῦν τὸ νέο Μουσεῖο Ἀκροπόλεως γιὰτί πάντα βρίσκονται σὲ βραδυπορεία ὡς πρὸς τίς νέες καλλιτεχνικὲς τάσεις πού κυριαρχοῦν ἐκάστοτε στὸν πλανήτη. Εἶναι λάθος: οἱ Ἕλληνες ἐκτιμοῦσαν πάντα τὰ νέα ρεύματα. Ἀπὸ τὰ χρόνια τοῦ κλασικισμοῦ, πού στήν Ἑλλάδα ἔδειξε τήν ὠραιότερη μορφή του, ἕως σήμερα ἐκτιμοῦμε κάθε νέα τάση καί μποροῦμε νά τήν ἐγκλιματίσουμε στὸν τόπο μας. Μήπως τὸ σπίτι πού ἔχτισε ὁ Βασίλειος Κουρεμένος στήν ὁδὸ Διονυσίου Ἀρεοπαγίτου δὲν ἀποτελοῦσε πρωτοπορία στὰ χρόνια του καί ἐξακολουθεῖ ἕως σήμερα νά ἔχει τήν ἐκτίμησιν τῶν φιλοτέχνων;

Ἴσως τὸ ἴδιο Μουσεῖο σὲ ἓνα ἄλλο σημεῖο, λίγες ἑκατοντάδες μέτρα μακρύτερα, νὰ ἦταν ἀνεκτό, χωρὶς φυσικὰ νὰ καταστρέφει ἀρχαῖα. Δὲν θὰ ἦταν οὔτε Βρετανικὸ Μουσεῖο, οὔτε τὸ Μητροπολιτικὸ τῆς Νέας Ὑόρκης, οὔτε ἡ Γλυπτοθήκη τοῦ Μονάχου, οὔτε ἡ Ἐθνικὴ Πινακοθήκη τοῦ Βερολίνου, οὔτε τὸ Ἐθνικὸ Ἀρχαιολογικὸ τῆς Ἀθήνας. Θὰ ἦταν κάτι πού θὰ ἐξέφραζε τὴν ἄμυση ἐποχὴ μας καὶ θὰ στέγαζε μὲ ἐπάρκεια τὰ ἀρχαῖα τοῦ μουσεῖου Ἀκροπόλεως. Ταυτόχρονα θὰ ἔμενε τὸ στρατιωτικὸ νοσοκομεῖο ἀπείραχτο, ἀπέριττο καὶ λιτὸ καὶ μὲ τὴ μεγάλη αὐλὴ του θὰ μᾶς ἔδινε τὴν ψευδαίσθησι κάποιων στιγμῶν τοῦ παρελθόντος. Μία, εὐκόλα ἐξηγούμενη πλέον, ἐμμονὴ λίγων ἀρχαιολόγων καὶ ἀρχιτεκτόνων στὸν ἐξ ἀρχῆς ἀκατάλληλο χῶρο τοῦ Μακρυγιάννη προίκισε τὴν Ἀθήνα μὲ μία νέα δουλεία.

Ἐκεῖνο πού συμβαίνει στὴν Ἑλλάδα εἶναι ὅτι ἐνῶ εἴμαστε πάντα μοντέρνοι καὶ ἀκολουθοῦμε τίς νέες τάσεις, τίς ἀπορρίπτουμε μόλις παλιώσουν. Ἔτσι ἔγινε μὲ τὰ νεοκλασικὰ ἀρχιτεκτονήματα καὶ ὅσα νεώτερον τάσεων ἀκολούθησαν. Σᾶς θυμίζω ὅτι ἀπὸ τὸ ἐργοστάσιο τοῦ Φιξ στὴ λεωφόρο Συγγροῦ κατεδαφίστηκε τὸ μισὸ καὶ οἱ προσφυγικὲς πολυκατοικίες τῆς λεωφόρου Ἀλεξάνδρας γλίτωσαν ἀπὸ θαῦμα μέχρι στιγμῆς, παρὰ τὸ ὅτι θεωροῦνται ἀπὸ παλιὰ ὡς ἔργα ἀντιπροσωπευτικὰ ἀρχιτεκτονικῶν τάσεων.

Τὸ Νέο Μουσεῖο Ἀκροπόλεως ἀποτελεῖ ἀντίφαση πρὸς μιὰ ἀρχὴ πού τηρήθηκε μὲ κάποια συνέπεια τὰ χρόνια τοῦ ἐλευθέρου βίου τῆς χώρας. Ἡ ἀντίφαση βρίσκεται στὸ ὅτι χτίστηκε πάνω σὲ μιὰ μεγάλη καὶ καλὰ διατηρημένη συνοικία τῆς ἀρχαίας Ἀθήνας. Γιὰ νὰ διατηρηθεῖ ἡ συνοικία αὐτὴ κάτω ἀπὸ τὸ νέο μουσεῖο ὑπέστη φθορὰς πού τίς βλέπουν ὅλοι ἀλλὰ δὲν τίς μνημονεύουν. Ποιὸς κοινῆς λογικῆς ἄνθρωπος πιστεύει ὅτι οἱ παμμεγέθεις στύλοι πάνω στοὺς ὁποίους στηρίζεται τὸ μουσεῖο δὲν κατέστρεψαν ἀρχαῖα; Γιὰ νὰ χτιστεῖ ὅμως τὸ μουσεῖο πάνω σ' αὐτὴ τὴν ἀρχαία συνοικία κρίθηκε ἀπὸ τὸ ἀρμόδιο συλλογικὸ ὄργανο ὡς κατώτερης τάξης ἀρχαιότητα.

Ἐνα νέο κτίριο τοῦ μεγέθους τοῦ μουσεῖου καὶ τῆς μορφῆς του, τόσο κοντὰ στὴν Ἀκρόπολη δὲν συμβιβάζεται μὲ τὸν τόπο του. Μπορεῖ οἱ ὑμνητές του νὰ λέγουν ὅτι κάνει διάλογο μὲ τὸν Παρθενῶνα ἀλλὰ, ὅπως παρατηρήθηκε, «καὶ ἂν τὸ νέο Μουσεῖο θέλει νὰ “συνομιλεῖ” μὲ τὸν Παρθενῶνα, μήπως πρέπει νὰ ἐρωτηθεῖ καὶ ὁ Παρθενῶνας ἂν θέλει νὰ ... “συνομιλεῖ” μὲ τὸ κτίριο τοῦ κ. Τσουμί;» (Χαρὰ Κιοσέ, *Τὸ ἄλλο Βῆμα*, 15 Ἰουλίου 2007).

Ὅταν τελείωσε τὸ νέο Μουσεῖο οἱ ἀρμόδιοι γιὰ τὴν οἰκοδομὴ του ἀνακά-

λυψαν ὅτι δύο διατηρητέα κτίρια τῆς Διονυσίου Ἀρεοπαγίτου τὸ ἐνοχλοῦσαν καὶ ὁ ἀρμόδιος οἰκοδομικὸς Ὄργανισμὸς ζήτησε νὰ γκρεμιστοῦν. Ὑπενθυμίζω ὅτι τὸ 1977 ἡ ἐπιτροπὴ κρίσεως τοῦ τότε διαγωνισμοῦ γιὰ τὸ νέο Μουσεῖο εἶχε προβάλλει ὡς αἰτία ἀποτυχίας τοῦ διαγωνισμοῦ τὴν ὑπαρξὴ δυσκολιῶν «ποῦ δημιούργησαν δυσεπίλυτες δεσμεύσεις».

Συγκεκριμένα τὴν «μορφὴ τοῦ οἰκοπέδου» τὴν «παρεμβολὴ τῶν διατηρητέων κτιρίων σὲ θέσεις ποῦ ἦ παρεμπόδισαν προσπελάσεις καὶ θέα (Διονυσίου Ἀρεοπαγίτου) ἢ καταλάμβαναν τὴν καρδιὰ τοῦ οἰκοπέδου (Νοσοκομεῖο) μὲ τρόπο ποῦ δημιούργησαν ἓνα ἄκαμπτο σύνολο» (Καθημερινή, 8 Ὀκτωβρίου 1977). Δὲν ὑπῆρχαν τότε, ἀκόμη, τ' ἀρχαῖα τοῦ οἰκοπέδου. Τί ἔγινε ἀφοῦ βρέθηκαν; Τὰ ἀρχαῖα ποῦ ἐρευνηθήκαν τὰ καλύψαμε χτίζοντας πάνω τους τὸ μουσεῖο χωρὶς νὰ ξέρομε μέχρι τώρα ποιά εἶναι ἡ σημασία τους. Τὸ νοσοκομεῖο, τὸ λεγόμενον κτίριο Weiler, ἀσφυκτιᾷ ἀπὸ τὸ πλησίασμα τοῦ νέου Μουσείου καὶ τὰ τέως διατηρητέα τῆς Διονυσίου Ἀρεοπαγίτου θὰ γκρεμιστοῦν γιατί ἐμποδίζουν τοὺς ἐπισκέπτες τοῦ Μουσείου νὰ βλέπουν τὸν Παρθενώνα. Ἕνα μουσεῖο, ποῦ σκοπὸς του εἶναι ἡ διατήρησις τῆς παράδοσης, δὲν τὴν καταστρέφει.

Γιὰ νὰ γκρεμιστοῦν τὰ δύο διατηρητέα τῆς Διονυσίου Ἀρεοπαγίτου ζητήθηκε ὁ ἀποχαρακτηρισμὸς τους, κάτι σὰν τὴν καθαίρεση τῶν στρατιωτικῶν πρὶν τοὺς φυλακίσουν ἢ τοὺς ἐκτελέσουν γιὰ τὰ βαριά τους ἐγκλήματα, συνήθως προδοσία. Τὸ Κεντρικὸ Ἀρχαιολογικὸ Συμβούλιο διχάστηκε. Οἱ ἀρχαιολόγοι ψήφισαν ὑπὲρ τοῦ ἀποχαρακτηρισμοῦ καὶ οἱ ἀρχιτέκτονες καὶ οἱ τεχνικοὶ ἐναντίον. Ὁ Πρόεδρος τοῦ Συμβουλίου, Γενικὸς Γραμματεὺς τοῦ Ὑπουργείου Πολιτισμοῦ, χρησιμοποίησε τὴ διπλὴ ψῆφο του γιὰ νὰ γίνῃ ὁ ἀποχαρακτηρισμὸς. Μοῦ κάνει ἐντύπωση ἡ στάσις τῶν ἀρχαιολόγων, γιατί στὸ παρελθὸν ἐνεργοῦσαν ἀλλιῶς, ὑπὲρ τῶν ἀρχαίων. Θὰ σᾶς ὑπενθυμίσω ὅτι τὸ 1975, ὅταν ἡ τότε κυβέρνησις δημοσίευσε τὸν νόμο 159 μὲ τὸν ὁποῖο ἐπιτρεπόταν ἡ ἐγκατάστασις ναυπηγείων, χαλυβουργείου καὶ ἐργοστασίου τσιμέντων στὴν Πύλο, οἱ Ἕφοροι τῶν Ἀρχαιοτήτων ποῦ ἀποτελοῦσαν μέλη τοῦ Συμβουλίου παραιτήθηκαν ἀπὸ αὐτὸ μὲ τὴν αἰτιολογία ὅτι «ἡ εἰς τὸ Ἀρχαιολογικὸν Συμβούλιον συμμετοχὴ δημιουργεῖ πλέον δι' ἡμᾶς, ὡς εἰδικοὺς ἐπιστήμονας καὶ ὑπαλλήλους ἐντεταλμένους διὰ τὴν προστασίαν καὶ διαφύλαξιν τῶν μνημείων τῆς Ἑθνικῆς Κληρονομίας, ἠθικὸν θέμα καὶ σύγκρουσιν καθηκόντων».

Τί συνέβη καὶ οἱ ἀποχαρακτηρισμοὶ διαδέχονταν ὁ ἓνας τὸν ἄλλον; Ἐχα-

σαν μὲ τὸν χρόνον τὰ μνημεῖα καὶ οἱ τόποι τῆ σημασίας τους ἢ ξεθώριασαν οἱ νόμοι; Τὸ δεύτερον συμβαίνει. Κάποτε οἱ νόμοι εἶχαν ζωὴ καὶ μπορούσαν νὰ μιλήσουν καὶ νὰ ἐλέγξουν τοὺς ἀνθρώπους. Θυμᾶστε πῶς ὅταν προτάθηκε στὸν Σωκράτη, ποὺ βρισκόταν στὸ δεσμωτήριον, νὰ ἀποδράσει, ἐκεῖνος εἶπε στὸν μαθητὴ του Κρίτων ὅτι εἰ μέλλουσιν ἡμῖν ἐνθένδε εἶτε ἀποδιδράσκειν, εἴθ' ὅπως δεῖ ὀνομάσαι τοῦτο, ἐλθόντες οἱ νόμοι καὶ τὸ κοινὸν τῆς πόλεως ἐπιστάντες ἔροιντο· «Εἰπέ μοι, ὦ Σώκρατες, τί ἐν νῶ ἔχεις ποιεῖν; ἄλλο τι ἢ τοῦτω τῶ ἔργῳ ᾧ ἐπιχειρεῖς διανοῆ τούς τε νόμους ἡμᾶς ἀπολέσαι καὶ σύμπασαν τὴν πόλιν τὸ σὸν μέρος; (Κρίτων 50a-b: Ὑπόθεσε ὅτι ἐνῶ ἐτοιμαζόμεσθε νὰ ἀποδράσουμε ἀπὸ ἐδῶ, ἢ ὅπως ἀλλιῶς θὰ μπορούσε κανεὶς νὰ τὸ ὀρίσει, τὸ μάθαιναν οἱ Νόμοι καὶ μαζί μὲ τὸ Δημόσιον Συμφέρον ἔρχονταν καὶ μᾶς ἔκαναν τούτη τὴν ἐρώτησιν: «Πές μου Σωκράτη, τί σκοπεύεις νὰ κάνεις; κάτι ἄλλο, ἢ μ' αὐτὸ ποὺ ἐπιχειρεῖς σκέπτεσαι ἐμᾶς τοὺς Νόμους νὰ μᾶς καταστρέψεις καὶ μαζί ὀλόκληρη τὴν Πολιτείαν;»).

Ἀλήθεια πότε ἐφαρμόζονταν οἱ νόμοι; Ὅταν χαρακτηρίζονταν κάτι ὡς ἄξιον προστασίας ἢ ὅταν ἀποχαρακτηρίζεται καὶ κατεδαφίζεται; Τὰ θεωρούμενα ἀπὸ τὸ Κράτος ὡς μνημεῖα ἔχουν μόνιμη, σταθερὴ, ἀξία ἢ διατηροῦνται μόνο ὅσο ἓνα νέο ἀρχιτεκτόνημα δὲν ἔρχεται νὰ τὰ σαρώσει γιὰ ν' ἀναδειχθεῖ ἐκεῖνο;

Τὸ μουσεῖον εἶναι πραγματικότης, ὑπάρχει καὶ θὰ χρησιμοποιηθεῖ. Τὰ καλλιτεχνήματα ποὺ περιέχει ἐγκατέλειψαν τὴν Ἀκρόπολιν, μέσα σ' ἓναν ὀρυμαγδὸν διαφημιστικῆς ὑστερίας γιὰ τοὺς χώρους τοῦ Μουσείου, γιὰ τὰ διάφανα δάπεδά του, γιὰ τὸν τρόπο τοῦ ἐκσφενδονισμοῦ τῶν ἀρχαίων ἀπὸ τὸν Βράχον, μὲ τρεῖς πάντα γερανοὺς, γιὰ τὸν χρόνον τῆς διαδρομῆς τοῦ κάθε κιβωτίου, γιὰ τὴν ἀκρίβεια τῆς μετακίνησής, μὲ ὅποια ἔννοια θέλετε τῆς λέξεως ἀκρίβεια, γιὰ τὶς φαινὲς ἐμπνεύσεις ποὺ καθοδηγοῦν τὸ ἐγχείρημα. Ὑπῆρξε δημοσιότης ποὺ ἔπεισε τὸν κόσμον πῶς ὅ,τι ἔγινε ἦταν ἡ μόνη, ἡ τέλεια λύσις.

Τὰ ἔργα τέχνης τοῦ νέου μουσείου ποὺ βρέθηκαν ὅλα στὸν Βράχον, δὲν εἶχαν ἀφήσει τὸ χῶμα τοῦ ἀπὸ τῆ στιγμῆ ποὺ γεννήθηκαν. Δὲν ἄφησαν τὴν Ἀκρόπολιν οὔτε κατὰ τὸν πόλεμον γιὰ νὰ κρυφθοῦν. Μερικὰ μάλιστα ὄλον τὸν πόλεμον, ὅλη τὴν Κατοχὴν καὶ τὰ Δεκεμβριανὰ ἔμειναν ἀκάλυπτα στὸ παλιὸ Μουσεῖον, δαιμόνια τοῦ Βράχου καὶ τῆς πόλης, χωρὶς νὰ χάσουν τὸ χαμόγελον τῆς ἐμπιστοσύνης πρὸς τοὺς ἀνθρώπους καὶ ὅταν ἀκόμη ξένοι εἰσβολεῖς ἢ σύμμαχοι συμπολεμιστὲς τοὺς φέρονταν καταφρονητικά. Εἶχαν γνωρίσει τὰ ἀκίνητα αὐτὰ ἀρχαῖα τὴν ἀγάπην τῶν παλιῶν ἀρχαιολόγων, ἐκείνων ποὺ τὰ

βρῆκαν καὶ τὰ σεβάστηκαν ὡς μνημεῖα τοῦ παρελθόντος. Οἱ σημερινοὶ διαχειριστὲς τῶν ἀρχαίων φοβοῦμαι πὼς τὰ βλέπουν ὅπως οἱ πολιτικοί.

Πρὶν κλείσω τὸν λόγο μου πρέπει νὰ σᾶς διευκρινήσω, ὅτι ἡ Ἑταιρεία κατανοεῖ τίς ἀνάγκες τοῦ τόπου καὶ ἔχει συντελέσει ὅσο κανεῖς ἄλλος στὴν ἐπιστημονικὴ ἔρευνα τοῦ παρελθόντος μας. Ἐπὶ 171 χρόνια διέθεσε τίς δυνάμεις τῆς σ' αὐτὸν τὸν σκοπὸ. Ἐρευνοῦσε, ἀποκάλυπτε, συντηροῦσε, ἀναστήλωνε, δημοσίευε ἀμισθὶ καὶ συνεχίζει. Ἔχει κάθε λόγο καὶ κάθε δικαίωμα νὰ νοιάζεται γιὰ τὴν τύχη ἐκείνων πού ἔφερε στὸ φῶς. Μέσα στὸ Συμβούλιό τῆς ἐξακολουθοῦν νὰ παρίστανται ὁ Ρός, ὁ Πιττάκης, ὁ Σταματάκης, ὁ Καββάδίας, ὁ Ὁρλάνδος καὶ ὁ Μηλιάδης. Θὰ συμφωνήσετε, πιστεύω, ὅτι ὁ δρόμος πού μποροῦμε νὰ ἀκολουθήσουμε εἶναι ἓνας μόνος.

ΕΠΙΣΗΜΕΙΩΣΗ

Τὰ ὅσα δημοσιεύτηκαν στὸν Τύπο μετὰ τὴν 20 Δεκεμβρίου ὑπῆρξαν ἡ αἰτία ἔκδοσης μιᾶς ἀνακοίνωσης πού ὑπέγραψαν 13 τακτικά καὶ 10 ἀναπληρωματικά μέλη [τοῦ ΚΑΣ] ὅπου σημειώνεται πὼς «τὸ Κεντρικὸ Ἀρχαιολογικὸ Συμβούλιο δὲν εἶναι κατευθυνόμενος ὄργανο ἐξυπηρέτησης προσωπικῶν συμφερόντων κανενός». Καὶ πὼς τὰ «ἀνυπόστατα σχόλια» ἔχουν ὡς στόχο νὰ «τρωθεῖ ἓνας διαχρονικὸς θεσμὸς ἀνάδειξης καὶ προστασίας τῆς πολιτιστικῆς μας κληρονομιάς» (*Ἐλεύθερος Τύπος*, 28 Δεκεμβρίου 2007, σ. 4). Λίγες μέρες ἀργότερα δημοσιεύτηκε στὸν Τύπο ἀνακοίνωση τοῦ Συλλόγου Ἑλλήνων Ἀρχαιολόγων ὅπου μεταξύ ἄλλων λέγεται ὅτι «ἡ ἐκάστοτε πολιτικὴ ἡγεσία πιεζόμενη ἀπὸ μικροπολιτικά ἀλλὰ καὶ μεγάλα οἰκονομικά συμφέροντα πού σχετίζονται μὲ τὴν ἐκμετάλλευση τῆς γῆς κι ὄχι μόνον, συστηματικά ἐπιχειρεῖ νὰ ποδηγετεῖ τὴν Ἀρχαιολογικὴ Ὑπηρεσία καὶ τὰ θεσμικά τῆς ὄργανα... » (*Ἡ Καθημερινή*, 10 Ἰανουαρίου 2008, σ. 15· *Ριζοσπάστης*, 11 Ἰανουαρίου 2008, σ. 23. Βλ. καὶ *The Times* τοῦ Λονδίνου τῆς 9 Ἰανουαρίου 2008, ἄρθρο τοῦ John Carr).

ΒΑΣΙΛΕΙΟΣ Χ. ΠΕΤΡΑΚΟΣ

1. ΝΕΚΡΟΤΑΦΕΙΟ ΤΣΕΠΙ ΜΑΡΑΘΩΝΟΣ

(Πίν. 1-9)

Κατά τὸ 2007 ἡ ἔρευνα τοῦ νεκροταφείου ἐστιάσθηκε στὴν ἄμεση περιοχὴ τοῦ Ἀποθέτη 39 καὶ τὴν ἀνασκαφὴ δύο γειτονικῶν του τάφων, ποὺ παρουσίαζαν ἐξωτερικὰ κατασκευαστικὲς ἰδιομορφίες.

Ὁ λάκκος τοῦ τάφου 41, στὰ ΒΔ τοῦ Ἀποθέτη¹, φαινόταν καλυμμένος μὲ σκόρπιες πέτρες, χωρὶς πλάκες καὶ χωρὶς τὸ λίθινο πλαίσιο τοῦ ὀρθογωνίου ἐπιπέδου καὶ ἐπὶ πλέον παρουσίαζε ἄλλες μικρὲς ἀνωμαλίες, ποὺ δὲν εἶχαν προφανῆ ἐρμηνεία.

Ἡ ἀνασκαφὴ ἄρχισε ἀπὸ τὸ πρόθυρο (πίν. 1α), πλάτους 0.57-0.60 καὶ βάθους 0.73, ποὺ σηματοδεύεται ἐξωτερικὰ ἀπὸ μία μεγάλη πέτρα τοποθετημένη στὸ μέσον τοῦ πλάτους του. Τὰ ὄριά του καθορίζονται μὲ ἀσφάλεια ἀπὸ τὰ κτιστὰ τοιχώματα τῶν παρειῶν του, θεωρητικῶς κατακόρυφα, ποὺ σχηματίζονται σὲ 4-5 στρώσεις, μὲ ἀνώτατες τὶς δύο κεραῖες στὰ ἄκρα τοῦ περιβάλλου. Τρεῖς-τέσσερις μεγάλες πέτρες στὴν ἐπιφάνεια τοῦ ἐδάφους, καὶ μερικὲς ἀκόμα μικρότερες, φαινόταν τελείως τυχαῖες καὶ πάντως δὲν ἔδωσαν τὴν εἰκόνα τοῦ λιθοσωροῦ. Τὸ γέμισμα τοῦ ὀρύγματος ἦταν καθαρὰ ἀμμώδη χώματα, χωρὶς ὄστρακα. Ἀξιοσημείωτη εἶναι ἐπίσης ἡ ἀπουσία τῶν δύο στηλῶν ἐκατέρωθεν τοῦ προθύρου.

Ἡ πλάκα ποὺ ἔφρασσε τὴν εἴσοδο στὸ λάκκο (πίν. 16) εἶχε στὸ ἄνω μέρος διαρραγεῖ κατακόρυφα καὶ ὅπως ἦταν καλυμμένη μὲ χώματα ἔδινε ἀρχικὰ τὴν ἐντύπωση τεσσάρων μικρῶν πλακῶν². Γενικὰ εἶναι ὀρθογώνια,

1. Μ. ΠΑΝΤΕΛΙΔΟΥ ΓΚΟΦΑ, *Τσέπι Μαραθῶνος. Τὸ Πρωτοελλαδικὸ Νεκροταφεῖο* (Ἀθῆναι 2005) 226-227, εἰκ. 238-9 καὶ τοπογραφικὸ σχέδιο. Στὸ ἐξῆς, *Τσέπι*.

2. Αὐτόθι 227, εἰκ. 238.

ὕψους 0.78 καὶ πλάτους 0.45 καὶ ἔστεκε στὴ θέση τῆς κατακόρυφης, μὲ μικρὲς πέτρες στὶς ἀκμὲς τῆς καὶ δύο μεγαλύτερες ἐμπρὸς τῆς, σὲ βάθος 0.45 ἀπὸ τὴν κορυφή τῆς. Τελικὰ ἡ πλάκα δὲν μετακινήθηκε, οὔτε ἀποκαλύφθηκε τὸ ἄνοιγμα εἰσόδου, διότι τὸ βαρὺ σχιστολιθικὸ ὑπέρθυρο, αὐτὸ πού φαινόταν ἐξωτερικὰ σὰν μεγάλη τριγωνικὴ πέτρα³ εἶχε ἐπίσης διαρραγεῖ, ἔκλινε πρὸς τὸ κέντρο καὶ δημιουργοῦσε κινδύνους. Ἐπάνω του, μεγάλες κροκάλες στὴ σειρά πού προσθέτουν ἐπὶ πλέον βάρος ἀποτελοῦσαν τὴν ἀνατολικὴ πλευρὰ τοῦ ὑπεργείου ὀρθογώνιου περιθωρίου, πού εἶχε κατὰ τὸ πλεῖστον ἐξαφανισθεῖ. Ἀπέναντι, τὸ δυτικὸ τμήμα παρουσίαζε τελειῶς διαφορετικὴ εἰκόνα. Τέσσερις ἐπιμήκεις σχιστόπλακες, μήκ. 0.70-0.85 μ., πού ἦταν στρωμένες ὀριζόντια στὸ χεῖλος τοῦ λάκκου, ὑπερέκλυπταν τὸ πλάτος τῆς παρεΐας καὶ εἰσχωροῦσαν κατὰ τὸ ἓνα ἄκρο τους ἐπάνω ἀπὸ τὸν χῶρο τοῦ λάκκου (πίν. 2α). Στὴ συνέχεια νότια, σώζονταν πέντε κροκάλες σὲ λοξὴ σειρά, πού ὅπως φάνηκε ἦταν τμήμα τοῦ ἔντονα φθαρμένου λίθινου περιθωρίου καὶ εἶχαν παρασυρθεῖ καὶ κυλίσει πρὸς τὴ θέση τοῦ λάκκου.

Ὁ λάκκος τοῦ τάφου εἶχε κυριολεκτικὰ γεμίσει μὲ μεγάλες βαρεῖες κροκάλες καὶ ἄλλες μικρότερες πέτρες, στημένες ὀρθιες στὸ ὑψηλότερο τμήμα, ὀριζόντια καὶ τυχαῖα χαμηλότερα, μέχρι περίπου τὸν πυθμένα.

Μετὰ τὴν ἀφαίρεση τοῦ λίθινου γεμίσματος ἀποκαλύφθηκε ἡ ἀρχικὴ μορφή τοῦ τάφου. Δύο μεγάλα ἄνισα μεταξύ τους τμήματα βαρειᾶς σχιστόπλακας, πεσμένα τὸ βόρειο λοξὰ καὶ τὸ νότιο σχεδὸν κατακόρυφα (πίν. 2β) ἀποτελοῦσαν κάποτε τὴν ἐνιαία καλυπτήρια, πού εἶχε σπάσει καὶ ἐγκαταλειφθεῖ ἐπὶ τόπου. Τὸ μέγιστο πλάτος τῆς 0.99 δὲν ἀντιστοιχοῦσε στὸ μῆκος τοῦ λάκκου καὶ γι' αὐτὸ καλύφθηκε τὸ ὑπόλοιπο στὰ δυτικὰ μὲ τὶς τέσσερις σχιστόπλακες. Ὡς τεκμήρια τῶν γεγονότων, μετὰ τὴν ἀνασκαφὴ τὰ δύο τμήματα τῆς καλυπτήριας ἀφέθηκαν ἐπὶ τόπου, ὅπως καὶ τὰ χῶματα πού εἶχαν εἰσχωρήσει πίσω ἀπ' αὐτές. Ἔτσι, ἀπὸ τὶς τέσσερις παρεΐες τοῦ λάκκου μόνο ἡ δυτικὴ εἶναι ἐλεύθερη καὶ ἀποκαλύπτει τοιχοδομία μὲ πέτρες μέτριες, τραχειῆς κατὰ τὸ πλεῖστον, σὲ 5-6 στρώσεις.

3. Τσέπι, 227, εἰκ. 238.

Ἡ ἐπίχωση τοῦ λάκκου, ὅπως καὶ τοῦ προθύρου, ἦταν ἀπολύτως καθαρὴ μὲ ἀμμουδερά χόματα. Ἐκτὸς ἀπὸ τίς πέτρες, δὲν βρέθηκε τίποτα ἄλλο, οὔτε ὄστρακα, οὔτε ὄστά.

Ἀπὸ τὴν ἀνασκαφὴ προκύπτει ὅτι ἡ οἰκοδόμησις τοῦ τάφου εἶχε συμπληρωθεῖ, ἀλλὰ ἡ καλυπτῆρια σύντομα κατέρρευσε καὶ ὁ χῶρος δὲν χρησιμοποιήθηκε ποτέ. Ἡ κατασκευὴ του περιλαμβάνει ὅλα σχεδὸν τὰ στοιχεῖα πού γνωρίζουμε μέχρι τώρα, ἐνῶ ὅσα λείπουν μπορούμε νὰ συμπεράνουμε ὅτι ἀκολουθοῦσαν μετὰ τὸν πρῶτο τουλάχιστον ἐνταφιασμό. Ἀποκαλυπτικὴ εἶναι ἡ ἀπουσία τοῦ λιθοσωροῦ ἐμπρὸς ἀπὸ τὴν πλάκα, καθὼς καὶ τῶν δύο πλευρικῶν στηλῶν (πού ὅμως λείπουν καὶ ἀπὸ ἄλλους χρησιμοποιημένους τάφους). Παράλληλα διαπιστώνεται ὅτι ὁ τάφος, παρὰ τὴν ἐπίπονη ἐργασία πού ἀπαιτεῖ ἡ οἰκοδόμησή του, ἐγκαταλείπεται, ὅλα τὰ χρησιμοποιηθέντα ὑλικά παραμένουν κατὰ χώραν καὶ τὸ κενὸν τοῦ λάκκου γέμισε μὲ πέτρες, πού πιθανότατα ἀφαίρεσαν ἀπὸ τὴν ὑπερκατασκευὴ τοῦ ὀρθογωνίου πλαισίου καὶ τὸν περίβολο.

Ὁ ἐπόμενος τάφος 42⁴ εἶναι ὁ μοναδικὸς μέσα στὸ νεκροταφεῖο πού συνδέεται ἀνατολικά μὲ περίβολο ἄλλου τάφου, τοῦ μικροῦ ὀρθογώνιου τάφου 53⁵ (πίν. 3α-β). Ἐξωτερικὰ παρουσιάζει ἐπιμελημένη κατασκευὴ μὲ ἐπιμήκη περίβολο πού συγκλίνει ἀνατολικά καὶ μὲ τέρματα πού κάμπτονται πρὸς τὰ πίσω, δυτικά, γιὰ νὰ σχηματίσουν ἐπίσης ἐπιμήκεις κεραῖες.

Μὲ ἰδιαίτερη ἐπιμέλεια ἔγινε ἡ ἐπιλογή τοῦ ὑλικοῦ καλύψεως τοῦ λάκκου. Δύο μεγάλες καὶ βαρεῖες σχιστόπλακες τραπεζοειδοῦς σχήματος γειννιάζαν μεταξύ τους, χωρὶς νὰ ἐνώνονται, κατὰ τὴν ἀπολύτως εὐθύγραμμη πλευρά τους (πίν. 4α). Ἡ ἀνατολικὴ πλάκα διατηροῦσε ἐπάνω της τὸ τμήμα τοῦ λιθίνου ὑπέργειου περιθωρίου, ἐνῶ ἡ συνέχειά του ἐπάνω ἀπὸ τὴ δυτικὴ καλυπτῆρια εἶχε ἐξαφανισθεῖ. Ἀκόμα, ἀπὸ τὴν ὑπερκατασκευὴ τοῦ τάφου εἶχε διατηρηθεῖ ἡ κορυφὴ τοῦ λιθοσωροῦ ἐμπρὸς ἀπὸ τὴ θέση εἰσόδου, σὲ μία στρώση ὑψηλότερα τοῦ δαπέδου (πίν. 3α) καὶ ἡ μία μόνο στήλη, ἡ νότια⁶ (πίν. 4β). Ἡ θέση τῆς βόρειας βρέθηκε κενὴ καὶ διαταραγμένη.

4. Τσέπι, 228-9, εἰκ. 240-1 καὶ γενικὸ τοπογραφικὸ σχέδιο.

5. Οἱ τάφοι 10 καὶ 11 εἶναι παράπλευροι μὲ μία πλευρὰ τοῦ περιβόλου κοινή.

6. Τσέπι, ἔ.ἀ. 229.

Ἀπὸ τὴ θέση τῆς στήλης ἀρχίζει τὸ πρόθυρο, βραχὺ καὶ ἔντονα ἐπικλινές, μὲ πλευρικά τοιχώματα κτιστά. Τὸ ὄρυγμα ἦταν γεμάτο πέτρες στρωμένες πυκνά καὶ σφηνωμένες μεταξύ τους, σὲ ὄλο τὸ πάχος τοῦ λιθοσωροῦ, μέχρι τὸν πυθμένα τοῦ προθύρου.

Ἡ εἴσοδος βρέθηκε κλειστή μὲ μία βαρεῖα ὀρθογώνια ἀσβεστολιθικὴ πλάκα (πίν. 5α). Περί τῆ βάσης τῆς ἦταν προσκολλημένα δύο μικρὰ τμήματα σχιστολιθικῶν πλακῶν, τὸ ἓνα μὲ μία ὀξυκόρυφη πλευρά. Χωρὶς νὰ εἶναι βέβαιο, δὲν ἀποκλείεται τὰ τεμάχια αὐτὰ νὰ προέρχονται ἀπὸ τὴ βόρεια στήλη τοῦ προθύρου καὶ νὰ διατηρήθηκαν ἐκεῖ μετὰ τὴν καταστροφὴ τῆς.

Πίσω ἀπὸ τὴν πλάκα τὸ ἄνοιγμα τῆς εἰσόδου, πλάτ. 0.40, ὕψους βόρεια 0.43 καὶ νότια 0.35, εἶχε γιὰ ἀνώφλι τὸ τελείωμα τῆς καλυπτήριας πλάκας, πάχ. 0.08-0.10. Μία τραχεῖα ἀνώμαλη πέτρα, μήκ. 0.42 καὶ μέγ. πλάτους 0.32, τοποθετημένη μὲ ἔντονη κλίση ἀπὸ Ν πρὸς Β ἀποτελοῦσε τὸ κατώφλι (πίν. 56). Ἀρχικὰ ἡ πέτρα θὰ ἦταν ὀριζόντια, ὅπως καὶ οἱ χαμηλότερες αὐτῆς πέτρες τῆς ἐπενδύσεως τῆς πλευρᾶς. Στὴ θέση αὐτὴ πιθανὸν νὰ τοποθετήθηκε ἀργότερα μετὰ ἀπὸ κάποια μετακίνηση καὶ πάτησε λοξὰ ἐπάνω σὲ ἐπίχωση, πού φθάνει σὲ πάχος 0.14 κάτω ἀπὸ τὸ ἀνασηκωμένο ἄκρο τῆς.

Μέσα στὸν λάκκο τὰ πρῶτα ὄστὰ ἄρχισαν νὰ φαίνονται ἀπὸ βάθους 0.15 μ., κάτω ἀπὸ τὸ χεῖλος του, σὲ πλάτος περίπου 0.50 μ. δυτικά. Τὰ ὄστὰ ἦταν πάρα πολλὰ, στοιβαγμένα, καὶ κυρίως, ὅπως ἔδειχνε σαφῶς ἡ λοξὴ θέση ὄλων τῶν μεγάλων, σπρωγμένα ἀπὸ τὴν πλευρὰ τῆς εἰσόδου πρὸς τὰ πίσω (πίν. 6α). Μέσα στὰ ὄστὰ, κυρίως στὴ ΝΔ γωνία καὶ τὴ νότια παρεῖα, ἦταν συγκεντρωμένα κατὰ ομάδες δύο τριῶν κρανίων σὲ τεμάχια, φθαρμένα, καὶ τὰ χαμηλότερα τόσο διαλυμένα, πού δὲν ἦταν δυνατὸν νὰ ἀνασυσταθοῦν καὶ νὰ καταμετρηθοῦν. Σημειώνεται ἐπίσης ὅτι ἀκόμα καὶ αὐτὰ τῶν ἀνωτέρων στρώσεων δὲν ἦταν τακτοποιημένα καὶ τοποθετημένα στὴ σειρά, ὅπως γνωρίζουμε ἀπὸ περιπτώσεις τοῦ Νοτίου τμήματος (π.χ. Τάφοι 2, 10, 33, 36 κ.ἄ.).

Ὁ τελευταῖος νεκρὸς βρέθηκε ἐμπρὸς ἀπὸ τὴν εἴσοδο, σὲ βάθος 0.60 μ. ἀπὸ τὸ χεῖλος τοῦ λάκκου (πίν. 66). Τὸ κρανίον ἦταν ἀκουμπισμένο στὶς πέτρες τῆς νότιας παρεῖας καὶ τὰ ὄστὰ τοῦ προσώπου διαλυμένα. Ἡ ἄνω γνάθος εἶχε ἀποσπασθεῖ καὶ ἀναστραφεῖ καὶ μέσα στὸ στόμα εἶχε τοποθετηθεῖ μία πλακωτὴ πέτρα μήκ. 0.11 μ. (πίν. 7α).

Τὸ σῶμα τοῦ νεκροῦ κατελάμβανε ὄλο τὸ πλάτος τοῦ λάκκου, μὲ τὰ χέρια περὶ τὸ στῆθος, τὰ πόδια λυγισμένα καὶ τὴ λεκάνη στὴ θέση τῆς, ἐνῶ τὰ

μικρότερα ὅστὰ ἦταν ἀνακατεμένα μὲ τὸ παχὺ ὑπόστρωμα προηγούμενων ταφῶν, πὺ ἀλλοίωσε τὴν εἰκόνα. Ἐπάνω στὸ σῶμα καὶ κυρίως στὸν κορμὸ ἦταν ριγμένα βότσαλα καὶ λίγα μικρὰ χονδρὰ ὄστρακα, ἀσφαλῶς ἐπίτηδες, διότι μέχρι ἐκεῖ τὰ χῶματα ἦταν ἀπολύτως καθαρὰ⁷.

Δίπλα στὸ κρανίον τοῦ νεκροῦ βρέθηκε τὸ μοναδικὸ του κτέρισμα, ἓνα μικρὸ σφαιρικὸ ἐρυθρὸ ἀγγεῖο, ὁμοίου σχήματος μὲ ἄλλα τῶν τάφων τοῦ Τσέπι, ἐνῶ στὴν ἄλλη πλευρὰ του ἦταν μία πλακοειδῆς πέτρα, στὴν ὁποία πιθανῶς νὰ εἶχαν τοποθετήσει φθαρτὴ προσφορά⁸.

Ἐπὶ πλέον, ἐπάνω στὸ στέρνον τοῦ νεκροῦ εἶχαν ἀποτεθεῖ τρία κρανία ἐξ ἀνακομιδῆς μὲ τρία μακρὰ ὅστὰ δίπλα τους, καὶ πιθανῶς ἄλλα μικρότερα, πὺ δὲν ξεχώριζαν ἀπὸ τὸ σύνολο τῶν παραμερισμένων στὰ δυτικὰ ὀστέων (πίν. 76). Τὸ ἓνα κρανίον εἶχε συνθλιβεῖ κατὰ τὸ ἄνω, ὄρατὸ τμήμα του, ἐνῶ τὸ κάτω ἦταν ἀκέραιο, τὸ δεύτερο ἔφερε μία μεγάλη ὀπή (διαμ. 0.03), ἐνῶ τὸ τρίτο ἦταν πρακτικῶς ἀκέραιο. Ἐπὶ πλέον εἶχαν καὶ αὐτὰ δεχθεῖ ριπὴ ἀπὸ βότσαλα καὶ λίγα χονδρὰ ὄστρακα, ἐνῶ μία μεγάλη πέτρα στὴν ἄμεση περιοχὴ τους, ἐμπρὸς ἀπὸ τὸ κατώφλι, ὑπῆρξε πιθανόν τὸ ὄργανο πὺ συνέθλιψε τὸ ἓνα ἀπὸ αὐτά. Συνολικά, ἀπὸ τὸν κατὰ προσέγγιση ὑπολογισμὸ ἀκέραιων καὶ διαλυμένων, τὰ κρανία τοῦ τάφου 42 πρέπει νὰ ἦταν ἄνω τῶν 20.

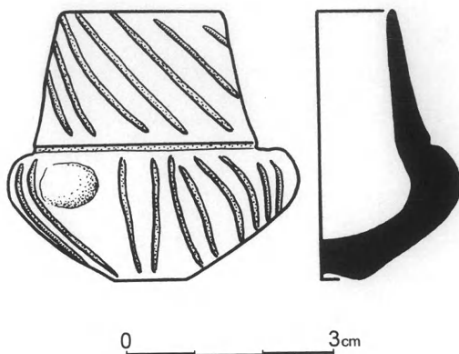
Τέλος στὸ δυτικὸ ἄκρο τοῦ λάκκου, ἐπάνω στὸν πυθμένα καὶ κάτω ἀπὸ τὸ παχύτατο στρώμα ὀστέων βρέθηκε μικκύλος ἀμφορίσκος, μὲ ἐγχάρακτη διακόσμηση στὸ σῶμα καὶ τὸν λαϊμὸ (εἰκ. 1).

Δύο γενικότερα προβλήματα τῆς ἀνασκαφῆς ὀδήγησαν σὲ μικρὴ ἔρευνα, ἀλλὰ χωρὶς ἀποτέλεσμα. Τὸ ἓνα προκύπτει ἀπὸ ἐλεύθερη ἐπιφάνεια πλάτους 2.40 μ. περίπου, μεταξύ τῶν τάφων 34 καὶ 41, κατὰ μῆκος τῆς δυτικῆς πλευρᾶς τοῦ νεκροταφείου καὶ δυτικὰ τοῦ Ἀποθέτη 39, πὺ θὰ ἦταν ἀρκετὴ γιὰ τὴ δημιουργία ἐκεῖ ἐνὸς ἀκόμα τάφου⁹. Τὸ δεύτερο προκλήθηκε ἀπὸ ἐπιφάνεια μὲ στάκτες καὶ μαῦρα χῶματα, πὺ μπορεῖ νὰ εἶναι ἡ θέση τῆς πυρᾶς τῶν

7. Πρβ. ΠΑΕ 2006, Τάφοι 45, 47, 68.

8. Πρβ. Τσέπι, 330.

9. Βλ. Τσέπι, γενικὸ τοπογραφικὸ σχέδιο.

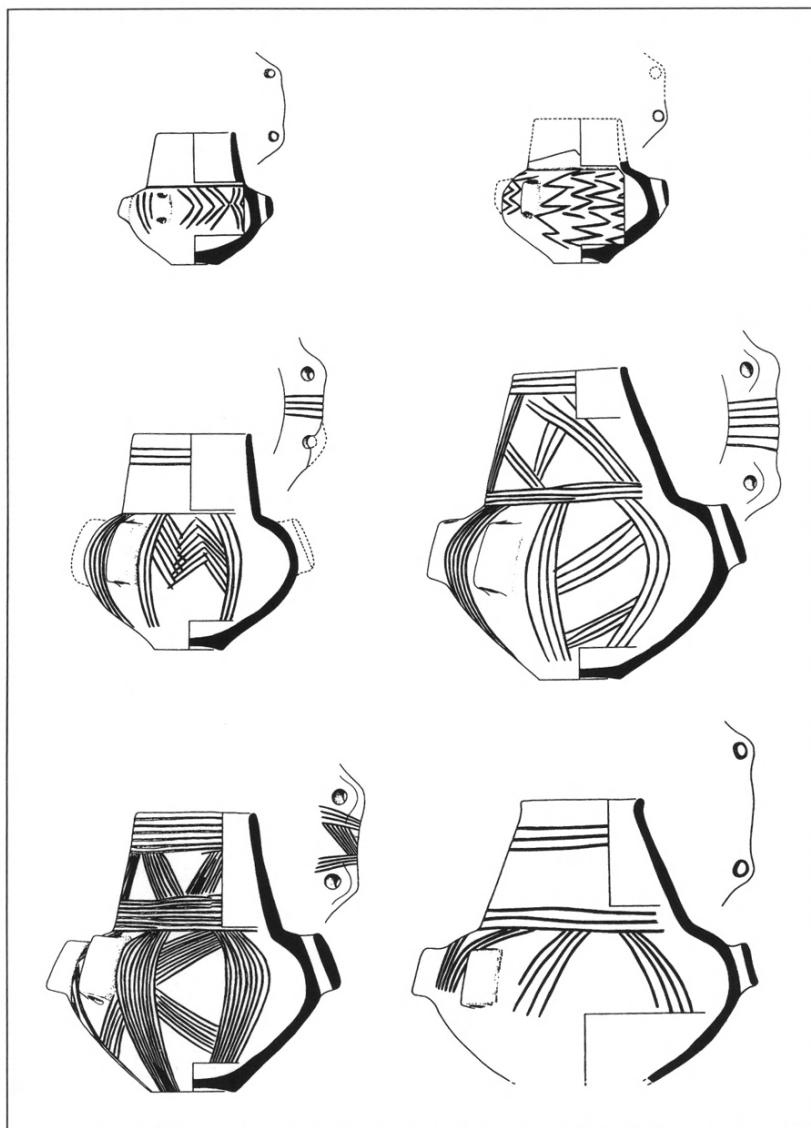
Εἰκ. 1. Μικκύλος ἐγγάρακτος ἀμφορίσκος ἀπὸ τὸν τάφο 42.

νεκρικῶν τελετῶν ποὺ βρέθηκε στὸ ὄριο τοῦ στεγασμένου χώρου κατὰ τὴν κατασκευὴ τοῦ νέου στεγαστροῦ.

Γιὰ τὴ διαλεύκανση τῆς καταστάσεως ἀνοίχθηκε ἀπὸ τοῦ ΒΔ ἄκρου τοῦ ἀποθέτη μέχρι τοῦ περιβόλου τοῦ τάφου 34 ἐρευνητικὴ τάφος με ἀριθμὸ 34/41, πλάτους 1.30 μ., καὶ μήκους 2.90 μ. μόνον. Ἄτυχῶς, ἡ περαιτέρω ἔρευνα διακόπηκε λόγω τοῦ ὑπερκειμένου διαδρόμου ἐπισκεπτῶν τοῦ στεγαστροῦ καὶ τῶν ὑποστυλωμάτων του, ποὺ ἀπέχουν μόλις 1.40-1.20 μ. ἀπὸ τοῦ ἐδάφους καὶ καθιστοῦν τὴν ἐργασία ἄκρως ἐπίπονη καὶ ἐπικίνδυνη.

Μὲ τὴν ἀνασκαφὴ τῆς τάφρου ἀποκαλύφθηκε ἔξω ἀπὸ τὸ χεῖλος τοῦ λάκκου τοῦ Ἀποθέτη καὶ κατ' ἐπέκταση παλαιότερου εὐρήματος, πλατεῖα ζώνη (πλ. 0.40-0.50) με χαλίκια καὶ βότσαλα. Τὰ χώματα στὴν περιοχὴ εἶναι μαλακὰ ἀμμουδερά καὶ εἶναι προφανές ὅτι τὰ πυκνὰ βότσαλα καὶ οἱ πέτρες ρίχτηκαν γιὰ νὰ σταθεροποιήσουν τὸ ἔδαφος καὶ νὰ προφυλάξουν ἀπὸ τὴ διάβρωση τὸ τοίχωμα τοῦ Ἀποθέτη στὸ σημεῖο αὐτό.

Μετὰ τίς πέτρες ὄλο τὸ ἀνασκαμμένο τμήμα τῆς τάφρου μέχρι βάθους 0.40 μ. περιεῖχε τελείως καθαρὰ, ἀμμουδερά καστανά χώματα χωρὶς κεραμεικὴ καὶ πέτρες. Παρὰ ταῦτα, μέσα στὴν τάφρο βρέθηκαν τρεῖς ὄρθιες πέτρες, οἱ δύο πλακωτές, ἡ ἄλλη λαξευμένη, ποὺ οἱ θέσεις τους ἀποτελοῦν κορυφὲς τριγώνου καὶ ἔδειχναν ὅτι τὰ χώματα δὲν ἦταν ἄσκαφα. Στὸ σημεῖο αὐτὸ ἡ ἔρευνα τῆς τάφρου διακόπηκε καὶ ἡ σημασία τῶν τριῶν λίθων ἔμεινε ἀδιευκρίνιστη.

Εἰκ. 2. Ἀμφορίσχοι με ἐγγάρακτη διακόσμηση.

Κατὰ τοὺς πρώτους μῆνες τοῦ ἔτους στοὺς χώρους τοῦ Μουσείου Μαραθῶνος ἔγινε οὐσιαστικὴ ἐργασία γιὰ τὴν ὀργάνωση τῆς μελέτης τῆς κεραμεικῆς, πού βρέθηκε στὸν Ἀποθέτη 39 κατὰ τὸ 1999 καὶ 2000. Ὁ ἀρχαιολόγος Μανώλης Ψαρρὸς κατέγραψε στὸ Κτηματολόγιο τοῦ Μουσείου τὰ προσφάτως συγκολλημένα ἀγγεῖα καὶ ἐνέταξε σὲ πρόγραμμα Η/Υ καταλόγους μὲ τὴν περιγραφή τους, τὴ διάκρισή τους σὲ σχήματα, τὴ συγκεκριμένη θέση εὐρέσεως ἐκάστου ἀγγείου, τὴν τυχὸν μεταβολὴ χρωματισμοῦ λόγω δευτέρας ἐκθέσεως σὲ πυρὰ κλπ.

Μεγάλη πρόοδο σημείωσε ἐπίσης ἡ συντήρηση τῆς κεραμεικῆς. Οἱ πέραν τοῦ συνήθους δυσκολίες πού παρουσιάζει ἡ συγκόλληση τοῦ ὑλικοῦ αὐτοῦ (ἔντονη διαφορὰ χρώματος μεταξὺ παράπλευρων ὀστράκων, πολὺ μεγάλος ἀριθμὸς ὀστράκων ἀγγείων ἰδίου χρώματος καὶ σχήματος, κλπ.) ἀντιμετωπίζονται χάρις στὴν πολυετὴ ἐμπειρία, τὴν ὀξυδέρκεια καὶ τὶς ἰδιαίτερες ἱκανότητες τῆς κ. Ἀ. Βουτσινᾶ. Κατὰ τὸ 2007 συγκολλήθηκαν περισσότερα ἀπὸ 110 ἀγγεῖα καὶ συγκεντρώθηκαν ὅλοι οἱ ἀμφορίσκοι πού φθάνουν τοὺς 85 (εἰκ. 2), τὰ λεπτότεχνα σφαιρικά (πίν. 8α), ὀρισμένα μὲ πλαστικὴ ἢ γραπτὴ διακόσμηση (πίν. 8β), καὶ συγχρόνως αὐξήθηκε ὁ ἀριθμὸς τῶν σκύφων, τῶν πιθόσχημων καὶ τῶν μεγάλων ἀμφορέων (πίν. 9β-γ). Παράλληλα, προέκυψαν σχήματα ἄγνωστα καὶ παραλλαγές νέες (πίν. 8γ-δ, 9α). Μὲ τὴν αὐξηση τοῦ ἀριθμοῦ τῶν ἀγγείων πλουτίζεται ἡ ποικιλία τῶν σχημάτων καὶ διαμορφώνονται τυπολογίες πού τελικὰ θὰ διευκρινίσουν τὶς σχέσεις Στερεᾶς καὶ Κυκλάδων.

Στὴν πρόοδο τῆς μελέτης βασικὴ συμβολὴ παρέχουν τὰ λεπτομερῆ σχέδια τοῦ Doug Faulmann καὶ οἱ φωτογραφίες τοῦ Χρόνη Παπανικολόπουλου. Ἡ τεχνικὴ βοήθεια προσφέρεται ἀπὸ τὸ Κέντρο Ἔρευνας Ἀνατολικῆς Κρήτης, παράρτημα τοῦ Institute for Aegean Prehistory Φιλαδελφείας τῶν ΗΠΑ, πού ὑποστηρίζει ἀνελλιπῶς οἰκονομικὰ τὴ συντήρηση τῆς κεραμεικῆς τοῦ Ἀποθέτη 39.

ΜΑΡΙΑ ΠΑΝΤΕΛΙΔΟΥ ΓΚΟΦΑ

2. ΑΝΑΣΚΑΦΗ ΣΤΗ ΣΚΑΛΑ ΩΡΩΠΟΥ

(Πίν. 10-16)

Κατὰ τὸ 2007 ἐπαναλήφθησαν οἱ ἀνασκαφικὲς ἔρευνες στὸν Δυτικὸ Τομέα τοῦ Γεωμετρικοῦ-Ἀρχαϊκοῦ οἰκισμοῦ στὴ Σκάλα Ὠρωποῦ, οἱ ὁποῖες εἶχαν οὐσιαστικὰ διακοπεῖ τὸ 2002. Οἱ ἀνασκαφὲς διενεργήθησαν ἀπὸ 6-31 Αὐγούστου 2007 σὲ δύο διακριτοὺς τομεῖς. Στόχος τοῦ νέου ἀνασκαφικοῦ προγράμματος εἶναι ἡ ἀποκάλυψη σὲ ἔκταση τοῦ ὑπόλοιπου τμήματος τοῦ οἰκισμοῦ τῶν γεωμετρικῶν - ἀρχαϊκῶν χρόνων (εἰκ. 1)¹.

Πρῶτος Τομέας

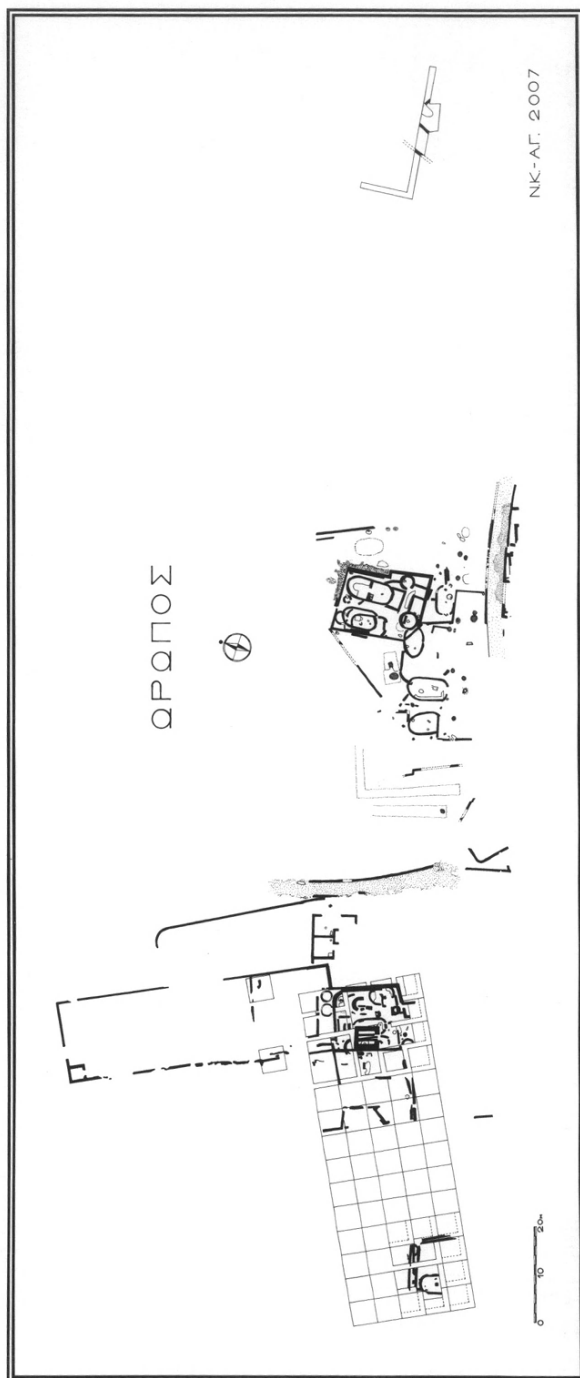
Στὶς δυτικὲς παρυφῆς τοῦ τομέα ποὺ εἶχε ἐρευνηθεῖ τὸ 2002² ἀποκαλύφθηκαν ἐκ νέου τὰ ἀρχιτεκτονικὰ λείψανα ποὺ εἶχαν καταχωθεῖ γιὰ λόγους

1. Στὶς ἀνασκαφὲς συμμετεῖχαν οἱ παλιοὶ συνεργάτες Δρ Μ. Arjona, Δρ Β. Βλάχου, Δρ J.-S. Gros, Δρ Ε. Χαράλαμπίδου, οἱ πτυχιούχοι ἀρχαιολόγοι τοῦ Πανεπιστημίου Θεσσαλίας Χ. Ἐμμανουηλίδου, Ε. Καρούζου, Ε. Σίγουρα, Κ. Σπυροπούλου, Κ. Τερματζίδου, Γ. Τιμοθέου, καὶ οἱ ἀπόφοιτοι ἄλλων πανεπιστημίων Μ. Ἀνυφαντῆ, Ν. Γάλλου, Δ. Ζώη, Α. Μειμάρη, Χ. Παπαδοπούλου, Γ. Τζίμας καὶ Η. Dominguez.

Τὸ ἀνασκαφικὸ πρόγραμμα χρηματοδοτήθηκε φέτος ἀπὸ τὴν Ἀρχαιολογικὴ Ἑταιρεία, τὸ Ἰδρυμα Ψύχα, τὸ Institute for Aegean Prehistory (INSTAP) καὶ τὸ Πανεπιστήμιο Θεσσαλίας.

Γιὰ τὸ ἱστορικὸ τῆς ἔρευνας βλ. Α. MAZARAKIS AINIAN, "Ἐνδον σκάπτε. The tale of an excavation, στὸ Α. MAZARAKIS AINIAN (ἐπιμ.), *Oropos and Euboea in the Early Iron Age, International Round Table, Volos 18-19 June 2004* (Volos 2007), 21-59. Γιὰ πρόσφατη σύνθεση τῶν ἀνασκαφικῶν δεδομένων βλ. ΤΟΥ ΙΔΙΟΥ, *I primi Greci d'Occidente? Scavi nella Graia Omerica (Oropos), Annali di archeologia e storia antica, Napoli 13-14, 2006-2007*, 81-110.

2. Βλ. Α. MAZARAKIS AINIAN, *ΠΑΕ* 2002, 8-11.

Εἰκ. 1. Τοπογραφικὸ διάγραμμα τῆς ἀνασκαφῆς (σχ. Ἀ. Γούναρη, 2007).

προστασίας καὶ πραγματοποιήθηκαν μικρῆς ἔκτασης ἀνασκαφικὲς ἐργασίες (κυρίως τομὲς γιὰ ἐπαλήθευση ὀρισμένων ἀσαφειῶν ἰδιαίτερα γύρω ἀπὸ τὴ χρονολόγηση τῶν κατασκευῶν). Ἐπίσης ἀποτυπώθηκαν ἀπὸ τὸν ἀρχιτέκτονα Δρ Ἀλέξανδρο Γούναρη τὰ ἀρχιτεκτονικὰ λείψανα ποὺ εἶχαν ἀποκαλυφθεῖ τὸ 2002 σὲ πιὸ λεπτομερῆ κλίμακα (1:25) (βλ. εἰκ. 1).

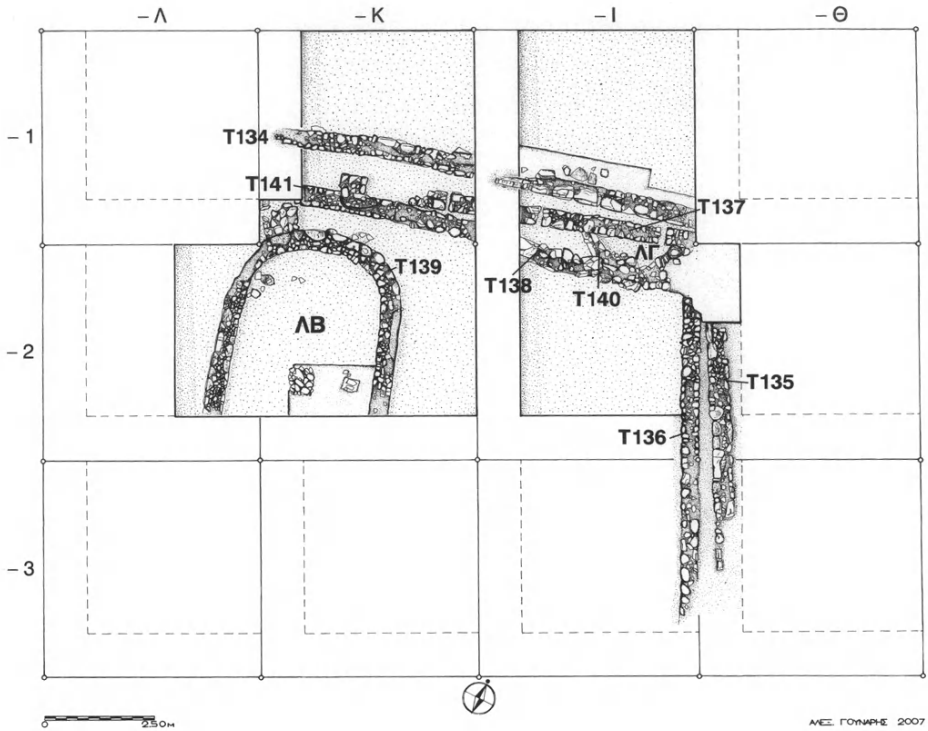
Δεύτερος Τομέας

Ὁ κἀναβος τῆς ἀνασκαφῆς ἐπεκτάθηκε περίπου 100 μέτρα δυτικότερα. Ἐρευνήθηκαν συστηματικὰ πέντε νέα τετράγωνα, τὰ -K(-1), -K(-2), -I(-1), -I(-2) καὶ -Λ(-2). Καὶ στὰ πέντε ἀπαντήθηκαν καλὰ διατηρημένα ἀρχιτεκτονικὰ λείψανα τῶν γεωμετρικῶν καὶ ἀρχαϊκῶν χρόνων (εἰκ. 2, πίν. 10α-6).

Ἰδιαίτερο ἐνδιαφέρον παρουσιάζει ἓνα ἑλλειψοεῖδές οἰκοδόμημα (ΛΒ, T139) τῶν ὑστερογεωμετρικῶν χρόνων. Φέτος ἀποκαλύφθηκε τὸ βόρειο μιστὸ τοῦ κτιρίου στὰ τετράγωνα -K(-2)/-Λ(-2) (πίν. 11α-6). Τὸ κτίριο αὐτὸ ὀρίζεται πρὸς Βορρὰν ἀπὸ περίβολο, ἐπιβεβαιώνοντας τὴν ὀργάνωση τοῦ πρώιμου οἰκισμοῦ σὲ αὐτόνομους «οἴκους». Ἡ εἴσοδος τοῦ οἰκοδομήματος θρῆσκονταν προφανῶς πρὸς Νότον, ἐντὸς τῶν ὀρίων τῶν Τετραγώνων -K(-3)/-Λ(-3) ποὺ προγραμματίζουμε νὰ ἐρευνησομε τὸ 2008³. Τὸ ἀσυνήθιστο γιὰ τὰ δεδομένα τοῦ Ὠρωποῦ πλάτος τοῦ τοιχοβάτη τοῦ κτιρίου (0.45 μ.)⁴, μία κυκλικὴ λίθινη ὑπερυψωμένη κατασκευὴ διαστ. 0.65×0.55 μ. ποὺ ἦταν καλυμμένη ἀπὸ καθαρὴ στάχτη ποὺ βρέθηκε στὸ μέσον τοῦ δωματίου, μία κοιλότητα δίπλα τῆς (στὰ ἀνατολικά) ποὺ περιεῖχε χαλίκια, λίγα ὀστὰ ζῶων καὶ θραύσματα ἀπὸ ἓνα ἀγγεῖο πόσεως (πίν. 12α), καὶ ἡ καλὴ ποιότητά τῆς κεραμεικῆς ποὺ συλλέχθηκε ἀπὸ τὴν περιοχὴ τῆς ἀψίδας (πίν. 13α), ὀδηγοῦν στὴν ὑπόθεση ὅτι πρόκειται γιὰ οἰκοδόμημα μὲ ἰδιαίτερη σημασία. Τὸ οἰκοδόμημα, κρίνοντας ἀπὸ τὰ διαφορετικὰ συστήματα τοιχοδομίας, φαίνεται ὅτι ὑπέστη μετατροπές. Ἡ ὑπερυψωμένη κυκλικὴ κατασκευὴ πιθανῶς σχετίζεται μὲ τὴ β' φάση, κατὰ τὴν ὁποία τὸ δάπεδο ἦταν ἀπὸ ψιλὸ χαλίκι. Ἡ ἀποκάλυψη τοῦ

3. Βλ. Ἔργον 2008, 21-30.

4. Μέγιστο πλάτος κτιρίου 3.40 μ., ἀποκαλυφθὲν μῆκος 3.80 μ.

Εἰκ. 2. Κάτοψη τῆς ἀνασκαφῆς (σχ. Ἀ. Γούναρη, 2007).

Νότιου τμήματος τοῦ κτιρίου κατὰ τὴν ἐρχόμενη ἀνασκαφικὴ περίοδο ἐλπίζουμε ὅτι θὰ ἀποσαφηνίσει τὴ μορφή καὶ τὴ λειτουργία τοῦ σημαντικοῦ αὐτοῦ οἰκοδομήματος, ποῦ φαίνεται νὰ ἀνήκει στὴν «κίτρινη» φάση τοῦ οἰκισμοῦ (730/720-710 π.Χ.).

Τμήμα ἑνὸς ἄλλου καμπυλόγραμμου οἰκοδομήματος (ΛΓ', T140) βρέθηκε λίγα μέτρα ἀνατολικότερα (πίν. 126, 14α). Στὸ ἐσωτερικὸ του βρέθηκαν κατὰ χώραν πολυάριθμα θραυσμένα ἀγγεῖα τῆς ὑστερογεωμετρικῆς περιόδου, ἐντὸς στρώματος καταστροφῆς (πυρακτωμένες πλῆθρες, ξυλάνθρακες, στάχτη κλπ.). Τὸ βόρειο τμήμα τοῦ οἰκοδομήματος καταστράφηκε κατὰ τοὺς πρώιμους ἀρχαίους χρόνους ὅταν ἓνας τοῖχος (T137), πιθανότατα περίβολος, φορᾶς Α-Δ, κτίστηκε ἐν μέρει ἀπὸ πάνω του. Τὸ ἐνδιαφέρον περιεχόμενο τοῦ κτιρίου φαίνεται ὅτι διασκορπίστηκε: πολυάριθμοι λίθοι μέσα σὲ στρώμα ἀπὸ

πυρακτωμένα χρώματα πού ἐνδεχομένως προέρχονται καὶ ἀπὸ τὴ διάλυση τοῦ προαναφερθέντος κτίσματος κάλυπταν μία μεγάλη περιοχή στὰ βόρεια καὶ ΒΔ, ἐντὸς τοῦ Τετραγώνου -I(-1) (πίν. 146). Φαίνεται συνεπῶς ὅτι τὸ ἀντίστοιχο στρώμα πού εἶχε ἐπισημανθεῖ παλαιότερα τόσο στὸν Κεντρικὸ ὅσο καὶ στὸν Δυτικὸ Τομέα ἀντιπροσωπεύει ἐκτεταμένη ἀναδιοργάνωση τοῦ χώρου ὕστερα ἀπὸ κάποια καταστροφή. Τὰ κεραμικὰ εὐρήματα ἀπὸ τὸ στρώμα τῶν πυρακτωμένων χωμάτων καὶ τῶν διάσπαρτων λίθων ἦταν καλῆς ποιότητας. Ἀπὸ τὰ εὐρήματα τῶν ὕστερογεωμετρικῶν καὶ πρώιμων ἀρχαϊκῶν χρόνων ἰδιαίτερο ἐνδιαφέρον παρουσιάζουν θραύσματα ἀμφορέα μὲ ὁμόκεντρος κύκλους ἀπὸ τὴ Βόρεια Ἑλλάδα (πίν. 136)⁵ καὶ λαβὴ ἀμφορέα περὶ τὸ 700 π.Χ., ἣ λίγο μεταγενέστερη, πού φέρει χάραγμα μὲ ἓνα ὄνομα, σὲ πτώση γενική, ΕΥΘΥΝΕΟ (πίν. 13γ).

Στὴν πρώιμη ἀρχαϊκὴ περίοδο χρονολογοῦνται μία σειρά ἀπὸ ἐπάλληλοι περίβολοι (;) καὶ / ἢ οἰκοδομήματα (T134-T138, T141), τὰ ὅρια τῶν ὁποίων δὲν εἶναι ἀκόμη γνωστά (πίν. 15α-β, 16α). Ἡ διασαφήνιση τῆς μορφῆς, τῆς χρήσης καὶ τῆς χρονολόγησης τῶν σημαντικῶν αὐτῶν ἀρχιτεκτονικῶν λειψάνων θὰ ἐπιτευχθεῖ μὲ τὴν ἐπέκταση τῆς ἀνασκαφῆς κατὰ τὶς ἐπόμενες ἀνασκαφικὲς περιόδους.

Ἐνδιαφέρον παρουσίασε ἡ ἀνασκαφή στὸ ΒΔ τετράγωνο -K(-1), ὅπου ἀνασκάφτηκε ἀποθέτης τῶν ὄψιμων κλασικῶν - πρώιμων ἐλληνιστικῶν χρόνων (πίν. 166). Ὁ ἀποθέτης εἶχε παραβιάσει τὰ στρώματα τῶν ἀρχαϊκῶν καὶ γεωμετρικῶν χρόνων. Εἶναι ἡ πρώτη φορὰ πού ἀπαντᾶται ἀνθρώπινη δραστηριότητα τοῦ 4ου - 3ου π.Χ. αἰῶνα στὸν τομέα αὐτό.

Σημαντικὴ διαπίστωση τῆς φετινῆς ἀνασκαφικῆς περιόδου εἶναι ὅτι ὁ οἰκισμὸς τῶν Πρώιμων Ἱστορικῶν Χρόνων καταλαμβάνει σημαντικὴ ἔκταση, ἐνῶ τὰ κατάλοιπα τῆς περιοχῆς πού ἐρευνήθηκε σώζονται σὲ ἄριστη κατάσταση. Ἐπίσης ἐπιβεβαιώνεται ἡ ὑπόθεση πού εἴχαμε διατυπώσει παλαιότερα

5. Πρβ. Μ. ΤΙΒΕΡΙΟΣ, Ἑπτὰ χρόνια (1990-1996) ἀρχαιολογικῶν ἐρευνῶν στὴ Διπλὴ Τράπεζα Ἀγγιάλου-Σίνδου. Ὁ ἀρχαῖος οἰκισμὸς, ΑΕΜΘ 10, 1996, 414, 416-417. Ὅστρακα ἀπὸ τὸ ἴδιο ἀγγεῖο προέρχονται τόσο ἀπὸ τὸ ἐσωτερικὸ τῆς καμπυλόγραμμης κατασκευῆς ΛΓ, ὅσο καὶ στὸ στρώμα καταστροφῆς βορειότερα.

ὅτι ὁ οἰκισμὸς τοῦ Ὠρωποῦ, καθὼς καὶ ἐκεῖνος τῆς Ἐρέτριας, χαρακτηρίζονται ἀπὸ συστάδες κτιρίων ἐντὸς περιβόλων⁶.

Παράλληλα πραγματοποιήθηκε συστηματικὸς καθαρισμὸς τοῦ ἀρχαιολογικοῦ χώρου ἀπὸ τῆ βλάστηση καὶ καθαρισμοὶ ὄλων τῶν τοίχων τοῦ ἀρχαίου οἰκισμοῦ.

Μετὰ τὸ πέρας τῆς ἀνασκαφῆς ὁ ἀρχιτέκτων Δρ Ἀ. Γούναρης, μὲ τὴ συμβολὴ τοῦ τοπογράφου Ν. Μαστρονικόλα, ἀποτύπωσε τὰ ἀρχιτεκτονικὰ κατάλοιπα σὲ κλ. 1:200 καὶ 1:25. Στὴ συνέχεια, οἱ τοῖχοι καλύφθηκαν μὲ γαιόπανο καὶ χῶμα γιὰ λόγους προστασίας καὶ μπαζώθηκαν ἐν μέρει τὰ ἀνασκαφικὰ τετράγωνα.

Τέλος, καθ' ὅλη τὴ διάρκεια τοῦ ἔτους, καὶ ἰδιαίτερα τοὺς καλοκαιρινούς μῆνες, συνεχίστηκε ἀπὸ τοὺς συνεργάτες τοῦ προγράμματος ἡ καταγραφή καὶ μελέτη τοῦ ὕλικου στὸ ἀρχαιολογικὸ Μουσεῖο Ὠρωποῦ. Τὸν Ἰούνιο τοῦ 2007 κυκλοφόρησαν τὰ Πρακτικά τῆς Στρογγυλῆς Τράπεζας *Oropos and Euboea in the Early Iron Age* ποὺ ἐπιμελήθηκε ὁ γράφων καὶ περιλαμβάνει προκαταρκτικὲς δημοσιεύσεις ὄλων τῶν συνεργατῶν τοῦ ἀνασκαφικοῦ προγράμματος τῆς Σκάλας Ὠρωποῦ⁷.

ΑΛΕΞΑΝΔΡΟΣ ΜΑΖΑΡΑΚΗΣ ΑΙΝΙΑΝ

6. A. MAZARAKIS AINIAN, La fonction des périboles dans les agglomérations du début de l'Age du Fer, στὸ *Habitat et Urbanisme dans le Monde Grec de la fin des Palais Mycéniens à la prise de Milet, Pallas. Revue d'études antiques* 58, 2002, 183-227. ΤΟΥ ΙΔΙΟΥ, Γεωμετρικὴ Ἐρέτρια. Ἀρχιτεκτονική, πολεοδομία καὶ κοινωνικὴ ὀργάνωση, στὸ 1ο Ἀρχαιολογικὸ Ἔργο Θεσσαλίας καὶ Στερεᾶς Ἑλλάδας, Πρακτικά Ἐπιστημονικῆς Συνάντησης, Τμῆμα Ἱστορίας, Ἀρχαιολογίας, Κοινωνικῆς Ἀνθρωπολογίας Πανεπιστημίου Θεσσαλίας καὶ ὙΠΠΟ, Βόλος 27.2.-2.3.2003 (Βόλος 2006), 955-977.

7. *Oropos and Euboea in the Early Iron Age, International Round Table, University of Thessaly, 18-19 June 2004 (Volos 2007)*.

3. ΑΝΑΣΚΑΦΗ ΜΥΚΗΝΩΝ

(Πίν. 17-21)

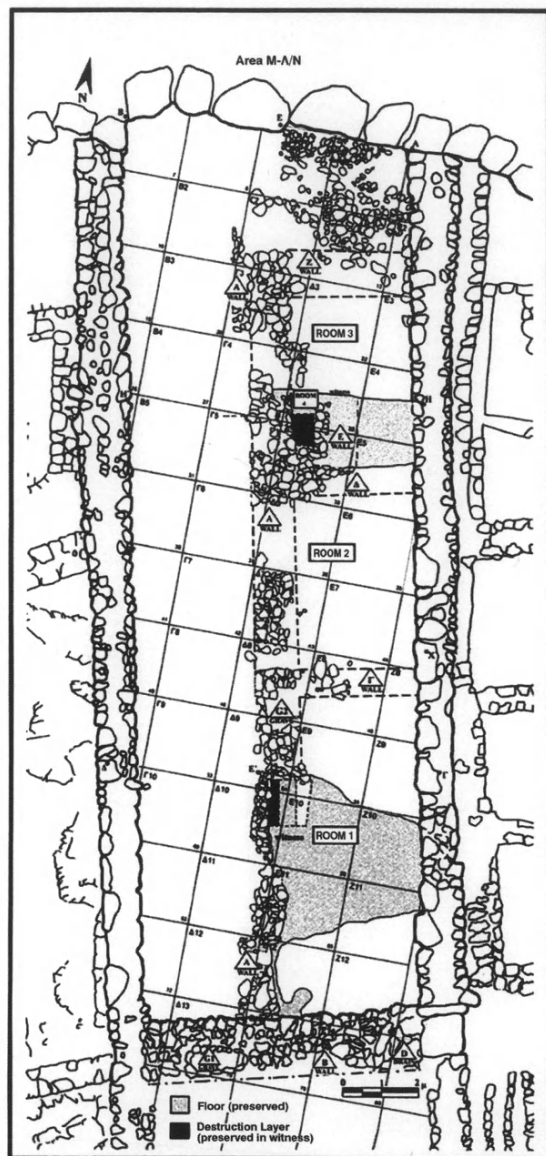
Οί έφετινές ανασκαφές στις Μυκῆνες συνεχίστηκαν στο έσωτερικό τῆς ἀκρόπολης στον χῶρο μεταξύ τῆς ΒΔ συνοικίας καὶ τοῦ συγκροτήματος ΜΛ καθῶς καὶ στὴν οἰκία Πέτσα. Ἐπιπλέον ἐπεξετάθησαν στὴ δεξιὰ ὄχθη τοῦ Χάβου, ὅπου εἶχαν στὸ παρελθὸν ἐντοπισθεῖ μὲ γεωσκοπικὲς μεθόδους ἴχνη οἰκισμοῦ.

Ἄκρόπολη

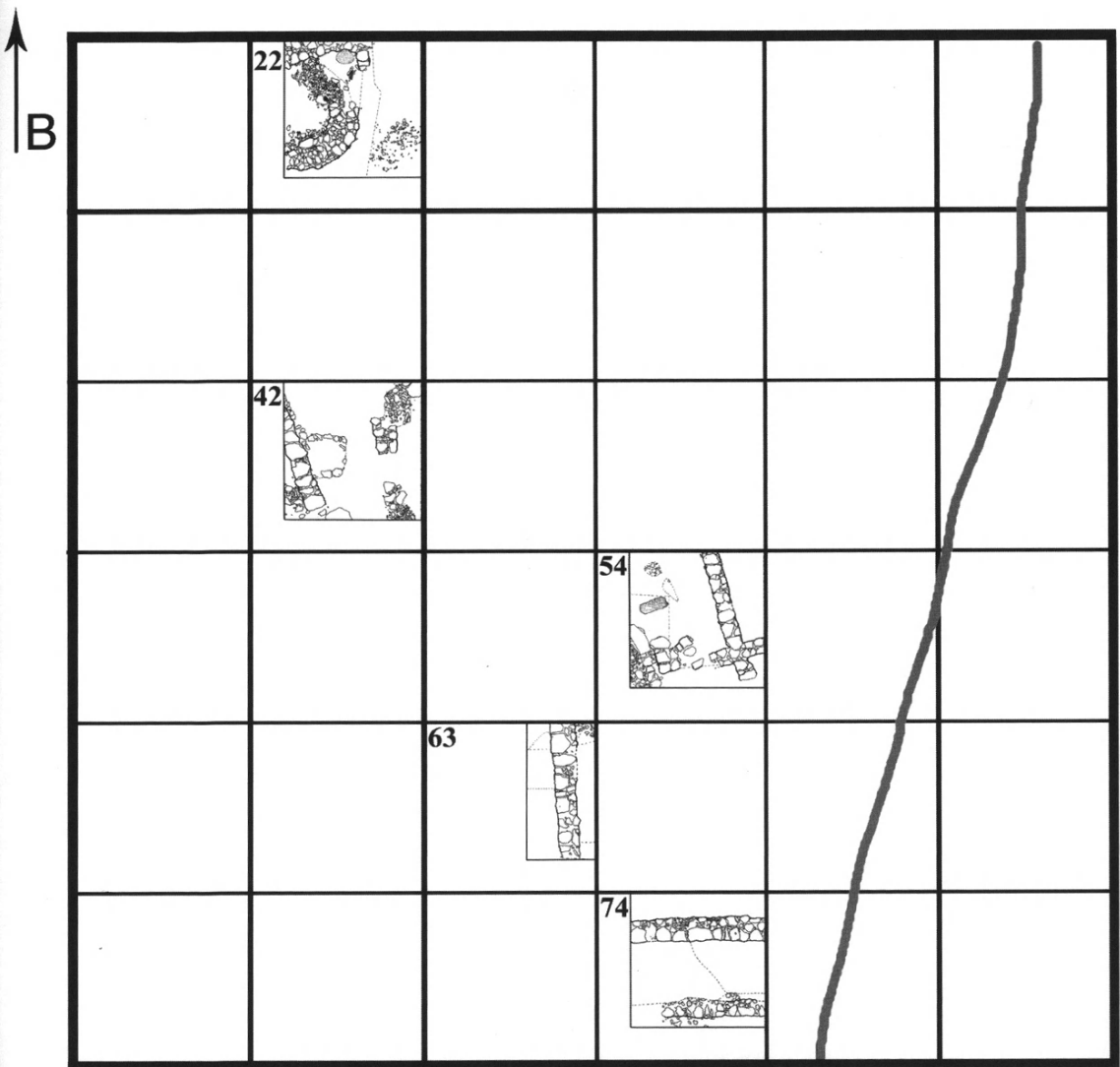
Μέσα στὴν ἀκρόπολη καθαρίστηκαν καὶ ἐρευνήθηκαν ὑπὸ τὴν ἐπίβλεψη τοῦ καθηγητοῦ κ. Χριστοφίλη Μαγγίδη ἡ ὑπαίθρια αὐλὴ μεταξύ τῶν ἤδη ἀνασκαφέντων δωματίων καὶ τοῦ βορείου κυκλωπέιου τείχους καθῶς καὶ ἡ ἐπικλινῆς διάβαση ποὺ ὀδηγεῖ κατὰ μῆκος τῶν δωματίων αὐτῶν πρὸς τὴν αὐλὴ (εἰκ. 1). Ἡ αὐλὴ, διαστάσεων 3.50×5 μ., ἐπικοινωνοῦσε μὲ τὸ βορειότερο δωμάτιο (δωμάτιο 3) μέσω θύρας στὴ δυτικὴ πλευρὰ του, καὶ εἶχε δύο ἐπάλ-ληλα πηλόστρωτα δάπεδα στρωμένα ἐπάνω σὲ λίθινο γέμισμα. Ἡ ἐπικλινῆς διάβαση ἐπισημάνθηκε καὶ θὰ ἐρευνηθεῖ συστηματικὰ τοῦ χρόνου (πίν. 17α). Συγκεντρώθηκαν ἄφθονη κεραμικὴ, θραύσματα τοιχογραφιῶν, πήλινες ἀγνύ-θες καὶ πηνία, πυρῆνες ἀπὸ ἐλιές καθῶς καὶ κατασπαρμένα ὄστα διαφόρων αἰγοειδῶν, προβάτων, χοίρων, σκύλων καθῶς καὶ ἀγριοχοίρων, λαγοῦ καὶ ἐλά-φων.

Κάτω Πόλη (εἰκ. 2)

Στὴν ὄχθη τοῦ Χάβου (Κάτω Πόλη) (πίν. 17β) ἐγκαταστάθηκε στὸ πεδίο τῆς ἀνασκαφῆς (ἀγρόκτημα Β. Κοσμοπούλου, ἀγορασμένο ἤδη ἀπὸ πέρυσι) κάρναβος ἐντεταγμένος στὴ γενικὴ τοπογραφικὴ ἀποτύπωση τοῦ

Εἰκ. 1. Κάτοψη τῆς ἀνασκαφῆς στὴν ἀκρόπολη.

Εικ. 2. Κάτοψη άνασκαφής Κάτω Πόλιως.

χώρου τῶν Μυκηνῶν μὲ τετράγωνα 5×5 μ. (εἰκ. 2). Ἐγίναν δοκιμὲς σὲ πέντε ἀπὸ αὐτὰ σὲ διάφορα σημεῖα τοῦ καννάβου ὅπου ὑπῆρχαν ἀρχιτεκτονικὰ κατάλοιπα τῶν ἱστορικῶν χρόνων σὲ βάθος ἀπὸ τὴν ἐπιφάνεια 0.10-0.15 μ. Στὸ βορειότερο (τετρ. 22) ἀποκαλύφθηκαν δύο ἀψιδωτὲς κατασκευὲς ἀπὸ ἀργολιθοδομή (πίν. 18α) ποὺ ἀπέδωσαν ἐλληνιστικὰ ὄστρακα, κεραμίδια καὶ κακοπήματα τὰ ὁποῖα φαίνεται νὰ μαρτυροῦν τὴν ὕπαρξη κεραμικοῦ κλιβάνου καὶ ἐργαστηρίου.

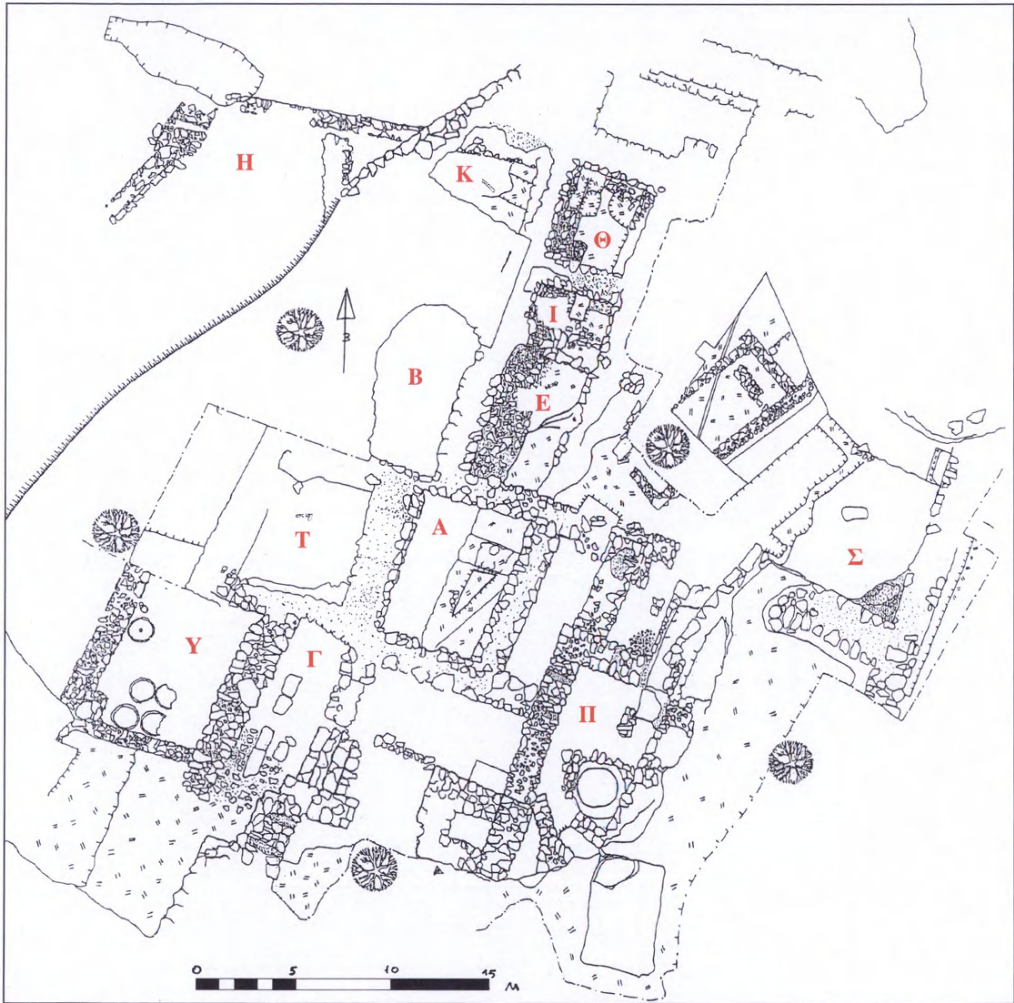
Νοτιότερα (τετρ. 42) εὐρέθηκε ἰσχυρὸς ἐξωτερικὸς τοῖχος μὲ προσκτισμένη τετράγωνη ἐσχάρα καὶ δύο κτιστὲς ὀρθογώνιες κατασκευές, βάσεις πεσσῶν ἢ ὑπολείμματα κολοβωθέντος τοῖχου. Ἡ κεραμικὴ εἶναι ἀνάμικτη, συνδυασμένη μὲ μυκηναϊκὰ εἰδῶλια καὶ θραύσματα τοιχογραφιῶν ἀλλὰ καὶ μὲ σιδερένια καρφιά. Νοτιότερα καὶ ἀνατολικότερα (τετρ. 54) φάνηκε ἄλλος ἰσχυρὸς τοῖχος μὲ προσανατολισμὸ ὅμοιο πρὸς τὸν προηγούμενο ὁ ὁποῖος τέμνεται ἀπὸ ἄλλον ἐγκάρσιο πρὸς αὐτόν, ποὺ συνεχίζεται πρὸς Δ ἀπὸ ἄλλη, ἀμελέστερη κατασκευή. Τὰ εὐρήματα, ἐπίσης ἀνάμικτα, χρονολογοῦν τοὺς τοίχους στοὺς ἐλληνιστικούς χρόνους.

Στὰ γειτονεύοντα τετράγωνα 63 καὶ 74 ἀποκαλύφθηκε ὁ δυτικὸς τοῖχος κτιρίου ποὺ εἶχε ἐπισημανθεῖ ἀπὸ τὴν γεωσκοπικὴ ἔρευνα καὶ νοτιότερα δύο παράλληλοι ἐγκάρσιοι τοῖχοι ποὺ ὀρίζουν δωμάτια ἢ ἴσως δρόμο. Τὰ εὐρήματα, μυκηναϊκὰ ὄστρακα, λίθινο περίαπτο (πίν. 186), χάλκινο ὀπήτιο (πίν. 18γ), ἀρχαῖα εἰδῶλια, εἰσηγμένη κορινθιακὴ κεραμικὴ καὶ νόμισμα τοῦ Ἄργου τοποθετοῦν τὸ κτίριο στὸν πρῶμο 6ο αἰ. π.Χ.

Ὅλα αὐτὰ τὰ κτίσματα ἐδράζονται σὲ ὁμοιόμορφη καθαρὴ ἐπίχωση, συσσωρευμένη βαθμηδὸν ἀπὸ φυσικὰ αἷτια ἐπάνω ἀπὸ ἄλλα βαθύτερα ἀρχιτεκτονικὰ λείψανα μὲ προσανατολισμὸ ὅμοιο μὲ τὰ ἤδη γνωστὰ μυκηναϊκὰ κατάλοιπα.

Οἰκία Πέτσα

Προχώρησε ἐπίσης καὶ ἡ ἀνασκαφὴ τῆς Οἰκίας Πέτσα (εἰκ. 3). Τὸ πηγάδι τοῦ δωματίου Π ἔφτασε σὲ βάθος 12.35 μ., ὅπου ἐπλήθυναν οἱ πέτρες μέσα στὴν ἐπίχωση (προερχόμενες πιθανῶς ἀπὸ τὸ χτιστὸ στόμιο τοῦ φρέατος), μὲ ἀντίστοιχη ἀραίωση τῶν εὐρημάτων. Ἡ ΥΕ ΠΙΑ2 κεραμικὴ εἶναι κυρίως ἄγραπτη καὶ χρηστικὴ. Τὰ γραπτὰ δείγματα ἦσαν λίγα, μὲ κυριότερο

Εἰκ. 3. Συγκρότημα Πέτσα, κάτοψη ἀνασκαφῆς.

δείγμα ἓνα ἀπίοσχημο εὐρύστομο ἀγγεῖο μὲ στενὴ γεφυρόστομη προχοή (πίν. 19α). Συνολικὰ συγκεντρώθηκαν 317 λίγο πολὺ πλήρη ἀγγεῖα μὲ ἄλλα 350 συμπληρώσιμα. Ἐπιπλέον ὑπάρχει μία φορητὴ ἐστία ἀπὸ κονίαμα καὶ μερικὰ μικρότατα κομμάτια πινακίδων (πίν. 196-γ) ποὺ σώζουν τὸ πολὺ ἓνα ἢ δύο σύμβολα.

Τὸ δωμάτιο *K* διασχίζεται ἀπὸ ἓναν ὑστερομυκηναϊκὸ τοῖχο στὸν ὁποῖον εἶχε σταματήσει ἡ ἀνασκαφὴ τοῦ 1951. Ἡ ἐπίχωσή του, πυκνὴ, εἶναι γεμάτη πέτρες. Ἡ κεραμικὴ εἶναι ἀνάμικτη, ΓΕ ΠΙΑ2 ἀλλὰ καὶ μεταγενέστερη.

Τὸ δωμάτιο *T*, ποὺ γειτονεῖ πρὸς *B* μὲ τὸ *Γ*, εὐρέθηκε καὶ αὐτὸ γεμάτο πέτρες καὶ πλίνθους σκληρυμένες ἀπὸ τὴ φωτιά, καθὼς καὶ μὲ μεγάλα κομμάτια τοιχογραφιῶν πεσμένα ὄρθια, προφανῶς ἀπὸ τὸν ἐπάνω ὄροφο (πίν. 20α). Στὴ νοτιοδυτικὴ του γωνία ὑπῆρχε πίθος κ.χ. μέσα σὲ μικτὸ μυκηναϊκὸ καὶ ἑλληνιστικὸ γέμισμα. Στὸ βόρειο τμήμα του εἶχε δάπεδο ἀπὸ λίθινες πλάκες καὶ τμήμα ξύλινου ἀπανθρακωμένου δοκαριοῦ (πίν. 20β). Μένει νὰ καθαριστεῖ ἡ γραμμὴ τοῦ βορείου καὶ ἀνατολικοῦ τοίχου του.

Τὸ δωμάτιο *I* τῆς ἀνασκαφῆς 1951, μικρῶν διαστάσεων, καθαρίστηκε ἐντελῶς. Στὴν περιοχὴ πρὸς *B* τοῦ δωματίου *E* εἶχαν ἀποκαλυφθεῖ λεπτοὶ τοῖχοι θεμελιωμένοι στὸν φυσικὸ βράχο. Ἐφέτος καθαρίστηκε ἡ συνέχειά τους καὶ ἀποδείχθηκε ὅτι εἶχαν χτιστεῖ καὶ καταστραφεῖ στοὺς ἑλληνιστικούς χρόνους. Ἐπιπλέον, διαπιστώθηκε ὅτι ἓνα ἄνοιγμα στὸν χαμηλὸ τοῖχο πρὸς τὸ γειτονικὸ του *I* δὲν ἦταν θύρα, ὅπως εἶχε ὑποθεθεῖ, ἀλλὰ ζημία τοῦ τοίχου ποὺ εἶχε προκληθεῖ ἀπὸ τὴν παλαιότερη ἀνασκαφὴ. Τὸ δωμάτιο *Θ* πρὸς *B* τοῦ *I* καθαρίστηκε ἐντελῶς. Εἶχε δάπεδο πρὸς *B* τὸν πελεκημένον βράχο καὶ πρὸς *N* λιθολόγημα (πίν. 21α).

Αὐτὰ ὡς πρὸς τοὺς χώρους οἱ ὁποῖοι εἶχαν ἤδη ἐπισημανθεῖ καὶ ἀποκαλυφθεῖ ἐν ὄλῳ ἢ ἐν μέρει στὸ συγκρότημα Πέτσα. Ἐφέτος ὅμως ἡ ἀνασκαφὴ προχώρησε στὸ χαμηλότερο καὶ ὡς τώρα ἀνεξερευνητὸ χαμηλότερο ἰσόπεδο, τὸ λεγόμενον τοπικὰ Κάτω Πεζούλι, πρὸς *Δ* τῶν δωματίων. Ἐκεῖ, στὸ βόρειο τμήμα του, ἡ ἀνασκαφὴ τοῦ 1951 εἶχε τοποθετήσει ἓνα χῶρο, τὸν *H*, τοῦ ὁποῖου ἡ ἀκριβὴς θέση ἦταν ἀβέβαιη καὶ διέφερε στὰ διάφορα σχέδια. Ἐγίνε προσπάθεια νὰ ἐντοπιστεῖ ἀνάμεσα σὲ ἐπιχώσεις μικτὲς σχηματισμένες ἀπὸ διάφορες διεισδύσεις μυκηναϊκῆς ἢ μεταγενέστερες. Ἡ ἔρευνα θὰ συνεχιστεῖ στὸ μέλλον. Στὸ νότιο τμήμα τοῦ ἰσοπέδου, πρὸς *Δ* τοῦ δωματίου *Γ*, ταυτίστηκε καὶ ἀνασκάφηκε μία ἀποθήκη, ἡ *Υ*, γεμάτη ἀπὸ ἐπίχωση προερχόμενη

ἀπὸ τῆ διάλυση τῶν χώρων τοῦ ὀρόφου ὅπως καὶ τὸ γειτονικὸ Τ. Στὸ δάπεδό της εὑρέθησαν ὑποδοχῆς μεγάλων ἀγγείων, τὰ κάτω τμήματα τεσσάρων πίθων (πίν. 216) καὶ θέσεις ἄλλων δύο ἐπάνω σὲ πλάκες. Ὁ τελικὸς καθαρισμὸς του ἀναμένεται νὰ ἀποκαλύψει καὶ νὰ καθορίσει τὸν βόρειο τοῖχο του, ποὺ τὸν χωρίζει ἀπὸ τὸ Τ.

Τὰ εὐρήματα τῆς ἐφετινῆς ἀνασκαφῆς εἶναι 98 πλήρη ἢ συγκολλησιμα ὙΕ ΠΙΑ2 ἀγγεῖα, ἄφθονη κεραμικὴ τῶν ἰδίων χρόνων, τμήματα τοιχογραφιῶν διαφόρων μεγεθῶν, εἰδώλια ζώων καὶ ἀντικειμένων, καθὼς καὶ διάφορα ἐλληνιστικὰ ἀντικείμενα.

ΣΠΥΡΟΣ Ε. ΙΑΚΩΒΙΔΗΣ

4. ΑΝΑΣΚΑΦΗ ΜΕΣΣΗΝΗΣ

(Πίν. 22-40)

Ἡ ἀνασκαφή τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας στὴν ἀρχαία Μεσσήνη συνεχίστηκε καὶ κατὰ τὸ 2007 ὑπὸ τῆ διεύθυνση τοῦ ὑπογραφομένου. Ἐλαβαν μέρος ὁ νομισματολόγος Κλεάνθης Σιδηρόπουλος, οἱ συνεργάτες ἀρχαιολόγοι Κυριάκος Ψαρουδάκης, Μάγδα Βασιλειάδου, Εὐῆ Λαμπροπούλου, Θεόδωρος Κουρεμπανάς, Μαρία-Δήμητρα Μανωλίδου καὶ Σταυρούλα Κατσίμπα, ἡ μαθήτρια Ἀχιλλεῖα Γεωργακίλα, καθὼς καὶ οἱ φοιτήτριες Ἀρχιτεκτονικῆς Δήμητρα Σιδηροπούλου, Μαρία Ἀναγνωστοπούλου, Εἰρήνη Βουρλάκου καὶ Σπυριδούλα Κουβαρά. Ἡ συντήρηση τῶν εὐρημάτων πραγματοποιήθηκε ὑπὸ τὴν ἐπίβλεψη τῆς Σταυρούλας Πολυμενέα ἀπὸ τοὺς συντηρητὲς καὶ συντηρήτριες Στρατηγούλα Ράθωση, Παναγιώτη Γιαννακόπουλο, Αἰκατερίνη Λαγάκη, Μαρία - Χριστίνα Καρούσου, Δημήτριο Μακρῆ, Γεώργιο Μαργαρίτη καὶ Σμαραγδὴ Παπαγιαννοπούλου. Ἐλαβαν ἐπίσης μέρος γιὰ διάστημα δύο ἐβδομάδων ὁ Ἰάπωνας καθηγητὴς τῆς Ἀρχαιολογίας Toshihiro Osada μὲ τρεῖς φοιτητὲς του. Ὁ τοπογράφος Θεόδωρος Χατζηθεοδώρου ἀσχολήθηκε μὲ συμπληρωματικὲς τοπογραφικὲς ἐργασίες στὴν περιοχὴ τοῦ θεάτρου καὶ τῆς ἀγορᾶς. Ἡ Κατερίνα Παινέση ἀνέλαβε τὴ φωτογράφηση τῶν κινητῶν εὐρημάτων. Ἡ Βούλα Μπαρδάνη ἀσχολήθηκε μὲ τὴ μεταγραφή τῶν νέων ἐπιγραφῶν καὶ τὴ μελέτη τῶν ψηφισμάτων ξένων πόλεων ποὺ τιμοῦν Μεσσήνιους δικαστὲς. Ὁ Νίκος Τσιβίκης συνέχισε τὴν ταξινόμηση τῶν δελτίων καταγραφῆς καὶ τὴν ἐπεξεργασία τοῦ ἠλεκτρονικοῦ ἀρχείου σχεδίων καὶ φωτογραφιῶν καὶ παράλληλα τὴ μελέτη τῆς βυζαντινῆς Μεσσήνης. Ὁ Ἰωάννης Ἀθανασόπουλος, ὁ Δημήτρης Μπαλόπουλος, ἡ Ζωὴ Καζάνα, ὁ Γιώργος Λιαδέλης καὶ ἡ Ἀγγελικὴ Κάβουρα ἀσχολήθηκαν μὲ τὴ διαχείριση τῶν οἰκονομικῶν καὶ τὴ διεκπεραίωση τῆς ἀλληλογραφίας. Ἡ Silke Mueth μὲ ὀμάδα ἐπτὰ ἀρχαιολόγων, πέντε ἀρχιτεκτόνων καὶ δύο γεωλόγων συνέχισε τὴ μελέτη τῶν ὀχυρώσεων τῆς ἀρχαίας πόλης.

Τὰ μνημεῖα ποὺ ἐρευνήθηκαν ἦταν τὸ θέατρο, ἡ βασιλικὴ τοῦ θεάτρου, ἡ βόρεια στοὰ τῆς ἀγορᾶς, ὁ ναὸς τῆς θεᾶς Μεσσάνας καὶ τὸ Βουλευεῖον καὶ ἡ περιοχή τῆς Παλαιστράς (εἰκ. 1).

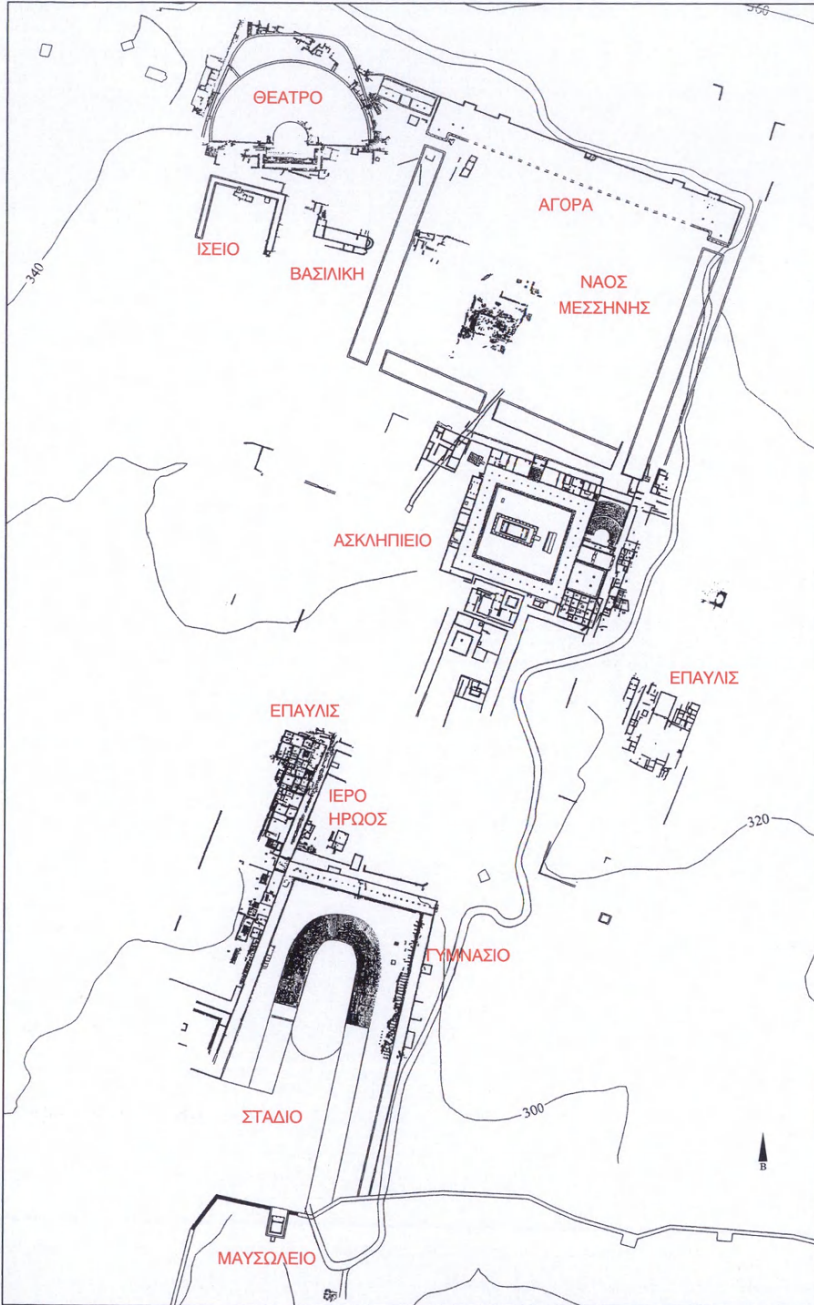
Τὸ θέατρο

Στὸ θέατρο ἀποκαλύφθηκε μεγάλος ἀριθμὸς ἀκτέριστων πρωτοβυζαντινῶν κιβωτιόσχημων τάφων μπροστὰ στὴ δυτικὴ πάροδο (πίν. 22α). Ἦταν κατὰ κανόνα ἀκτέριστοι, μόνο στὸν τάφο ἀρ. 117 βρέθηκε ζευγὸς ὀρειχάλκινων ἐνωτίων (ἀρ. εὗρ. 15687, μῆκ. 0.05 μ.), ποὺ συνόδευαν τὴ νεκρὴ στὸν κάτω κόσμο. Τὸ σχῆμα τους εἶναι ἀσυνήθιστο: ἓνας ἀνοιχτὸς κρίκος ἔχει συμφυῆ στὸ κάτω ἄκρο του δακτύλιο ἀπὸ ὅπου κρέμεται κυλινδρικό στέλεχος, ἀποτελούμενο ἀπὸ ἐπάλληλα σφαιρίδια (πίν. 27α). Οἱ παρειῆς τῶν τάφων εἶναι στὸ σύνολό τους ἐπενδυμένες μὲ λιθοπλίνθους, ποὺ ἀνήκουν στὴν ἀνωδομὴ τοῦ ἀναλήμματος τῆς παρόδου. Οἱ περισσότερες λιθόπλινθοι φέρουν χαραγμένα μὲ ἐπιμέλεια στὴν ὄψη τους τεκτονικὰ σημεῖα, γράμματα δηλαδὴ τῆς ἐλληνικῆς ἀλφαβήτου, ποὺ δηλώνουν τόσο τὴ σειρὰ τοῦ κάθε δόμου, ὅσο καὶ τὴ θέση τῆς κάθε λιθοπλίνθου στοὺς δόμους (πίν. 226). Τεκτονικὰ σημεῖα ἀπαντοῦν καὶ στὶς ἄνω μὴ ὀρατὲς ἐπιφάνειες τῶν λιθοπλίνθων. Ἡ παρουσία τους διευκολύνει τὰ μέγιστα τὴ σχεδιαστικὴ ἀποκατάσταση τῆς ἀνωδομῆς τοῦ ἀναλήμματος τῆς δυτικῆς παρόδου καὶ τὴν προγραμματιζόμενη ἀναστήλωσή του¹.

Τάφοι ἀποκαλύφθηκαν καὶ κατὰ μῆκος τῆς ἀνατολικῆς παρόδου. Εἶναι κατασκευασμένοι κατὰ κανόνα μὲ ἀρχιτεκτονικὰ μέλη ἀπὸ ἀσβεστόλιθο, κυρίως μὲ γείσα μιᾶς δωρικῆς στοᾶς τῆς ὁποίας ἡ θέση δὲν εἶναι ἀκόμη γνωστὴ (πίν. 23α).

Συγκολλήθηκαν θραύσματα ἀνήκοντα στοὺς δύο σωζόμενους λίθινους θρόνους καὶ προχώρησαν οἱ ἐργασίες τακτοποίησης τῶν σωζόμενων βαθμίδων στὰ κλιμακοστάσια τοῦ κοίλου. Καθαρίστηκε ὁ ἀγωγὸς ποὺ περιβάλλει τὴν ὀρχή-

1. Τὴ χρηματοδότηση τῆς ἀναστήλωσης ἔχει ἀναλάβει τὸ Ἰδρυμα Σταῦρος Νιάρχου, ποὺ ἀναταποκρίθηκε θετικὰ σὲ σχετικὸ αἴτημά μας ὕστερα ἀπὸ ἐπίσκεψη τοῦ Σπύρου Νιάρχου καὶ μελῶν τοῦ Διοικητικοῦ Συμβουλίου τοῦ Ἰδρύματος στὴν ἀρχαία Μεσσήνη.

Είχ. 1. Τοπογραφικό του κέντρου της Μεσσήνης.

στρα καὶ ἔγιναν ἐργασίες ἀποστράγγισης τῆς ὀρχήστρας καὶ τοῦ προσκηνίου (πίν. 236). Τὰ νερὰ ὀδηγοῦνται σὲ καμαροσκέπαστο κτιστὸ ἀγωγὸ μεγάλων διαστάσεων ρωμαϊκῶν χρόνων, ὁ ὁποῖος περνᾷ κάτω ἀπὸ τὸ ἀνατολικὸ τμήμα τοῦ σκηνικοῦ οἰκοδομήματος.

Ἄρ. εὐρ. 11897+14646. Σὲ μικρὴ ἀπόσταση ἀνατολικά τοῦ ἀγωγοῦ, μπροστὰ στὸ προσκηνίον ἤλθαν στὸ φῶς θραύσματα λίθινης λεκάνης. Ἐπτὰ συνανήκοντα ἀλλὰ μὴ συγκολλώμενα θραύσματα ἀσβεστολιθικῆς λεκάνης περιρραντηρίου, τὰ δύο ἀπὸ τὰ ὁποῖα (θραῦσμα α: σωζ. ὕψ. 0.09, σωζ. μῆκ. 0.22 μ., θραῦσμα β: σωζ. ὕψ. 0.16, σωζ. μῆκ. 0.265, πάχ. χεῖλους 0.055 μ.) φέρουν χαραγμένη στὸ χεῖλος τὴν ἐξῆς ἐπιγραφή (πίν. 24α-β):

[Διοσκου]ρίδας [Ἀνικράτεως] Διονύσω[ι ἀνέθηκε.]

Ὑψ. γραμμ. 0.028-0.032 μ. 3ου αἰ. π.Χ. Ὁ Διοσκουρίδας Ἀνικράτεως μᾶς εἶναι γνωστὸς ἀπὸ δύο ἐπὶ πλέον ἀναθέσεις ποὺ πραγματοποιοῦσε ὡς ἀγωνοθέτης, τὴ μία στὸ πρῶτο ἱερὸ τῆς Ἀρτέμιδας Ὀρθίας καὶ τὴ δεύτερη στὸ ἱερὸ τοῦ Δία Σωτήρα, ποὺ ἐντοπίστηκε στὸ ΝΑ τμήμα τῆς ἀγορᾶς².

Ἀπὸ τὰ θραύσματα γλυπτῶν ποὺ ἤλθαν φέτος στὸ φῶς στὴν περιοχὴ τοῦ προσκηνίου ἄξιο μνείας εἶναι τμήμα ἀπὸ τὴν κνήμη μεγάλου μαρμάρινου ἀνδρικοῦ ἀγάλματος (πίν. 25α), ποὺ σώζει στὸ κάτω σπασμένο ἄκρο του μέρος ἀπὸ τὴν ἄνω παρυφὴ τῆς ἐπενδυμένης μὲ δέρμα ζώου ἐμβάδας του (ἄρ. εὐρ. 15707, σωζ. ὕψ. 0.259 μ.). Ἀνήκει πιθανῶς στὸν κορμὸ τοῦ θωρακοφόρου ἀπὸ τὴ μεσαία κόγχη τῆς πρόσοψης τῆς σκηνῆς.

Τὰ δύο τμήματα τοῦ μαρμάρινου κορμοῦ τῆς Μεγάλης Ἑρακλεώτισσας τοῦ 2ου αἰ. μ.Χ. ποὺ εἶχαν βρεθεῖ στὴν ἀνατολικὴ κόγχη τοῦ προσκηνίου, συγκολλήθηκαν καὶ τὸ ἄγαλμα τοποθετήθηκε σὲ λίθινο βάθρο (πίν. 25β). Τὸ

2. Π. ΘΕΜΕΛΗΣ, ΠΑΕ 1991, 90· P. THEMELIS, Artemis Ortheia at Messene, the Epigraphical and the Archaeological Evidence, στὸ HÄGG R. (ἐκδ.), *Ancient Greek Cult Practice from the Epigraphical Evidence, International Seminar at the Swedish Institute at Athens 22-24 November 1991* (Stockholm 1994), 101-122· Π. ΘΕΜΕΛΗΣ, Κρίμα περὶ Μεσσηνίων καὶ Μεγαλοπολιτῶν, στὸ ΠΙΚΟΥΛΑΣ Γ. (ἐπιμ.), *Ἱστορίες γιὰ τὴν Ἀρχαία Ἀρκαδία* (Στεμνίτσα 2008) 211-222.

κεφάλι τῆς μορφῆς πού λείπει εἰκόνιζε πιθανότατα τὴν Κλαυδίαν Φροντείνην, σύζυγο τοῦ Κλαυδίου Ὀστιλίου Καιλιανοῦ καὶ μητέρα τοῦ Τιβερίου Κλαυδίου Σαιθίδα Καιλιανοῦ I, ὁ ὁποῖος εἶχε διατελέσει Ἑλλαδάρχης τοῦ Κοινοῦ τῶν Ἀχαιῶν καὶ Ἀρχιερεὺς τῶν Σεβαστῶν στὰ χρόνια τοῦ αὐτοκράτορα Τραϊανοῦ. Σὲ βάθρο τοποθετήθηκε καὶ ὁ ἀκέφαλος μαρμάρινος κορμὸς τοῦ Ἑρμῆ πού προέρχεται ἀπὸ τὸν γλυπτικὸ διάκοσμο τῶν κογχῶν τοῦ προσκηνίου (πίν. 26α).

Ἀνάμεσα στὰ πολυάριθμα θραῦσματα τῆς ὀρθομαρμάρωσης τοῦ προσκηνίου καὶ τῆς σκηνῆς, τοῦ 2ου αἰ. μ.Χ., ξεχωρίζει ἓνα μικρὸ θραῦσμα ἀπὸ σκουρόχρωμο μάρμαρο (ἀρ. εὗρ. 16035, σωζ. μῆκ. 0.133 μ.) μὲ ἀνάγλυφη παράσταση κεφαλῆς λέοντος μὲ ὀρθάνοιχτο τὸ στόμα του (πίν. 26β). Ἀπὸ τὴν ἐπίχωση τοῦ ἐπιθεάτρου, ὅπου ἔχουν ἀποκαλυφθεῖ τὰ κατάλοιπα ἐνὸς ἐκτεταμένου βυζαντινοῦ οἰκισμοῦ (9ου-15ου αἰ.), προέρχεται μεταξὺ ἄλλων ἓνας ἐλλιπῆς σφαιρικὸς ἀμφορέας (ἀρ. εὗρ. 16079, σωζ. ὕψ. 0.14 μ.) μὲ χαρακτηριστικὴ ἀμαυρὴ καστανόχρωμη διακόσμηση στὴν περιοχὴ τῶν ὤμων, ἀποτελούμενη ἀπὸ γραμμικὰ μοτίβα, πού συντίθενται σὲ διαγραμμισμένες κατακόρυφα φερόμενες ταινίες (πίν. 27γ).

Τὸ θραῦσμα μιᾶς μαρμάρινης σαρκοφάγου τοῦ 2ου αἰ. μ.Χ., πού ἤλθε στὸ φῶς νότια τῆς βασιλικῆς, παρουσιάζει ἐνδιαφέρον λόγῳ τῆς ἀσυνήθιστης διακόσμησής της (ἀρ. εὗρ. 15851, σωζ. μῆκ. 0.65, σωζ. ὕψ. 0.325 μ.). Σῶζεται σὲ βαθὺ ἀνάγλυφο τὸ κεφάλι κατ' ἐνώπιον εἰκονιζόμενης γυναίκας σὲ πλαίσιο, πού ἀπολήγει σὲ ἀψίδα καὶ ὀρθογώνιο θύρωμα (πίν. 28α).

Μικρῆς ἔκτασης ἀνασκαφικὲς ἐργασίες πραγματοποιήθηκαν καὶ στὶς οἰκίαις τῆς συνοικίας ἀμέσως δυτικὰ τοῦ θεάτρου. Ὅπως σημειώνεται σὲ προγενέστερες ἀνασκαφικὲς ἐκθέσεις μας, ἡ πρώτη παλαιότερη φάση τῶν οἰκιῶν αὐτῶν ἀνάγεται στοὺς ἐλληνιστικοὺς χρόνους, ἐνῶ ἡ τελευταία, νεώτερη μὲ τὰ πολυτελῆ ψηφιδωτὰ δάπεδα, στὸν 3ο/4ο αἰ. μ.Χ. Ἀπὸ τὰ κινητὰ εὐρήματα τῆς πρώτης φάσης μνημονεύω τὸ θραῦσμα ἐνὸς μεγαρικοῦ σκύφου τοῦ τύπου τῶν λεγόμενων ὀμηρικῶν, τοῦ 2ου αἰ. π.Χ. (ἀρ. εὗρ. 15893, μέγ. ὕψ. 0.026 μ.), πού σῶζει τὸ ἄνω μέρος τοῦ σώματος θωρακοφόρου πολεμιστῆ καὶ τὴν ἐπιγραφή [ΑΧΙΛΛ]ΕΥΣ (πίν. 27δ).

Ἀπὸ τὴν ἀνασκαφὴν στὸ δόστρωμα τοῦ δρόμου, μεταξὺ τοῦ δυτικοῦ ἀναλήμματος τοῦ κοίλου καὶ τῶν οἰκιῶν, ἤλθαν στὸ φῶς πολυάριθμα θραῦσματα ἀγγείων, ὅπως λύχνοι (ἀρ. εὗρ. 15856) (πίν. 27ε-ς'), λαβὴ ἀμφορέα οἴνου μὲ κυκλικὸ σφράγισμα (ἀρ. εὗρ. 15885) (πίν. 27ε) καὶ τιμῆμα ἀπὸ τὸ περιχεί-

λωμα πήλινης λεκάνης-τριβείου (ἀρ. εὐρ. 159133) μετὸ σφράγισμα τοῦ ἐργαστηρίου τοῦ [EP]ΜΟΓ/[E]ΝΟΥ[Σ], γνωστοῦ ἀπὸ πολυάριθμα ἀνάλογα παραδείγματα συριακῆς κυρίως προέλευσης³.

Βορειοδυτικὰ τοῦ θεάτρου, στὴν περιοχὴ ὅπου κατασκευάστηκαν τὰ οἰκοδομήματα ὑποδοχῆς τῶν ἐπισκεπτῶν (ἀναψυκτήριο καὶ ἐκδοτήριο), ἦλθε στὸ φῶς ἀποθέτης, ὁ ὁποῖος μεταξὺ ἄλλων ἔδωσε καὶ ἓναν καλυπτήρα λακωνικοῦ τύπου ἔλλιπὴ καὶ συγκολλημένο ἀπὸ πολλὰ κομμάτια (ἀρ. εὐρ. 14828, σωζ. μῆκ. 0.62 μ.). Φέρει στὴν ἐξωτερικὴ κυρτῆ, καλυμμένη μετὰ καστανομέλανο γάνωμα ἐπιφάνειά του, ὀρθογώνιο σφράγισμα, χτυπημένο δύο φορές, μετὴν ἐπιγραφή: ΑΡΤΕΜΙΤΟΣ (πίν. 286).

Ἡ βασιλική

Στὴ βασιλικὴ τοῦ θεάτρου, καθὼς καὶ στὸν γύρω τῆς χώρου, ἔλαβαν χώρα ἐργασίες καθαρισμοῦ, διαμόρφωσης καὶ στερέωσης τῶν περιμετρικῶν τοίχων. Θραύσματα μαρμάρου ἀπὸ ἀρχιτεκτονικὰ μέλη, γλυπτὰ καὶ ἐπιγραφές ρωμαϊκῶν χρόνων, ποὺ ἀνήκουν στὸν διάκοσμο τοῦ προσκηνίου τοῦ θεάτρου καὶ τῆς πρόσοψης τῆς σκηνῆς, εἶχαν χρησιμοποιηθεῖ ὡς οἰκοδομικὸ ὑλικὸ στὴν ἀνωδομὴ τῶν τοίχων τῆς βασιλικῆς. Πολλὰ ἀπὸ αὐτὰ βρέθηκαν πεσμένα κατὰ μῆκος τοῦ νότιου κλίτους. Ἕνας μαρμαρίνος ὀρθογώνιος πίνακας μεγάλων διαστάσεων, ποὺ συγκροτήθηκε ἀπὸ πολυάριθμα συνανήκοντα θραύσματα, ἀλλὰ τοῦ λείπει τὸ μεγαλύτερο πρὸς τὰ δεξιὰ τμήμα (ἀρ. εὐρ. 15850+150, ὕψος 0.985 μ., σωζ. μῆκ. 1.32 μ.), φέρει μέσα σὲ κυματιοφόρο πλαίσιο τὴν ἐξῆς πεντάστιχὴ ἐπιγραφή (πίν. 28γ):

Αὐτοκ[ράτο]ρι[- - - - -]
 Καίσαρι Σε[β]αστῶι[- - - - -]
 3 Τ. [Κ]λ.[Σαιθίδας Καιλιανὸς ὑπὲρ τῆς μητρὸς (;) Φροντείνης]
 Ἔστ[ίας π]όλεως [- - - - -]
 τὸ προσκηνιον ἐκ τῶν [ιδίων ἐπεσκεύασεν - - - - -]

3. Θραῦσμα δεύτερης λεκάνης μετὸ ἴδιο σφράγισμα ἔχει βρεθεῖ στὴν περιοχὴ τοῦ Σταδίου (ἀρ. εὐρ. 15267). βλ. Α. ΓΙΑΓΚΑΚΗ, Ὑστερορωμαϊκὰ πήλινα ἐνσφράγιστα “ἰγδία” ἀπὸ τὴν ἀρχαία Μεσσηνίη, *Βυζαντινὸς Δόμος* 16, 2007-8, 36-38.

Ὁ ἀναθέτης Τιβέριος Κλαύδιος πρέπει νὰ ταυτίζεται μὲ τὸν Τιβ. Κλαύδιο Σαιθίδα Καϊλιανὸ I τῆς μακροσκελοῦς ἐπιγραφῆς ἀρ. εὐρ. 9625+11152, ποὺ βρίσκεται χαραγμένη στὸ μαρμάρينو βάθρο τοῦ ἀνδριάντα του, τὸ στημένο στὴν ἀνατολικὴ κόγχη τῆς σκηνῆς τοῦ θεάτρου, ὅπου περιγράφεται ἡ εὐγενὴς καταγωγή καὶ ἡ παιδεία του, καθὼς καὶ οἱ εὐεργεσίαις του πρὸς τὴν πόλη τῆς Μεσσήνης, συμπεριλαμβανομένης τῆς ἐπισκευῆς ἢ ἀνακατασκευῆς τοῦ «κατηρειμμένου» προσκηνίου⁴. Ἡ ἀναφερόμενη ὡς Ἐστία τῆς πόλεως γυναικα, στὸν στίχο 4, ταυτίζεται πιθανότατα μὲ τὴ μητέρα του Κλαυδιάν Φροντείνην, ἡ ὁποία μνημονεύεται στὴ μακροσκελὴ ἐπιγραφή τοῦ παραπάνω μαρμάρινου βάθρου. Ὁ αὐτοκράτορας, στὸν ὁποῖο ἀπευθύνεται ἡ ἀνάθεση, εἶναι μάλλον ὁ Τραϊανός, σύμφωνα μὲ ὅσα ἀναφέρονται στὸ κείμενο τῆς ἐπιγραφῆς τοῦ ἴδιου μαρμάρινου βάθρου⁵. Ἡ ἀκμὴ τοῦ Τιβέριου Κλαύδιου Σαιθίδα Καϊλιανοῦ I τοποθετεῖται κατὰ τὴν περίοδο τῶν αὐτοκρατόρων Τραϊανοῦ καὶ Ἀδριανοῦ. Τὸν Σαιθίδα αὐτὸν μνημονεῖ ὁ Πausanias ὡς μεγαλύτερό του σὲ ἡλικία Μεσσήνιον ἄνδρα μὲ χρήματα καὶ ἐπιρροή, τοῦ ὁποίου τὸ Ἡρῶο-Μαυσωλεῖο εἶδε στὸ Στάδιο τῆς Μεσσήνης (Paus. 4.32.2). Γονεῖς του ἦταν ὁ Κλαύδιος Ὀστέλιος Καϊλιανός καὶ ἡ Κλαυδία (Φροντείνη) σύμφωνα μὲ τὴν χαμένη σήμερα ἐπιγραφή IG VI 1455 ποὺ ἀπέγραψε στὴ Μεσσήνη ὁ Κυριακὸς ὁ Ἀγκωνίτης. Γιὸς του ἦταν ὁ Τιβέριος Κλαύδιος Φροντεῖνος (Μάκερ Καμπανός) τῆς ἐπιγραφῆς ἀρ. εὐρ. 14565, ποὺ βρίσκεται χαραγμένη σὲ βάθρο στὴν ὀρχήστρα τοῦ θεάτρου⁶.

Ὡς πλάκα στυλοβάτη τῆς νότιας κιονοστοιχίας τῆς βασιλικῆς, στὸ ἔκτο ἀπὸ τὰ ἀνατολικά μετακίονιο διάστημα, ἔχει χρησιμοποιηθεῖ ἀσβεστολιθικὸ βάθρο μὲ ἐπιγραφή τῶν μέσων τοῦ 2ου αἰ. μ.Χ., πρὸς τιμὴν τοῦ ἀρχιερέα τῶν Σεβαστῶν Τιβέριου Κλαυδίου Γεμινιανοῦ, γιοῦ τοῦ Κλαυδίου Κρισπιανοῦ καὶ τῆς Αὐφιδίας Γεμίνης (πίν. 29α). Τὸ ἄγαλμα ἀνέθεσαν ὁ Κλαύδιος Ἀριστομένης, ἱερέας τοῦ Διὸς Ἴθωμάτα, καὶ ὁ ἀδελφός του Κλαύδιος Νικήρατος, Γραμματεὺς τῶν Συνόδων, μέλη γνωστῆς οἰκογένειας τῆς Μεσσήνης: Ἀρ. εὐρ. 15791, μῆχ. 0.935, ὕψ. 0.61, πᾶχ. 0.125 μ. Στὸ ἀριστερὸ ἄκρο τῆς ἄνω

4. Π. ΘΕΜΕΛΗΣ, ΠΑΕ 2000, 82, πίν. 43-44 καὶ 45α-β.

5. Βλ. σημ. 4.

6. Π. ΘΕΜΕΛΗΣ, ΠΑΕ 2005, 42-44.

στενῆς ἐπιφάνειας φέρει ὀρθογώνιο τόρμο με ἀΰλακα μολυβδοχόησης γιὰ τὴ στήριξη τῆς ἐλλείπουσας στέψης τοῦ βάθρου, ποῦ ἔφερε πιθανότατα χάλκινο ἀνδριάντα. Ἡ πεντάστιχη ἐπιγραφή ἔχει ὡς ἐξῆς:

Τιβ.> Κλαύδιον Γεμινιανόν, ἀρχιερέα, υἰὸν Κλαυδίου
Κρισπιανοῦ> καὶ Αὐφιδίας Γεμίνης, ἀρετῆς ἕνεκα.

ἐπὶ Κλαυδίων ὡς ἱερέως μὲν τοῦ

Ἰθωμάτου Διὸς Ἀριστομένου, γραμματέως δὲ
Νεικηράτου, τῶν ἀδελφῶν

vacat

Ὑψ. γραμμάτων 0.025-0.03 μ. 140-170 μ.Χ. Οἱ ἀναφερόμενοι στὴν ἐπιγραφή εἶναι προσωπικότητες τῆς τοπικῆς μεσσηνιακῆς ἀριστοκρατίας, μέλη τῆς γνωστῆς ἐπιφανοῦς οἰκογένειας τοῦ Διονυσίου Δημητρίου, ποῦ πρωτοεμφανίζεται στὰ χρόνια τοῦ αὐτοκράτορα Αὐγούστου, τὸ ἔτος 19 π.Χ.⁷ Τὸν 1ο αἰ. μ.Χ. μέλη τῆς ἐπόμενης γενιᾶς τῆς οἰκογένειας ἀπέκτησαν ρωμαϊκὴ πολιτεία καὶ ἀνέλαβαν ἀξιώματα πολιτικοῦ καὶ στρατιωτικοῦ χαρακτήρα. Ὁ Τιβέριος Κλαύδιος Γεμινιανός, γιὸς τοῦ Κλαυδίου Κρισπιανοῦ καὶ τῆς Αὐφιδίας Γεμίνης, ὁ ὁποῖος τιμᾶται ἐδῶ ὡς ἀρχιερέας τῶν Σεβαστῶν αὐτοκρατόρων σὲ ὠριμὴ προφανῶς ἡλικία, εἶχε διατελέσει ἀγορανόμος τὸ ἔτος 139 μ.Χ. καὶ ἀναθέσει τότε στὴν πόλη καὶ σὲ ὄλους τοὺς θεοὺς τὸ λίθινο σήκωμα, ποῦ εἶχε χρησιμοποιήσει γιὰ τὴ μέτρηση ὑγρῶν προϊόντων στὴ διάρκεια τῆς θητείας του (βλ. τὴν ἐπιγραφή ἀρ. εὐρ. 13395)⁸. Ὁ Τιβ. Κλαύδιος Ἀριστομένης, ὁ πρῶτος ἀδελφὸς τοῦ Γεμινιανοῦ, ὁ ὁποῖος κατέχει ἐδῶ τὸ ἀξίωμα τοῦ ἐπώνυμου ἱερέα τοῦ Διὸς Ἰθωμάτου, εἶχε διατελέσει ἀγωνοθέτης τῶν Ἰθωμαίων τὸ ἔτος 126 μ.Χ. (βλ. τὴν ἐπιγραφή ἀρ. εὐρ. 1049, IG VI, 1469, στ. 2-3)⁹. Ὁ δεῦτερος ἀδελφὸς τοῦ Γεμινιανοῦ, ὁ Τιβ. Κλαύδιος Νικήρατος, ποῦ

7. Π. ΘΕΜΕΛΗΣ, ΠΑΕ 1997, 97-99 καὶ ΠΑΕ 2001, 90-92.

8. Π. ΘΕΜΕΛΗΣ, ΠΑΕ 2003, 34.

9. Ἡ ἐπιγραφή βρίσκεται ἀκόμη ἐντοιχισμένη στὸ νότιο θυραῖο ἄνοιγμα τοῦ βυζαντινοῦ ναοῦ τοῦ Ἁγίου Νικολάου, στὸ σύγχρονο νεκροταφεῖο τοῦ Μαυροματιῦ, ὅπου τὴν εἶχε γιὰ πρώτη φορὰ ἐντοπίσει καὶ μεταγράψει ὁ Κυριακὸς ὁ Ἀγκωνίτης τὸ 1447.

κατέχει στὴν παρούσα ἐπιγραφή τὸ ἀνώτατο πολιτικὸ ἀξίωμα τῆς πόλης, αὐτὸ τοῦ Γραμματέως τῶν Συνέδρων, δὲν μᾶς εἶναι γνωστὸς ἀπὸ ἄλλες μαρτυρίες, ὅπως καὶ ἡ μητέρα τῶν τριῶν ἀδελφῶν ἡ Αὐφιδία Γεμίνη, ποὺ ἔδωσε τὸ ὄνομα Γεμινιανὸς στὸ ἓνα ἀπὸ τὰ ἀδελφία¹⁰. Ὁ πατέρας τῶν τριῶν ἀνδρῶν τῆς ἐπιγραφῆς μας Τιβέριος Κλαύδιος (Διονύσιος) Κρισπιανός, γιὸς τοῦ Ἀριστομένη, τῆς ρωμαϊκῆς φυλῆς Κυρίνα, εἶναι γνωστὸς ἀπὸ ἐνεπίγραφα θάβρα ἀνδριάντων του, στημένα στὸ ἱερὸ τῆς Ὀλυμπίας καὶ στὴν ἀγορὰ τῆς Μεσσήνης¹¹.

Οἱ ἐπιγραφές, οἱ χρησιμοποιοημένες ὡς οἰκοδομικὸ ὕλικὸ σὲ διάφορα σημεῖα τῆς βασιλικῆς, τοποθετημένες κυρίως στὸ δάπεδο τοῦ κεντρικοῦ κλίτους καὶ στὸν στυλοβάτη τῶν κιονοστοιχιῶν, ἀνέρχονται σὲ ἑπτὰ. Ἔχει ὑποστηριχθεῖ μὲ θάσιμα ἐπιχειρήματα, ὅτι ἡ τοποθέτησή τους μὲ τὴν ἐνεπίγραφη ἐπιφάνεια ὁρατὴ καὶ ἐκτεθειμένη στὰ πατήματα τῶν πιστῶν ἦταν σκόπιμη¹².

Τάφοι ἤλθαν στὸ φῶς κατὰ μῆκος τῆς νότιας πλευρᾶς τῆς βασιλικῆς καὶ γύρω ἀπὸ τὴν ἀψίδα της, κατὰ κανόνα ἀκτέριστοι (πίν. 296). Ὡς καλυπτῆριες πλάκες τάφου εἶχαν χρησιμοποιοηθεῖ δύο συνανήκοντα, ἀλλὰ μὴ συγκολλώμενα τμήματα μιᾶς ἔλλιποῦς καὶ πολὺ φθαρμένης ἀσβεστολιθικῆς στήλης, ποὺ φέρει

10. Τὸ ὄνομα πάντως Νικήρατος ἀπαντᾷ στὸ ταφικὸ μνημεῖο K3 τοῦ Γυμνασίου, ποὺ σχετίζεται μὲ τὴν οἰκογένεια τοῦ Διονυσίου Ἀριστομένου: Π. ΘΕΜΕΛΗΣ, *ΠΑΕ* 1997, 102-104.

11. IvO 447, 448· Π. ΘΕΜΕΛΗΣ, *ΠΑΕ* 1993, 57, καὶ *ΠΑΕ* 1998, 94-95· πρβ. D. BALDASSARA, Famiglie aristocratiche a Messene nella prima età imperiale: Il contributo dell'epigrafia, *Studi in ricordo di Fulviomario Broilo, Atti del Convegno, Venezia 14-15 ottobre 2005* (Padova 2007) 25-36 καὶ 46· πρβ. A. SPAWFORTH, Italian Elements among Roman Knights and Senators from Old Greece, στὸ C. MÜLLER καὶ C. HASENOHR (ἐκδ.), *Les Italiens dans le monde Grec: IIe siècle av. J.-C. - Ier siècle ap. J.-C., circulation, activités, intégration, Actes de la Table Ronde, école normale supérieure Paris 14-16 mai 1998, BCH Suppl. 41, Paris 2002, 101-107*· N. LURAGHI, *The Ancient Messenians: Construction of Ethnicity and Memory* (Cambridge 2008) 318-322· J. MAA, The Two Cultures: Connoisseurship and Civic Honours, *Art History* 29, No. 2, April 2006, 325-338· N. LURAGHI, Meeting Messenians in Pausanias' Greece, στὸ C. GRANDJEAN (ἐκδ.), *Le Péloponnèse d'Épaminondas à Hadrien, Colloque de Tour 6-7 octobre 2005* (Bordeaux 2008) 191-202.

12. F.R. TROMBLEY, *Hellenic Religion and Christianization c. 370-529* (Leiden 1993) 203 (Marcus Diaconus, Vita Porphyrii Episcopi 76, ἐκδ. Grégoire-Kugener).

κείμενο ὄροθεσίας (τερμονισμού) μεταξύ τῶν Μεσσηνίων καὶ μιᾶς ἄγνωστης πρὸς τὸ παρὸν παραθαλάσσιας πόλης, ὅμορης μὲ τὴ μεσσηνιακὴ ἐπικράτεια. Περιλαμβάνει τριάντα πέντε στίχους καὶ ἦταν μάλλον ἀμφίγραφη, ὅπως δείχνει ἡ λείανση καὶ στὶς δύο ἐπιφάνειες. Δυνατότητες ἀνάγνωσης παρέχει ἡ μία μόνο ὄψη: Ἄρ. εὐρ. 15788, σωζ. ὕψ. 0.592, σωζ. πλ. 0.485 μ., πάχ. 0.115 μ. Ὑψ. γραμμάτων 0.009 μ. Τὸ ὕψος τῶν γραμμάτων τοῦ 1ου καὶ τοῦ 14ου στίχου, ὅπου οἱ τίτλοι τῶν ὄροθετούμενων περιοχῶν, εἶναι 0.017 μ. Τύπος γραμμάτων τοῦ 2ου αἰ. π.Χ. Τὸ κείμενο ἀρχίζει μὲ τὶς λέξεις ἀπὸ θαλάσσιας, ἐξ ὧν συμπεραίνεται ὅτι ἡ ὄροθετούμενη συνοριακὴ περιοχὴ ἦταν παραθαλάσσια. Ἡ συνεχῆς ἐπανάληψη τῶν ἐκφράσεων ἐς πέτραν ὄρον ἐνεκόψαμες καὶ τουτῶ δὲ συνηγορεῖ ὑπὲρ τῆς συσχέτισίς της μὲ τὴν ἑλλειπὴ ὀπισθόγραφη ἀσβεστολιθικὴ στήλη IG VI, 1405 ἀπὸ τὴ μεσσηνιακὴ παραθαλάσσια πόλη τῆς Ἀσίνης, τῆς σημερινῆς Κορώνης. Στὸ κείμενο ὄροθεσίας τῆς Ἀσίνης (χαμένης σήμερα), ποῦ χρονολογεῖται ἐπίσης στὸν 2ο αἰ. π.Χ., ἐπαναλαμβάνονται οἱ ἴδιες ἀκριβῶς ἐκφράσεις, ἐνῶ τὰ γράμματα καὶ στὶς δύο ἐπιγραφές (Ἀσίνης καὶ Μεσσήνης) ἔχουν τὸ ἴδιο σχεδὸν ὕψος, καὶ ἀντίστοιχος εἶναι καὶ ὁ ἀριθμὸς γραμμάτων κατὰ στίχο καὶ στὶς δύο. Φαίνεται ὅτι σὲ ἐφαρμογὴ τῆς γνωστῆς πρακτικῆς τῶν ἀρχαίων ἑλληνικῶν πόλεων, μία στήλη μὲ τὸ κείμενο τῆς ὄροθεσίας εἶχε στηθεῖ στὴν Ἀσίνη καὶ μία δευτέρη πανομοιότυπη στὴ Μεσσήνη. Μὲ τὴν ὄροθεσία ἐνδέχεται νὰ σχετίζεται καὶ ἡ ἐπιγραφή Ἄρ. εὐρ. 148 (IG V 1, 1453) τοῦ 2ου αἰ. π.Χ., προερχόμενη ἀπὸ τὶς ἀνασκαφές τοῦ Θεμιστοκλῆ Σοφοῦλη τοῦ 1895, στὴν ὁποία τιμᾶται ὁ Μεσσήνιος Δαμοκράτης(?) Δεινῶνος καὶ ὁ πατέρας του Δεινῶν Δαμοκράτους(?) ἀπὸ τὴν πόλη τῶν Ἀσιναίων.

Εἶναι γνωστὸ ὅτι τὸ 239 π.Χ., μὲ τὸν θάνατο τοῦ Ἀντιγόνου Γονατᾶ καὶ τὴν ἄνοδο τοῦ Δημητρίου στὸν θρόνο τῆς Μακεδονίας, ὅταν τὸ Κοινὸ τῶν Αἰτωλῶν καὶ ἡ Ἀχαϊκὴ Συμπολιτεία συγκροτοῦν κοινὸ μέτωπο, ἡ Πύλος σπεύδει νὰ συνάψει, ὡς ἀνεξάρτητη μεσσηνιακὴ πόλη, συνθήκη συμμαχίας μὲ τὴ Συμπολιτεία, ξεφεύγοντας ἔτσι ἀπὸ τὸν ἔλεγχο τῆς Μεσσήνης. Τριάντα χρόνια περίπου ἀργότερα, τὸ 208 π.Χ., στὸ Αἴγιο, τὴν ἔδρα τῆς Συμπολιτείας, ὅταν οἱ ἀπεσταλμένοι τοῦ Φιλίππου Ε', οἱ Αἰτωλοὶ καὶ οἱ σύμμαχοί τους, συμπεριλαμβανομένων καὶ τῶν Μεσσηνίων, συζητοῦν γιὰ εἰρήνη, οἱ Αἰτωλοὶ ὑποστηρίζουν τὸ αἶτημα τῶν Μεσσηνίων γιὰ τὴν ἐπιστροφὴ τῆς Πύλου στὴ μεσσηνιακὴ κυριαρχία καὶ τὴν ἀπαλλαγὴ της ἀπὸ τὸν ἔλεγχο τῆς Συμπολι-

τείας. Τὴν Ἀσίγη εἶχε ἀποσπάσει ἀπὸ τὴν ἐπικράτεια τῆς Μεσσήνης στὰ τέλη τοῦ πρώτου Μακεδονικοῦ πολέμου, γύρω στὸ 205 π.Χ., ἡ Ἀχαϊκὴ Συμπολιτεία (Πολύβ. 18.42.7). Τὸ 196 π.Χ., μὲ τὴ διακήρυξη τῆς “ἐλευθερίας” τῶν ἐλληνικῶν πόλεων ἀπὸ τὸν Ρωμαῖο στρατηγὸ Φλαμίνιο στὴν Κόρινθο (Πολύβ. 18.44; Πλούτ. *Τίτος* 9), οἱ Μεσσήνιοι ἀπαιτοῦν ἐκ νέου τὴν ἐπιστροφή τῆς Πύλου, ἀλλὰ καὶ τῆς Ἀσίνης αὐτὴ τὴ φορὰ ἀπὸ τὴ Συμπολιτεία. Τὸ 191 π.Χ., ἐκτὸς ἀπὸ τὴν Ἀσίγη καὶ τὴν Πύλο, οἱ Μεσσήνιοι χάνουν τὶς Κολωνίδες, τὴ Μεθώνη καὶ τὴν Κυπαρισσία, οἱ ὁποῖες ἐντάσσονται αὐτόβουλα στὴ Συμπολιτεία. Μὲ ἀπόφαση τῆς ρωμαϊκῆς συγκλήτου καὶ τὴ μεσολάβηση τοῦ Πολυβίου τὰ πράγματα στὴν Ἑλλάδα ἄλλαξαν ἄρδην τὸ 146 π.Χ., μετὰ τὴν ἦττα τῶν Ἀχαιῶν στὸν Ἴσθμό, τὴν καταστροφή τῆς Κορίνθου καὶ τὴν κατάκτηση τῆς Ἑλλάδας ἀπὸ τοὺς Ρωμαῖους. Φαίνεται ὅτι οἱ πόλεις Κυπαρισσία, Πύλος, Μεθώνη, Ἀσίγη, Κορώνη, Κολωνίδες, Θουρία, Φαρὲς καὶ Ἀβία ἀποδόθηκαν τότε στοὺς Μεσσήνιους ἀπὸ τὸν Μόμμιο¹³. Ἡ πολιτικὴ ἔνωση καὶ ἡ ἀποκατάσταση τῆς μεσσηνιακῆς ὁμοσπονδίας διατηρήθηκε ἔκτοτε γιὰ μεγάλο χρονικὸ διάστημα. Ἡ Μεθώνη αὐτονομήθηκε στὰ χρόνια τοῦ αὐτοκράτορα Τραϊανοῦ (98-117 μ.Χ.) (Παυσ. 4.35.3: Μοθωναίοις δὲ βασιλεὺς μὲν Τραϊανὸς ἔδωκεν ἐλευθέρους ὄντας ἐν αὐτονομίαι πολιτεύεσθαι). Ἡ Κυπαρισσία καὶ ἡ Ἀσίγη, καθὼς καὶ ἄλλες πόλεις τῆς Μεσσηνίας, ἀνεξαρτητοποιήθηκαν λίγο ἀργότερα, ὅπως προκύπτει ἀπὸ τὴν παρουσία ψευδο-αὐτόνομων νομισματικῶν κοπῶν τοὺς στὰ χρόνια τοῦ Σεπτίμιου Σεβήρου (193-211 μ.Χ.) καὶ τῶν καισάρων γιῶν του Καρακάλλα καὶ Γέτα (198-217 καὶ 217-212 μ.Χ.). Πόλεις τῆς ὁμόσπονδης Μεσσηνίας, οἱ ὁποῖες στὴν ἐπιγραφή ἀρ. εὐρ. 1012 (SEG 23, 206) τοῦ 2/3 μ.Χ. ἀποκαλοῦνται αἱ κατὰ τὰν ἐπαρχίαν πόλεις, ἔστειλαν τοὺς ἐφήβους τοὺς νὰ ἐκπαιδευτοῦν καὶ νὰ ἀσκηθοῦν στὴν πρωτεύουσα, στὸ Γυμνάσιο τῆς ὁποίας θήτευαν ἐπὶ τρία χρόνια (ἐξ οὗ καὶ ἡ ὀνομασία τοὺς τριετίρηνες). Στὴν ἐλλιπῆ στήλη ἀρ. εὐρ. 8033+8034 μὲ κατάλογο ἐφήβων κατὰ φυλὰς τῶν χρόνων τοῦ Αὐγούστου,

13. P. THEMELIS, Roman Messene. The Gymnasium, στὸ: O. SALOMIES, *The Greek East in the Roman Context, Proceedings of a Colloquium organized by the Finnish Institute at Athens May 21 and 22, 1999* (Helsinki 2001) 119-126, καὶ κυρίως 121.

πού βρέθηκε στὴ δυτικὴ στοὰ τοῦ Γυμνασίου, ἀμέσως δυτικὰ ἀπὸ τὸ μνημειακὸ τετρακίονιο δωρικὸ Πρόπυλο, ἀναγράφονται οἱ ἐξῆς πέντε Ἀσιναῖοι ἔφηβοι:

Ἀγησίλαος Καλλικρατίδα, Διονύσιος Ξένωνος, Ἀριστοτέλης Φιλαρίστου, Αἰ[.]έας Κλεοβούλου καὶ Ἀν[- -]κος Δαματρίου¹⁴.

Στὴν ἴδια στήλη ἀκολουθοῦσε κατάλογος μὲ ἐφήβους ἀπὸ τὴν Κυπαρισσία¹⁵. Δὲν γνωρίζουμε, ἂν ἡ ἐκπαίδευση ἐφήβων ἀπὸ πόλεις τῆς μεσσηνιακῆς ἐπικράτειας στὴν πρωτεύουσα Μεσσήνη εἶχε ἀρχίσει νὰ γίνεται (συστηματικὰ ἢ περιστασιακὰ) πρὶν ἀπὸ τοὺς χρόνους τοῦ Αὐγούστου, οὔτε ἂν συνεχίστηκε ἀργότερα¹⁶.

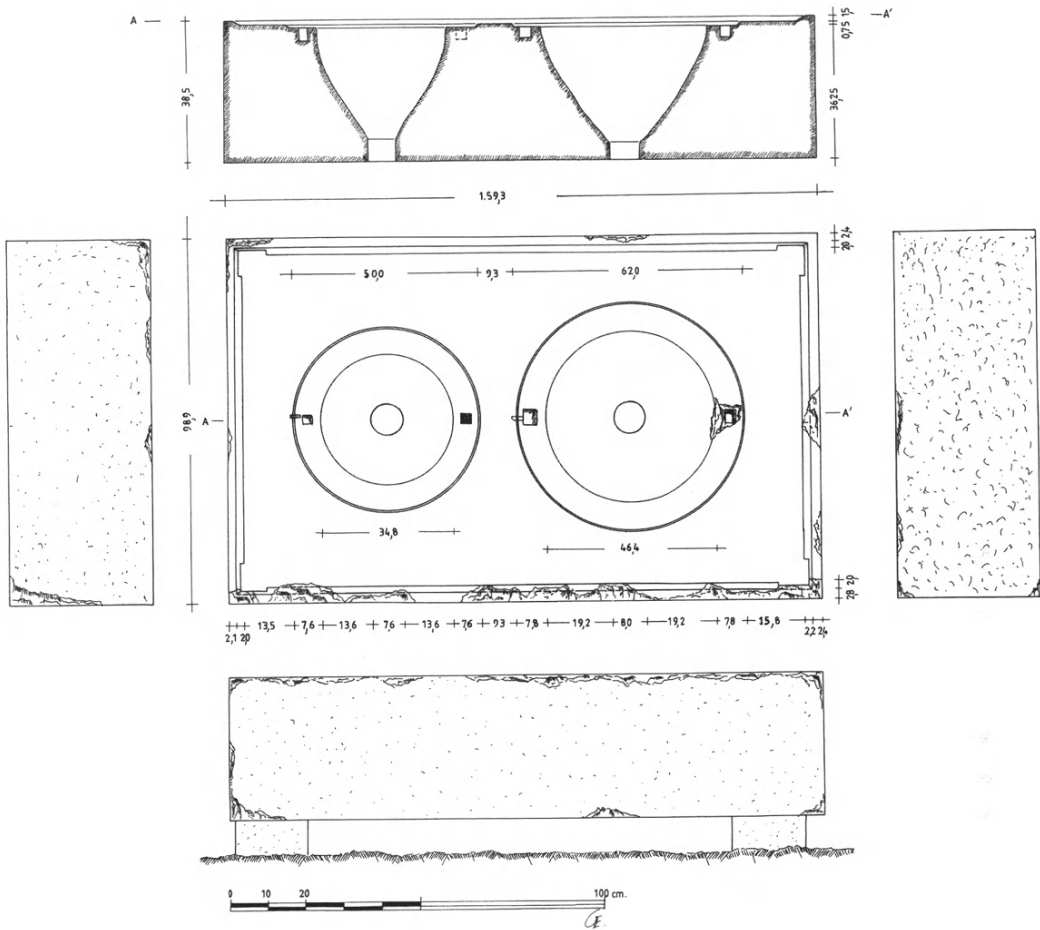
Ἡ βόρεια στοὰ τῆς ἀγορᾶς

Μὲ τὴν ἀνασκαφὴ στὴ ΒΑ γωνία τῆς βόρειας στοᾶς τῆς ἀγορᾶς ἀποκαλύφθηκαν πλήρως οἱ δύο λίθινες τράπεζες - μετρητὲς στερεῶν καὶ ὑγρῶν προϊόντων, καθὼς καὶ οἱ ὄρθιες λίθινες πλάκες, πάνω στὶς ὁποῖες ἐδράζονται οἱ τράπεζες (εἰκ. 2 καὶ 3, πίν. 30α). Ἡ παρυφὴ τῆς ὀρθογώνιας ἐπιφάνειας κάθε σηκώματος εἶναι ἐλαφρῶς ὑπερυψωμένη γιὰ νὰ ἐμποδίζεται ἡ ὑπερχείλιση τῶν ὑγρῶν. Ὅρειχάλκινα δοχεῖα (χωνιά) κωνικοῦ σχήματος μὲ πεπλατυσμένο προεξέχον περιχέλιωμα προσαρμόζονταν στὰ μαστοειδῆ βυθίσματα τῶν λίθινων

14. Ὁ Διονύσιος Ξένωνος ἦταν πιθανότατα συγγενὴς τοῦ Τίμαιου Ξένωνος τῆς IG VI, 1407 ἀπὸ τὴν Ἀσίνη.

15. Πρβ. IG VI, 1408.

16. Ἡ Νίκη Μακρῆ δημοσίευσε πρόσφατα ἐφηβικὸν κατάλογο ἀπὸ τὴν Ἀσίνη (SEG 48.514), πού φυλάγεται στὸ Μουσεῖο τῆς Καλαμάτας: A. MAKRES, Unpublished Ephobic List in the Benaki Museum of Kalamata, στὸ L. MITCHELL καὶ L. RUBINSTEIN (ἐκδ.), *Greek History and Epigraphy: Essays in honour of P.J. Rhodes*, (Wales 2009) 185-200· προτιμᾷ νὰ χρονολογήσει τὸν κατάλογο στὸ ἔτος 127 π.Χ. μὲ βάση τὸ ἀρχαῖο σύστημα χρονολόγησής καὶ ὄχι στὸ ἔτος 12 π.Χ. μὲ βάση τὸ ἀκτιακὸ σύστημα, πού μού φαίνεται πιθανότερο.

Εἰκ. 2. Ὅψεις καὶ τομὴ τοῦ στήκωματος ἀρ. 15373 (σχ. Ε. Σιουμπάρα).

στήκωμάτων. Τὸ εὐρὺ ὀριζόντιο περιχέλιωμα τῶν μεταλλικῶν αὐτῶν δοχείων (χωνιῶν) στερεωνόταν στὸ λίθινο στήκωμα μὲ τέσσερις σιδερένιους γόμφους, σταυρωτὰ τοποθετημένους¹⁷. Χρήση μεταλλικοῦ κωνικοῦ δοχείου (χωνιοῦ)

17. DEONNA 1913, 170; 1938, 169-172· KOUMANOUDIS 1862, cols. 23-24· B. LEONARDOS, Λυκοσούρας στήκωμα ἐπιγεγραμμένον, *AE* 1899, col. 49.

γιὰ μέτρηση στερεῶν καὶ ὑγρῶν ἀναφέρεται σὲ ἐπιγραφή ἀπὸ τὴν Ἴασσο (Syll.³ 945, στίχ. 7)¹⁸.

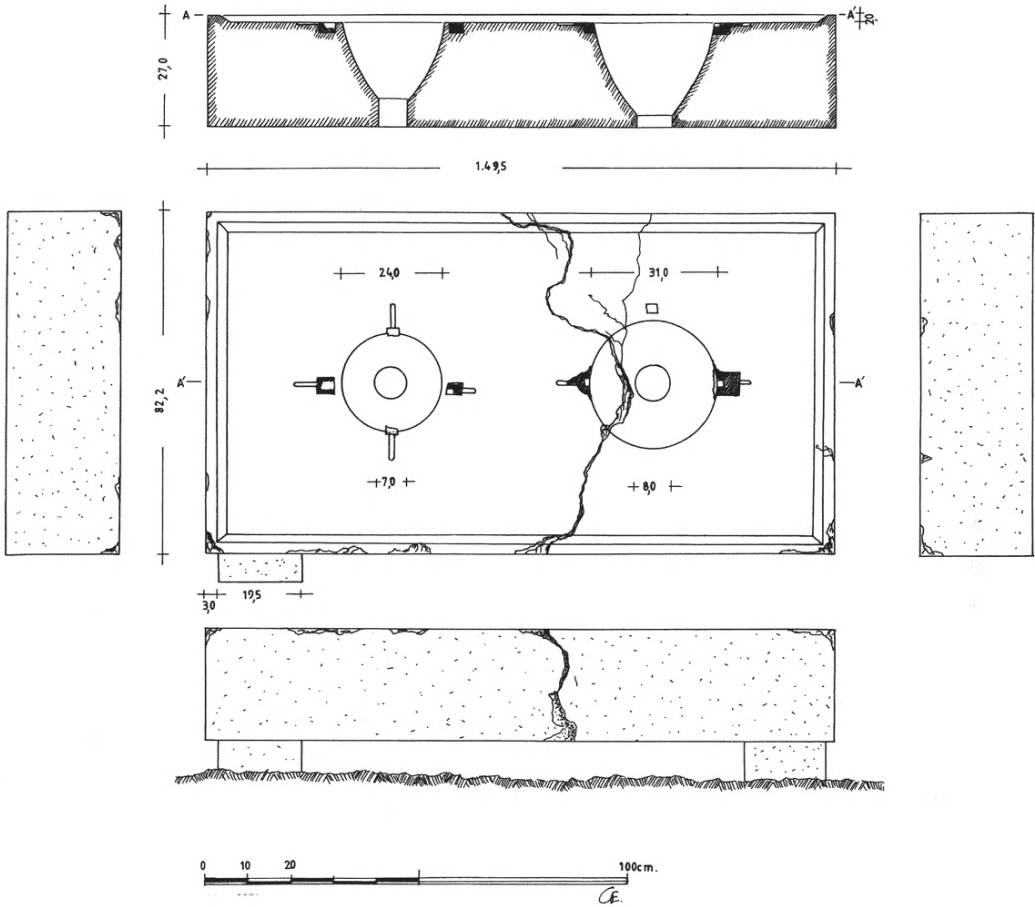
Ὁ ὅρος σήκωμα στὶς ἀττικὲς ἐπιγραφές δηλώνει συνήθως τὸ βάρος. Χρησιμοποιεῖται ἐπίσης γιὰ νὰ δηλώσει τὸ δοχεῖο μέτρησης ὄγκου στερεῶν καὶ ὑγρῶν προϊόντων, σύμφωνα μὲ ἐπιγραφή ἀπὸ τὴ Δῆλο (I. Délos 1820: σήκωμα σιτηροῦ ἡμεδίμνου), χαραγμένη στὸ μέτωπο λίθινης τράπεζας, ἀφιερωμένης στὸν Δῆλιο Ἀπόλλωνα ἀπὸ ἕναν Ἀθηναῖο ἐπιμελητή¹⁹. Ὅρισμένα σηκώματα φέρουν ἐπιγραφές δίπλα στὰ βυθίσματα, οἱ ὁποῖες ἀναφέρονται στὴ χωρητικότητα, ὅπως π.χ. *χοῦς, μόδιος, ἡμίεκτον, κοτύλη* (IG V.I.1156 ἀπὸ τὸ Γύθειο). Στους ὕστερους παπύρους τῆς Ὁξυρίγχου ἡ λέξη σηκώματα σημαίνει ἀμφορεῖς κρασιοῦ ὀρισμένου ὄγκου (POxy XIV. 1720, 4ος αἰ. π.Χ., XVI, 1896, στ. 19-20). Μαστοειδῆ πήλινα ἀγγεῖα, ἀντίγραφα τῶν ἐπίσημων ὀρειχάλκινων μετρητῶν ποὺ φυλάγονταν στὸ Μετρονομεῖον, σύμφωνα μὲ μαρτυρίες ἀπὸ τὴν Ἀθηναϊκὴ ἀγορά, χρησιμοποιοῦνταν γιὰ τὴ μέτρηση ὑγρῶν, ἐνῶ οἱ ἐπίσημοι μετρητὲς στερεῶν εἶχαν κατὰ κανόνα κυλινδρικό σχῆμα.

Δύσκολα ἐρμηνεύονται οἱ πολλοὶ τόρμοι καὶ τὰ κατάλοιπα σιδερένιων καὶ χάλκινων γόμφων καὶ μολυβδοχόησης στὴν κάτω ἐπιφάνεια τῶν λίθινων σηκωμάτων, γύρω ἀπὸ τὴν ὀπὴ ἐκροῆς τῶν κωνικῶν κοιλοτήτων (πίν. 306). Οἱ χάλκινοι τόρμοι, ποὺ βρίσκονται σὲ ἐπαφή μὲ τὴν ὀπὴ ἐκροῆς, ἐνδέχεται νὰ συγκρατοῦσαν ἕνα χάλκινο πῶμα τῆς. Τὰ δύο ζεύγη σιδερένιων γόμφων, δεξιὰ καὶ ἀριστερὰ ἀπὸ τὴν κάτω ὀπὴ, συγκρατοῦσαν πιθανῶς ἕνα ἀναρτημένο μεταλλικὸ πλαίσιο (ἕναν κλωβό), πάνω στὸ ὁποῖο τοποθετοῦσαν τὸ πήλινο δοχεῖο ὑποδοχῆς καὶ μέτρησης τοῦ ὄγκου τοῦ ὑγροῦ προϊόντος.

Ἰπῆρχαν ὅπωςδῆποτε κανόνες καὶ μέθοδοι μέτρησης ὄγκου καὶ βάρους, ποὺ ἐπέβαλαν οἱ ἀρχές τῆς πόλης τῆς Μεσσήνης, σὲ ἐφαρμογὴ γραπτῶν κανονισμῶν ἢ ἐνὸς ἐμπορικοῦ νόμου. Ἡ δραστηριότητα τῶν ἐμπόρων τῆς ἀγορᾶς ἐλεγχόταν ἀπὸ τοὺς ἀγορανόμους, τοὺς ὑπεύθυνους καὶ γιὰ τὴ λειτουργία τῶν

18. AMYX 1958, 255-259.

19. Στὴν ἀρχαιότητα οἱ ποσότητες τοῦ σίτου δηλώνονταν κατὰ κανόνα σὲ μονάδες ὄγκου, ἐνῶ τὸ καθημερινὸ σιτάρι μοιραζόταν σὲ μονάδες βάρους: FOXHALL and FORBES 1982, 42· A. JARDÉ, *Les céréales dans l'antiquité grecque* (BEFAR 52) (Paris 1925) 31.

Είχ. 3. Όψεις και τομή του σηρώματος αρ. 15374 (σχ. Ε. Σιουμπάρα).

σηκωμάτων. Ὅρισμένοι ἀγορανόμοι, μετὰ τὸ πέρασ τῆς θητείας τους, ἀνέθεταν τὰ σηκώματα σὲ θεοὺς ἢ σὲ ὄλους τοὺς θεοὺς καὶ στὴν πόλη, ὅπως ὁ Τιβέριος Κλαύδιος Γεμινιανός, γιὸς τοῦ Κλαυδίου Κρισπιανοῦ καὶ τῆς Αὐφιδίας Γεμίνης πού μνημονεύσαμε παραπάνω. Κατάλογοι ἀγορανόμων καὶ ὑπαγορανόμων μὲ τὰ ὀνόματά τους καὶ τὸ ἔτος ἀσκήσης τῶν καθηκόντων τους, ἀπὸ τὸ ἔτος 23 ὡς τὸ ἔτος 99 μ.Χ., βρίσκονται χαραγμένοι στοὺς κίονες τῆς στοᾶς, βόρεια ἀπὸ τὸ Ἀσκληπιεῖο²⁰.

Παραθέτουμε ἓναν ὑπολογισμό τοῦ ὄγκου τῶν ὑγρῶν πού ἀντιστοιχεῖ στὰ δύο λίθινα σηκώματα:

ΣΗΚΩΜΑ	ΟΓΚΟΣ (σε λίτρα)	ΜΟΝΑΔΑ	ΛΙΤΡΑ (σὲ κοτύλες)
		πραγματικὸς	
1) ΑΕΜ 15373 (Α)	28 (liters)	Ἄμφορεὺς	29,661 (λίτρ.) (30)
(Β)	15,7	Χοῦς	16,631 (λίτρ.) (16)
2) ΑΕΜ 15374 (Α)	9,44	?	10,000 (λίτρ.) (10)
(Β)	3,6	Ἡμίεκτον	3,814 (λίτρ.) (4)
		Κοτύλη	[0,944 λίτρ.]

Οἱ μονάδες, πού χρησιμοποιοῦνται ἐδῶ προέκυψαν ἀπὸ συνδυασμὸ τῶν μαρτυρημένων ἐπιγραφικὰ ἀπὸ τὸ Γύθειο καὶ τῆ Μεγαλόπολη μετρητικῶν στοιχείων. Μετρώντας τὴ χωρητικότητα τῶν τεσσάρων κοιλοτήτων στὰ λίθινα σηκώματά μας μὲ μονάδα μία μεσσηνιακὴ κοτύλη τῶν 0,944 λίτρων, ἴδιου δηλαδὴ περίπου ὄγκου μὲ αὐτὸν τῆς κοτύλης τοῦ Γυθείου, ἔχουμε τὰ ἐξῆς ἀποτελέσματα: Σήκωμα 1, κοίλ. Α, 30 κοτύλες (=26,661 λ.), κοίλ. Β, 16 κοτύλες (=16,663 λ.); Σήκωμα 2, κοίλ. Α, 10 κοτύλες (=10 λ.), κοίλ. Β, 4 κοτύλες (=3,814 λ.). Πρέπει νὰ ὑπῆρχε καὶ τρίτη λίθινη τράπεζα (σήκωμα) μὲ κοιλότητες μικρότερης χωρητικότητας, τοποθετημένη νοτιότερα ἀπὸ τις ἄλλες δύο, στὴν ἴδια σειρά.

Τὰ μέτρα καὶ τὰ σταθμὰ τῆς Ἀχαικῆς Συμπολιτείας εἶχαν ὡς βάση τὸ

20. Π. ΘΕΜΕΛΗΣ, ΠΑΕ 1990, 91-94· πρβ. ΠΑΕ 2000, 85 καὶ ΠΑΕ 2003, 34· ΠΑΕ 2006, 60-62.

“βαρὺ” Αἰγινίτικο σύστημα με στατήρα τῶν 12,3 γραμμαρίων, μονάδα ποὺ ἔτυχε εὐρείας ἀποδοχῆς στὴν Πελοπόννησο πρὶν ἀπὸ τὴν περίοδο ἐπικράτησης τῆς Συμπολιτείας (Πολύβ. 2.37.10-11). Ἡ ἐπίσημη μονάδα τῆς κλασικῆς Ἀθήνας ἦταν ὁ χοῖνιξ, 1.049 λίτρων. Κρίνοντας με βάση τὴν ποικιλία τῶν μέτρων, τῶν σταθμῶν, τῶν νομισμάτων, τῶν ἡμερολογίων καὶ ἄλλων ἀνάλογων θεσμοθετημένων ἐλληνικῶν κανόνων, καταλήγει κανεὶς στὸ συμπέρασμα, ὅτι ὑπῆρχαν ἐξ ἴσου πολυάριθμες τοπικὲς παραλλαγὲς συστημάτων μέτρησης²¹.

Ἐνα ἀπὸ τὰ σημαντικότερα κινητὰ εὐρήματα ποὺ ἔδωσε ἡ ἀνασκαφή στὴν ἐπίχωση τῆς βόρειας στοᾶς τῆς ἀγορᾶς ἦταν δύο συνανήκοντα θραύσματα μιᾶς κατακόρυφης διπλῆς λαβῆς πήλινης οἰνοχόης (ἀρ. εὐρ. 15892, σωζ. μῆκ. 0.96, πλ. 0.038 μ.), ποὺ φέρει σὲ ἐπίμηκες ὀρθογώνιο σφράγισμα τὴν ἐξῆς ἐντόνωσ ἐξεργη ἐπιγραφή (πίν. 31α):

Δαμοφῶντος

Γράμματα ὕψ. 0.01 μ. 2ου αἰ. π.Χ. Ὡς σφράγισμα σὲ κατακόρυφη διπλὴ λαβὴ οἰνοχόης εἶναι μοναδικό. Δὲν φαίνεται, κατὰ τὴ γνώμη μου, πιθανὸ νὰ σχετίζεται με τὸ ὄνομα κάποιου ἄρχοντα, συνώνυμου τοῦ μεγάλου Μεσσήνιου γλύπτη ἢ κάποιου συγγενοῦς του, ὑπεύθυνου γιὰ τὴ διακίνηση τοῦ ὑγροῦ προϊόντος (κρασιοῦ ἢ λαδιοῦ), με τὸ ὁποῖο γέμιζε τὸ ἀγγεῖο, ὅπως στὴν περίπτωση τῶν γνωστῶν ὀξυπύθμενων ἀμφορέων ἀπὸ τὴ Ρόδο, τὴν Κνίδο καὶ ἄλλα κέντρα ἐξαγωγῆς “ἐμφιαλωμένου” κρασιοῦ καλῆς ποιότητος. Ἐμπόριο κρασιοῦ (ἢ λαδιοῦ) με οἰνοχόες δὲν φαίνεται πιθανὸ ὅτι γινόταν στὴν ἀρχαιότητα. Ἀπαντοῦν, ἐντούτοις, σφραγίσματα καὶ σὲ λαβὲς ἀγγείων μικροῦ σχετικὰ μεγέθους, τῶν ὁποίων ἡ λειτουργία δὲν εἶναι γνωστὴ. Μήπως τελικὰ ὁ Δαμοφῶν τοῦ σφραγίσματός μας ταυτίζεται με τὸν Μεσσήνιο γλύπτη Δαμοφῶντα, ὁ ὁποῖος εἶχε παραγγεῖλει τὴν οἰνοχόη με σφραγισμένο στὴ λαβὴ τὸ ὄνομά του, γιὰ νὰ πίνει τὸ κρασί ἢ τὸ νερό του, ὅπως ὁ Φειδίας στὴν Ὀλυμπία, ποὺ εἶχε χαράξει τὸ ὄνομά του στὴ βάση τοῦ κυπέλλου του; Τὸ ἐρώτημα δὲν

21. R. STROUD, *The Athenian Grain-Tax Law of 374/3 B.C.*, *Hesperia* Suppl. 29 (Princeton 1998) 60.

εἶναι βέβαια δυνατό νὰ ἀπαντηθεῖ, εἶναι ἀναγκαῖο ἐντούτοις νὰ ληφθεῖ ὑπόψη ὅτι ὁ Δαμοφῶν δούλεψε μὲ τοὺς δύο γιούς του στὴν κατασκευὴ τῶν χάλκινων ἀκρωτηρίων τοῦ ναοῦ τοῦ Διὸς Σωτῆρος στὴν ἀγορά, ὄχι μακριὰ ἀπὸ τὸ σημεῖο εὔρεσης τῆς λαβῆς τῆς οἰνοχόης μὲ σφραγισμένο πάνω της τὸ ὄνομά του²².

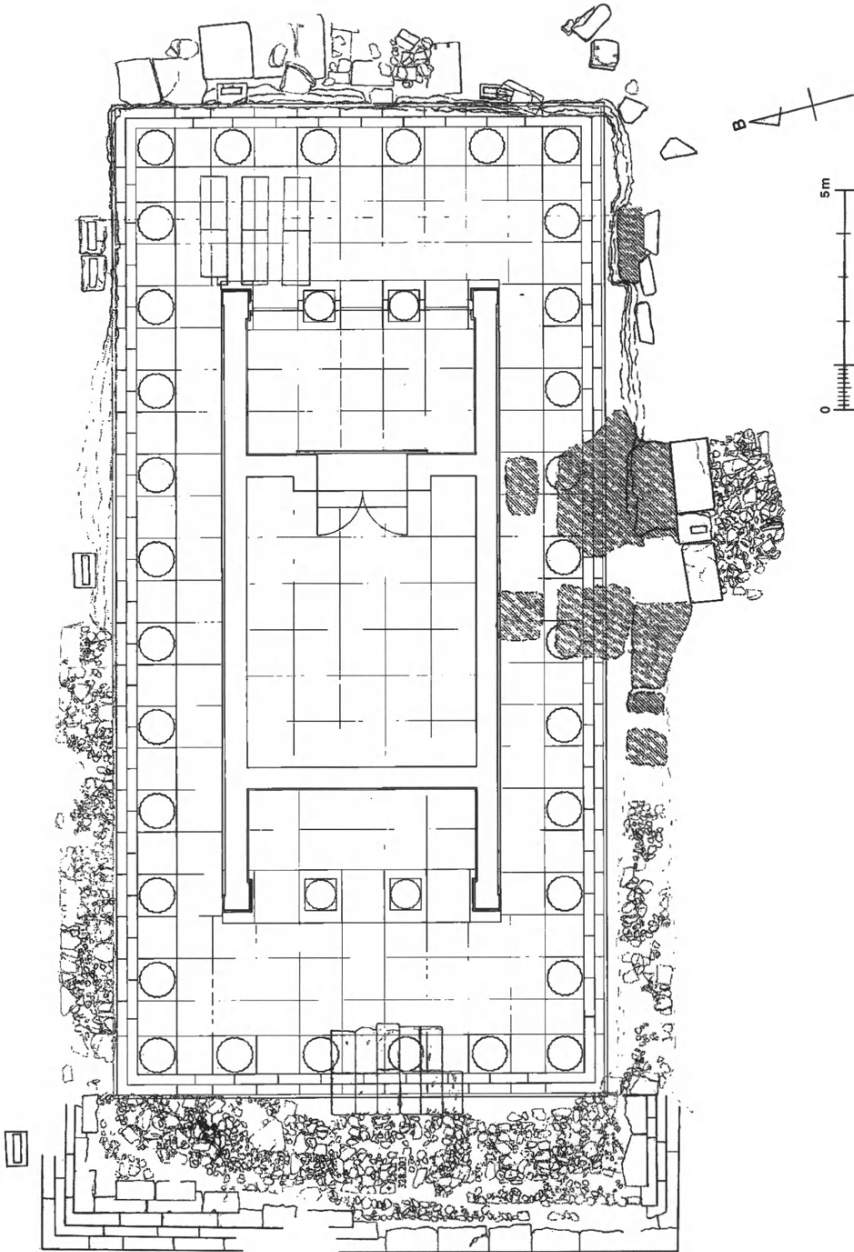
Ὁ ναὸς τῆς θεᾶς Μεσσάνας

Κατὰ τὶς ἐργασίες διαμόρφωσης καὶ στερέωσης τοῦ ναοῦ τῆς Μεσσήνης (εἰκ. 4), καθὼς καὶ τῆς ταξινόμησης τῶν διάσπαρτων ἀρχιτεκτονικῶν μελῶν του, ἤλθαν στὸ φῶς στὴ νότια πλευρὰ τοῦ ναοῦ, κάτω ἀπὸ τὴ θεμελίωση μνημείου ρωμαϊκῶν χρόνων, πολυάριθμα ἐνεπίγραφα θραύσματα ἀπὸ ἀσβεστόλιθο, ποὺ ἀνήκουν σὲ δύο ψηφίσματα. Τὸ πρῶτο ἀναφέρεται στὴν ἀπόδοση τιμῶν σὲ Μεσσήνιους δικαστὲς ἀπὸ τοὺς Θεσσαλοὺς: Ἀρ. εὐρ. 15963, σῶζ. ὕψος 1.31, πλ. 0.72, πάχ. 0.12 μ. Ὑψος γραμμ. 0.01-0.012 μ. Δεκατέσσερα θραύσματα ἀσβεστολιθικῆς στήλης, σῶζομένης ἀριστερά, δεξιὰ καὶ πίσω. Στὸ ἀριστερὸ μέρος τῆς στήλης ὁ Κλεάνθης Σιδηρόπουλος συγκόλλησε δύο παλαιότερα εὐρήματα (ἀρ. εὐρ. 12666 καὶ 12310), ποὺ εἶχαν ἀποκαλυφθεῖ στὰ νότια τοῦ ναοῦ τῆς Μεσσήνης. Στὸ ἄνω ἀριστερὸ μέρος τῆς στήλης ἀνήκει (χωρὶς νὰ συγκολλᾶται) θραῦσμα μὲ ἀετωματικὴ στέψη (ἀρ. εὐρ. 1352), ποὺ εἶχε βρεθεῖ τὸ 1989 στὸν χῶρο τοῦ βαλανείου²³. Ἡ στήλη φέρει δύο ψηφίσματα τῶν Ναυπακτίων πρὸς τιμὴν τῆς πόλεως τῶν Μεσσηνίων καὶ τῶν τριῶν δικαστῶν ποὺ ἀπέστειλε. Οἱ Μεσσήνιοι δικαστὲς Ἄριστις Σαοστράτου, Τιμογένης Πολυκλέος καὶ Πραξίδαμος Ἄριστ[- α. 7 -], ἀνακηρύσσονται πρόξενοι καὶ εὐεργέτες τῆς πόλεως καὶ τοῦ κοινοῦ τῶν Ναυπακτίων, καθορίζονται οἱ ἐγγυητὲς τῆς προξενίας καὶ προβλέπεται ἡ ἀναγραφὴ τοῦ ψηφίσματος

ἐν τε Ναυπάκτωι καὶ ἐμ Μεσσάναι ἐν τοῖς ἐπιφανεστάτοις τόποις.

22. P. THEMELIS, Die Agora von Messene, *Festschrift G. Wesenberg*, Regensburg (τυπώνεται).

23. Π. ΘΕΜΕΛΗΣ, *ΠΑΕ* 1989, 89-90, πίν. 69α (SEG 41, 331· *Bull. Épig.* 1994, 341.1).

Είχ. 4. Κάτοψη του ναού της Μεσσάνιας (σχ. J. Ιτο).

Ἡ μορφή τῶν γραμμάτων καὶ οἱ προσωπογραφικοὶ συσχετισμοὶ χρονολογοῦν τὸ κείμενο στὸ πρῶτο μισὸ τοῦ 2ου αἰ. π.Χ.²⁴.

Ἀπὸ τὸ δεύτερο ψήφισμα σώζεται τὸ κάτω μέρος ἀσβεστολιθικῆς στήλης ἀποτελούμενης ἀπὸ πολυάριθμα θραύσματα (πίν. 316). Ἄρ. εὐρ. 15918, σωζ. ὕψ. 0.98, πλ. 0.63, πάχ. 0.14 μ. Ὑψος γραμμ. 0.012-0.018. Σώζεται μέρος ψηφίσματος τῶν Πυλίων, μὲ τὸ ὁποῖο ἀνακηρύσσουν πρόξενο τὸν Ἀρχέδαμον Φιλοστράτου Μεσσήνιον. Χρονολογεῖται μὲ βάση τὴ μορφή τῶν γραμμάτων στὰ τέλη τοῦ 1ου αἰ. π.Χ. Σώζεται μέρος τῶν τιμῶν πρὸς τὸν Ἀρχέδαμο, ἡ διάταξη γιὰ τὴν ἀναγραφή καὶ τὴν ἴδρυση τῶν στηλῶν, ἡ πρόβλεψη γιὰ ἀνάθεση εἰκόνας τοῦ τιμωμένου στὴν ἀγορὰ τῆς Μεσσήνης, ἡ ἀναγόρευση τῶν τιμῶν καὶ τέλος, ἡ πρόσκληση τοῦ τιμωμένου ἐπὶ τὴν κοινὴν ἐστίαν τῆς πόλεως. Ὅρίζεται ἀναγραφή τῆς προξενίας σὲ δύο στήλες καὶ ἴδρυση τῆς μιᾶς στὴν Πύλο, στὸ ἱερόν τῆς Ἀθηναῶν Κορυφασίας, καὶ τῆς ἄλλης στὴ Μεσσήνη, στὸ ἱερόν τῆς Μεσσάνας. Τὸ ἱερόν τῆς Ἀθηναῶν Κορυφασίας εἶναι γνωστὸ ἀπὸ τὴν ἀναφορὰ τοῦ Πausanias (4.36.1-2) καὶ ἀπὸ ἐπιγραφὴ καταλόγου ἐφήβων ποὺ φυλάσσεται στὸ Ἀρχαιολογικὸ Μουσεῖο τῆς πόλης Altino²⁵. Τὸ νεκροταφεῖο τῆς πόλης τοῦ Κορυφασίου ἀπλώνεται στὴν ἀμμόδη δυτικὴ ἀκτὴ τοῦ Διβαρίου, τὴ στραμμένη πρὸς τὸν κόλπο τοῦ Ναυαρίνου (πίν. 31γ). Ἐνα μέρος μόνο τῶν τάφων ποὺ ἔφεραν στὸ φῶς οἱ ἀνασκαφὲς τῆς ἀρχαιολογικῆς ὑπηρεσίας ἔχει δημοσιευθεῖ²⁶.

Ἀπὸ τὴν ἴδια περιοχὴ τῆς ἀγορᾶς προέρχεται καὶ ἡ ἐπιγραφὴ ἄρ. εὐρ. 15967, ὕψ. 0.115, σωζ. πλ. 0.49, πάχ. 0.265 μ., ὕψ. γραμμ. 0.045 μ., τοῦ 1ου αἰ. μ.Χ (πίν. 32α-6).

Ἄ πόλις Εὐάμ[ερον ?- - - - -]

24. Ὅλα τὰ δικαστικὰ ψηφίσματα τῆς Μεσσήνης ἀποτελοῦν ἀντικείμενο μελέτης ἀπὸ τὴν ἐπιγραφικὴ συνεργατὴ μας Βούλα Μπαρδάνη.

25. Κατάλογος ἐφήβων, στὴν κεφαλίδα τοῦ ὁποίου μνημονεύεται ὁ ἐνιαύσιος ἱερεὺς (ἐπὶ ἱερέος τῆς Ἀθάνας τῆς Κορυφασίας Φιλωνίδα), βλ. C. Antonetti, *QdAV* 12, 1996, 142-147 (SEG 46, 435). Πρβ. L. DUBOIS, *Bull. Épigra.* 1998, 179.

26. Ν. ΚΑΛΤΣΑΣ, Ἀπὸ τὰ ἐλληνιστικὰ νεκροταφεῖα τῆς Πύλου (Ἀθήνα 1983) 1-77.

Τὸ ὄνομα Εὐάμερος εἶναι συχνὸ στὴ Λακωνία, καθὼς ἐπίσης στὴ Μεσσηνία καὶ ἰδιαίτερα στὴ Μεσσήνη²⁷. Στὴν ἐπιγραφή ἀρ. εὐρ. 8056 τιμᾶται ὁ Μόσχος Εὐάμερου ὡς ἀγεμόνας τῶν ἵπποτρόφων καὶ τῶν νεωτέρων εἰς τὰ τριάκοντα²⁸.

Ἡ δωρική στοά, ποὺ παλαιότερα εἶχε ἀποκαλυφθεῖ σὲ μικρὴ ἀπόσταση ἀπὸ τὴ δυτικὴ πλευρὰ τοῦ ναοῦ τῆς Μεσσήνης, ἀποτελεῖ τὸ προστώο ἐνὸς εὐρύχωρου οἰκοδομήματος, τοῦ ὁποῖου ἡ χρῆση εἶναι ἀκόμα ἄγνωστη (πίν. 33α). Στὰ δυτικὰ τοῦ δωρικοῦ προστώου δύο εἴσοδοι μὲ μεγάλα λίθινα κατώφλια ὁδηγοῦν ἀντίστοιχα σὲ δύο αἴθουσες. Δεξιὰ καὶ ἀριστερὰ ἀπὸ τὰ κατώφλια βρέθηκαν τοποθετημένες μεγάλες ἀσβεστολιθικές βάσεις γιὰ τὴν ἴδρυση ἐνεπίγραφων στηλῶν. Εἶναι πιθανόν ὅτι τὸ κτήριο ἀνήκε σὲ κάποια ἀρχὴ τῆς πόλης. Στρῶμα θραυσμένων κεραμιδιῶν ἀπὸ τὴ στέγη τοῦ κτηρίου κάλυπτε τὰ δάπεδα τῶν δωματίων (πίν. 33β). Σὲ ὀρισμένα σημεῖα, κυρίως στὴ ΝΑ γωνία τοῦ βόρειου δωματίου, παρατηρήθηκαν ἔντονα ἴχνη φωτιᾶς. Ἀπὸ τὴν κεραμικὴ καὶ κυρίως τὰ νομίσματα ποὺ βρέθηκαν συμπεραίνεται ὅτι ἡ καταστροφὴ τοῦ οἰκοδομήματος ἔλαβε χώρα στὸ τρίτο τέταρτο τοῦ 4ου αἰ. μ.Χ. καὶ ὀφειλόταν πιθανότατα στὸν καταστροφικὸ σεισμὸ τοῦ 375 μ.Χ., ὁ ὁποῖος προκάλεσε τὴν κατάρρευση πολλῶν δημόσιων καὶ ἰδιωτικῶν οἰκοδομημάτων τῆς Μεσσήνης.

Βόρεια τοῦ ναοῦ τῆς Μεσσάνας ἐρευνήθηκε ὑπόστυλη ὀρθογώνια αἴθουσα, τῆς ὁποίας τὸ βόρειο τμήμα καλύπτεται ἀκόμη ἀπὸ μεγάλην ἐπίχωση. Κατὰ μῆκος τῆς πρόσοψης ὑπῆρχε ἓνας στεγασμένος προθάλαμος. Στὸ ἐσωτερικὸ τῆς αἴθουσας σώζονται τὰ θεμέλια δύο παράλληλων σειρῶν ἀπὸ πεσσούς. Ἀνὰ ὀκτὼ πεσσοὶ ὑπῆρχαν στὶς μακρὲς πλευρὲς (ἀπὸ αὐτοὺς ἔχουν ἀποκαλυφθεῖ μόνο τέσσερις) καὶ ἀνὰ τέσσερις στὶς στενὲς (πίν. 34α). Τὸ οἰκοδόμημα ταυτίζεται μὲ τὸ Βουλευεῖον, ποὺ ἀναφέρεται στὴν ἐπιγραφή τῶν συνοριακῶν διαφορῶν Μεσσήνης - Μεγαλόπολης, τὴ χαραγμένη στὸν πρόσθιο ὀρθοστάτη τοῦ

27. IG V 1, 21, 210, 211, 212, 902· Π. ΘΕΜΕΛΗΣ, ΠΑΕ 1990, 87· ΠΑΕ 1993, 55· ΠΑΕ 2000, 91, στ. 44· ΠΑΕ 2002, 3· LGPN III.A, s.v.

28. Π. ΘΕΜΕΛΗΣ, Τὰ Κάρνεια καὶ ἡ Ἄνδανία, στό: Ε. ΣΗΜΑΝΤΩΝΗ-ΜΠΟΥΡΝΙΑ, Α. ΛΑΙΜΟΥ, Α. ΜΕΝΩΝΗ, Ν. ΚΟΥΡΟΥ (ἐπιμ.), Ἀμύμονα Ἔργα, Τμηματικὸς Τόμος γιὰ τὸν καθηγητὴ Βασίλη Κ. Λαμπρινουδάκη (Ἀθήνα 2007) 509-528, κυρίως 516-517.

παρακείμενου βάθρου τῶν ἰπέπων. Τὸ Βουλευῖον καὶ ἡ ποτ' αὐτῶι στοά, πού ἀναφέρεται στὴ γνωστὴ ἐπιγραφή τῶν ἐπισκευῶν τοῦ 1ου αἰ. μ.Χ., ἐνδέχεται νὰ ταυτίζεται μὲ τὸ Βουλευῖον τῆς ἀγορᾶς καὶ τὸ προστώο του καὶ ὄχι μὲ τὸ λεγόμενο “Βουλευτήριον” τοῦ Ἀσκληπιείου.

Χριστιανικοὶ ἀκτέριστοι τάφοι βρέθηκαν σὲ πολλὰ σημεῖα μέσα καὶ ἔξω ἀπὸ τὸ Βουλευῖο καὶ στίς ἐσκαφές γιὰ τὴν κατασκευὴ τους ὀφείλεται κυρίως ἡ καταστροφή τῆς ἀνωδομῆς τοῦ Βουλευίου (πίν. 346).

Περιοχὴ Παλαίστρας - Σταδίου

Κρίθηκε ἀναγκαῖο νὰ προχωρήσουν οἱ ἐργασίες ἀποχωμάτωσης, καθαρισμοῦ, ἀρίθμησης καὶ μελέτης τῶν λιθοπλίνθων τοῦ κατακρημνισμένου ἰσχυροῦ ἀναλημματικοῦ τοίχου, ὁ ὁποῖος συγκατοῦσε τὸ ἄνδρρο τοῦ οἰκοδομήματος τῆς Παλαίστρας ἀπὸ τὰ νότια (πίν. 35α). Στόχος εἶναι ἡ ἀποκατάστασή του, προκειμένου νὰ ἀπομακρυνθεῖ ὁ κίνδυνος κατολίθθησης τοῦ ἀνδρρου τῆς Παλαίστρας. Οἱ πεσμένες λιθόπλινθοι τοῦ ἀναλήμματος καλύπτουν τὰ ἀρχιτεκτονικὰ κατάλοιπα ἐνὸς ἀκόμη ὀρθογώνιου ταφικοῦ μνημείου (Κ9) μὲ μεγάλο ἀριθμὸ κιβωτιόσχημων τάφων (πίν. 35β), τῶν ὁποίων ἡ ἀνασκαφικὴ ἔρευνα προγραμματίζεται γιὰ τὸ ἐπόμενο ἔτος. Ἐνας ἐλλιπὴς λύχνος τοῦ 2ου αἰ. π.Χ. (ἀρ. εὐρ. 15725), πού βρέθηκε ἔξω ἀπὸ τὸ μνημεῖο, προέρχεται ἀπὸ συλημένο τάφο (πίν. 36α-β).

Σὲ μικρὴ ἀπόσταση ἀπὸ τὸ ταφικὸ μνημεῖο ἦλθε στὸ φῶς τὸ κάτω ἀριστερὸ τμήμα ἀπὸ τὸν κορμὸ μαρμάρινου ἀγάλματος ὄρθιου γυμνοῦ νέου ἀνδρα, σωζόμενο ἀπὸ τὴν ὀσφὺ ὡς λίγο κάτω ἀπὸ τὸ γόνατο (πίν. 36γ-δ): Ἀρ. εὐρ. 15751, σωζ. ὕψ. 0.515 μ. Εἶχε ἄνετο, λυγισμένο καὶ πρὸς τὰ πίσω καὶ ἀριστερά του φερόμενο τὸ σωζόμενο ἀριστερὸ σκέλος, ἐνῶ στηριζόταν στὸ δεξιὸ πόδι πού δὲν σώζεται. Οἱ μικρὲς διαστάσεις, ἡ σωματικὴ διάπλαση καὶ ἡ γυμνότητά δείχνουν ὅτι εἰκονίζεται θεὸς ἢ μᾶλλον παῖς ἀθλητῆς, νικητῆς σὲ ἀγῶνα, ὁ ὁποῖος εἶχε πιθανότατα τιμηθεῖ μὲ ἄγαλμα στημένο κάποτε στὸ περιστύλιο τῆς Παλαίστρας, ὅπου σώζονται βάθρα ἀγαλμάτων. Παρὰ τὸ ἀποσπασματικὸ τῆς διατήρησης εἶναι προφανὴς ἡ ποιότητα ἐνὸς πρωτότυπου ἔργου τῶν ἐλληνιστικῶν χρόνων, τοῦ 2ου πιθανῶς αἰ. π.Χ.

Σὲ μικρὴ ἀπόσταση ΒΔ τῆς Παλαίστρας, χρησιμοπονημένο ὡς οἰκοδομικὸ ὑλικὸ σὲ σύγχρονο μανδρότοιχο, ἐντοπίστηκε τὸ κάτω μέρος ἐνὸς βάθρου

ἀγάλματος μὲ ἀνεστραμμένο λέσθιο κυμάτιο στὴν κάτω παρυφή του. Στὴν ἄνω ἐπιφάνειά του ὑπάρχουν σαφὴ ἴχνη κατεργασίας γιὰ τὴ δεύτερη χρῆση του ὡς κατωφλιῶ: ἀρ. εὐρ. 15914, σωζ. ὕψ. 0.25 μ. Φέρεται στὸ μέτωπο τὴν ἐξῆς ἐπιγραφή:

Εὐβουλίδης Εὐχειρος [Ἀθηναῖος ἐποίησεν].

Ὁ Εὐβουλίδης (II) Εὐχειρος (II) Κρωπίδης ἦταν μέλος ἀθηναϊκῆς οἰκογένειας γλυπτῶν, γνωστῆς ἀπὸ φιλολογικὲς καὶ ἐπιγραφικὲς μαρτυρίες (Παυσ. 1.2.5 καὶ 8.14.10· Πλίν. 34.88)²⁹. Ἐργάστηκε μὲ τὸν πατέρα του Εὐχειρα (II) Εὐβουλίδου (I) στὴν Ἀμάρυνθο τῆς Εὐβοίας³⁰. Μόνος του ὁ Εὐβουλίδης (II) ὑπογράφει ἓνα μεγάλο ἀξιόλογο σύνταγμα θεοτήτων, ἀνάθημα τοῦ ἴδιου στὴν περιοχὴ μεταξὺ τοῦ Διπύλου καὶ τῆς ἀγορᾶς, πὺ εἰκόνιζε τὴν Ἀθηναῖα Παιωνία, τὸν Δία, τὴν Μνημοσύνη, τὶς Μοῦσες καὶ τὸν Ἀπόλλωνα (IG II (2) 4298-4301). Τὸ ἀνάθημά του αὐτὸ εἶχε στηθεῖ στὸν χώρο τῆς ἄλλοτε οἰκίας τοῦ Πουλυτίωνος καὶ ἀποτελοῦσε τμῆμα ἑνὸς Γυμνασίου ἀφιερωμένου στὸν Ἑρμῆ, ὅπου βρισκόταν τὸ τέμενος τοῦ Διονύσου Μελομένου. Ἡ δράση τοῦ Ἀθηναίου αὐτοῦ «ἀκαδημαϊκοῦ» κλασικιστῆ γλύπτη τοποθετεῖται ἀπὸ τὸν Georg Lippold μεταξὺ 150-100 π.Χ.³¹. Μὲ τὴ δραστηριότητα τοῦ γλύπτη στὴ Μεσσήνη ἐνδέχεται νὰ σχετίζεται ὁ παραπάνω μαρμαρίνος κορμὸς τοῦ νεαροῦ Μεσσήνιου ἀθλητῆ ἀπὸ τὴν Παλαίστρα.

Στὰ ἀνατολικά τοῦ Σταδίου βρέθηκε τυχαῖα μιὰ πεσσόσχημη ἀσβεστολιθικὴ στήλη σπασμένη κάτω (ἀρ. εὐρ. 15999), σωζ. ὕψ. 0.72, πλ. 0.21 (ἄνω)-0.23 (κάτω), πᾶχ. 0.18 μ. Ὑψος γραμμ. 0.012-0.014. Τῶν ἀρχῶν τοῦ 2ου αἰ. π.Χ.:

Ἐλευθίαι

Σωσίπολις.

29. PA 5330-1; LGPN II s.v. no. 25; G. LIPPOLD, *Die griechische Plastik* (Μόναχο 1950) 366.

30. IG XII 9, 140· SEG 21,773· IG II (2) 3474, 3867, 4293-4297.

31. J.J. POLLITT, *Ἡ τέχνη στὴν Ἑλληνιστικὴ ἐποχὴ* (μετάφραση Ἀ. Γκαζῆ) (Ἀθήνα 1994) 218· G. DESPINIS, *Zu einigen Künstlerin der späthellenistischen Zeit, Akten des XIII. internationalen Kongresses für klassische Archäologie, Berlin 1988* (Mainz/Rhein 1988) 151.

Τὸ ὄνομα τοῦ ἀναθέτη μαρτυρεῖται γιὰ πρώτη φορὰ στὴ Μεσσηνίη. Ἀπαντᾶται στὴ Λακωνία (LGPN III.A, s.v. (p. 414). Ἡ ἐπιγραφή ἀποτελεῖ τὴν πέμπτη κατὰ σειρά ἀνάθεση στὴ θεὰ τοῦ τοκετοῦ Εἰλείθια. Οἱ προηγούμενες τέσσερις: α) ἄρ. εὐρ. 133 (IG V 1, 1445), β) 1349 (ΠΑΕ 1989, 90-91· SEG 41, 359), γ) 5006 (ΠΑΕ 1994, 94· SEG 45, 303) καὶ δ) 12969 (μνεία στὰ ΠΑΕ 2003, 42· SEG 53, 398), χρονολογοῦνται ἀπὸ τὰ τέλη τοῦ 4ου αἰ. π.Χ. ὡς τὰ τέλη τοῦ 2ου αἰ. π.Χ. Ὁ τύπος τοῦ ὀνόματος σὲ ὅλες εἶναι Ἐλεύθια καὶ ὄχι Εἰλείθια. Ἡ ἄρ. εὐρ. 133 προέρχεται ἐπίσης ἀπὸ τὴν περιοχὴ τοῦ Σταδίου - Γυμνασίου. Ἡ μεγάλη σχετικὰ διασπορά τους ὀφείλεται μᾶλλον στὸ μικρὸ τους μέγεθος καὶ στὴν εὐκολὴ κατὰ συνέπεια μεταφορὰ τους γιὰ δευτέρη χρήση. Ἡ θέση ἐπομένως εὕρεσής τους δὲν ἀποτελεῖ ἀσφαλὲς τεκμήριο γιὰ τὸν ἐντοπισμὸ τοῦ ἱεροῦ τῆς θεᾶς. Δὲν εἶναι ἄλλωστε σπάνιο τὸ φαινόμενο σὲ μεγάλα κυρίως ἱερά νὰ γίνονται ἀναθέσεις καὶ σὲ ἄλλες θεότητες.

Ἀναστηλωτικὲς ἐργασίες

Οἱ ἀναστηλωτικὲς ἐργασίες ποὺ ἀναφέρονται ἔγιναν μὲ πιστώσεις τῆς Εὐρωπαϊκῆς Ἑνώσεως (Γ' ΚΠΣ). Ὁλοκληρώθηκε ἡ ἀναστήλωση τοῦ λίθινου πετάλου τοῦ Σταδίου καὶ ἡ ἀνάπλαση τοῦ στίβου καὶ τῶν χωμάτινων πρανῶν του (πίν. 37). Τελειώνει ἐπίσης ἡ ἀναστήλωση τῶν στοῶν τοῦ Γυμνασίου, σύμφωνα μὲ τὰ προβλεπόμενα γιὰ τὴν τρέχουσα αὐτὴ φάση τῶν ἀναστηλωτικῶν ἐργασιῶν (πίν. 38). Ἰδιαιτέρα ἱκανοποιητικὴ ἐμφανίζεται ἡ ἀναστηλωμένη ἐξ ὀλοκλήρου μὲ αὐθεντικὸ ὑλικὸ ἀνατολικὴ στοὰ τοῦ Γυμνασίου, ὅπου πολυάριθμα ἀρχιτεκτονικὰ μέλη τοῦ θριγκοῦ (ἐπιστύλια καὶ δωρικὴ ζωφόρος) βρῆκαν τὴν ἀκριβῆ ἀρχικὴ θέση τους, χάρις στὰ τεκτονικὰ σημεῖα ποὺ φέρουν στὴν ἄνω ἐπιφάνειά τους, τὰ ὁποῖα ἀναγνωρίστηκαν στὴν πορεία τοῦ ἔργου ἀπὸ τὸν ἀρχαιολόγο Κλεάνθη Σιδηρόπουλο.

Ἐνας ἐπιβλητικὸς δωρικὸς κίονας, ποὺ ἔφερε χάλκινο ἀναθηματικὸ ἄγαλμα στὸ κιονόκρανό του, στήθηκε στὴν ἀρχικὴ του θέση σὲ τριμερὲς βαθμιδωτὸ βάθρο, μπροστὰ ἀπὸ τὴν ἀνατολικὴ στοὰ τοῦ Γυμνασίου (πίν. 39). Τὸ κιονόκρανο στὴν κορυφὴ τοῦ κίονα φέρει λαξευμένες τὶς ἐγκοπὲς τῶν πελμάτων ἑνὸς χάλκινου ἀνδριάντα. Ἡ περίοπτη θέση τοῦ ἐπιβλητικοῦ αὐτοῦ κιονωτοῦ μνημεῖο στὴν περιοχὴ τοῦ Σταδίου - Γυμνασίου συνηγορεῖ ὑπὲρ τῆς ταύτισης τοῦ χάλκινου ἀνδριάντα ποὺ ἔφερε στὴν κορυφὴ του, μὲ τὸν χάλκινο ἀνδριάντα

τοῦ Μεσσήνιου ἥρωα Ἀριστομένη, πού εἶδε ὁ Παυσανίας στό Γυμνάσιο (Παυσ. 4.32.3-6). Ὁ δωρικός κίονας τοῦ μνημείου σχετίζεται ἐνδεχομένως καί μέ τόν ἐστηκότα ἐπί τῷ τάφῳ (τοῦ Ἀριστομένη) κίονα, ὅπου ἔδεναν τόν ταῦρο, ὁ ὁποῖος ἐμελλε νά θυσιασθεῖ στή διάρκεια τῶν τελετουργιῶν γιά τόν ἐναγισμό τοῦ Μεσσήνιου ἥρωα (Παυσ. 4.32.3-6)³².

Συνεχίζονται οἱ ἀναστηλωτικές ἐργασίες στό Ἡρώο - Μαυσωλεῖο τῶν Σαιθιδῶν στή νότια τοῦ Σταδίου, καθώς καί στό ταφικό μνημεῖο Κ3 μέ χρηματοδότηση τοῦ Ἰδρύματος «Ἰ. Φ. Κωστόπουλος» (πίν. 40).

ΠΕΤΡΟΣ Γ. ΘΕΜΕΛΗΣ

32. Π. ΘΕΜΕΛΗΣ, *Ἡρώες καί ἥρωα στή Μεσσήνη* (Ἀθήνα 2000) 28-40· πρβ. D. OGDEN, *Aristomenes of Messene: Legend of Sparta's Nemesis, Ceredigion of Wales* 2004. Τήν ἰδέα τῆς σχέσης τοῦ κιονωτοῦ μνημείου μέ τόν ἐναγισμό τοῦ Ἀριστομένη εἶχε ὁ συνεργάτης μου βυζαντινολόγος Νίκος Τσιβίικης.

5. ΑΝΑΣΚΑΦΗ ΣΤΟ ΚΑΣΤΡΙ ΧΑΛΑΝΔΡΙΑΝΗΣ ΣΥΡΟΥ

(Πίν. 41-44)

Συνεχίστηκε έφετος για δεύτερο χρόνο ή ανασκαφή στο Καστρί, τόν όχυρωμένο πρωτοκυκλαδικό οικισμό τής Χαλανδριανής τής Σύρου (πίν. 41α). Τό άρχαιολογικό έργο στη θέση αυτή, στην όποία είχε πρώτος ανασκάψει τό 1898 ό Χρήςτος Τσουντας έκ μέρους τής έν 'Αθήναις 'Αρχαιολογικής 'Εταιρείας¹, άρχισε και πάλι τό 2006 υπό τήν αιγίδα τής². 'Η ανασκαφή διεξήχθη υπό τή διεύθυνση τής προϊσταμένης τής ΚΑ' 'Εφορείας 'Αρχαιοτήτων Κυκλάδων Μαρίζας Μαρθάρη και χρηματοδοτήθηκε από φιλόρχαιο Συριανό πού επιθυμεί νά μείνει άνώνυμος καθώς και από τό «Institute for Aegean Prehistory» (INSTAP). Στις έργασίες του 2007 έλαβαν μέρος οι άρχαιολόγοι Ρόζα Φρέρη και Λαμπρινή Χατζηδαμianoύ, ό τοπογράφος Θόδωρος Χατζηθεόδωρου, ό φωτογράφος Κώστας Ξενικάκης καθώς και οι συντηρητές άρχαιοτήτων Κώστας 'Αλεξίου, 'Ηλίας Καραμπάτσης και Γρατσιούζα Τριανταφύλλου.

Οι έργασίες του 2007 διήρκεσαν έναμιση μήνα, από τις άρχές Νοεμβρίου έως τά μέσα Δεκεμβρίου. Τόν Νοέμβριο διεξήχθη ή ανασκαφική έρευνα και τόν Δεκέμβριο έγινε ή συντήρηση τής κεραμικής και ή τακτοποίηση τών κινητών εύρημάτων στις αποθήκες του 'Αρχαιολογικού Μουσείου τής Σύρου³.

1. Χρ. ΤΣΟΥΝΤΑΣ, Κυκλαδικά II, *AE* 1899, 74-134. Στο Καστρί άνέσκαψε επίσης ή Ε.-Μ. Bossert τό 1962, Ε.-Μ. BOSSERT, *Kastri auf Syros: Vorbericht über eine Untersuchung der prähistorischen Siedlung*, *AD* 22, 1967, 53-76.

2. 'Εργον 2006, 54-59· Μ. ΜΑΡΘΑΡΗ, *ΙΑΕ* 2006, 111-119, πίν. 75-79.

3. Για τις έργασίες του 2007 βλ. και 'Εργον 2007, 60-65.

Ἀνασκαφή

Ἡ ἀνασκαφή τοῦ 2006 βοήθησε νὰ γίνει κατανοητὴ γιὰ πρώτη φορὰ ἡ μορφή τῆς ὀχύρωσης τοῦ πρωτοκυκλαδικοῦ οἰκισμοῦ στὸ σύνολό της. Ἀποδείχθηκε ὅτι ἡ ὀχύρωση, ἐκτὸς ἀπὸ τὸ προτείχισμα καὶ τὸ κυρίως τεῖχος μὲ τοὺς πεταλόσχημους πύργους ποὺ βρίσκονται στὴ βόρεια πλαγιά τοῦ ὑψώματος τοῦ Καστριοῦ, περιελάμβανε καὶ ἓνα τρίτο, ἐπίσης τοξοειδὲς τεῖχος στὴν κορυφὴ του. Τὸ τεῖχος αὐτὸ ἔχει πάχος ὅμοιο μὲ ἐκεῖνο τοῦ πυργοφόρου τείχους, δηλαδὴ 1.50 μ., καὶ σώζεται ἕως τὸ ὕψος τῶν 0.50 μ. (εἰκ. 1).

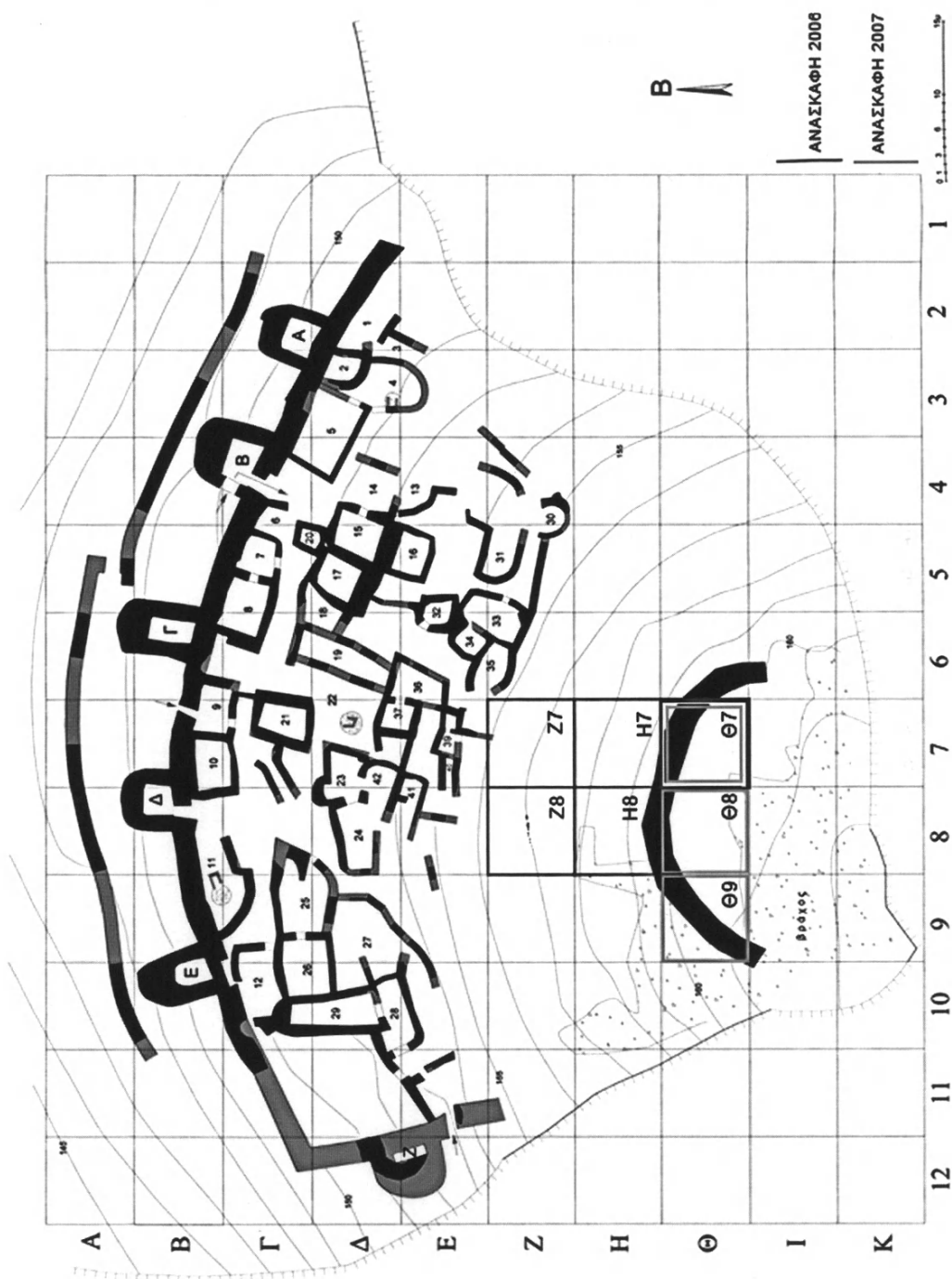
Οἱ στόχοι τῆς ἔρευνας τοῦ 2007 ἦταν πρῶτον νὰ ἐπιβεβαιωθεῖ περαιτέρω ἡ χρονολόγηση τοῦ τείχους τῆς κορυφῆς τοῦ Καστριοῦ στὴν ὕστερη φάση τῆς Πρώιμης Ἐποχῆς τοῦ Χαλκοῦ ΙΙ (φάση Καστριοῦ), χρονολόγηση ποὺ εἶχε ἤδη διαφανεῖ ἀπὸ τὶς τομὲς τοῦ 2006⁴, οἱ ὁποῖες εἶχαν χαραχθεῖ κυρίως σύρριζα στὴν ἐξωτερικὴ του ὄψη, καὶ δεύτερον νὰ ἐρευνηθεῖ ἂν τὸ τεῖχος αὐτὸ περιέκλειε κάποιον χῶρο καθὼς καὶ τὶ εἶδους χῶρος ἦταν αὐτός.

Προηγήθηκε λεπτομερὴς καθαρισμὸς τοῦ ἀρχαιολογικοῦ χώρου ἀπὸ τὴ βλάστηση. Ἡ ἀνασκαφή ἐπικεντρώθηκε ἐφέτος σὲ τρεῖς ἀνασκαφικὲς τομὲς, διαστάσεων 6×6 μ., οἱ ὁποῖες συμπίπτουν μὲ τὰ τετράγωνα Θ7, Θ8, Θ9 τοῦ ἀνασκαφικοῦ καννάβου. Οἱ συγκεκριμένες τομὲς βρίσκονται σὲ ἐπαφὴ μὲ τὴν ἐσωτερικὴ ὄψη τοῦ προαναφερθέντος τείχους (εἰκ. 1, πίν. 416), μία δὲ ἀπὸ αὐτές, ἡ Θ7, εἶχε ἀνασκαφεῖ ἐν μέρει ἤδη ἀπὸ τὸ 2006.

Ἡ ἐπίχωση ἔφθανε ἀπὸ τὰ 0.70 μ. ὠς 0.80 μ. πρὸς τὰ βόρεια, σύρριζα στὸ τεῖχος, ἐνῶ σὲ ὀρισμένα σημεῖα τῶν τομῶν πρὸς τὰ νότια, πρὸς τὴν ἀνωφέρεια, ὁ φυσικὸς βράχος φάνηκε ἤδη ἀπὸ τὸ βάθος τῶν 0.10 μ. Ἡ ἐπίχωση περιεῖχε κατὰ κύριο λόγο πλακοειδεῖς λίθους πεσμένους ἀπὸ τὸ μαρμαρόκτιστο τεῖχος, ἀναμεμειγμένους μὲ καστανὸ χῶμα (πίν. 42α-β). Ὁ τρόπος πτώσης τῶν λίθων δείχνει μᾶλλον ἀργὴ παρὰ βίαιη καταστροφὴ.

Καὶ στὶς τρεῖς τομὲς βρέθηκε ἄφθονη κεραμικὴ τῆς ὕστερης Πρωτοχαλκῆς ΙΙ περιόδου (τῆς φάσης Καστριοῦ) ἀπὸ τὶς ἀνώτατες στρώσεις τῆς ἐπίχωσης ἕως καὶ τὰ θεμέλια τοῦ τείχους. Στὴν κεραμικὴ περιλαμβάνονται θραύ-

4. ΠΑΕ 2006, 116.

Είχ. 1. Τοπογραφικό διάγραμμα του οικισμού του Καστριού με σημειωμένες τις τομές που έγιναν το 2006 και το 2007 (σχ. Θ. Χατζή(θεοδώρου)).

σματα τουλάχιστον τριῶν μεγάλων ἀποθηκευτικῶν πίθων μὲ πλαστική διακόσμηση (πίν. 43α), ἀρκετῶν ἀμφορέων μὲ ἐγγράρακτες λαβές, τμήματα λαβῶν καὶ χεῖλους ἀπὸ κωδωνόσχημα κύπελλα καὶ δέπα, τμήματα κωνικῶν κυπέλλων μὲ ἀποτυπώματα ψάθας καὶ φύλλων στῆ βάση (πίν. 43β), ἀκόσμητων φιαλῶν καὶ δύο τουλάχιστον σφαιρικές πυξίδες μὲ ἔντυπη καὶ ἐγγράρακτη διακόσμηση (πίν. 44α). Τὸ στρώμα καταστροφῆς περιεῖχε ἐπίσης λεπίδες καὶ ἀπορρίμματα ἐπεξεργασίας ὄψιανου, λίθινους τριπτῆρες (πίν. 44β), κυκλικὰ μαρμάρινα πώματα ἀγγείων, ὅστὰ αἰγοειδῶν καὶ θαλάσσια ὄστρεα.

Προκύπτουν ἐπομένως τὰ ἐξῆς συμπεράσματα ἀπὸ τὴν ἀνασκαφὴ τοῦ 2007 στὸ Καστρί: Δὲν ὑπάρχει πλέον ἀμφιβολία ὅτι τὸ ἡμικυκλικὸ τεῖχος τῆς κορυφῆς τοῦ Καστριοῦ χρονολογεῖται στὴν ὕστερη Πρωτοχαλκῆ II περίοδο (φάση Καστριοῦ), δεδομένου ὅτι ἡ κεραμικὴ ποὺ περισυνελέγη ἀπὸ τὰ θεμέλια του τόσο ἐξωτερικὰ ὅσο πλέον καὶ ἐσωτερικὰ, ὅπου ἡ ἐπίχωση εἶναι πλούσια, εἶναι τῆς περιόδου αὐτῆς, τῆς ἴδιας ἐπομένως χρονολόγησής μὲ τὴν κεραμικὴ ποὺ προῆλθε ἀπὸ τὴν ἀνασκαφὴ τοῦ προτειχίσματος, τοῦ πυργοφόρου τείχους καὶ τῶν οἰκοδομικῶν νησίδων τοῦ οἰκισμοῦ.

Ὁ χῶρος ποὺ περιέβαλλε τὸ τεῖχος πρέπει νὰ ἀποτελοῦσε τὴν τελευταία γραμμὴ ἄμυνας τοῦ οἰκισμοῦ σὲ περίπτωση κινδύνου. Ἡ κάτοψη τοῦ τείχους φαίνεται νὰ ἦταν ἐξ ἀρχῆς τοξοειδῆς μὲ στόχο νὰ προφυλάξει τὸν οἰκισμό ἀπὸ ἐκεῖ ποὺ ἦταν εὐάλωτος, ἀπὸ τὰ βόρεια. Στὰ νότια ἡ κορυφὴ τοῦ ὑψώματος εἶναι ἐξαιρετικὰ ἀπόκρημη καὶ ἐπομένως ἀπροσπέλαστη.

Σύμφωνα μὲ τὰ ἀνασκαφικὰ δεδομένα τὸ τεῖχος περιέκλειε στεγασμένο χῶρο ποὺ ἦταν σὲ χρῆση ἕως τὴν ἐγκατάλειψη τοῦ οἰκισμοῦ. Σὲ αὐτὸν ἦταν ἀποθηκευμένες ἀξιόλογες ποσότητες ἀγαθῶν, ὅπως προκύπτει ἀπὸ τὴν εὔρεση μεγάλων πίθων, ὕψους τουλάχιστον 0.80 μ., χωρὶς προχοή, κατάλληλων γιὰ τὴ φύλαξη στερεῶν προϊόντων καὶ ἀμφορέων μὲ ἐγγράρακτες λαβές, οἱ ὁποῖοι ἀποτελοῦσαν τὰ ἀγγεῖα μεταφορᾶς κυρίως ἀλλὰ καὶ φύλαξης ὑγρῶν προϊόντων τῆς ἐποχῆς. Ἐπίσης ἐλάμβαναν χώραν γεύματα ἢ συμπόσια, ὅπως προκύπτει ἀπὸ τὰ κύπελλα διαφόρων τύπων, τὶς φιάλες καθὼς καὶ τὰ κατάλοιπα τροφῆς (ὅστὰ αἰγοειδῶν καὶ θαλάσσια ὄστρεα) ποὺ βρέθηκαν στὸν χῶρο συμπληρώνοντας τὴν εἰκόνα.

Συντήρηση, καταγραφή καὶ φωτογράφιση τῶν κινητῶν εὐρημάτων

Στὸ ἐργαστήριο καὶ τὶς ἀποθήκες τοῦ Ἀρχαιολογικοῦ Μουσείου Σύρου ἔγινε ἀπὸ τοὺς τρεῖς συντηρητὲς ὁ καθαρισμὸς τῶν κινητῶν εὐρημάτων καὶ ἡ συντήρησις τῆς μεγάλης ποσότητος κεραμικῆς ποὺ προέκυψε ἀπὸ τὴ φετινὴ ἀνασκαφή. Ἡ συντήρησις βοήθησε σημαντικὰ νὰ γίνουσι ἀντιληπτὰ τὰ σχήματα τῶν ἀγγείων στὶς λεπτομέρειές τους. Ἀρκετοὶ τύποι ἀγγείων, ποὺ δὲν ἦταν γνωστοὶ ἀπὸ τὶς ἀνασκαφὲς τῶν Τσούντα καὶ Bossert, προστέθηκαν στὸ ρεπερτόριο τῆς κεραμικῆς τοῦ Καστριοῦ. Ἀκολούθησε ἡ καταγραφή, φωτογράφιση καὶ τακτοποίηση τῶν εὐρημάτων.

ΜΑΡΙΖΑ Ε. ΜΑΡΘΑΡΗ

6. ΑΝΑΣΚΑΦΗ ΖΩΜΙΝΘΟΥ

(Πίν. 45-71)

Συνεχίστηκε για τρίτη χρονιά ἡ ἀνασκαφή τῆς Ζωμίνθου ὑπὸ τῆ διεύθυνση τοῦ ἐπίτιμου ἐφόρου ἀρχαιοτήτων Γιάννη Σακελλαράκη μὲ τὴ συνεργασία τῆς ἐπίτιμου ἐφόρου ἀρχαιοτήτων Ἔφης Σακελλαράκη¹. Οἱ φετινὲς ἐργα-

1. Στὴν ἀνασκαφή, ποὺ διήρκεσε 22 ἀνασκαφικὲς μέρες, ἀπὸ τὶς 16 Αὐγούστου ἕως καὶ τὶς 14 Σεπτεμβρίου 2007, ἔλαβε μέρος συνεργεῖο 66 ἀτόμων. Συμμετεῖχαν οἱ ὑποψήφιοι διδάκτορες ἀρχαιολογίας Γιάννης Γεωργίου, Κώστας Χαλιγιᾶς, ὁ μεταπτυχιακὸς φοιτητὴς ἀρχαιολογίας Γιώργος Τζωράκης (Πανεπιστήμιο Κρήτης), οἱ πτυχιούχοι ἀρχαιολογίας Ἄγγελος Μπούφαλης (Πανεπιστήμιο Κρήτης), οἱ φοιτήτριες ἀρχαιολογίας Ζωὴ Ζούρα, Ἀντιγόνη Μαυρομάτη (Πανεπιστήμιο Ἀθηνῶν), καὶ οἱ μεταπτυχιακοὶ φοιτητὲς ἀρχιτεκτονικῆς Ἀφροδίτη Χαλκίδα καὶ Κυριάκος Φαλελάκης (Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης). Συμμετεῖχε ἀκόμα ὁ καθηγητὴς τοῦ Πανεπιστημίου τοῦ Τεὼ Ἀβὶβ Yuval Goren, ὁ ὁποῖος μελέτησε τὴ μικρομορφολογία τῶν ἀνασκαφικῶν ἐπιχώσεων. Τὶς ἀνασκαφικὲς ἐργασίες τεκμηρίωσαν κινηματογραφικὰ ὁ σκηνοθέτης Νίκος Νταγιαντᾶς καὶ ὁ εἰκονολήπτης Στέλιος Ἀποστολόπουλος.

Τὸ τεχνικὸ καὶ ἐργατικὸ προσωπικὸ ἀποτέλεσαν οἱ συντηρητὲς Κωστῆς Νικάκης, οἱ τεχνίτες ἀνασκαφῆς Λευτέρης Καβουσανάκης, Ἀλέκος Λυριτσάκης καὶ Μπάμπης Μαρκομιχελάκης, οἱ εἰδικευμένοι ἐργάτες Νίκος Βρέντζος (Καλαμάρος), Κώστας Πασπαράκης (Γουβάς), Μπάμπης Σταυρακάκης (Πανιάς) καὶ Γιάννης Χαιρέτης (Κουγιούμπalos), οἱ ἐργάτες Γιάννης Βρέντζος (Ἀντωνογιάννης), Μιχάλης Δακανάλης (Μπιντῆς), Στεφανῆς Δραμουντάνης (Πενταφούτης), Κώστας Κονιός (Τσιριτανόκωστας), Βασίλης Κουνάλης (Πίκνος), Γιάννης Μαρκομιχελάκης, Κώστας Νταγιαντᾶς, Γιώργης Ξημέρης (Κοῦβος), Δημήτρης Ευλούρης (Κικῆς), Μανώλης Πασπαράκης (Λυραρομανώλης), Μανώλης Σαλοῦστρος (Κορκολογιάννης), Κλεισθένης Σμπῶκος, Νικηφόρος Σουλτάτος,

σίες ἐπικεντρώθηκαν σέ τρεῖς τομεῖς στό βόρειο καί βορειοδυτικό τμήμα τοῦ Κεντρικοῦ Κτηρίου τῆς Ζωμίνθου (εἰκ. 1), ὅπου συνεχίστηκε ἡ ἀνασκαφή χώρων πού εἶχαν ἐν μέρει ἐρευνηθεῖ κατά τίς ἀνασκαφικές περιόδους 2005 καί 2006, ἐνῶ δοκιμαστική ἀνασκαφική ἔρευνα ἔλαβε χώρα καί σέ ἕναν τέταρτο τομέα σέ περιοχὴ ἐξωτερικά τῆς βόρειας πρόσοψης τοῦ κτηρίου. Συγκεκριμένα, στὸν Τομέα 1 συνεχίστηκαν οἱ ἐργασίες στὰ δωμάτια 7 καί 8. Στὸν Τομέα 2 συνεχίστηκε ἡ ἀνασκαφή τοῦ δωματίου 15 καί τοῦ τμήματος τοῦ διαδρόμου 16 ἐξωτερικά τῆς εἰσόδου του. Στὸν Τομέα 3 συνεχίστηκε ἡ ἀνασκαφή τοῦ μεγάλου δωματίου 17². Τέλος στὸν Τομέα 4, σέ περιοχὴ σέ μικρὴ ἀπόσταση ἀπὸ τὴ βόρεια πρόσοψη τοῦ κτηρίου, διερευνήθηκε φέτος γιὰ πρώτη φορά κατά τὴ διάρκεια τῆς νέας περιόδου ἔρευνας στὴ Ζωμίνθο ἡ ὑπαρξὴ ἀρχιτεκτονικῶν καταλοίπων ἐξωτερικά τοῦ Κεντρικοῦ Κτηρίου.

Βασίλης Σταυρακάκης (Μπλέσης), Μπάμπης Συκιώτης (Μπαμπίνος), Γιάννης Φασουλᾶς (Νταμπακογιάννης), Μανώλης Φασουλᾶς (Σπιβακτομανώλης), Μανώλης Φρυσάλης (Φαιδρομανώλης) καί Μπάμπης Χαιρέτης (Μακρύς), καθὼς καί οἱ ἐποχικοὶ φύλακες ἀρχαιοτήτων Βασίλης Φασουλᾶς (Μητσοφλᾶς) καί Γιάγκος Χαιρέτης. Τὴν ἀπογευματινὴ φύλαξη τοῦ ἀρχαιολογικοῦ χώρου ἀνέλαβαν οἱ Κώστας Μανουράς (Ζουρίδης) καί Γιάννης Κεφαλογιάννης (Μπασάκος) καί τὴ νυκτερινὴ ὁ Γιώργης Σμπῶκος (Κατσαούνης).

Στὴν ἀνασκαφὴ συμμετεῖχε τέλος καί κλιμάκιο συντηρητῶν τῆς Διεύθυνσης Συντήρησης Ἀρχαίων καί Νεωτέρων Μνημείων τοῦ Ἰπουργείου Πολιτισμοῦ πού ἀποτελοῦσαν ὁ συντηρητὴς τοιχογραφίας Γιώργος Νουκάκης καί οἱ ἐκτακτοὶ συντηρητὲς Φάνης Καραφωτιάς, Ἀλέξανδρος Λέκκας, Ἡλίας Μπερχάκης καί Κατερίνα Πλεμένου.

2. Στὰ πλαίσια τῆς προετοιμασίας τῆς δημοσίευσης τῆς ἀνασκαφῆς ἔγινε φέτος νέα ἀρίθμηση τῶν χώρων πού εἶχαν μέχρι τώρα ἀριθμηθεῖ στό βόρειο τμήμα τοῦ Κεντρικοῦ Κτηρίου τῆς Ζωμίνθου (εἰκ. 1). Τὰ δωμάτια πού ἀνασκάφηκαν φέτος μετονομάστηκαν ὡς ἐξῆς: δωμάτιο 7 ὀνομάζεται στό ἐξῆς τὸ μέχρι τώρα δωμάτιο 6, δωμάτιο 8 ὀνομάζεται τὸ δωμάτιο 6α, δωμάτιο 15 ὀνομάζεται τὸ δωμάτιο 10, ὁ διάδρομος στὰ Α τοῦ δωματίου 15 παίρνει τὸν ἀριθμὸ 16, καί τέλος δωμάτιο 17 ὀνομάζεται στό ἐξῆς τὸ μέχρι τώρα δωμάτιο 21.

Εἰκ. 1. Κάτοψη τοῦ Κεντρικοῦ Κτηρίου τῆς Ζωμίνθου μὲ τὴ νέα ἀρίθμηση τῶν χώρων.

ΤΟΜΕΑΣ 1

Δωμάτιο 7

Στὸ δωμάτιο 7 τῆς βόρειας πρόσοψης τοῦ κτηρίου (εἰκ. 1) οἱ ἐργασίες ἐπικεντρώθηκαν στὴν περαιτέρω στερέωση καὶ τὴ σταδιακὴ ἀποκόλληση σὲ ἐπιμέρους τμήματα, τὰ ὁποῖα μεταφέρθηκαν στὴν Ἀρχαιολογικὴ Ἀποθήκη Ἀνωγειῶν, τοῦ μεγάλου στρώματος ἀσβεστοκονιάματος πὺ εἶχε ἔρθει στὸ φῶς κατὰ τὴ διάρκεια τῆς παλαιᾶς ἔρευνας τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας στὴ Ζώμινθο τὴ δεκαετία τοῦ 1980³ καὶ ἀποκαλύφθηκε ἐκ νέου κατὰ τὴν περυσινὴ ἀνασκαφικὴ περίοδο (πίν. 45α)⁴. Τὴν ἐργασία αὐτὴ ἀνέλαβε τὸ κλιμάκιο συντηρητῶν τῆς Διεύθυνσης Συντήρησης Ἀρχαίων καὶ Νεωτέρων Μνημείων τοῦ Ὑπουργείου Πολιτισμοῦ. Σημειώνεται ὅτι ἡ ἀποκάλυψη τοῦ ἀσβεστοκονιάματος δὲν ἔχει ἀκόμα ὀλοκληρωθεῖ καὶ ὅτι προφανῶς συνεχίζεται μέσα στὴν ἄσκαφη ἀκόμα ἐπίχωση τοῦ βόρειου μισοῦ τοῦ δωματίου 7.

Οἱ ἐργασίες στερέωσης τοῦ κονιάματος καὶ κάλυψής του μὲ γάζα ἄρχισαν τὸν Ἰούνιο καὶ ἤδη πρὶν τὴν ἔναρξη τῆς ἀνασκαφῆς, στὰ τέλη Ἰουλίου, ἀποκολλήθηκε τὸ ἀνατολικὸ τμήμα του σὲ δύο μεγάλα ἐπιμέρους τμήματα (Τμήματα Α καὶ Β), καθὼς καὶ τὸ στενὸ, ἐπίμηκες τμήμα του πὺ βρισκόταν σχεδὸν σὲ ἐπαφὴ μὲ τὸν νότιο τοῖχο τοῦ δωματίου (Τμήμα Δ). Ἐνα ἐπίμηκες τμήμα πὺ ἀποτελεῖ τὴ βορειοανατολικὴ του ἀπόληξη καὶ τὸ ὁποῖο προχωρᾶ μέσα στὴν πρὸς Βορρὰ ἄσκαφη ἐπίχωση παρέμεινε στὴ θέση του. Κατὰ τὶς ἐργασίες αὐτὲς συλλέχθηκαν μερικὰ, κυρίως μικρὰ τμήματα κονιάματος. Ἐπίσης κρατήθηκαν προκειμένου νὰ ἀναλυθοῦν τρία δείγματα ἀπὸ τὴν ἐπίχωση ἀμέσως κάτω ἀπὸ τὰ μεγάλα Τμήματα Α καὶ Β τοῦ στρώματος κονιάματος πὺ ἀποκολλήθηκαν.

Τὸ κεντρικὸ καὶ τὸ δυτικὸ τμήμα τοῦ ἀσβεστοκονιάματος ἀφαιρέθηκαν κατὰ τὴ διάρκεια τῆς ἀνασκαφῆς, μαζί μὲ νέα τμήματά του πὺ ἔφερε στὸ φῶς περιορισμένης ἔκτασης ἀνασκαφὴ στὸ νοτιοδυτικὸ τμήμα τοῦ δωματίου (πίν. 45β). Ἐκεῖ ἀφαιρέθηκε λεπτὸ τμήμα ἐπίχωσης πάχους 0.01-0.10 μ., τὸ ὁποῖο ἐν μέρει κάλυπτε τὴ δυτικὴ ἀπόληξη τοῦ μεγάλου στρώματος ἀσβε-

3. Γ. ΣΑΚΕΛΛΑΡΑΚΗΣ, ΠΑΕ 1983, 495-496.

4. Γ. ΣΑΚΕΛΛΑΡΑΚΗΣ - Δ. ΠΑΝΑΓΙΩΤΟΠΟΥΛΟΣ, ΠΑΕ 2006, 122-125.

στοκονιάματος και εἶχε παραμείνει ἄσκαφο κατὰ τὴν πρώτη ἔρευνα τοῦ χώρου τὸ 1983. Κατὰ τὴν ἀνασκαφή του συλλέχθηκαν λίγα ὄστρακα και ἄρκετὰ μικρὰ τμήματα κονιάματος. Ἡ ἀνασκαφή του ἐπεκτάθηκε και πρὸς Δυσμάς, μέσα στὸ ἄνοιγμα ποῦ ὁδηγεῖ στὸ γειτονικὸ δωμάτιο 8 και εἶχε ἐπίσης ἀνασκαφεῖ σὲ ἱκανὸ βάθος τὸ 1983, ὅπου ἀποκαλύφθηκαν πολλοὶ πεσμένοι λίθοι μικροῦ κυρίως μεγέθους και συλλέχθηκε μικρὴ ποσότητα κεραμεικῆς. Τὸ στρώμα τοῦ κονιάματος ἀφαιρέθηκε σὲ συνολικὰ 10 ἐπιμέρους τμήματα (Τμήμα Γ1, Γ2, Γ3, Γ4α, Γ4β, Εα, Εβ, Ζ, Ηα και Ηβ), κάτω ἀπὸ τὰ ὁποῖα συλλέχθηκαν πολλὰ μικρὰ τεμάχια κονιάματος. Ἀδιευκρίνιστη παραμένει πρὸς τὸ παρὸν ἡ ἐρμηνεία τῆς ὑπαρξῆς τουλάχιστον δύο στρώσεων ἀσβεστοκονιάματος, ὅπως εἶχε παρατηρηθεῖ ἤδη πέρυσι⁵ και ἐπιβεβαιώθηκε και φέτος, ὅταν κατὰ τὴν ἀποκόλληση κάποιων τμημάτων τὸ κονίαμα χωριζόταν σὲ μία ἀνώτερη λεπτὴ και μία κατώτερη παχειὰ στρώση. Ἀπὸ τὰ δύο αὐτὰ εἶδη τοῦ κονιάματος λήφθηκαν δύο χαρακτηριστικὰ δείγματα γιὰ νὰ ἀναλυθοῦν. Ὅλα τὰ ἐπιμέρους τμήματα μεταφέρθηκαν στὴν ἀρχαιολογικὴ ἀποθήκη Ἀνωγειῶν, ὅπου συνεχίστηκε ἡ συντήρησή τους. Συγκεκριμένα, ἄρχισε χωρὶς νὰ ὀλοκληρωθεῖ ὁ γενικὸς και κατὰ τόπους ἐντατικὸς μηχανικὸς και χημικὸς καθαρισμὸς τοῦ Τμήματος Α.

Μία ἀπὸ τίς μεγαλύτερες ἐκπλήξεις τῆς φετινῆς ἀνασκαφῆς ἐπιφύλαξε ὁ καθαρισμὸς ποῦ ἔγινε στὸ νοτιοανατολικὸ τμήμα τοῦωματίου, ἀκριβῶς στὴν περιοχὴ ἀπὸ ὅπου ἀφαιρέθηκαν τὰ μεγάλα τμήματα ἀσβεστοκονιάματος Α και Β. Συγκεκριμένα, μετὰ τὴν ἀφαίρεση λεπτοῦ στρώματος χαλαροῦ, ἀνοιχτοῦ καστανοῦ χώματος, πάχους περ. 0.05-0.10 μ., τὸ ὁποῖο περιεῖχε λίγες ρίζες, μικρὲς πέτρες, ἄρκετὰ μικρὰ τμήματα λευκοῦ κονιάματος κι ἓνα τμήμα ὄστοῦ ἀλλὰ καθόλου κεραμεικῆ, ἦρθε στὸ φῶς μεγάλος ἀριθμὸς ἐπίπεδων πλακῶν σχιστόλιθου και ἀσβεστόλιθου μεσαίου μεγέθους, μήκους 0.18-0.25 μ. και πάχους 0.02-0.05 μ. (πίν. 46α). Οἱ πλάκες αὐτὲς βρίσκονται σὲ πυκνὴ διάταξη, με κάποιες μικρότερες πέτρες νὰ καλύπτουν τὰ ὅποια μεταξύ τους κενὰ, και ἐμφανίζουν τὴν ἴδια φορὰ πτώσης με τὸ ὑπερκείμενό τους ἀσβεστοκονίαμα. Εἶναι προφανὲς ὅτι ἔχουμε νὰ κάνουμε με τὴν πλακόστρωση τοῦ πεσμένου δαπέδου τοῦ ὀρόφου τοῦωματίου, τὸ ὁποῖο παρὰ τὴν πτώση του φαίνεται ὅτι

5. Ὁ.π. 124, πίν. 81α.

σώθηκε σὲ πολὺ καλὴ κατάσταση, ἀκίνητοποιημένο σὲ ἰκανὸ ὕψος πάνω ἀπὸ τὸ ἀναμενόμενο ἐπίπεδο τοῦ δαπέδου τοῦ ἰσογείου. Ἡ ἐρμηνεία τοῦ μεγάλου στρώματος ἀσβεστοκονιάματος τοῦ δωματίου 7 ὡς κονιάματος δαπέδου εἶναι πλέον παραπάνω ἀπὸ πιθανή. Ὁ καθαρισμὸς δὲν προχώρησε δυτικότερα, κάτω δηλαδὴ καὶ ἀπὸ τὰ ὑπόλοιπα τμήματα κονιάματος ποὺ ἀποκολλήθηκαν, ὅπου σὲ μελλοντικὴ ἀνασκαφικὴ περίοδο ἀναμένεται νὰ ἀποκαλυφθεῖ ἡ συνέχεια τοῦ πλακοστρώτου.

Παράλληλα μὲ τὶς ἐργασίες ἀποκόλλησης τοῦ μεγάλου στρώματος κονιάματος συνεχίστηκε φέτος ἡ συντήρηση καὶ τῶν λοιπῶν κονιαμάτων ποὺ ἔχουν ἔρθει στὸ φῶς στὸν χῶρο, πολλὰ ἀπὸ τὰ ὁποῖα σώζονται στὴ θέση τους πάνω στὶς ὄψεις κυρίως τοῦ δυτικοῦ, βόρειου καὶ ἀνατολικοῦ τοίχου (πίν. 466-47α)⁶. Ἐγίνε τέλος λεπτομερὴς σχεδιαστικὴ ἀποτύπωση τῶν ὄψεων ὅλων τῶν τοίχων τοῦ δωματίου μὲ τὰ κατὰ χώραν σωζόμενα τμήματα κονιάματος.

Δωμάτιο 8

Ἡ ἀνασκαφὴ τοῦ δωματίου 8 (εἰκ. 1), χώρου μὲ παράθυρο στὴ βόρεια πρόσοψη τοῦ κτηρίου καὶ ἀμέσως δυτικὰ τοῦ δωματίου 7, μὲ τὸ ὁποῖο ἐπικοινωνεῖ μὲ ἀνοιγμα στὴ νοτιοδυτικὴ του γωνία, εἶχε ξεκινήσει κατὰ τὴν περυσινὴ ἀνασκαφικὴ περίοδο⁷. Εἶχε τότε ἀφαιρεθεῖ μέρος τῆς ἀνώτερης ἐπίχωσης τοῦ δωματίου, τὸ μεγαλύτερο τμῆμα τοῦ ὁποίου καταλάμβανε πεσμένο τμῆμα τοῦ ἀνατολικοῦ τοίχου.

Φέτος συνεχίστηκε ἡ ἀνασκαφὴ τῆς ἀνώτερης ἐπίχωσης σὲ ὅλη τὴν ἔκταση τοῦ χώρου ἀπὸ ὕψος 103.10-103.06 μ. σὲ σχέση μὲ τὸ σταθερὸ σημεῖο τῆς ἀνασκαφῆς⁸ καὶ ἔφθασε, στὰ σημεῖα ὅπου ὀλοκληρώθηκε ἡ ἀφαίρεση καὶ τοῦ τελευταίου στρώματος ποὺ ἀνασκάφηκε στὸ δωμάτιο, μέχρις

6. Ὁ.π. 124-125, πίν. 816, 83α.

7. Ὁ.π. 137-139.

8. Ὡς σταθερὸ σημεῖο +100.00 μ. γιὰ τὴ μέτρηση τῶν ὑψομετρικῶν ἐπιπέδων τῆς ἀνασκαφῆς ἔχει ὀριστεῖ ἓνα σημεῖο στὴν ἐπιφάνεια τοῦ φυσικοῦ βράχου μέσα σὲ νεωτερικὸ ἀλώνι ποὺ βρίσκεται σὲ μικρὴ ἀπόσταση πρὸς Δυσμὰς τοῦ Κεντρικοῦ Κτηρίου.

ὕψος 102.50-102.38 μ. Σὲ τμήμα τοῦ ἀνατολικοῦ μισοῦ τοῦ δωματίου, ὅπου στὸ τέλος τῆς περυσινῆς ἀνασκαφῆς εἶχε δημιουργηθεῖ ἓνα εἶδος ἀγωγοῦ ἀπορροῆς τῶν βρόχινων νερῶν πρὸς τὸ παράθυρο τοῦ δωματίου προκειμένου νὰ προστατευθοῦν τὰ κονιάματα ποὺ παρέμεναν κατὰ χώραν στὸν γειτονικό χῶρο 7⁹, ἡ ἀνασκαφή ξεκίνησε ἀπὸ ὕψος 102.85 μ. Ἡ ἐπίχωση ἦταν ὁμοιογενῆς σὲ ὅλη τὴν ἔκταση τοῦ χώρου ποὺ ἀνασκάφηκε. Τὸ χῶμα ἦταν χρώματος ἀνοιχτοῦ καστανοῦ ἕως κιτρινωποῦ, ὄχι ἰδιαίτερα συμπαγῆς καὶ περιεῖχε λίγες ρίζες καὶ ἱκανὴ ποσότητα θραυσμάτων κεραμεικῆς. Περιεῖχε ἀκόμα πολλοὺς λίθους, ἀσβεστόλιθους καὶ λίγους σχιστόλιθους, κυρίως μικροῦ καὶ μεσαίου μεγέθους, ποὺ εἶχαν πέσει ἀπὸ τοὺς τοίχους τοῦ δωματίου.

Σημαντικὲς συγκεντρώσεις πεσμένου οἰκοδομικοῦ ὕλικοῦ ἤρθαν στὸ φῶς κατὰ μῆκος τοῦ ἀνατολικοῦ καὶ τοῦ νότιου τοίχου καὶ στὴ βορειοδυτικὴ γωνία τοῦ δωματίου (πίν. 476). Ἰδιαίτερη μνεία γίνεται σὲ μία ομάδα τεσσάρων πλακῶν μεσαίου καὶ μεγάλου μεγέθους, δύο ἀσβεστολιθικῶν καὶ δύο σχιστολιθικῶν, οἱ ὁποῖες εἶχαν ἀρχίσει νὰ ἀποκαλύπτονται ἤδη κατὰ τὴν περυσινὴ ἀνασκαφικὴ περίοδο σὲ ἐπαφὴ μὲ τὴ νοτιοδυτικὴ ἀπόληξη τοῦ ἀνατολικοῦ τοίχου καὶ μπροστὰ ἀπὸ τὸ ἄνοιγμα ποὺ ὀδηγεῖ στὸν χῶρο 7 μὲ φορά πτώσης ἀπὸ ΒΑ πρὸς ΝΔ (πίν. 476) καὶ προφανῶς εἶχαν καταπέσει ἐκεῖ ἀπὸ τὴν παραστάδα τοῦ ἀνοίγματος. Μὲ τὴν ὀλοκλήρωση τῆς ἀνασκαφῆς τους φέτος οἱ λίθοι αὐτοὶ ἀριθμήθηκαν καὶ συλλέχθηκαν χωριστὰ προκειμένου νὰ ἐπανατοποθετηθοῦν στὸν ἀνατολικὸ τοῖχο μαζί μὲ τὸ μεγάλο πεσμένο τμήμα του ποὺ εἶχε ἀνασκαφῆ πέρυσι. Ἀνάμεσα σὲ αὐτοὺς τοὺς λίθους βρέθηκε σὲ ἀνεστραμμένη θέση ἓνα ἀκέραιο ἄωτο κωνικὸ κύπελλο (πίν. 48α), σὲ μία πλευρὰ τῶν τοιχωμάτων τοῦ ὁποῖου εἶχε δημιουργηθεῖ μὲ πίεση τοῦ χεῖλους ὑποτυπώδης προχόη. Ἀπὸ τὴν περιοχὴ μπροστὰ ἀπὸ τὸν ἀνατολικὸ τοῖχο καὶ στὴ βορειοανατολικὴ γωνία τοῦ δωματίου συλλέχθηκαν ἀκόμα πλῆθος μικρῶν καὶ μεσαίου μεγέθους τμημάτων λευκοῦ κονιάματος, κάποια ἀπὸ τὰ ὁποῖα σώζουν στὴν ἐπιφάνειά τους ἴχνη μελανῆς καὶ ἐρυθρῆς βαφῆς. Ἐνα ἰδιαίτερα μεγάλο κομμάτι κονιάματος διαστάσεων 0.58×0.33 μ. (πίν. 486) ἤρθε στὸ φῶς στὴ βορειοανατολικὴ γωνία κάτω ἀπὸ μία κυκλικὸ σχήματος πλάκα ἀσβεστόλιθου πάχους περ.

0.05 μ. (πίν. 476). Ἄλλα εὐρήματα ἀπὸ τὴν περιοχὴ στὸ ἀνατολικὸ τμήμα τοῦ δωματίου κατὰ μῆκος τοῦ ἀνατολικοῦ τοίχου ἦταν λίγα μικρὰ τμήματα καμένου ξύλου, μερικὰ ὅστὰ καὶ ἐλάχιστα ψήγματα χαλκοῦ. Νοτιότερα, στὴν περιοχὴ μπροστὰ ἀπὸ τὴν θύρα ἐπικοινωνίας μὲ τὸ δωμάτιο 7, ἐκτὸς ἀπὸ ὄστρακα κεραμεικῆς ἢ ἀνασκαφῆ δὲν ἀπέδωσε ἄλλα εὐρήματα.

Τὸ βορειοδυτικὸ τμήμα τοῦ δωματίου καταλάμβανε μία συγκέντρωση λίθων κυρίως μικροῦ καὶ μεσαίου μεγέθους, οἱ περισσότεροι ἀπὸ τοὺς ὁποίους εἶχαν φορὰ πτώσης ἀπὸ ΒΔ πρὸς ΝΑ, ἐνῶ κάποιοι φαίνεται νὰ εἶχαν πέσει ἀπὸ Βορρὰ πρὸς Νότο καὶ ἀπὸ Δυσμὰς πρὸς Ἀνατολὰς (πίν. 476). Οἱ λίθοι αὐτοὶ εἶχαν προφανῶς πέσει στὸ ἐσωτερικὸ τοῦ δωματίου ἀπὸ τοὺς τοίχους τῆς βορειοδυτικῆς του γωνίας. Ἀνάμεσα στὰ εὐρήματα πού ἀπέδωσε ἐκεῖ ἡ ἀνασκαφῆ, καὶ κυρίως στὴ βορειοδυτικὴ γωνία, κυριαρχοῦσαν καὶ πάλι τὰ κονιάματα. Συλλέχθηκε πλῆθος μικρῶν καὶ μεσαίου μεγέθους τεμαχίων λευκοῦ κονιάματος, ἐνῶ δὲν ἔλειψαν κι ἐδῶ τὰ σπαράγματα τοιχογραφιῶν: ἓνα τμήμα ἔφερε στὴν ἐπιφάνειά του μελανὴ βαφὴ κι ἓνα ἄλλο ἐρυθρὴ. Σχετικὰ μεγάλες ἐπιφάνειες κονιάματος ἀποκαλύφθηκαν ἐπάνω στὸν δυτικὸ τοῖχο ἢ σὲ ἐλάχιστη ἀπόσταση ἀπὸ αὐτὸν καὶ παραμένουν στὴ θέση τους (πίν. 49α). Δύο ἀκόμα ἀγγεῖα ἦρθαν στὸ φῶς κατὰ τὴν ἀνασκαφῆ αὐτοῦ τοῦ τμήματος ἀνάμεσα στοὺς πεσμένους λίθους (πίν. 49α): πολὺ κοντὰ στὸν δυτικὸ τοῖχο τὸ κατώτερο τμήμα μόνωτου ἡμισφαιρικοῦ κυπέλλου ἢ προχοϊσκῆς καὶ σὲ μικρὴ ἀπόσταση στὰ βορειοανατολικά του, 0.09 μ. ψηλότερα, μία ἀποσπασματικὰ σωζόμενη εὐρύστομη πρόχους πού φέρει γραπτὴ διακόσμηση ὀριζόντιων ταινιῶν στὸ σῶμα καὶ τρέχουσας σπείρας στὸν ὦμο. Κατὰ τὸν καθαρισμὸ καὶ τὴν ἀφαίρεση τῆς τελευταίας συλλέχθηκε μεγάλη ποσότητα λευκοῦ κονιάματος ἀπὸ τὸ ἐσωτερικὸ τῆς, ἐνῶ μεγάλη ποσότητα κονιάματος, ἡ ὁποία παραμένει στὴν θέση τῆς, ἦρθε στὸ φῶς καὶ κάτω ἀπὸ τὸ ἀγγεῖο. Ἐπίσης ἄρχισαν νὰ ἀποκαλύπτονται τμήματα ἐνὸς ἀκόμα μεγάλου, ἀνοιχτοῦ ἀγγείου, τὰ ὁποῖα δὲν ὀνομάστηκαν καὶ παραμένουν στὴν θέση τους. Ἀνάμεσα στὰ ὄστρακα πού συλλέχθηκαν βρίσκονταν καὶ τμήματα ἀπὸ τὸ χεῖλος καὶ τὰ ἀνώτερα τοιχώματα πιθοειδοῦς πού φέρει γραπτὴ διακόσμηση σπειρῶν. Βρέθηκαν ἀκόμα λίγα μικρὰ τμήματα καμένου ξύλου, μερικὰ ὅστὰ καὶ ἓνα μικρὸ ὄστρεο. Ἡ ἀνασκαφῆ στὸ βορειοδυτικὸ τμήμα τοῦ δωματίου ἀποκάλυψε τέλος ἓνα ἐνδιαφέρον ἀρχιτεκτονικὸ στοιχεῖο. Πρόκειται γιὰ ἓνα τοιχάριο σωζόμενο σὲ 0.45 μ. ὕψος καὶ 0.85 μ. μῆκος, τὸ ὁποῖο καταλαμβάνει τὸ δυτικὸ καὶ κεντρικὸ τμήμα τῆς

ἐσωτερικῆς ὄψης τοῦ ἀνοίγματος τοῦ παραθύρου στὸν βόρειο τοῖχο τοῦ δωματίου (πίν. 496-50α). Ἀποτελεῖται ἀπὸ τουλάχιστον 5 δόμους καὶ ἀποτελεῖ συνέχεια τῆς ἐσωτερικῆς ὄψης τοῦ βορειοδυτικοῦ τμήματος τοῦ βόρειου τοίχου, ἂν καὶ οἱ λίθοι του δὲν φαίνονται νὰ δένουν μὲ τοὺς λίθους τῆς δυτικῆς παραστάδας τοῦ παραθύρου. Ἐὰν καὶ φαίνεται πιθανὸ ἀπὸ τὴ μέχρι τώρα πρόοδο τῆς ἀνασκαφῆς τὸ τοιχίον νὰ μὴν συνεχίζεται καὶ σὲ βαθύτερα στρώματα, μόνον ἢ συνέχιση τῆς ἀνασκαφῆς θὰ ξεκαθαρίσει τὸν χαρακτήρα αὐτῆς τῆς πιθανὸν ὑστερότερης ἀρχιτεκτονικῆς παρέμβασης στὸν χῶρο.

Τὸν ὑπόλοιπο χῶρο τοῦ δυτικοῦ μισοῦ τοῦ δωματίου 8, μεταξύ τοῦ βορειοδυτικοῦ τμήματος τοῦ δωματίου καὶ τῆς περιοχῆς κατὰ μῆκος τοῦ νότιου τοίχου, βρέθηκε νὰ ὀριοθετεῖ, τουλάχιστον στὸ νότιο καὶ ἀνατολικὸ τμήμα του, μία περιέρρηγ σειρὰ λίθων (πίν. 476, 496-50α). Πρόκειται γιὰ μία σειρὰ ὄρθων πλακοειδῶν λίθων μεσαίου καὶ μεγάλου μεγέθους, κυρίως ἀσβεστόλιθων, ἢ ὁποῖα ξεκινᾷ ἀπὸ τὴν περιοχὴ τῆς φραγμένης μὲ πεσμένο οἰκοδομικὸ ὕλικὸ θύρας ἐπικοινωνίας μὲ τὸν γειτονικὸ χῶρο 9 στὴ νοτιοδυτικὴ γωνία τοῦ δωματίου καὶ προχωρᾷ μὲ ἐλαφρὰ καμπύλη διεύθυνση πρὸς Α-ΒΑ καὶ σχεδὸν παράλληλα πρὸς τὸν νότιο τοῖχο σὲ μία ἀπόσταση περ. 1.80 μ. Στὸ κεντρικὸ τμήμα τοῦ δωματίου γωνιάζει πρὸς Βορρὰ καὶ συνεχίζει σὲ μία ἀπόσταση περ. 1.50 μ. μὲ κατεύθυνση ἀπὸ Νότο πρὸς Βορρὰ. Τὸ βόρειο ὄριο αὐτῆς τῆς σειρᾶς λίθων δὲν εἶναι σαφές, ἂν καὶ δύο ἀσβεστολιθικὲς πλάκες μὲ ἔντονη κλίση πού ἔχουν ἔρθει στὸ φῶς πολὺ κοντὰ στὸν δυτικὸ τοῖχο στὸ βορειοδυτικὸ τμήμα τοῦ δωματίου θὰ μπορούσαν ἴσως νὰ ἀνήκουν σὲ αὐτὴν. Εἶναι πιθανὸ οἱ λίθοι αὐτοὶ νὰ εἶχαν σκόπιμα τοποθετηθεῖ ἐκεῖ καὶ νὰ σχηματίζουν μία κατασκευή, ἢ χρῆση τῆς ὁποίας δὲν μπορεῖ νὰ προσδιοριστεῖ μὲ σαφήνεια. Οἱ λίθοι τῆς κατασκευῆς αὐτῆς, οἱ ὁποῖοι εἶχαν ἀρχίσει νὰ ἐμφανίζονται ἤδη πρὸς τὸ τέλος τῶν περυσινῶν ἀνασκαφικῶν ἐργασιῶν στὸν χῶρο, ἀποκαλύφθηκαν τώρα σὲ μεγαλύτερο βάθος, σὲ κάποια σημεῖα μάλιστα σὲ δύο ἐπ'ἀλλήλους σειρές, χωρὶς νὰ μπορεῖ νὰ εἰπωθεῖ μὲ βεβαιότητα ἐὰν προχωροῦν βαθύτερα ἀπὸ τὸ ἐπίπεδο στὸ ὁποῖο ἔφθασε ἡ φετινὴ ἀνασκαφή. Ἐμφανίζουν γενικὰ μία ἐλαφρὰ κλίση πρὸς τὸ ἐσωτερικὸ τῆς περιοχῆς πού περικλείουν καὶ ἔχουν μῆκος 0.30-0.55 μ., πλάτος 0.15-0.20 μ. καὶ μέγιστο πάχος 0.10 μ. Ἡ ἐπίκλιση πού ἀφαιρέθηκε ἐντὸς τῆς περιοχῆς πού ὀριοθετοῦσε ἢ πιθανὴ κατασκευὴ δὲν διέφερε ἀπὸ αὐτὴν τοῦ ὑπόλοιπου δωματίου, περιεῖχε ὅμως ἐλάχιστους λίθους καὶ συγκεκριμένα λιγοστούς ἀσβεστόλιθους καὶ σχιστόλιθους μικροῦ μεγέθους.

Ἡ ἀνασκαφή στὴν περιοχή αὐτὴ δὲν προχώρησε μέχρι τὸ βάθος ποὺ ἔφθασε στὸ ὑπόλοιπο δωμάτιο. Συγκεκριμένα σταμάτησε σὲ ὕψος 102.84 μ. σὲ σχέση πρὸς τὸ σταθερὸ σημεῖο τῆς ἀνασκαφῆς, ἂν καὶ σὲ μικρὴ ἔκταση στὸ βορεια-νατολικὸ τμήμα τῆς προχώρησε μέχρις ὕψος 102.72 μ. Στὸ νότιο τμήμα τοῦ δυτικοῦ τοίχου ἀποκαλύφθηκε ὅπῃ στὴν ἐπιφάνειά του, ἡ ὁποία ἔχει διαστάσεις περ. 0.10×0.10 μ. καὶ βάθος 0.40 μ. καὶ πιθανὸν νὰ ἀποτελοῦσε τὴν ὑποδοχὴ γιὰ κάποια ξύλινη δοκὸ (πίν. 496). Συλλέχθηκαν κι ἐδῶ κατὰ μῆκος τοῦ δυτικοῦ τοίχου ἀρκετὰ μικρὰ τμήματα λευκοῦ κονιάματος, ἓνα ἀπὸ τὰ ὁποῖα φέρει στὴν ἐπιφάνειά του ἐρυθρὴ βαφή. Ἀποκαλύφθηκαν ἐπίσης ἐπιφάνειες κονιάματος ποὺ σώζονται στὴ θέση τους ἐπάνω στὸν δυτικὸ τοῖχο. Συλλέχθηκαν ἀκόμα στὸ ἀνατολικὸ τμήμα τῆς περιοχῆς ποὺ περικλείεται ἀπὸ τὴν σειρὰ τῶν λίθων δύο μεσαίου μεγέθους τμήματα καμένου ξύλου κι ἓνα μεγαλύτερο μήκους περ. 0.10 μ., καθὼς καὶ 3 πετραδάκια λευκοῦ χρώματος.

Κατὰ μῆκος τοῦ νότιου τοίχου τοῦ δωματίου 8 ὑπῆρχαν ἐπίσης ἀρκετοὶ πεσμένοι λίθοι, σχεδὸν ὅλοι ἀσβεστόλιθοι, πολλοὶ ἀπὸ τοὺς ὁποίους εἶχαν ἐν μέρει ἀποκαλυφθεῖ ἤδη κατὰ τὴν περυσινὴ ἀνασκαφὴ στὸν χῶρο (πίν. 476). Εἶναι χαρακτηριστικὸ ὅτι στὴν πλειοψηφία τους ἦταν πλάκες μὲ κάθετη ἢ σχεδὸν κάθετη φορὰ πτώσης καὶ βρισκόνταν σὲ ἐπαφὴ μὲ τὸν νότιο τοῖχο ἢ πολὺ κοντὰ στὴ βόρεια παρειά του, ἔτσι ὥστε μοιάζει δύσκολο νὰ εἶχαν καταρρεύσει ἀπὸ αὐτόν. Εἶναι πιθανὸν νὰ προέρχονται ἀπὸ κάποια κατασκευὴ τοῦ νότιου τοίχου, πιθανὸν ἐρμάρια ἢ ράφια, ἢ τοῦ ὀρόφου τοῦ δωματίου. Εἶναι ἀκόμα ἀξιοσημείωτο ὅτι τουλάχιστον στὸ δυτικὸ τμήμα δὲν παρεβάλλονταν ἄλλοι λίθοι στὴν μικρὴ ἀπόσταση ποὺ τοὺς χώριζε ἀπὸ τὴ νότια σειρὰ λίθων τῆς πιθανῆς κατασκευῆς ποὺ συζητήθηκε παραπάνω καὶ μὲ τὴν ὁποία ἐνδεχομένως νὰ συσχετίζονται. Οἱ περισσότεροι ἀπὸ αὐτοὺς τοὺς λίθους ἀφαιρέθηκαν μὲ τὴν πρόοδο τῆς ἀνασκαφῆς κατὰ μῆκος τοῦ νότιου τοίχου, ἡ ὁποία ἀποκάλυψε πολλὰ τμήματα κονιάματος κατὰ χώραν σωζόμενα ἐπάνω στὸν τοῖχο, καθὼς καὶ στὸ νότιο τμήμα τοῦ ἀνατολικοῦ τοίχου στὴ νοτιοανατολικὴ γωνία τοῦ δωματίου (πίν. 506). Ποσότητες κονιάματος πεσμένες ἀπὸ τὸν νότιο τοῖχο παραμένουν στὴ θέση ποὺ ἀποκαλύφθηκαν μπροστὰ ἀπὸ τὸ κεντρικὸ τμήμα τοῦ τοίχου καὶ στὴ νοτιοδυτικὴ γωνία τοῦ δωματίου. Ἐπίσης κοντὰ στὴ νοτιοδυτικὴ γωνία ἀποκαλύφθηκε σὲ μικρὴ ἀπόσταση ἀπὸ τὴν παρειά τοῦ τοίχου ἡ στενὴ ἐπιφάνεια τριῶν ἐπιμέρους στρωμάτων κονιάματος πάχους περ. 0.03 μ., τὰ ὁποῖα ἐκτείνονται σὲ σειρὰ σὲ μία ἀπόσταση περ. 0.65 μ. κατὰ

μῆκος τοῦ τοίχου καὶ φαίνεται ὅτι βυθίζονται κάθετα μέσα στὴν ἄσκαφη ἀκόμα ἐπίχωση ἔχοντας ἀποκολληθεῖ ὁμοιόμορφα ἀπὸ τὴν ἐπιφάνειά του (πίν. 51α). Κατὰ τὴν ἀφαίρεση τῆς ἐπίχωσης κατὰ μῆκος τοῦ νότιου τοίχου συλλέχθηκαν πολλὰ μικροῦ καὶ μεσαίου μεγέθους τμήματα κονιάματος, ἀπὸ τὰ ὁποῖα κάποια μὲ ἐρυθρὴ βαφή, καθὼς καὶ μερικὰ τμήματα καμένου ξύλου.

Στὸ νοτιοανατολικὸ τμήμα τοῦ δωματίου, κατὰ μῆκος τοῦ ἀνοίγματος πρὸς τὸ δωμάτιο 7 καὶ μέχρι τὸν νότιο τοῖχο, τὸ τελευταῖο στρώμα πὺ ἀφαιρέθηκε στὸν χῶρο παρέμεινε ἄσκαφο σὲ μία λωρίδα μῆκους περ. 1.50 μ. καὶ πλάτους περ. 0.20-0.30 μ. προκειμένου νὰ προστατευθοῦν τὰ κονιάματα τοῦ δωματίου 7 ἀπὸ τὴν εἰσροή βρόχινου νεροῦ στὴ διάρκεια τοῦ χειμῶνα (πίν. 50α). Τμήματα τοῦ τελευταίου στρώματος παρέμειναν ἄσκαφα καὶ στὴ βορειοδυτικὴ καὶ νοτιοδυτικὴ γωνία τοῦ δωματίου, λόγω τῶν συγκεντρώσεων ἐκεῖ πεσμένων λίθων καὶ κονιαμάτων. Παράλληλα μὲ τίς ἀνασκαφικὲς ἐργασίες στὸν χῶρο στερεώθηκαν ὅλα τὰ κονιάματα πὺ σώζονται ἐπάνω στοὺς τοίχους καὶ κυρίως στὸν ἀνατολικό, δυτικὸ καὶ νότιο καί, ὅπως καὶ στὸν χῶρο 7, τεκμηριώθηκαν σὲ λεπτομερῆ σχεδιαστικὴ ἀποτύπωση τῶν ἐσωτερικῶν ὄψεων ὄλων τῶν τοίχων τοῦ δωματίου.

TOMEAS 2

Δωμάτιο 15

Συνεχίστηκε στὸ βορειοδυτικὸ τμήμα τοῦ Κεντρικοῦ Κτηρίου ἡ ἀνασκαφὴ τοῦ δωματίου 15 (εἰκ. 1), τοῦ νοτιότερου ἀπὸ τὰ τρία δωμάτια τῆς ἐκεῖ προσθήκης στὸν παλαιότερο πυρήνα τοῦ κτηρίου. Ἡ ἀνασκαφὴ τοῦ δωματίου εἶχε ξεκινήσει τὴ δεκαετία τοῦ 1980, ὅταν εἶχε ἀφαιρεθεῖ τμήμα τῆς ἀνώτερης ἐπίχωσης στὸ βόρειο τμήμα τοῦ χώρου καὶ εἶχε ἀποκαλυφθεῖ καὶ ὁ ἰσχυρὰ μετακινημένος βόρειος τοῖχος του, καὶ συνεχίστηκε κατὰ τὴν περυσινὴ ἀνασκαφικὴ περίοδο¹⁰ μὲ τὴν ὀλοκλήρωση τῆς ἀφαίρεσης τοῦ ὑπολοίπου τῆς ἀνώτερης ἐπίχωσης σὲ ὅλη τὴν ἔκταση τοῦ δωματίου. Φέτος ὀλοκληρώθηκε ἡ

10. ΠΑΕ 2006, 135-137.

ἀνασκαφῆ τῆς κατώτερης ἐπίχωσης τοῦ δωματίου, ἐνῶ ἀφαιρέθηκε καί μικρὸ τμήμα τοῦ ὑποκείμενου στρώματος καταστροφῆς τοῦ δαπέδου.

Ἡ κατώτερη ἐπίχωση τοῦ δωματίου ἀφαιρέθηκε ἀπὸ ὕψος 101.66-101.58 μ.¹¹ μέχρις ὕψος 101.19-101.14 μ. καί ἦταν σὲ ὅλο της τὸ πάχος ὁμοιογενῆς. Τὸ χῶμα εἶχε χρῶμα ἀνοιχτὸ καστανὸ ἕως κιτρινοκάστανο, ἦταν πολὺ σκληρὸ καί συμπαγές καί περιεῖχε λίγες μικρὲς ρίζες καί πολλὰ κεραμικὰ ὄστρακα. Διάσπαρτοι σὲ ὅλη τὴν ἔκταση τῆς ἐπίχωσης βρέθηκαν ἀρκετοὶ πεσμένοι λίθοι, κυρίως μικροῦ καί μεσαίου μεγέθους ἀσβεστόλιθοι, ἀλλὰ καί ἀρκετὲς σχιστόπλακες, καί αὐτὲς κατὰ κανόνα μικροῦ καί μεσαίου μεγέθους. Τὸ πεσμένο οἰκοδομικὸ ὕλικὸ χαρακτηρίζει κυρίως τὸ δυτικὸ μισὸ τοῦ δωματίου, ἐνῶ τὸ μεγαλύτερο τμήμα τοῦ ἀνατολικοῦ μισοῦ καταλάμβαναν δύο ἀπὸ τὰ πιὸ ἐνδιαφέροντα εὐρήματα τῆς φετινῆς ἀνασκαφῆς, ἕνας πεσμένος στὸ πλάι, ἀκέραια σωζόμενος μεγάλος πίθος καί τμήμα τοῦ πεσμένου δαπέδου τοῦ ὀρόφου τοῦ χώρου (πίν. 516-52α). Τὸ τελευταῖο εἶχε ἐν μέρει ἀκίνητοποιηθεῖ ἐπάνω στὸν πίθο κατὰ τὴν πτώση του καί διατηρήθηκε σὲ ἀρκετὰ καλὴ κατάσταση ἐκεῖ, σὲ σημαντικὸ ὕψος ἐπάνω ἀπὸ τὸ δάπεδο τοῦ ἰσογείου. Καί τὰ δύο αὐτὰ στοιχεῖα εἶχαν ἀρχίσει νὰ ἀποκαλύπτονται ἤδη μὲ τὸ τέλος τῆς ἀνασκαφῆς τοῦ 2006 στὸν χῶρο¹². Ἐπίσης κατὰ τὴν περυσινὴ ἀνασκαφῆ εἶχε ἀρχίσει νὰ ἀνασκάπτεται κατὰ μῆκος τοῦ ἀνατολικοῦ ὀρίου τοῦ δωματίου καί ἀπὸ ὕψος περ. 102.30 μ. μία ἐπιμήκης συγκέντρωση λίθων¹³, ποὺ ὅπως ἀποδείχτηκε φέτος ἀνῆκαν στοὺς ἐντονα διαταραγμένους, ἀνώτερους δόμους ἐνὸς νέου τοίχου, ὁ ὁποῖος ὄριζε στὰ ἀνατολικά τὸ δωμάτιο 15 καί τὸ χωρίζε ἀπὸ τὸν γειτονικὸ διάδρομο 16 ἀφήνοντας ἕνα ἀνοιγμα πρόσβασης πλάτους περ. 1.05 μ. στὴ βορειοανατολικὴ γωνία τοῦ δωματίου (πίν. 516-53, 60α). Σημειώνεται ὅτι τέτοιου εἶδους μεσοτοιχία μεταξύ δωματίου καί διαδρόμου δὲν ὑπάρχει στὰ δύο βορειότερα δωμάτια 13 καί 14 τοῦ προσκτίσματος. Ὁ τοῖχος ἔχει μῆκος 1.50 μ. καί πάχος 0.50 μ. καί στὸ βόρειο τμήμα του σώζεται σὲ ὕψος περ. 1.10 μ. ἀπὸ τὸ ἐπίπεδο στὸ ὁποῖο ἔφθασε ἡ φετινὴ ἀνασκαφῆ στὸ ἐσωτε-

11. Ἀπὸ παραδρομὴ ἀναφέρεται στὰ ΠΑΕ 2006 (δ.π. 135) ὅτι ἡ ἀνασκαφῆ τοῦ χώρου ἔληξε σὲ ὕψος 102.21 μ. ἀπὸ τὸ σταθερὸ σημεῖο τῆς ἀνασκαφῆς.

12. Ὁ.π. 136, πίν. 93α-β.

13. Αὐτόθι πίν. 93β.

ρικό τοῦ δωματίου 15. Ἡ νότια ἀπόληξή του ἐφάπτεται στὴ βόρεια ὄψη τῆς ἀνατολικῆς ἀπόληξης τοῦ νότιου τοίχου τοῦ δωματίου, χωρὶς ὅμως νὰ «δένει» μὲ αὐτὴν. Ὅπως συμβαίνει καὶ μὲ τὸν δυτικὸ καὶ τὸν βόρειο τοῖχο, ἡ τοιχοποιία του εἶναι ἀμελέστερη ἀπὸ αὐτὴν τοῦ νότιου τοίχου καὶ εἶναι δομημένος μὲ μικρότερους καὶ περισσότερο ἀκανόνιστους λίθους. Οἱ ἀνώτεροι δόμοι τοῦ σωζόμενου σὲ μεγαλύτερο ὕψος βόρειου τμήματός του εἶχαν γείρει πρὸς τὰ ἀνατολικά, στὸ ἐσωτερικὸ δηλαδὴ τοῦ διαδρόμου, ὅπου εἶχαν πέσει καὶ ἀρκετοὶ λίθοι του, καὶ μάλιστα σὲ ἓνα χρονικὸ σημεῖο ὅταν τὸ ἐσωτερικὸ τοῦ διαδρόμου φαίνεται ὅτι εἶχε ἤδη σὲ σημαντικὸ ὕψος ἐπιχωσθεῖ (πίν. 53α). Πολλοὶ λίθοι του ὅμως, μεταξύ τους καὶ οἱ περισσότεροι τῆς δυτικῆς ὀψης τοῦ ἀνώτερου διαταραγμένου τμήματός του, βρέθηκαν πεσμένοι στὸ ἐσωτερικὸ τοῦ δωματίου 15, σὲ ὅλο το πάχος τῆς κατώτερης ἐπίχωσης μέχρι καὶ τὸ στρώμα τοῦ δαπέδου (πίν. 52α). Μὲ τὴν πρόοδο σὲ βάθος τῆς φετινῆς ἀνασκαφῆς ἀποκαλύφθηκαν περαιτέρω τὰ κατώτερα τμήματα τῶν ἐσωτερικῶν ὀψεων καὶ τῶν ὑπόλοιπων τοίχων τοῦ δωματίου. Ξεχωρίζει ἡ ἰδιαίτερα ἐπιμελῆς δόμηση τοῦ νότιου τοίχου ἀπὸ μεγάλους πλακοειδεῖς λίθους σὲ περίπου ἰσοῦψεῖς δόμους (πίν. 53β). Ἦδη πέρυσι εἶχαν ἀποκαλυφθεῖ δύο μικρὰ ὀρθογώνια κενὰ στὴν τοιχοδομία του, ἓνα διαστάσεων 0.13×0.22 μ. στὸ ἀνατολικὸ του τμήμα καὶ ἓνα διαστάσεων 0.20×0.25 μ. στὸ δυτικὸ καὶ λίγο χαμηλότερα ἀπὸ τὸ πρῶτο, στὸν ἀμέσως κατώτερο δόμο. Εἶναι πιθανὸ ὅτι πρόκειται γιὰ κόγχες, ἂν καὶ ἡ ἐπίχωση στὸ ἐσωτερικὸ τους δὲν ἔχει ἀκόμα ἐρευνηθεῖ. Ἦδη πέρυσι εἶχε ἐπίσης παρατηρηθεῖ ἓνα πολὺ μεγαλύτερο ὀρθογώνιο κενὸ πλάτους περ. 0.90 μ. στὸ κεντρικὸ τμήμα τοῦ δυτικοῦ τοίχου τοῦ δωματίου ποὺ ἀποτελεῖ πιθανότατα παράθυρο¹⁴, ἡ ποδιὰ τοῦ ὁποίου βρίσκεται στὸ ἴδιο περίπου ἐπίπεδο μὲ τὰ κενὰ τοῦ νότιου τοίχου. Ἡ ἐπίχωση στὸ ἄνοιγμα αὐτό, ἡ ὁποία κυρίως στὸ ἀνώτερο τμήμα της περιέχει πολλοὺς πεσμένους λίθους, παρέμεινε ἐπίσης ἄσκαφη. Ὁ ἔντονα μετακινημένος ἀπὸ τὸν σεισμὸ βόρειος τοῖχος εἰσχωρεῖ κατὰ περ. 0.60 μ. στὸ ἐσωτερικὸ τοῦ δωματίου στὸ κεντρικὸ καὶ ἀνατολικὸ τμήμα του (πίν. 56β, 60α). Τὸ κατώτερο τμήμα τοῦ τοίχου ποὺ ἀποκάλυψαν μερικῶς οἱ φετινὲς ἐργασίες σώζεται σὲ πολὺ καλύτερη κατάσταση ἀπὸ τὸ

14. Ὁ.π. 137.

ἰδιαίτερα διαταραγμένο ἀνώτερο. Παρὰ τὴν ἀνασκαφικὴ ἔρευνα στὸ ἀνοιγμα τῆς εἰσόδου τοῦ δωματίου καὶ τὴν ἀφαίρεση ἀπὸ ἐκεῖ πολλῶν πεσμένων λίθων δὲν στάθηκε ἀκόμα δυνατὸ νὰ ἀποκαλυφθεῖ μὲ σαφήνεια ἡ ἀνατολική του ἀπόληξη πού φαίνεται νὰ εἶναι ἐπίσης πολὺ κακῆς διατήρησης.

Ἡ σημαντικότερη συγκέντρωση πεσμένων λίθων πού παρατηρήθηκε κατὰ τὴν ἀφαίρεση τῆς κατώτερης ἐπίχωσης τοῦ δωματίου βρισκόταν στὸ κεντρικὸ τμήμα του. Ἦταν μία ἐπιμήκης συγκέντρωση λίθων, μεταξὺ τους καὶ ἀρκετοὶ σχετικὰ μεγάλοι μεγέθους, ἡ ὁποία ἐκτεινόταν μὲ κατεύθυνση ΝΑ-ΒΔ ἀπὸ τὸ κεντρικὸ τμήμα τοῦ νότιου τοίχου καὶ προχωροῦσε ἀρχικὰ μέχρι τὴ βορειοκεντρικὴ περιοχὴ τοῦ δωματίου, ἐνῶ σύντομα ἐπεκτάθηκε μὲ τὴν ἴδια κατεύθυνση καὶ μέχρι τὸ δυτικὸ τμήμα τοῦ βόρειου τοίχου (πίν. 516-52α). Εἶχε ἐμφανιστεῖ ἤδη κατὰ τὴν τελευταία ἀνασκαφικὴ περίοδο καὶ καταλάμβανε σὲ ὅλο της τὸ πάχος τὴν κατώτερη ἐπίχωση τοῦ δωματίου στὴ συγκεκριμένη περιοχὴ, ἂν καὶ ὅχι πάντα μὲ τὴν ἴδια πυκνότητα λίθων. Ἡ ἀφαίρεση αὐτῆς τῆς συγκέντρωσης λίθων δὲν ὀλοκληρώθηκε μὲ τὸ τέλος τῆς φετινῆς ἀνασκαφῆς. Παρέμειναν στὴ θέση τους ἀρκετοὶ ἀπὸ τοὺς κατώτερους λίθους της, οἱ ὁποῖοι στὴν πλειοψηφία τους ἐν μέρει εἰσχωροῦν στὸ στρώμα καταστροφῆς τοῦ δαπέδου τοῦ δωματίου (πίν. 60α). Οἱ περισσότεροι λίθοι ἐμφάνιζαν φορὰ πτώσης ἀπὸ Δ πρὸς Α καὶ ἀπὸ ΒΔ πρὸς ΝΑ, καὶ παρὰ τὸ γεγονὸς ὅτι βρισκόνταν σὲ κάποια ἀπόσταση ἀπὸ τὸν δυτικὸ τοῖχο θὰ μπορούσαν νὰ ἔπεσαν ἐκεῖ ἀπὸ κάποιο ἀρκετὰ ὑψηλότερο σημεῖο του λόγω τῆς ἰσχυρῆς σεισμικῆς δόνησης. Ἀνάμεσα στοὺς λίθους βρέθηκαν τρία ὄστᾶ, δύο τμήματα καμένου ξύλου καὶ λίγα μικρὰ τμήματα λευκοῦ κονιάματος. Ἀπὸ τὰ ὄστρακα πού συλλέχθηκαν συγκολλήθηκε ἓνα σχεδὸν ἀκέραιο μικρογραφικὸ κωνικὸ κύπελλο, ἐνῶ ἀπὸ τὸ βόρειο τμήμα τῆς συγκέντρωσης συλλέχθηκαν δύο συνανήκοντα ὄστρακα ἀπὸ τὰ τοιχώματα πιθοειδοῦς ἀγγείου πού φέρουν γραπτὴ διακόσμηση παράλληλων ταινιῶν καὶ ζώνης δισκίων. Συχνὰ ἀνάμεσα στοὺς λίθους ἔρχονταν στὸ φῶς μικρὰ καὶ μεγαλύτερα ἄμορφα λίθινα συσσωματώματα πού ἔμοιαζαν μὲ σταλακτιτικούς σχηματισμούς καὶ ἀπὸ τὰ ὁποῖα συλλέχθηκε ἓνα χαρακτηριστικὸ δεῖγμα. Πολλὰ τέτοια συσσωματώματα βρέθηκαν καὶ σὲ ἄλλα σημεῖα τῆς κατώτερης ἐπίχωσης τοῦ δωματίου. Προέρχονται πιθανότατα ἀπὸ συσσώρευση ἀλάτων πού προξένησε ἡ εἰσροὴ ὑδάτων στὸν χῶρο τοῦ δωματίου μετὰ τὴν καταστροφὴ τοῦ κτηρίου. Στὸ κατώτερο μισὸ τῆς ἐπίχωσης οἱ λίθοι τοῦ νότιου τμήματος τῆς συγκέντρωσης ἐμφάνιζαν ποι-

κίλες φορές πτώσης και δὲν εἶναι σαφὲς ἂν σχετίζονται ἄμεσα μὲ τοὺς ὑπόλοιπους (πίν. 566). Ἀπὸ αὐτὸ τὸ τμήμα τῶν πεσμένων λίθων προέρχονται ἕνα τμήμα ἀπανθρακωμένου ξύλου, ἕνα τμήμα σιαγόνας ζώου και δύο ἀκόμα ὀστά, καθὼς και τρία τεμάχια λευκοῦ κονιάματος.

Μία μικρότερη συγκέντρωση πεσμένων λίθων παρατηρήθηκε στὴ βορειοδυτικὴ γωνία τοῦ δωματίου (πίν. 52α). Οἱ λίθοι εἶχαν πέσει μὲ φορὰ ΒΔ-ΝΑ, σὲ κάποιες περιπτώσεις σὲ ἐπάλληλες στρώσεις, προφανῶς ἀπὸ τοὺς τοίχους τῆς βορειοδυτικῆς γωνίας. Στὴν περιοχὴ αὐτὴ συλλέχθηκαν τέσσερα ὀστά και μερικὰ τμήματα καμένου ξύλου και λευκοῦ κονιάματος. Θὰ πρέπει νὰ σημειωθεῖ ὅτι ἐπάνω στοὺς ἴδιους τοὺς τοίχους τοῦ δωματίου 15 δὲν ἔχουν διαπιστωθεῖ μέχρι τώρα ἴχνη κονιαμάτων.

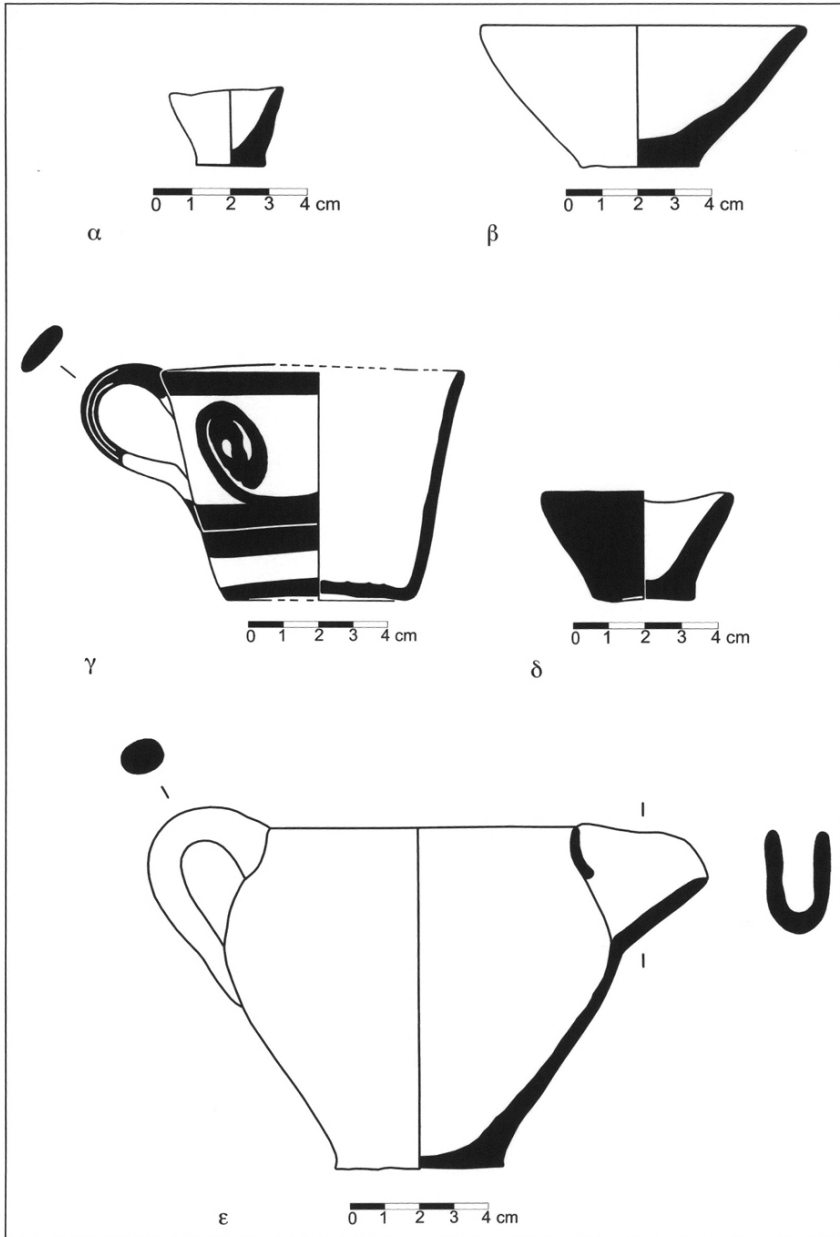
Στὴ νοτιοδυτικὴ γωνία τοῦ δωματίου ἐμφανίστηκε στὸ κατώτερο μισὸ τῆς ἐπίχωσης και ἀπὸ ὕψος 101.37 μ. μέχρι 101.14 μ. μία στρώση περίπου 15 μικρῶν ἀσβεστόλιθων (πίν. 52α), οἱ ὁποῖοι μοιάζουν στὸ μέγεθος και τὸ σχῆμα μὲ τοὺς λίθους τῆς πλακόστρωσης τοῦ πεσμένου τμήματος τοῦ δαπέδου τοῦ ὀρόφου ποὺ ἀποκαλύφθηκε στὸ ἀνατολικὸ τμήμα τοῦ δωματίου και γιὰ τὸ ὁποῖο θὰ γίνεῖ λόγος ἐκτενέστερα παρακάτω. Μὲ τοὺς λίθους αὐτοὺς πιθανὸν συσχετίζονται και δύο μεγαλύτεροι, οἱ ὁποῖοι βρέθηκαν στὰ νότιά τους πεσμένοι κάθετα και σὲ ἐπαφὴ μὲ τὸν νότιο τοῖχο (πίν. 52α, 536, 56α). Στὸ ἀνώτερο ἐπίπεδο αὐτῆς τῆς συγκέντρωσης και ἀπὸ ὕψος 101.39 μ. μέχρι 101.29 μ. ἦρθαν στὸ φῶς πεσμένα τέσσερα μικρογραφικὰ ἄωτα κωνικὰ κύπελλα (πίν. 54α, εἰκ. 2α). Δὲν ἀποκλείεται νὰ ἔχουμε νὰ κάνουμε στὴν περίπτωση αὐτὴ μὲ ἕνα ἀκόμα τμήμα τοῦ πεσμένου δαπέδου ἢ κάποιας κατασκευῆς τοῦ ὀρόφου. Ἀξίζει νὰ σημειωθεῖ ὅτι στὸ ἴδιο σημεῖο και σὲ ἐπίπεδο περ. 0.20 μ. ὑψηλότερο εἶχε ἔρθει πέρυσι στὸ φῶς πεσμένοι στὸ πλάι ἕνας σχεδὸν ἀκέραιος, μεγάλος ἀμφορέας¹⁵. Στὸ ἴδιο ἐπίπεδο μὲ τὰ κύπελλίδια βρέθηκαν ἀκόμα ἕνα τμήμα καμένου ξύλου και ἕνα ὀστό, και λίγο βαθύτερα μερικὰ ἀκόμα μικρὰ τμήματα καμένου ξύλου και δύο τεμάχια λευκοῦ κονιάματος. Ἐπίσης ἀπὸ τὴν περιοχὴ τῆς νοτιοδυτικῆς γωνίας ἀλλὰ ἀπὸ τὸ ἀνώτερο τμήμα τῆς ἐπίχωσης ποὺ ἀνασκάφηκε φέτος συλλέχθηκαν δύο τμήματα καμένου ξύλου και ἕνα ὀστό.

15. ΠΑΕ 2006, 136, πίν. 91α-6.

Στὸν ὑπόλοιπο χῶρο δυτικά τῆς μεγάλης κεντρικῆς συγκέντρωσης πεσμένων λίθων, δηλαδή στὸ κεντρικὸ δυτικὸ τμήμα τοῦ δωματίου, ἡ κατώτερη ἐπίχωση περιεῖχε λίγους σχετικά, διάσπαρτους πεσμένους λίθους μικροῦ καὶ μεσαίου μεγέθους. Ἀπὸ αὐτὴν τὴν περιοχὴ συλλέχθηκαν ἀρκετά, μικρὰ κυρίως τμήματα κονιάματος, λίγα τμήματα καμένου ξύλου, ἓνα ὅστὸ καὶ ἓνα μικρό, ἰδιαίτερα εὐθρυπτο λίθινο τεμάχιο καστανέρυθρου χρώματος ποῦ θὰ μποροῦσε νὰ χρησίμευε σὰν χρωστικὴ ὕλη. Συλλέχθηκε ἐπίσης ἓνα ἀκόμα μικρογραφικὸ ἄωτο κωνικὸ κύπελλο σὲ ὕψος 101.26 μ., περίπου δηλαδή στὸ ἴδιο ἐπίπεδο μὲ τὰ κυπελλίδια τῆς νοτιοδυτικῆς γωνίας.

Ὅπως ἀναφέρθηκε ἤδη στὴν ἐπίχωση τοῦ ἀνατολικοῦ μισοῦ τοῦ δωματίου κυριαρχοῦσαν τὸ τμήμα τοῦ δαπέδου τοῦ ὀρόφου καὶ ἐν μέρει κάτω ἀπὸ αὐτὸ ἓνα μεγάλο πιθάρι (πίν. 52α). Τὸ τμήμα τοῦ δαπέδου εἶχε μῆκος περ. 1.20 μ. ἀπὸ Βορρὰ πρὸς Νότο, πλάτος περ. 1 μ. καὶ βρέθηκε πεσμένο μὲ ἔντονη κλίση πρὸς Β-ΒΔ στὸ κεντρικὸ ἀνατολικὸ καὶ βορειοανατολικὸ τμήμα τοῦ δωματίου, κατὰ μῆκος τοῦ βόρειου μισοῦ τοῦ ἀνατολικοῦ τοίχου καὶ ἐν μέρει σὲ ἐπαφὴ μὲ αὐτὸν καὶ τοῦ νότιου τμήματος τοῦ ἀνοίγματος τῆς θύρας, ἀπὸ ὕψος 101.78 μ. μέχρις ὕψος 101.19 μ. Τὸ νότιο, ὑψηλότερα εὐρισκόμενο τμήμα του εἶχε πέσει πάνω στὸν πίθο, ἐνῶ τὸ βόρειο ἔφθανε μέχρι τὸ ἐπίπεδο ποῦ ἄρχισε νὰ ἀποκαλύπτεται τὸ στρώμα τοῦ δαπέδου τοῦ ἰσογείου τοῦ χώρου. Ἦδη ἡ ἀνασκαφὴ τῆς περασμένης χρονιᾶς εἶχε ἀποκαλύψει τὸ νότιο ὄριό του στὸ κεντρικὸ ἀνατολικὸ τμήμα τοῦ χώρου, μία λαορίδα πηλοχώματος μὲ μικρὲς ἀσβεστολιθικὲς καὶ σχιστολιθικὲς πλάκες κάτω ἀπὸ τὴ νότια ἀπόληξή της, καθὼς καὶ μία ἀκόμα μικρότερη νησίδα πηλοχώματος βορειοανατολικότερα¹⁶. Φέτος ἀποκαλύφθηκε σὲ ὅλη τὴν ἐκταση τὸ πάχος 0.15-0.20 μ. στρώμα τοῦ πηλοχώματος (πίν. 54β-55α), τὸ ὁποῖο κάλυπτε πυκνὴ στρώση ἀπὸ μικρὲς στὴν πλειοψηφία τους καὶ ἀκανόνιστου σχήματος ἀσβεστολιθικὲς καὶ σχιστολιθικὲς πλάκες (πίν. 55α-β, 56α). Τὸ στρώμα αὐτὸ τῶν λίθων διατηροῦνταν καλύτερα κυρίως στὴν περιοχὴ ἐπάνω ἀπὸ τὸν πεσμένο πίθο. Ἀριθμήθηκαν συνολικὰ 67 λίθοι τῆς πλακόστρωσης, οἱ ὁποῖοι μετὰ τὴ σχεδιαστικὴ καὶ φωτογραφικὴ ἀποτύπωσή τους ἀπομακρύνθηκαν καὶ ἐπανατοποθετήθηκαν

16. ΠΑΕ 2006, 136, πίν. 93α-β.

Εἰκ. 2. α-ε. Δομάτιο 15: α. Μικρογραφικὸ κωνικὸ κύπελλο. β. Ἄωτο κωνικὸ κύπελλο. γ. Μόνωτο κύπελλο με̄ διακόσμηση ὀριζόντιων ταινιῶν καὶ συνεχοῦς σπείρας. δ. Μικρογραφικὸ κωνικὸ κύπελλο. ε. Μόνωτο γεφυρόστομο κύπελλο.

σὲ ἄλλη θέση ἔτσι ὅπως ἦρθαν στὸ φῶς στὴν ἐπίχωση τοῦ δωματίου, ἐκτὸς ἀπὸ τρεῖς στὰ βορειοδυτικὰ τοῦ στομίου τοῦ πίθου πού παρέμειναν στὴ θέση τους μαζί μὲ ἄλλους πεσμένους λίθους τῆς συγκέντρωσης τοῦ κεντρικοῦ τμήματος τοῦ δωματίου (πίν. 60α). Παρόμοιοι λίθοι πού βρέθηκαν διάσπαρτοι σὲ διάφορα βάθη τῆς ἐπίχωσης καὶ τοῦ ὑπόλοιπου δωματίου, κυρίως στὸ δυτικὸ μισό του καὶ τὴ βορειοανατολικὴ γωνία, θὰ μπορούσαν πιθανότατα νὰ ἀποδοθοῦν στὸ διαλυμένο ἐκεῖ δάπεδο τοῦ ὀρόφου. Τὸ μικρὸ μέγεθος καὶ τὸ σχετικὰ ἀκανόνιστο σχῆμα τῶν λίθων τῆς πλακόστρωσης τοῦ δαπέδου πιθανότατα δικαιολογεῖ τὴν ἀνάγκη τῆς ἐπίστρωσής του μὲ τὸ πηλόχωμα. Τὸ τελευταῖο ἔφερε σαφὴ ἴχνη καύσης στὴν ἐπιφάνειά του, γεγονός πού ἐξηγεῖ καὶ τὴν καλὴ διατήρησή του. Γενικὰ τὸ τμήμα αὐτὸ τοῦ δαπέδου τοῦ ὀρόφου τοῦ δωματίου διατηρήθηκε καλὰ προφανῶς ἐπειδὴ κατὰ τὴν πτώση του ἀκίνητοποιήθηκε ἐπάνω στὸν ἤδη πεσμένο πίθο. Πρόκειται γιὰ τὸ δεύτερο μαζί μὲ τὸ παράδειγμα τοῦ δωματίου 7, ἂν καὶ ὄχι τόσο καλῆς διατήρησης, πεσμένο δάπεδο ὀρόφου πού ἔφερε στὸ φῶς ἡ φετινὴ ἀνασκαφὴ τοῦ Κεντρικοῦ Κτηρίου τῆς Ζωμίνθου. Σημειώνεται ὅτι ἡ περυσινὴ ἀνασκαφὴ τῆς ἀνώτερης ἐπίχωσης τοῦ δωματίου εἶχε φέρει στὸ φῶς ἓνα σχεδὸν ἀκέραιο πιθοειδὲς ἄγγειο στὴ νοτιοανατολικὴ γωνία¹⁷, καὶ λίγο βορειότερα καὶ πάνω ἀπὸ τὸ πεσμένο δάπεδο μία μεγάλη συγκέντρωση κωνικῶν κυπέλλων καὶ ἄλλων ἀγγείων, καθὼς καὶ ἓνα λίθινο φωλεόσχημο ἄγγειο¹⁸. Τὸ τμήμα τῆς κατώτερης ἐπίχωσης πού ἀφαιρέθηκε φέτος ἐπάνω ἀπὸ τὸ δάπεδο περιεῖχε ἐκτὸς ἀπὸ λίγους πεσμένους λίθους καὶ μερικὰ τεμάχια καμένου ξύλου. Ἐπάνω στὴν ἴδια τὴν ἐπιφάνεια τοῦ πηλοχώματος ὑπῆρχαν πάρα πολλά, κυρίως μικρότατα τεμάχια κάρβουνου, λίγα διάσπαρτα ὄστρακα, καθὼς καὶ ἓνα ἀνεστραμμένο ἄωτο κωνικὸ κύπελλο (εἰκ. 26) στὸ βορειοδυτικὸ του τμήμα καὶ σὲ ὕψος 101.43 μ. Κατὰ τὴν ἀφαίρεση τοῦ πηλοχώματος συλλέχθηκαν ἀπὸ αὐτὸ τέσσερα δείγματα γιὰ ἀνάλυση, ἐνῶ σχεδὸν σὲ ἐπαφὴ μὲ τὴν παραστάδα τοῦ ἀνατολικοῦ τοίχου συλλέχθηκε ἓνα σχετικὰ μεγάλο τμήμα λευκοῦ κονιάματος. Ἡ ἀφαίρεση τῆς ἐπίχωσης κάτω ἀπὸ τοὺς λίθους τοῦ δαπέδου ἀποκάλυψε τὰ βόρεια καὶ ἀνατολικά τοιχώματα τοῦ πεσμένου πίθου (πίν. 566) καὶ ἀπέδωσε λίγα εὐρήματα στὴν ἴδια περιοχῇ:

17. ΠΑΕ 2006, 136, πίν. 896, 90α-β.

18. Αὐτόθι πίν. 92α-β.

στά ανατολικά τοῦ στομίου του συλλέχθηκαν τρία σχετικὰ μεγάλα κομμάτια καμένου ξύλου καὶ μεταξύ τῶν λίθων καὶ τῶν κατώτερων τοιχωμάτων του ἓνα μικρογραφικὸ κωνικὸ κύπελλο κι ἓνα μικρὸ τεμάχιο κονιάματος. Ἐπίσης ἀπὸ τὰ κατώτερα τοιχώματα τοῦ πίθου συλλέχθηκε ἓνα ιδιαίτερα μεγάλο κομμάτι τοῦ εἴδους τῶν λίθινων σχηματισμῶν ποὺ περιγράφηκε παραπάνω, τὸ ὁποῖο φέρει ἀποτύπωμα τῆς σχοινοειδοῦς διακόσμησής του καὶ εἶναι συσσωματωμένο μὲ ἓνα ὄστρακό του καὶ ἓναν λίθο. Ἡ ἐπίχωση κάτω ἀπὸ τὸ βόρειο τμήμα τοῦ δαπέδου δὲν περιεῖχε εὐρήματα.

Ὁ πίθος (πίν. 57α-β, 58α), τοῦ ὁποῖου μικρὸ τμήμα τοῦ χεῖλους εἶχε ἐμφανιστεῖ μὲ τὸ τέλος τῆς περυσινῆς ἀνασκαφῆς στὸ κεντρικὸ τμήμα τοῦ χώρου¹⁹, ἦταν πεσμένος στὸ πλάι καὶ καταλάμβανε μεγάλο μέρος τοῦ νοτιοανατολικοῦ καὶ κεντρικοῦ τμήματος τοῦ δωματίου. Εἶχε πέσει μὲ φορὰ ἀπὸ ΝΑ πρὸς ΒΔ καὶ εἶχε τὸν πυθμένα του πολὺ κοντὰ στὴ νοτιοανατολικὴ γωνία, ὅπου προφανῶς θὰ ἦταν καὶ ἡ ἀρχικὴ του θέση. Σῶζεται ἀκέραιος καὶ παρὰ τὴν πτώση του εἶχε διατηρηθεῖ σὲ ἀρκετὰ καλὴ κατάσταση, ἀφοῦ μόνον τὰ ὑψηλότερα εὐρισκόμενα ἀπὸ τὰ ἀνώτερα τοιχώματα μὲ τμήματα τοῦ χεῖλους βρέθηκαν θραυσμένα καὶ πεσμένα ἐν μέρει στὸ ἐσωτερικὸ του καὶ ἐν μέρει ἐξωτερικὰ ἀμέσως στὰ βόρειά του. Γιὰ τὸν λόγο αὐτὸ καὶ πιθανὸν καὶ γιατί κατὰ τὴν πτώση του προσέκρουσε σὲ πεσμένους λίθους ἢ ἀντικείμενα τοῦ δαπέδου ὁ πίθος ἐμφάνιζε σημαντικὴ κλίση ἀπὸ ΒΔ πρὸς ΝΑ μὲ τὸ χεῖλος του νὰ ἐντοπίζεται σὲ ὕψος 101.75 μ. καὶ τὸ κατώτερο τμήμα τοῦ πυθμένα του 0.88 μ. βαθύτερα. Τὰ θραυσμένα τοιχώματά του εἶχαν ὑποχωρήσει προφανῶς ἀπὸ τὴν πίεση τοῦ τμήματος τοῦ δαπέδου τοῦ ὀρόφου ποὺ εἶχε πέσει πάνω του καὶ κάλυπτε ὅλο το βορειοανατολικὸ τμήμα του. Ἡ ὑποχώρησή τους μάλιστα ἦταν σταδιακὴ, ἀφοῦ τὰ περισσότερα εἶχαν σπάσει ἀφότου τὸ ἐσωτερικὸ τοῦ πίθου εἶχε ἤδη κατὰ τὰ δύο τρίτα γεμίσει μὲ χῶμα. Ὁ πίθος ἔχει ὕψος 1.15 μ., ἔχει δύο σειρὲς λαβῶν κάτω ἀπὸ τὸ χεῖλος καὶ στὰ κατώτερα τοιχώματά του καὶ φέρει πλαστικὴ σχοινοειδῆ διακόσμηση καὶ γραπτὴ καταλειβάδων. Στὸ κέντρο τοῦ δωματίου, ἀμέσως ἐξωτερικὰ τῶν τμημάτων τοῦ χεῖλους του καὶ σὲ ἐπαφὴ μὲ αὐτὰ βρέθηκαν πεσμένες δύο μεγάλες, λεπτότατες ἀσβεστολιθικὲς πλάκες (πίν. 54β, 55α-β, 56α-β). Ἡ νοτιότερη ἦταν διαστάσεων

19. Ὁ.π. 136, πίν. 93β.

0.73×0.47×0.02 μ. καὶ βρέθηκε νὰ στηρίζεται στὸ στόμιο τοῦ πίθου σὲ σχεδὸν ὄρθια θέση, μὲ φορὰ πτώσης ΒΑ-ΝΔ. Ἡ βορειότερη εἶχε διαστάσεις 0.66×0.55×0.01 μ. καὶ ἦταν σπασμένη σὲ δύο τμήματα. Τὸ μεγαλύτερο ἀπὸ αὐτὰ ἦταν πεσμένο μὲ φορὰ ΝΑ-ΒΔ, ἐπίσης σὲ ἐπαφή μὲ τὸ χεῖλος τοῦ πίθου ἀλλὰ μὲ λιγότερο ἔντονη κλίση ἀπὸ τὴ νότια πλάκα, ἐνῶ τὸ ἄλλο τμήμα τῆς βρέθηκε πεσμένο μὲ σχετικά μικρὴ κλίση ἀπὸ ΒΔ πρὸς ΝΔ κάτω ἀπὸ τὸ χεῖλος τοῦ πίθου (πίν. 576). Οἱ πλάκες αὐτὲς διαφέρουν ἔντονα στὸ μέγεθος καὶ τὸ πάχος ἀπὸ τίς πολὺ μικρότερες καὶ ἀρκετὰ παχύτερες πλάκες τοῦ πεσμένου δαπέδου ποὺ ἦρθαν στὸ φῶς στὰ ἀνατολικά τους. Ἀκόμα δὲν μοιάζουν γενικὰ μὲ καμία ἀπὸ τίς πλάκες ποὺ περιεῖχε ἡ κατώτερη ἐπίχωση τοῦ δωματίου καὶ εἶναι πολὺ πιθανὸ νὰ εἶχαν χρησιμοποιηθεῖ γιὰ τὴν κάλυψη τοῦ πίθου. Σὲ ὕψος 101.30 μ., στὰ βορειοδυτικά τοῦ χείλους τοῦ πίθου καὶ σὲ ἐπαφή μὲ τὴ δυτικὴ ἀπόληξη τοῦ μεγαλύτερου τμήματος τῆς βόρειας πλάκας, ἀλλὰ πεσμένο μὲ κλίση ἀπὸ Δ πρὸς Α ἐπάνω σὲ ἕναν μικρὸ ἀσβεστόλιθο μὲ τὴν ἴδια κλίση, βρέθηκε μὲ τὸ στόμιο πρὸς τὰ πάνω μεγάλο τμήμα τοιχωμάτων καὶ χείλους μεγάλου, εὐρύστομου καὶ ρηχοῦ ἀνοικτοῦ ἀγγείου μὲ πολὺ λεπτὰ καὶ εὐθραυστα, καμπύλα τοιχώματα (πίν. 546, 586). Ὁ πηλὸς του εἶναι σκοτεινὸς καστανὸς καὶ σχετικά εὐθρυπτος, τῆς κατηγορίας τῶν μαγειρικῶν σκευῶν, καὶ τὸ χεῖλος εἶναι τοῦ τύπου ἀγγείου ποὺ καλεῖται καὶ πινάκιο (cooking dish). Τμήματα τοῦ ἴδιου ἀγγείου εἶχαν πέσει κατὰ τὴν καταστροφὴ τοῦ δωματίου καὶ στὸ ἐσωτερικὸ τοῦ πίθου, ὅπου βρέθηκαν σὲ ἐπαφή μὲ τὸν πυθμένα του (πίν. 59α). Τὰ τελευταῖα συγχολλήθηκαν μὲ τὸ μεγαλύτερο τμήμα ποὺ ἦρθε στὸ φῶς ἐξωτερικὰ τοῦ στομίου του καὶ καθιστοῦν πιθανὸ τὸ ἐνδεχόμενον τὸ ἀγγεῖο νὰ μὴν εἶχε πέσει ἀπὸ τὸν ὄροφο ἀλλὰ νὰ ἦταν τοποθετημένο ἐπάνω στίς καλυπτήριες πλάκες τοῦ πίθου. Δείχνουν ἀκόμα ὅτι ὁ πίθος, ἐὰν δὲν περιεῖχε κάποιο ὑγρὸ, θὰ ἔπρεπε νὰ εἶναι ἄδειος τὴ στιγμὴ τῆς καταστροφῆς. Τὸ χῶμα τῆς ἀνώτερης ἐπίχωσης στὸ ἐσωτερικὸ του εἶχε τὰ ἴδια χαρακτηριστικὰ μὲ αὐτὸ τῆς ἐπίχωσης τοῦ ὑπόλοιπου δωματίου καὶ περιεῖχε λίγους, κυρίως πολὺ μικροῦ μεγέθους λίθους, λιγοστὰ ὄστρακα, ἕνα μικρογραφικὸ κωνικὸ κύπελλο, μερικά, κυρίως μικρὰ τμήματα καμένου ξύλου, ἕνα μικρὸ καμένο ἀντικείμενον, ἴσως ἀπὸ ὀργανικὴ ὕλη, ἕνα μικρὸ πορτοκαλόχρωμο τμήμα πιθανῆς χρωστικῆς ὕλης καὶ ἕνα πιθανὸν δουλεμένο, μικρὸ, ἐπίμηκες τμήμα ἀπὸ πράσινο σχιστόλιθο μὲ λεῖες ἐπιφάνειες. Ὅλα τὰ εὐρήματα ἦρθαν στὸ φῶς στὸ ἀνατολικὸ τμήμα τῆς ἀνώτερης ἐπίχωσης, στὸ βαθύτερον

δηλαδή λόγω τῆς κλίσης τοῦ πίθου ἀπὸ ΒΔ πρὸς ΝΑ τμῆμα τῆς στήν περιοχὴ τῶν κατώτερων τοιχωμάτων, ἐνῶ τὸ κοσκίνισμα τοῦ χρώματος ἀπέδωσε ἓνα ἀκόμα μικρὸ τμῆμα καμένου ξύλου, ἓνα μικρὸ τμῆμα κονιάματος καὶ ἓνα τμῆμα ὄστου. Στὴν κατώτερη ἐπίχωση στὸ ἐσωτερικὸ τοῦ πίθου, ἀπὸ ὕψος 101.22-101.19 μ., τὸ χῶμα ἦταν σκοτεινότερου χρώματος, ὑγρὸ καὶ μαλακό. Στὸ δυτικὸ τῆς τμῆμα κοντὰ στὸ στόμιό του βρέθηκε πεσμένη με φορὰ ἀπὸ ΒΔ πρὸς ΝΑ μία μικρὴ σχιστολιθική πλάκα ποὺ ἀνῆκε πιθανότατα στὸ δάπεδο τοῦ ὀρόφου. Ἐκτὸς ἀπὸ λιγοστὰ θραύσματα ἀγγείων, μερικὰ ὄστρακα τοῦ ἴδιου τοῦ πίθου καὶ τὰ τμήματα τοῦ ἀγγείου ποὺ βρέθηκε ἐξωτερικὰ τοῦ στομίου του γιὰ τὰ ὁποῖα ἔγινε λόγος παραπάνω, στήν κατώτερη ἐπίχωση βρέθηκαν μόνον ἓνα μικρὸ καμένο ἀντικείμενο, ἴσως ἀπὸ ὀργανικὴ ὕλη, καὶ ἓνα μικρὸ, πιθανὸν λίθινο τμῆμα μῶβ χρώματος. Γιὰ τὴν ἐργαστηριακὴ διερεύνηση τοῦ περιεχομένου του συλλέχθηκαν τέσσερα δείγματα χρώματος, ἀπὸ ἓνα στὸ βορειοδυτικὸ καὶ τὸ κεντρικὸ τμῆμα τῆς κατώτερης ἐπίχωσης, καὶ δύο στὸ νοτιοανατολικὸ κοντὰ στὸν πυθμένα. Μὲ τὴν ὀλοκλήρωση τῆς ἀνασκαφῆς στὸ ἐσωτερικὸ τοῦ πίθου παρατηρήθηκε ὅτι στὰ κάτω δύο τρίτα τοῦ πυθμένα καὶ στὰ κατώτερα τοιχώματά του ἡ ἐσωτερικὴ ἐπιφάνεια τῶν ὀστράκων του ἔχει ἔντονα ἐρυθρωπὸ χρῶμα καὶ φαίνεται νὰ εἶναι σχετικὰ κακῆς διατήρησης, ἐλαφρὰ διαβρωμένη καὶ ἀπολεπισμένη (πίν. 59α).

Τῆ νοτιοανατολικὴ γωνία τοῦ δωματίου καὶ τὴν μακρόστενη περιοχὴ τῆς ἐπίχωσης μεταξὺ τοῦ πίθου καὶ τοῦ πεσμένου δαπέδου καὶ τοῦ ἀνατολικοῦ τοίχου καταλάμβαναν οἱ λίθοι ποὺ εἶχαν πέσει ἀπὸ τὸν τελευταῖο (πίν. 52α). Βρίσκονταν κυρίως κατὰ μῆκος τοῦ νότιου καὶ κεντρικοῦ τμήματος τοῦ τοίχου, ἐν μέρει κάτω ἀπὸ τὸ πεσμένο δάπεδο καὶ ἐπάνω στὰ ἀνατολικότερα τοιχώματα τοῦ πίθου, καὶ ἔφθαναν μέχρι τὸ στρῶμα τοῦ δαπέδου. Ἡ πτώση τοῦ κύριου ὀγκου αὐτῶν τῶν λίθων σὲ ἓνα χρονικὸ σημεῖο ποὺ ἀκολούθησε τὴν πτώση τοῦ πίθου καὶ προηγήθηκε τῆς πτώσης τοῦ δαπέδου τοῦ ὀρόφου φαίνεται λοιπὸν πολὺ πιθανή. Ἀνάμεσα στοὺς λίθους τῆς νοτιοανατολικῆς γωνίας ἤρθαν στὸ φῶς τέσσερα ἀγγεῖα. Ἀκριβῶς στὴ νοτιοανατολικὴ γωνία καὶ σὲ ὕψος 101.65-101.58 μ. βρέθηκαν μαζί πεσμένα στὸ πλάι ἓνα μόνωτο κύπελλο με κάθετα τοιχώματα καὶ γραπτὴ διακόσμηση ὀριζόντιων ταινιῶν καὶ συνεχοῦς σπείρας καὶ ἓνα κωδωνόσχημο κύπελλο (πίν. 59β, εἰκ. 2γ). Βορειοδυτικότερα βρέθηκε στὸ ἴδιο περίπου ἐπίπεδο καὶ ἐν μέρει κάτω ἀπὸ τὸ πεσμένο δάπεδο ἓνα ἀνεστραμμένο ἄωτο κωνικὸ κύπελλο, ἐνῶ λίγο βορειότερα, περ. 0.30 μ.

βαθύτερα καί σέ ἐπαφή μὲ τὸν ἀνατολικὸ τοῖχο, ἕνα ἀκόμα πεσμένο στὸ πλάι κωνικὸ κύπελλο μὲ ψηλὰ τοιχώματα. Τὰ ἀγγεῖα αὐτὰ δὲν φαίνονται νὰ ἔχουν πέσει ἀπὸ πολὺ ψηλότερα καί πιθανὸν νὰ προέρχονται ἀπὸ κάποιο ράφι τοῦ τοίχου. Ἀπὸ τὴν ἴδια περιοχὴ τῶν πεσμένων λίθων συλλέχθηκαν ἀκόμα δύο ὄστά. Ὅπως ἔδειξε ἡ ἀρχαιοζωολογικὴ μελέτη τοῦ ὕλικου, τὸ ἕνα ἀπὸ αὐτά, ἕνα ἐπίπεδο, μακρὺ τμήμα ὁστοῦ μὲ αἰχμηρὴ ἀπόληξη, προέρχεται ἀπὸ πλευρὸ βοοειδοῦς καί τὸ σχῆμα του εἶναι ἀποτέλεσμα κατεργασίας. Βάσει παραλλήλων ἀπὸ τὴν Ἑγγύς Ἀνατολὴ θὰ μπορούσε νὰ εἶχε χρησιμοποιηθεῖ ὡς σαῖτα στὴν ὑφαντικὴ. Κατὰ τὴν ἀφαίρεση τῆς ὑπόλοιπης ἐπίχωσης τοῦ νοτιοανατολικοῦ τμήματος τοῦ δωματίου, νότια τοῦ πεσμένου πίθου, ἤρθαν στὸ φῶς τέσσερα ἀκόμα ἀγγεῖα: στὸ ἀνώτερο ἐπίπεδο τῆς ἐπίχωσης καί σέ ὕψος 101.64-101.62 μ. δύο ἀποσπασματικὰ σωζόμενα πύραυλα, καί 0.15-0.20 μ. βαθύτερα ἕνας λύχνος καί ἕνα μικρογραφικὸ κύπελλο (εἰκ. 2δ). Σὲ διάφορα βάθη συλλέχθηκαν ἐπίσης λίγα τμήματα καμένου ξύλου καί λευκοῦ κονιάματος καί ἕνα ὄστό. Σὲ ἐπαφή μὲ τὰ τοιχώματα τοῦ πίθου συλλέχθηκε ἕνα ἀκόμα κομμάτι λίθινου συσσωματώματος μὲ ἀποτύπωμα τῆς σχοινοειδοῦς διακόσμησής του.

Στὰ βορειοανατολικά τοῦ πεσμένου δαπέδου, δηλαδή στὴ βορειοανατολικὴ γωνία τοῦ δωματίου καί στὴν περιοχὴ τῆς εἰσόδου του, τὴν κατώτερη ἐπίχωση τοῦ χώρου καταλάμβανε μία ἀκόμα πυκνὴ συγκέντρωση πεσμένων λίθων. Στὸ ἀνώτατο ἐπίπεδο τῆς ἐπίχωσης ἐκτεινόταν μὲ κατεύθυνση Β-Ν μία μακρόστενη συγκέντρωση περίπου 15 ἀσβεστόλιθων καί σχιστόλιθων διαφορῶν μεγεθῶν, πεσμένων σὲ ἐπάλληλες στρώσεις στὸ ἐσωτερικὸ τοῦ ἀνοιγματος τῆς θύρας μὲ φορὰ ἀπὸ Νότο πρὸς Βορρὰ (πίν. 516). Οἱ λίθοι αὐτοί, οἱ ὁποῖοι εἶχαν κατὰ τὸ μεγαλύτερο μέρος ἀποκαλυφθεῖ ἤδη ἀπὸ τὴν περυσινὴ ἀνασκαφὴ στὸν ἄνω χώρο, προέρχονταν προφανῶς ἀπὸ τὸν ἀνατολικὸ τοῖχο τοῦ δωματίου καί μπορούν νὰ ταυτιστοῦν μὲ πεσμένο τμήμα τῆς νότιας παραστάδας τῆς θύρας. Ἡ ἀνασκαφὴ τῆς ἐπίχωσης αὐτῆς τῆς ἐπιμέρους συγκέντρωσης λίθων δὲν ἀπέδωσε ἄλλα εὐρήματα ἐκτὸς ἀπὸ ἀρκετὰ θραύσματα κεραμεικῆς, ἀπὸ τὰ ὁποῖα συγκολλήθηκε πάντως τὸ μεγαλύτερο τμήμα ἐνὸς ἄωτου κωνικοῦ κυπέλλου. Βαθύτερα, κατὰ τὴν ἀφαίρεση τοῦ κύριου ὄγκου τῆς ἐπίχωσης στὸ ἄνοιγμα τῆς θύρας καί στὴ βορειοανατολικὴ γωνία τοῦ δωματίου καί μέχρις ὕψους περ. 101.22 μ. συνέχισε νὰ ἀποκαλύπτεται πυκνὸ στρώμα λίθων, κυρίως μικροῦ καί μεσαίου μεγέθους, οἱ ὁποῖοι εἶχαν ποικίλες φορὲς πτώσης καί θὰ μπορούσαν ἐν μέρει νὰ εἶχαν πέσει ἀπὸ τὸν ἀνατολικὸ καί τὸν

βόρειο τοίχο του δωματίου (πίν. 52α). Ἀρκετοὶ ἀπὸ αὐτοὺς στὸ δυτικὸ τμήμα τῆς συγκέντρωσης προέρχονταν πιθανότατα ἀπὸ τὸ δάπεδο τοῦ ὀρόφου, ἀφοῦ ἦταν τοῦ εἴδους ποὺ ἀποτελοῦσε τὴν πλακόστρωση τοῦ ἀμέσως νοτιοδυτικότερα σωζόμενου τμήματός του. Ἀνάμεσα στοὺς λίθους τῆς βορειοανατολικῆς γωνίας βρέθηκαν δύο ὀστά. Συλλέχθηκε ἐπίσης ἐκεῖ ἓνα ἀκόμα δεῖγμα ἀπὸ τὰ λίθινα τεμάχια ποὺ ὀφείλονται σὲ συσσωμάτωση ἀλάτων καὶ βρέθηκαν σὲ σημαντικὲς ποσότητες σὲ ὅλο τὸ δωμάτιο καὶ κυρίως ἀνάμεσα στοὺς πεσμένους λίθους. Ἀπὸ τὸ ἄνοιγμα τῆς θύρας συλλέχθηκαν ἓνα τμήμα λευκοῦ κονιάματος καὶ δύο τμήματα καμένου ξύλου. Τὸ κατώτερο τμήμα τῆς ἐπίχωσης ἀμέσως πάνω ἀπὸ τὸ στρώμα τοῦ δαπέδου, στὸ ὁποῖο δὲν προχώρησε στὴν συγκεκριμένη περιοχὴ ἢ φετινὴ ἀνασκαφή, περιεῖχε πολὺ λιγότερους λίθους (πίν. 56β, 60α). Ἀπὸ τὸν χῶρο τῆς εἰσόδου στὸ ἐπίπεδο αὐτὸ συλλέχθηκαν ἓνα ἀκόμα μικρὸ τμήμα λευκοῦ κονιάματος, δύο τμήματα ἀπανθρακωμένου ξύλου, δύο ὀστά καὶ ἓνα μικρογραφικὸ κωνικὸ κύπελλο. Στὸν ὑπόλοιπο χῶρο στὰ βόρεια καὶ βορειοδυτικὰ τοῦ πίθου καὶ τοῦ πεσμένου δαπέδου, δηλαδὴ στὸ βόρειο κεντρικὸ τμήμα τοῦ δωματίου, ἢ ἐπίχωση περιεῖχε σχετικὰ λίγους πεσμένους λίθους καὶ μερικὰ διάσπαρτα σὲ διάφορα βάθη εὐρήματα. Τὸ ἀνώτερο τμήμα τῆς ἐπίχωσης ἀπέδωσε δύο μικρογραφικὰ κωνικὰ κύπελλα, ἓνα προχοῖδιο, δύο ὀστά, δύο τμήματα κονιάματος καὶ ἀρκετὰ τμήματα καμένου ξύλου. Στὸ κατώτερο συλλέχθηκαν δύο ἀκόμα μικρογραφικὰ κωνικὰ κύπελλα, ἓνα τμήμα κονιάματος καὶ δύο τμήματα καμένου ξύλου.

Μετὰ τὴν ὀλοκλήρωση τῆς ἀφαίρεσης τῆς κατώτερης ἐπίχωσης τοῦ δωματίου ἢ ἀνασκαφῆ προχώρησε ἐν μέρει καὶ στὸ στρώμα καταστροφῆς τοῦ δαπέδου, ἀπὸ ὕψος 101.19-101.14 μ. μέχρις ὕψος 101.08-100.87 μ. Συγκεκριμένα ἀφαιρέθηκε τὸ ἀνώτατο τμήμα του, μέσου πάχους περ. 0.10 μ., σὲ ὅλη τὴν ἔκταση τοῦ δωματίου καὶ στὸν χῶρο τῆς εἰσόδου, καὶ μόνον στὴ βορειοδυτικὴ γωνία καὶ στὸ νοτιοδυτικὸ τμήμα τοῦ δωματίου προχώρησε ἢ ἀνασκαφῆ σὲ μεγαλύτερο βάθος, μὲ τὸ μέγιστο νὰ σημειώνεται στὴν περιοχὴ τοῦ ἀποτυπώματος τῶν κατώτερων τοιχομάτων καὶ τοῦ πυθμένα τοῦ πεσμένου πίθου ποὺ ἤδη εἰσχωροῦσαν μέχρι καὶ κατὰ περ. 0.30 μ. μέσα στὸ στρώμα (πίν. 56β, 60α). Τὸ χῶμα ἦταν τὸ ἴδιο μὲ αὐτὸ τῆς ὑπερκείμενης ἐπίχωσης καὶ περιεῖχε λίγους μικροὺς ἀσβεστόλιθους καὶ σχιστόλιθους καὶ πολλὰ θραύσματα κεραμεικῆς. Ἡ ἐμφάνιση πεσμένων ἀγγείων στὸ ἴδιο περίπου ἐπίπεδο σὲ ὅλη τὴν ἔκταση τοῦ δωματίου, καὶ μάλιστα πυκνῶν συγκεντρώσεών τους

στά σημεία πού ἡ ἀφαίρεση τοῦ στρώματος προχώρησε βαθύτερα δείχνει ὅτι πρόκειται γιά τὸ στρώμα τοῦ δαπέδου.

Ἀρχικά ἐμφανίστηκε μία συγκέντρωση πεσμένων στό πλάι ἀγγείων στή βορειοδυτικὴ γωνία τοῦ δωματίου (πίν. 566, 606): τρεῖς μεσαίου μεγέθους πρόχοι, ἀπὸ τίς ὁποῖες ἡ μία εἶναι ὀφθαλμωτὴ (πίν. 61α), μία μικρότερη πρόχους διακοσμημένη μὲ γραπτές ταινίες καὶ φυτικὸ κόσμημα (πίν. 616), ἓνα μόνωτο γεφυρόστομο κύπελλο (εἰκ. 2ε) καὶ τὸ κατώτερο τμήμα ἑνὸς πιθοειδοῦς ἀγγείου. Κατὰ τὴν ἀφαίρεση τοῦ πιθοειδοῦς ἀποκαλύφθηκε στό ἐσωτερικὸ του καὶ ἐν μέρει κάτω ἀπὸ ἓναν λίθο πεσμένο στό νότιο τμήμα του τὸ κατώτερο τμήμα ἑνὸς κλειστοῦ ἀγγείου μεσαίου μεγέθους μὲ λεπτὰ τοιχώματα πού φέρεי γραπτὴ διακόσμηση, ἴσως ψευδόστομος ἀμφορέας. Κάτω ἀπὸ τὰ ὄστρακα τοῦ πιθοειδοῦς ἦρθε στό φῶς πεσμένη στό πλάι μία μικρὴ πρόχους διακοσμημένη μὲ συστάδες γραπτῶν κάθετων ταινιῶν (πίν. 62α-β), μετὰ τὴν ἀφαίρεση τῆς ὁποίας ἐμφανίστηκε ἡ βάση ἀνεστραμμένου κυπέλλου πού δὲν ἀφαιρέθηκε. Μὲ τὴν ἐξάιρεση τοῦ πιθοειδοῦς καὶ τοῦ πεσμένου στό ἐσωτερικὸ τοῦ ἀγγείου, τὰ ὑπόλοιπα ἀγγεῖα τῆς συγκέντρωσης σώζονται σχεδὸν ἀκέραια καὶ δὲν πρέπει νὰ ἔχουν πέσει ἀπὸ ὑψηλότερο ἐπίπεδο. Ἡ ἀποκάλυψη μετὰ τὴν ἀφαίρεσή τους μερικῶν μικρῶν σχιστολιθικῶν καὶ ἀσβεστολιθικῶν πλακῶν ἀκριβῶς ἀπὸ κάτω καὶ σὲ ὕψος 101.02 μ. δείχνει ὅτι πιθανὸν ἐκεῖ ἡ ἀνασκαφὴ ἔφθασε τὸ δάπεδο τοῦ χώρου (πίν. 60α-β). Οἱ πλάκες αὐτὲς βρίσκονται ὅμως σὲ ἀρκετὰ ὑψηλότερο ἐπίπεδο ἀπὸ αὐτὸ στό ὁποῖο ἔχει προχωρήσει ἡ ἀφαίρεση τοῦ στρώματος στό νοτιοδυτικὸ τμήμα τοῦ δωματίου καὶ θὰ μπορούσαν νὰ ἀνήκουν σὲ κάποια κατασκευὴ πού ὑπῆρχε στή βορειοδυτικὴ γωνία, ἴσως ἓνα θρανίο. Μὲ τὴν πιθανὴ αὐτὴ κατασκευὴ ἴσως σχετίζεται ἓνας λίθος ὁ ὁποῖος εἶναι χτισμένος διαγώνια στὸν δυτικὸ καὶ βόρειο τοῖχο, ἔτσι ὥστε προεξέχει στή γωνία τῶν τοίχων ἀκριβῶς στό ἐπίπεδο πού ἦρθαν στό φῶς τὰ ἀγγεῖα (πίν. 606). Γιά τὴν διασάφηση τοῦ ζητήματος θὰ πρέπει νὰ περιμένουμε τὴν ὀλοκλήρωση τῆς ἀνασκαφῆς τοῦ χώρου. Ἀπὸ τὸ χῶμα πού περιείχαν τέσσερα ἀπὸ τὰ ἀγγεῖα τῆς συγκέντρωσης κρατήθηκαν δείγματα γιά ἀνάλυση. Ἀπὸ τὴ βορειοδυτικὴ γωνία καὶ σὲ ἐπαφὴ μὲ τὸν δυτικὸ τοῖχο συλλέχθηκε τέλος καὶ ἓνα ὄστό. Λίγο νοτιότερα αὐτῆς τῆς συγκέντρωσης ἀγγείων καὶ σὲ μικρὴ ἀπόσταση ἀπὸ τὸν δυτικὸ τοῖχο ἀποκαλύφθηκαν μερικῶς χωρὶς νὰ ἀφαιρεθοῦν τρία ἀκόμα μικρὰ ἀγγεῖα (πίν. 606), ἓνα πεσμένο στό πλάι κωδωνόσχημο κύπελλο, ἡ βάση ἑνὸς ἀνεστραμμένου μικροῦ ἀγγείου, πιθανότατα κυπέλλου

καὶ ἓνας πεσμένος στὸ πλάι κάλαθος. Στὰ ἀνατολικά τῶν ἀγγείων αὐτῶν συλλέχθηκε ἓνα τεμάχιο λευκοῦ κονιάματος. Ἀκόμα νοτιότερα, στὸ κεντρικὸ δυτικὸ τμήμα καὶ σχεδὸν σὲ ἐπαφὴ μὲ τὸν δυτικὸ τοῖχο ἀποκαλύφθηκε ἐπίσης χωρὶς νὰ ἀφαιρεθεῖ τὸ κατώτερο τμήμα ἀνεστραμμένου κυπέλλου. Στὸ κεντρικὸ δυτικὸ τμήμα βρέθηκαν ἀκόμα λίγα τμήματα καμένου ξύλου.

Μία συγκέντρωση τεσσάρων ἀγγείων ἦρθε στὸ φῶς στὸ νοτιοδυτικὸ τμήμα τοῦ δωματίου (πίν. 566), κοντὰ στὸν νότιο τοῖχο καὶ ἀμέσως μπροστὰ ἀπὸ δύο σχετικὰ μεγάλους λίθους πού βρίσκονται ἐκεῖ πεσμένοι κάθετα σὲ ἐπαφὴ μὲ τὸν τοῖχο, καὶ γιὰ τοὺς ὁποίους ἔγινε λόγος παραπάνω σὲ σχέση μὲ τὴν ὑπερκείμενη συγκέντρωση μικρῶν λίθων καὶ μικρογραφικῶν κυπέλλων. Πρόκειται γιὰ ἓνα μεγάλο τμήμα σώματος καὶ χεῖλους χύτρας καὶ ἐν μέρει πεσμένα πάνω σὲ αὐτὸ καὶ γιὰ τὰ τμήματα μιᾶς λεκανίδας καὶ ἑνὸς μεγάλου μόνωτου ἡμισφαιρικοῦ κυπέλλου. Μετὰ τὴν ἀφαίρεση τῶν ἀγγείων ἀποκαλύφθηκαν καὶ ἄλλα ὄστρακα τῆς λεκανίδας, τὰ ὁποῖα προχωροῦν πρὸς Νότο ἐν μέρει καὶ κάτω ἀπὸ τοὺς ὄρθιους λίθους καὶ δὲν ἀφαιρέθηκαν. Στὰ βόρεια καὶ σχεδὸν σὲ ἐπαφὴ μὲ τὰ ὄστρακα τῆς χύτρας ἦρθε στὸ φῶς ἡ βάση ἀνεστραμμένου πιθανότατα κυπέλλου, τὸ ὁποῖο ἐπίσης δὲν ἀφαιρέθηκε. Στὸ νοτιοδυτικὸ τμήμα συλλέχθηκαν ἀκόμα ἓνα ὅστὸ καὶ δύο τεμάχια λευκοῦ κονιάματος.

Στὸ νοτιοανατολικὸ τμήμα τοῦ δωματίου ἡ ἀνασκαφὴ τοῦ στρώματος τοῦ δαπέδου προχώρησε σὲ ἰκανὸ βάθος, κυρίως κατὰ μῆκος τοῦ νότιου καὶ τοῦ ἀνατολικοῦ τοίχου προκειμένου νὰ ἀποκαλυφθοῦν τὰ κατώτερα τοιχώματα τοῦ πεσμένου πίθου καὶ νὰ ἀφαιρεθοῦν. Ἦρθαν κι ἐκεῖ στὸ φῶς συγκεντρώσεις ἀγγείων (πίν. 63α). Στὰ νοτιοδυτικὰ τοῦ κατώτερου τμήματος τοῦ πίθου ἀποκαλύφθηκε κατὰ τὸ ἥμισυ ἓνα πῶμα μὲ κομβιόσχημη λαβὴ σὲ σχεδὸν ὀριζόντια θέση καὶ ἀμέσως ἀνατολικότερα, ἐπίσης σὲ σχεδὸν ὀριζόντια θέση, ἓνας δίσκος ἢ ἴσως λύχνος. Τὰ ἀγγεῖα αὐτὰ δὲν ἀφαιρέθηκαν. Ἀπὸ τὴν περιοχὴ κατὰ μῆκος τοῦ νότιου τοίχου συλλέχθηκαν λίγα τμήματα καμένου ξύλου καὶ μερικὰ ὅστὰ. Στὴ νοτιοανατολικὴ γωνία ἀποκαλύφθηκαν χωρὶς νὰ ἀφαιρεθοῦν τμήματα μιᾶς τριποδικῆς χύτρας μαζί μὲ κάτω γνάθο ζώου καὶ ἄλλα τμήματα ὀστῶν καὶ ἀμέσως βορειότερα δύο ἄωπα κωνικὰ κύπελλα, ἓνα ἀνεστραμμένο καὶ ἓνα μὲ τὸ στόμιο πρὸς τὰ πάνω πού ἐπίσης δὲν ἀφαιρέθηκαν. Ἀπὸ τὴ νοτιοανατολικὴ γωνία συλλέχθηκαν ἐπίσης τμήματα ἑνὸς προχοῦδιου καὶ ἑνὸς μικρογραφικοῦ κωνικοῦ κυπέλλου, καθὼς καὶ ἓνα τμήμα καμένου ξύλου. Μπροστὰ ἀπὸ τὸ βόρειο τμήμα τοῦ ἀνατολικοῦ τοίχου καὶ στὰ βόρεια μιᾶς

μικρῆς πλάκας κόκκινου σχιστόλιθου σὲ ὀριζόντια θέση ἦρθαν στὸ φῶς χωρὶς νὰ ἀφαιρεθοῦν τὰ ὄστρακα ἐνὸς ἀνοικτοῦ ἀγγείου, ἴσως δίσκου, καὶ δύο ἄωτα κωνικά κύπελλα μὲ τὸ στόμιο πρὸς τὰ πάνω. Ἀπὸ τὴν ἴδια περιοχὴ συλλέχθηκε ἓνα πολυεδρικό τμήμα ὀρείας κρυστάλλου. Μπροστὰ ἀπὸ τὸ κεντρικὸ τμήμα τοῦ ἀνατολικοῦ τοίχου, σὲ ἐπαφὴ μὲ τὰ κατώτερα τοιχώματα τοῦ πίθου ἀμέσως πάνω ἀπὸ τὸν πυθμένα καὶ μεταξὺ πεσμένων λίθων, ἦρθε στὸ φῶς σὲ σχεδὸν ὄρθια θέση μία ἀκέραια πρόχους, ἡ ὁποία ἀφαιρέθηκε (πίν. 636-64α). Τὸ χῶμα ἀπὸ τὸ ἐσωτερικὸ τῆς συλλέχθηκε γιὰ νὰ ἀναλυθεῖ.

Μία ἀκόμα πυκνὴ συγκέντρωση πεσμένων ἀγγείων ἀποκαλύφθηκε σὲ μικρὸ τμήμα κάτω ἀπὸ τὸ ἀποτύπωμα τῶν κατώτερων τοιχωμάτων τοῦ πίθου, ὅπου ἔγινε καθαρισμὸς προκειμένου νὰ ἀφαιρεθεῖ ἀγγεῖο, τὸ χεῖλος τοῦ ὁποίου ἐμφανίστηκε μὲ τὴν ἀφαίρεση τῶν ὄστράκων τοῦ πίθου (πίν. 63α, 646). Πρόκειται γιὰ ἓναν πεσμένο στὸ πλάι, ἔντονα θραυσμένο ἀλλὰ ἀκέραια σωζόμενο ἀμφορίσκο μὲ διπλὴ σειρὰ κάθετων λαβῶν (πίν. 65α). Ἀπὸ τὸ χῶμα στὸ ἐσωτερικὸ του συλλέχθηκε δεῖγμα γιὰ ἀνάλυση. Μετὰ τὴν ἀφαίρεσή του ἀποκαλύφθηκαν γύρω του καὶ ἀπὸ κάτω ἓνα πύραυνο μὲ τὸ στόμιο πρὸς τὰ πάνω, ἓνα ἄωτο κωνικὸ κύπελλο ἐπίσης μὲ τὸ στόμιο πρὸς τὰ πάνω καὶ ἓνα ἀνεστραμμένο, καθὼς καὶ τμήματα τριποδικῆς χύτρας. Ἀφαιρέθηκε μόνον τὸ πύραυνο, ἐν μέρει κάτω ἀπὸ τὸ ὁποῖο ἦρθε στὸ φῶς πεσμένο ἀνάποδα ἓνα ἀκόμα ἄωτο κωνικὸ κύπελλο (πίν. 656). Μέσα ἀπὸ τὸ πύραυνο καὶ γύρω ἀπὸ αὐτὸ συλλέχθηκαν πολλὰ τμήματα καμένου ξύλου. Σημειώνεται τέλος ὅτι ἀνάμεσα στὰ παραπάνω ἀγγεῖα καὶ ἐν μέρει κάτω ἀπὸ τὸ πύραυνο ἀποκαλύφθηκε μικρὴ σχιστολιθικὴ πλάκα σὲ ὀριζόντια θέση.

Τρία ἀκόμα ἀγγεῖα ἀποκαλύφθηκαν στὸ βορειοανατολικὸ τμήμα τοῦ δωματίου, στὰ βόρεια τοῦ πεσμένου πίθου: μία λοπάδα, ἀρκετὰ τμήματα ἐνὸς ἀγγείου μεσαίου μεγέθους, τὰ ὁποῖα βρέθηκαν διάσπαρτα σὲ τρία διαφορετικὰ σημεῖα, καὶ λίγα τμήματα ἐνὸς ἀκόμα ἀγγείου μεσαίου μεγέθους ποὺ δὲν ἀφαιρέθηκαν. Δὲν ἀφαιρέθηκε ἐπίσης ἓνα ἀνεστραμμένο ὄρθιο πόδι χύτρας ποὺ ἀποκαλύφθηκε μερικῶς βορειότερα, πολὺ κοντὰ στὸν βόρειο τοῖχο, καὶ πιθανὸν ἀνήκει σὲ πεσμένο ἀνάποδα ἀγγεῖο ποὺ σῶζεται ἀκέραιο στὴν ἄσκαφη ἀκόμα ἐπίχωση τοῦ στρώματος. Ἀπὸ τὴν περιοχὴ βόρεια τοῦ πίθου συλλέχθηκαν ἀκόμα μερικὰ τμήματα καμένου ξύλου καὶ κονιάματος, καθὼς καὶ ἓνα βότσαλο ἐρυθρωποῦ χρώματος. Σχεδὸν σὲ ἐπαφὴ μὲ τὸν βόρειο τοῖχο συλλέχθηκε τέλος ἓνα σχετικὰ μεγάλο κομμάτι καμένου ξύλου.

Δωμάτιο 16

Συνεχίστηκε ἡ ἔρευνα καὶ στὸ τμήμα τοῦ διαδρόμου 16²⁰ ποὺ βρίσκεται στὰ ἀνατολικά τοῦ δωματίου 15, χῶρο ἀπὸ ὅπου γινόταν ἡ πρόσβαση στὸ δωμάτιο καὶ ποὺ τὸ συνέδεε μὲ τὰ βορειότερα, ἤδη ἀνεσκαμμένα δωμάτια 14 καὶ 13²¹ (κεραμικὸ ἐργαστήριο) τοῦ προσκτίσματος (εἰκ. 1). Τὴ δεκαετία τοῦ 1980 καὶ κατὰ τὴν περυσινὴ ἀνασκαφὴ εἶχαν ἀφαιρεθεῖ τὸ ἐπιφανειακὸ στρώμα καὶ τμήμα τῆς ἀνώτερης ἐπίχωσης στὸ νότιο μισὸ τοῦ χώρου, ἐνῶ στὸ βόρειο μισὸ ἡ ἀνασκαφὴ εἶχε προχωρήσει σὲ πολὺ μεγαλύτερο βάθος, μέχρι σχεδὸν τὸ στρώμα καταστροφῆς τοῦ δαπέδου²² (πίν. 66α). Σημειώνεται ὅτι τὸ στρώμα δαπέδου τοῦ διαδρόμου ἔχει ἤδη ἀνασκαφεῖ παλαιότερα στὰ ἀνατολικά τῶν Δωματίων 14 καὶ 13. Φέτος συνεχίστηκε ἡ ἀνασκαφὴ τοῦ νότιου τμήματος τοῦ χώρου μέχρι λίγο πάνω ἀπὸ τὸ ἐπίπεδο ποὺ ἔχει σταματήσει στὸ βόρειο τμήμα του.

Στὸ σχετικὰ μικρὸ αὐτὸ τμήμα τοῦ χώρου, διαστάσεων 2.20 (B-N)×1.60-1.70 (A-Δ) μ., ἀφαιρέθηκε ἡ ἐπίχωση ἀπὸ ὕψος 102.43 μ. μέχρι ὕψος 101.58-101.55 μ. Τὸ νότιο ὄριο τῆς ἀνασκαπτόμενης ἔκτασης ἦταν ἡ πρὸς Ἀνατολὰς προέκταση τῆς νότιας παρυφῆς τοῦ νότιου τοίχου τοῦ δωματίου 15. Πρὶν τὴν ἔναρξη τῶν ἐργασιῶν ἔγινε καθαρισμὸς τῆς βόρειας παρειάς τῆς ἐπίχωσης μέχρι τὸ ἐπίπεδο ποὺ ἔχει φθάσει ἡ ἀνασκαφὴ στὸ βόρειο μισὸ τοῦ χώρου καὶ ἔγιναν στρωματογραφικὲς παρατηρήσεις ποὺ ἐπιβεβαίωσε ἡ ἀνασκαφὴ ποὺ ἀκολούθησε. Κατὰ τὸν καθαρισμό συλλέχθηκαν ἀρκετὰ ὄστρακα, ἓνα κομμάτι λευκοῦ κονιάματος ἀπὸ τὸ ἀνώτερο τμήμα τῆς ἐπίχωσης καὶ ἓνα μεγάλο κομμάτι καμένου ξύλου ἀπὸ τὸ κεντρικόν. Ἡ ἐπίχωση ἦταν γενικὰ ὁμοιογενὴς σὲ ὅλο της τὸ πάχος, μὲ χῶμα σκληρὸ καὶ συμπαγές, καστανῶ ἕως ἀνοιχτοῦ καστανῶ χρώματος, καὶ περιεῖχε πολλοὺς πεσμένους λίθους. Μὲ τὴν πρόοδο τῆς ἀνασκαφῆς ἐφανίστηκαν στὸ βορειοδυτικὸ τμήμα τοῦ ἀνασκαπτόμενου χώρου, στὸ μέσο περίπου τοῦ πάχους τῆς ἐπίχωσης ποὺ ἀφαιρέθηκε, οἱ ἔντονα διαταραγμένοι καὶ γερμένοι πρὸς τὸ ἐσωτερικὸ τοῦ διαδρόμου

20. Ὁ μὴ ἀριθμημένος μέχρι τώρα διάδρομος στὰ ἀνατολικά τῶν δωματίων 13, 14 καὶ 15 ἔλαβε φέτος τὴν ὀνομασίαν χώρος 16 (εἰκ. 1).

21. Δωμάτια 11 καὶ 12 κατὰ τὴν παλαιὰ ἀρίθμηση τῶν χώρων τοῦ Κεντρικοῦ Κτηρίου.

22. ΠΑΕ 2006, 137.

άνωτεροι δόμοι τοῦ ἀνατολικοῦ τοίχου τοῦ δωματίου 15. Ἀπὸ τὸ ἰσχυρὰ μετακινημένο αὐτὸ τμήμα τοῦ τοίχου ἀφαιρέθηκαν, ἀφοῦ ἀριθμήθηκαν καὶ τεκμηριώθηκαν σχεδιαστικά καὶ φωτογραφικά, δέκα λίθοι, οἱ ὁποῖοι συλλέχθηκαν χωριστὰ προκειμένου νὰ ἐπαναποθετηθοῦν στὴν ἀρχική τους θέση κατὰ τὴ μελλοντικὴ στερέωση τοῦ τοίχου. Μὲ τὴν ὀλοκλήρωση τῶν φετινῶν ἐργασιῶν στὸν διάδρομο ἢ ἀνατολικὴ παρεῖα τοῦ τοίχου εἶχε ἀποκαλυφθεῖ σὲ ὕψος 5-6 δόμων, ἐνῶ ἡ δυτικὴ του στὸ ἐσωτερικὸ τοῦ δωματίου 15 καθὼς καὶ ἡ βόρεια ὄψη του ἔχουν ἀποκαλυφθεῖ κατὰ τρεῖς ἐπιπλέον δόμους βαθύτερα.

Οἱ πεσμένοι λίθοι βρισκόνταν κυρίως στὸ ἀνώτερο καὶ τὸ κεντρικὸ τμήμα τῆς ἐπίχωσης πὺ ἀφαιρέθηκε, μέχρις ὕψος περ. 101.91 μ. (πίν. 666). Ἦταν κυρίως μικροῦ καὶ μεσαίου μεγέθους ἀσβεστόλιθοι καὶ λίγοι μικροὶ σχιστόλιθοι μὲ ποικίλες φορὲς πτώσης. Τὸ στρώμα αὐτὸ τῶν πεσμένων λίθων ἀποτελοῦσε τὴ συνέχεια στρώματος πὺ εἶχε ἐν μέρει ἀφαιρεθεῖ κατὰ τὴν περυσινὴ ἀνασκαφή. Ἐκτὸς ἀπὸ τὰ θραύσματα κεραμικῆς τὸ πολυπληθέστερο εὔρημα αὐτοῦ τοῦ τμήματος τῆς ἐπίχωσης ἦταν τὰ ὄστα, πλῆθος τῶν ὁποίων συλλέχθηκε σὲ διασπορὰ μεταξὺ τῶν πεσμένων λίθων. Σὲ διάφορα ἐπίπεδα συλλέχθηκαν ἀκόμα ἀρκετὰ τμήματα καμένου ξύλου, δύο πρασινωπὰ βότσαλα, ἓνας μικρὸς μαῦρος λίθος μὲ ἐρυθρωπὰ ἐγκλείσματα, πιθανῶς πυρολουσίτης, τρία μικρὰ τμήματα καστανέρυθρης ὕλης, πιθανῶς χρωστικῆς, καὶ δύο τμήματα λευκοῦ κονιάματος πὺ προέρχονται μάλλον ἀπὸ τὸν ἀνατολικὸ τοῖχο. Δύο ἀκόμα μικρὰ τμήματα κονιάματος πὺ ἀπέδωσε τὸ κοσκίνισμα τῶν χωμάτων σώζουν στὴν ἐπιφάνειά τους σπάραγμα θέματος πὺ ἔχει γραφεῖ μὲ καστανέρυθρη βαφή. Πρὸς τὸ κατώτερο ἐπίπεδο τῆς συγκεκριμένης ἐπίχωσης, σὲ ὕψος 101.99 μ., βρέθηκαν στὸ κεντρικὸ τμήμα καὶ σὲ μικρὴ ἀπόσταση ἀπὸ τὸν ἀνατολικὸ τοῖχο, δύο ἄωτα κωνικά κύπελλα πὺ ἦταν πεσμένα στὸ πλάι τὸ ἓνα μέσα στὸ ἄλλο. Στὸ ἴδιο ἐπίπεδο λίγο βορειότερα, ἐπίσης κοντὰ στὸν ἀνατολικὸ τοῖχο, ἦρθε στὸ φῶς μεγάλο κομμάτι ἀπὸ τὸ χεῖλος καὶ τὸ ἀνώτερο τοίχωμα μεγάλου πίθου πὺ φέρει πλαστικὴ σχοινοειδῆ διακόσμηση καὶ γραπτὴ καταλειβάδων (πίν. 666).

Στὸ κατώτερο τρίτο τῆς ἐπίχωσης οἱ πεσμένοι λίθοι ἦταν πολὺ λιγότεροι καὶ κυρίως μικροῦ μεγέθους, μεταξὺ τους καὶ ἀρκετὲς μικρὲς σχιστόπλακες. Συλλέχθηκε ἐπίσης αἰσθητὰ μικρότερος ἀριθμὸς ὀστῶν, ἐνῶ συνέχισαν νὰ ἀνευρίσκονται διεσπαρμένα μερικὰ τμήματα καμένου ξύλου. Σὲ ὕψος 101.785-101.755 καὶ κατὰ μῆκος τοῦ ἀνατολικοῦ τοίχου βρέθηκαν ἀνεστραμμένα τρία

ἀποσπασματικά σωζόμενα ἀγγεῖα: στὸ νοτιοανατολικὸ τμήμα τοῦ χώρου καὶ σὲ ἐπαφή μὲ τὸν τοῖχο ἢ βάση μὲ κατώτερα τοιχώματα μικροῦ ἀγγείου, πιθανὸν κωνικοῦ κύπελλου, βορειότερα, στὸ κεντρικὸ τμήμα καὶ σὲ μικρὴ ἀπόσταση ἀπὸ τὸν τοῖχο, ἓνα ἡμισφαιρικὸ κύπελλο καὶ στὸ νότιο κεντρικὸ τμήμα ἓνα λοπάδιο. Περίπου 0.16 μ. βαθύτερα, στὸ κατώτερο δηλαδή ἐπίπεδο ποὺ ἔφθασε ἡ ἀνασκαφή (πίν. 67α), βρέθηκε κοντὰ στὸ βόρειο ὄριο τοῦ χώρου ἓνα ἀκόμα ἀνεστραμμένο τμήμα ἀγγείου, τὸ κατώτερο τμήμα ἄωτου κωνικοῦ κύπελλου. Στὸ ἴδιο ἐπίπεδο μὲ τὸ τελευταῖο, λίγο νοτιότερα, ἀποκαλύφθηκε ἐν μέρει καὶ δὲν ἀφαιρέθηκε θραῦσμα ἀπὸ τοιχώματα πίθου μὲ πλαστικὴ σχοινοειδὴ διακόσμηση ποὺ πιθανὸν συνανήκει μὲ τὸ θραῦσμα χείλους ποὺ συλλέχθηκε στὴν ἴδια περιοχὴ σὲ ὑψηλότερο ἐπίπεδο. Ἐνα ἀκόμα θραῦσμα χείλους μεγάλου ἀγγείου ἐμφανίστηκε στὸ ἴδιο ἐπίπεδο καὶ στὸ νοτιοδυτικὸ τμήμα, χωρὶς νὰ ἀφαιρεθεῖ οὔτε αὐτό. Ἐπίσης στὸ ἴδιο ἐπίπεδο, στὸ κεντρικὸ τμήμα, σὲ μία περιοχὴ διαστάσεων 0.70×0.40 μ. κατὰ μῆκος τοῦ ἀνατολικοῦ τοίχου τοῦ δωματίου 15 καὶ τῆς ἀνατολικῆς παρυφῆς τοῦ νοτίου ἀνασκάφηκε ἓνα στρώμα πάχους περ. 0.10 μ., τὸ ὁποῖο φαίνεται ὅτι συνεχίζεται καὶ βαθύτερα καὶ τοῦ ὁποίου τὸ χῶμα ἦταν σκοτεινὸ καστανό, ὑγρὸ καὶ πηλῶδες. Ἐκτὸς ἀπὸ λίγα μικρότατα ἀποτμήματα λίθων καὶ λίγα τμήματα καμένου ξύλου ἢ ἀνασκαφή αὐτῆς τῆς περιοχῆς ἀπέδωσε δύο μόνον ὄστρακα, τὰ ὁποῖα συλλέχθηκαν μὲ τὰ τμήματα ἐνὸς ἀμφορέα ποὺ συλλέχθηκαν διάσπαρτα κατὰ τὴν ἀφαίρεση τῆς κατώτερης ἐπίχωσης στὸ κεντρικὸ καὶ ἀνατολικὸ τμήμα τοῦ γειτονικοῦ δωματίου 15. Ἄλλα εὐρήματα τῆς κατώτερης ἐπίχωσης ἀπὸ τὸ κεντρικὸ τμήμα ἦταν μερικὰ τμήματα λευκοῦ κονιάματος καὶ ἓνα πολυεδρικὸ τμήμα ὀρείας κρυστάλλου, ἐνῶ ἀπὸ τὸ νότιο συλλέχθηκε ἓνα ἀκόμα δείγμα τῆς καστανέρυθρης, πιθανὸν χρωστικῆς ὕλης. Μὲ τὸ τέλος τῶν φετινῶν ἐργασιῶν ἢ ἀφαίρεση τῆς ἐπίχωσης δὲν ἔφθασε μέχρι τὸ ἐπίπεδο τοῦ βόρειου μισοῦ τοῦ τμήματος τοῦ διαδρόμου 16 ποὺ βρίσκεται στὰ ἀνατολικά τοῦ δωματίου 15, ὅπου ἔχει προχωρήσει μέχρις ὕψος 101.18-101.05 μ., χωρὶς ὅμως νὰ ἔχει φθάσει οὔτε ἐκεῖ στὸ ἐπίπεδο τοῦ δαπέδου, τὸ ὁποῖο ἔχει ἤδη ἀποκαλυφθεῖ κατὰ τὴ διάρκεια προγενέστερων ἀνασκαφικῶν ἐργασιῶν στὰ ἀνατολικά τῶν δωματίων 13 καὶ 14²³. Ἐπίσης τμήμα τῆς τελευταίας στρώσης χῶμα-

23. Γ. ΣΑΚΕΛΛΑΡΑΚΗΣ - Δ. ΠΑΝΑΓΙΩΤΟΠΟΥΛΟΣ, ΠΑΕ 2005, 98-99, πίν. 476.

τος πού ἀφαιρέθηκε παραμένει ἄσκαφο στό νότιο κεντρικό καί τò νοτιοδυτικό τμήμα τοῦ χώρου, ὅπου ἡ ἀνασκαφή σταμάτησε σέ ὕψος 101.66 μ. (πίν. 67α). Σημειώνεται ὅτι τὰ περισσότερα εὐρήματα τοῦ διαδρόμου 16 προέρχονται ἀπό τò κεντρικό καί τò νότιο τμήμα τῆς ἐπίχωσης πού ἀνασκάφηκε. Ἀκόμα ὅτι ὅλα τὰ ἀγγεῖα πού ἤρθαν στό φῶς στόν χῶρο σώζονται ἀποσπασματικά καί βρέθηκαν κυρίως κατά μήκος τοῦ ἀνατολικοῦ τοίχου.

ΤΟΜΕΑΣ 3

Δωμάτιο 17

Ἡ ἀνασκαφή τοῦ μεγάλου δωματίου 17 στή βορειοδυτική γωνία τοῦ Κεντρικοῦ Κτηρίου (εἰκ. 1) εἶχε ξεκινήσει τò 2005²⁴ καί συνεχίστηκε καί κατά τήν περυσινή ἀνασκαφική περίοδο²⁵. Μέχρι τώρα ἡ ἔρευνα εἶχε περιοριστεῖ στό δυτικό καί κεντρικό τμήμα τοῦ δωματίου. Τò ἀνατολικό τμήμα τοῦ δωματίου, καί συγκεκριμένα τò τμήμα στά ἀνατολικά τῆς ἀνατολικῆς γραμμῆς καννάβου τῶν τετραγώνων S1W1 καί S2W1 παρέμενε ἄσκαφο. Στό κεντρικό καί βόρειο τμήμα τῆς μέχρι τώρα ἀνασκαμμένης ἔκτασης τοῦ δωματίου, στό τμήμα δηλαδή τοῦ χώρου πού βρίσκεται μέσα στό τετράγωνο καννάβου S1W1, ἡ ἀνασκαφή εἶχε προχωρήσει μέχρι τò στρώμα καταστροφῆς τοῦ δαπέδου, ἐνῶ στό νότιο τμήμα τῆς (τετράγωνο καννάβου S2W1) εἶχε σταματήσει σέ ὑψηλότερο ἐπίπεδο, εἶχε δηλαδή προχωρήσει μέσα στήν κατώτερη ἐπίχωση, χωρίς ὅμως νά φθάσει στό στρώμα τοῦ δαπέδου. Στόν νότιο τοῖχο τοῦ δωματίου 17 εἶχε ἀποκαλυφθεῖ σέ ἐλαφρά ἔκκεντρη πρὸς Δυσμᾶς θέση θύρα ἐπικοινωνίας μέ ἓνα μὴ ἀριθμημένο χῶρο πρὸς Νότο. Κατά τὴ φετινὴ ἀνασκαφική περίοδο συνεχίστηκε ἡ ἀφαίρεση τῆς κατώτερης ἐπίχωσης στό νοτιοδυτικό τμήμα τοῦ δωματίου, στό τμήμα του δηλαδή ἐντὸς τοῦ τετραγώνου καννάβου S2W1, καί προχώρησε κι ἐκεῖ μέχρι τò στρώμα καταστροφῆς τοῦ δαπέδου. Ἀρχισε ἐπίσης ἡ ἀνασκαφή καί τοῦ ἀνατολικοῦ τμήματος τοῦ

24. ΠΑΕ 2005, 99-104.

25. Γ. ΣΑΚΕΛΛΑΡΑΚΗΣ - Δ. ΠΑΝΑΓΙΩΤΟΠΟΥΛΟΣ, ΠΑΕ 2006, 125-134.

δωματίου, ὅπου ἀφαιρέθηκε σὲ ὅλη της τὴν ἔκταση ἢ ἀνώτερη, διαταραγμένη ἐπίχωση.

Στὸ νοτιοδυτικὸ τμήμα τοῦ δωματίου 17 ἡ ἀφαίρεση τοῦ τελευταίου στρώματος δὲν εἶχε ὀλοκληρωθεῖ μὲ τὸ τέλος τῶν περυσινῶν ἐργασιῶν, ἔτσι ἡ ἀνασκαφή ἄρχισε φέτος ἀπὸ ὕψος 101.55 μ. στὸ δυτικὸ μισὸ καὶ 101.47 μ. στὸ ἀνατολικὸ μισὸ τοῦ χώρου (πίν. 676). Τὸ χῶμα εἶχε χρῶμα ἀνοιχτὸ καστανό, ἦταν πολὺ σκληρὸ καὶ συμπαγές, καὶ περιεῖχε σχετικὰ μικρὸ ἀριθμὸ λίθων, στὴν πλειοψηφία τους ἀσβεστόλιθους ἀλλὰ καὶ λίγους σχιστόλιθους, πεσμένους ἀπὸ τοὺς γύρω τοίχους τοῦ δωματίου καὶ κυρίως τὸν νότιο καὶ τὸν ἀνατολικό. Συνεχίστηκε ἡ ἀποκάλυψη στὸν νότιο τοῖχο τῆς θύρας ποὺ ὀδηγεῖ στὸν πρὸς Νότο γειτονικὸ χῶρο (πίν. 69α), χωρὶς ἡ ἀνασκαφή νὰ προχωρήσει στὸ ἄνοιγμά της, τὸ ὁποῖο ἐνῶ στὰ ἀνώτερα στρώματα εἶναι φραγμένο μὲ πλήθος πεσμένων λίθων μικροῦ καὶ μεσαίου μεγέθους, σὲ μεγαλύτερο βάθος φαίνεται νὰ περιέχει μικρότερο ἀριθμὸ λίθων. Ἐπιβεβαιώθηκε καὶ φέτος ἡ παρατήρηση ποὺ εἶχε γίνει ἤδη πέρυσι σχετικὰ μὲ τὸ πλάτος τοῦ ἀνοίγματος, ὅτι δηλαδὴ σὲ κάποιον μεταγενέστερο χρονικὸ σημεῖο μειώθηκε ἀπὸ περ. 1.15 μ. σὲ περ. 0.90 μ. μὲ τὴν προσθήκη λίθων στὴ δυτικὴ παραστάδα.

Ἄν καὶ ἡ ἀνασκαφή τοῦ χώρου δὲν στάθηκε δυνατὸ νὰ ὀλοκληρωθεῖ φέτος, φαίνεται ὅτι στὰ περισσότερα σημεῖα ἔφθασε μέχρι τὸ ἐπίπεδο τοῦ δαπέδου. Αὐτὸ δείχνει προπάντων τὸ σημαντικότερο εὔρημα ποὺ ἦρθε στὸ φῶς, ἓνας πίθος, ὁ ὁποῖος βρέθηκε πεσμένος στὸ πλάι μὲ κατεύθυνση ἀπὸ Νότο πρὸς Βορρὰ μπροστὰ ἀπὸ τὴ δυτικὴ παραστάδα τῆς θύρας τοῦ νότιου τοίχου καὶ μὲ τὸν πυθμένα του σὲ ἐπαφὴ μὲ αὐτὴν (πίν. 68α-β). Τὰ τμήματα τοῦ πίθου ποὺ πιθανότατα σώζεται ἀκέραιος ἐντοπίστηκαν ἀπὸ ὕψος 101.51-101.47 μ. μέχρις ὕψος 101.01 μ. Ἄν καὶ τὰ ἀνώτερα τοιχώματά του μὲ τὸ χεῖλος ἦταν ἔντονα θραυσμένα λόγω τῆς πτώσης λίθων μεσαίου μεγέθους, τὰ κομμάτια του γενικὰ δὲν ἐμφανίζουν μεγάλη διασπορὰ καὶ φαίνεται πολὺ δύσκολο νὰ εἶχε πέσει ἀπὸ ψηλότερα. Ἡ ἀρχικὴ του θέση θὰ πρέπει νὰ ἦταν στὸ ἰσόγειο τοῦ χώρου σὲ κάποιον σημεῖο δυτικὰ τῆς νότιας θύρας. Φέρει γεφυρόστομη προχολή καὶ ὀριζόντιες λαβές καὶ εἶναι διακοσμημένος μὲ καταλειβάδες. Μὲ τὸ τέλος τῆς φετινῆς ἀνασκαφῆς ὁ πίθος ἀφαιρέθηκε, ἐκτὸς ἀπὸ λίγα τμήματά του ποὺ παραμένουν σὲ ἄσκαφα ἀκόμα σημεῖα τῆς περιοχῆς ποὺ βρέθηκε. Ἀπὸ τὸ ἐσωτερικὸ του συλλέχθηκαν δύο δείγματα χρώματος γιὰ ἀνάλυση. Στὸ ἴδιο ἐπίπεδο δυτικότερα, στὴ νοτιοδυτικὴ γωνία τοῦ δωματίου καὶ

ἀπὸ ὕψος 101.49-101.40 μ. μέχρις ὕψος 101.29 μ. ἦρθαν στὸ φῶς μεγάλα τμήματα ἀπὸ τὸ χεῖλος καὶ τὰ τοιχώματα ἑνὸς δεύτερου, ἀποσπασματικά σωζόμενου πίθου (πίν. 686). Εἶναι πολὺ πιθανὸν τὰ τμήματα αὐτὰ νὰ ἔχουν πέσει ἀπὸ τὸν ὄροφο τοῦ δωματίου 17 καὶ νὰ σχετίζονται μὲ τμήματα πίθων ποὺ εἶχαν συλλεχθεῖ κατὰ τὴν ἀφαίρεση τῶν ἀνώτερων στρωμάτων στὴν περιοχὴ αὐτὴ ἀλλὰ καὶ βορειότερα²⁶. Τὸ ἴδιο ἰσχύει καὶ γιὰ ἓνα μεγάλο θραῦσμα σώματος πίθου ποὺ συλλέχθηκε ἀπὸ τὴ βορειοδυτικὴ γωνία τῆς ἀνασκαπόμενης ἔκτασης.

Ἀρχικὰ στὴ βορειοδυτικὴ περιοχὴ τῆς ἔκτασης ποὺ ἀνασκάφηκε καὶ στὴ συνέχεια καὶ στὰ περισσότερα σημεῖα καὶ τοῦ ὑπόλοιπου χώρου ἐντοπίστηκε ἓνα στρώμα πάχους περ. 0.02 μ. ἀπὸ ἰδιαίτερα σκληρὸ χῶμα ἀνοιχτοῦ καστανοῦ ἔως γκρίζου χρώματος μὲ μεγάλη περιεκτικότητα σὲ πετραδάκια καὶ λεπίδα. Τὸ στρώμα δὲν βρίσκεται παντοῦ στὸ ἴδιο βάθος, συγκεκριμένα ἐντοπίστηκε ἀπὸ ὕψος 101.20 μ. μέχρις ὕψος 101.16 μ., καὶ ἡ ἐπιφάνειά του δὲν εἶναι ἐπίπεδη ἀλλὰ σχετικὰ ἀκανόνιστη καὶ ἀνώμαλη. Ἀποκαλύφθηκε χωρὶς νὰ ἀφαιρεθεῖ καὶ ἡ ἀνασκαφὴ τοῦ χώρου σταμάτησε χωρὶς νὰ προχωρήσει βαθύτερα παρὰ μόνο στὴν περιοχὴ ἀπὸ ὅπου ἀφαιρέθηκαν τὰ κομμάτια τοῦ πεσμένου μπροστὰ ἀπὸ τὴν εἴσοδο πίθου. Συλλέχθηκε δεῖγμα ἀπὸ τὸ χῶμα τοῦ στρώματος γιὰ ἀνάλυση. Ἄν καὶ δὲν μπορεῖ ἀκόμα νὰ ἀποκλειστεῖ ἡ περίπτωση νὰ ἔχουμε νὰ κάνουμε μὲ κατασκευαστικὸ ὕλικὸ τοῦ πεσμένου δαπέδου τοῦ ὄροφου, εἶναι πολὺ πιθανὸν τὸ στρώμα αὐτὸ νὰ ἀντιπροσωπεύει τὸ ἐπίπεδο τοῦ δαπέδου τοῦ ἰσογείου. Κάποιοι μάλιστα ἀπὸ τοὺς πεσμένους λίθους ποὺ ἦρθαν στὸ φῶς μοιάζουν νὰ πατοῦν πάνω σὲ αὐτό. Ἐπίσης πάνω σὲ αὐτὸ ἡ ἐλάχιστη ψηλότερα βρέθηκαν τέσσερα ἀγγεῖα. Δύο ἦρθαν στὸ φῶς στὸ βορειοδυτικὸ τμῆμα τῆς περιοχῆς ποὺ ἀνασκάφηκε, μία μικρὴ ραμφόστομη πρόχους ποὺ εἶναι διακοσμημένη μὲ γραπτὲς ὀριζόντιες ταινίες καὶ σώζεται σχεδὸν ἀκέραια, καὶ ἓνα πολὺ κακῆς διατήρησης σαθρὸ ἀγγεῖο, πιθανότατα μία ἀκόμα παρόμοιου μεγέθους πρόχους. Τὰ ἄλλα δύο, κατώτερα τμήματα δύο μικρῶν ἀγγείων, κυπέλλων ἢ μικρῶν πρόχων, βρέθηκαν στὸ βορειοανατολικὸ τμῆμα. Σὲ πολὺ μικρὴ ἀπόσταση στὰ βορειοδυτικὰ τοῦ πεσμένου πίθου, σὲ μία ἔκταση

26. Γ. ΣΑΚΕΛΛΑΡΑΚΗΣ - Δ. ΠΑΝΑΓΙΩΤΟΠΟΥΛΟΣ, ΠΑΕ 2005, 104· ΠΑΕ 2006, 129, πίν. 866.

περ. 0.70×0.30 μ. με κατεύθυνση ΝΔ-ΒΑ μπροστά από θραυσμένα τμήματα του χείλους του, ή επιφάνεια του στρώματος εμφάνιζε έντονα ἴχνη καύσης (πίν. 686). Δὲν ἀποκλείεται νὰ σημειώθηκε ἐκεῖ ἀνάφλεξη κάποιου ὑγροῦ ποὺ περιεῖχε ὁ πίθος, πιθανότατα λαδιοῦ. Ὡστόσο πρέπει νὰ σημειωθεῖ ὅτι τὰ περισσότερα κομμάτια τοῦ πεσμένου πίθου καὶ κυρίως τὰ κατώτερα τοιχώματά του με τὸν πυθμένα εἰσχωροῦσαν μέχρι καὶ 0.15 μ. βαθύτερα (ὕψος 101.01 μ. στὸ σημεῖο τοῦ πυθμένα) ἀπὸ τὸ βαθύτερο σημεῖο στὸ ὁποῖο ἐντοπίστηκε ἡ ἐπιφάνεια αὐτοῦ τοῦ στρώματος (πίν. 69α). Ἡ ἀνασκαφή πέρυσι τοῦ στρώματος τοῦ δαπέδου στὸ κεντρικὸ δυτικὸ καὶ τὸ βορειοδυτικὸ τμήμα τοῦ δωματίου 17 εἶχε ἐπίσης προχωρήσει μέχρι καὶ $0.06-0.12$ μ. βαθύτερα. Ἐνα ἀνάλογο στρώμα σκληροῦ, γκριζωποῦ χρώματος με πετραδάκια καὶ πηλὸ εἶχε ἐμφανιστεῖ τότε σὲ μιὰ ἀρκετὰ περιορισμένη ἔκταση (περ. 0.5×0.5 μ.) στὸ κεντρικὸ τμήμα τοῦ δωματίου ἐπίσης λίγο βαθύτερα, ἀπὸ ὕψος 101.15 μ. μέχρι 101.09 μ.²⁷.

Ἡ ἔρευνα στὸν χῶρο δὲν ὀλοκληρώθηκε με τὸ τέλος τῶν φετινῶν ἐργασιῶν. Ἀρκετοὶ ἀπὸ τοὺς πεσμένους λίθους παραμένουν στὴ θέση τους μαζί με ἄσκαφα τμήματα τοῦ στρώματος τοῦ δαπέδου κάτω ἀπὸ αὐτοὺς καὶ πιθανὸν καὶ σὲ ἄλλα σημεία (πίν. 69α), ἐνῶ, ὅπως σημειώθηκε ἤδη, ἡ ἀνασκαφή δὲν προχώρησε βαθύτερα ἀπὸ τὴν ἐπιφάνεια τοῦ στρώματος με τὴν λεπίδα. Διάσπαρτα σὲ ὅλη τὴν ἔκταση τῆς ἐπίχωσης ποὺ ἀνασκάφηκε στὸ νοτιοδυτικὸ τμήμα τοῦ δωματίου 17, καὶ κυρίως στὰ δύο κατώτερα ἀπὸ τὰ τέσσερα συνολικὰ στρώματα ποὺ ἀφαιρέθηκαν, βρέθηκαν, ἐκτὸς ἀπὸ πλῆθος θραυσμάτων κεραμεικῆς, πολλὰ ὅσα καὶ κάρβουνα χωρὶς νὰ μποροῦν νὰ διακριθοῦν ἰδιαιτέρες συγκεντρώσεις ἢ συσχετισμοὶ με κεραμικὰ εὐρήματα. Πολλὰ ἀπὸ τὰ ὄστρακα ποὺ συλλέχθηκαν ἀνήκουν σὲ καλῆς ποιότητας γραπτὴ κεραμεικῆ, ὅπως κύπελλα με ταινίες, ζώνη συνδεόμενων δισκίων καὶ φολιδωτὸ κόσμημα, καθὼς καὶ πρόχοι με τρέχουσα σπείρα στὸν ὦμο. Συλλέχθηκαν δύο ἀκόμα ἀγγεῖα, καὶ τὰ δύο σὲ ἐπίπεδο 0.16 μ. ψηλότερο ἀπὸ τὸ ἐπίπεδο ποὺ ἐμφανίστηκε τὸ στρώμα με τὸ λεπιδόχωμα: τμήματα ἐνὸς ἄωτου κωνικοῦ κυπέλλου κοντὰ στὸν νότιο τοῖχο, σὲ μικρὴ ἀπόσταση στὰ νοτιοδυτικὰ τοῦ πυθμένα τοῦ πίθου, καὶ ἓνα μικρογραφικὸ κωνικὸ κύπελλο στὸ

27. Γ. ΣΑΚΕΛΛΑΡΑΚΗΣ - Δ. ΠΑΝΑΓΙΩΤΟΠΟΥΛΟΣ, ΠΑΕ 2006, 132.

κεντρικό τμήμα, κοντά στο ἀνατολικό ὄριο τοῦ σκάμματος. Ἀπὸ τὸ κατώτατο ἐπίπεδο τῆς ἐπίχωσης πάνω ἀπὸ τὸ στρώμα μὲ τὴ λεπίδα λήφθηκαν στὴ νοτιοανατολική γωνία δύο δείγματα χόματος γιὰ νὰ ἀναλυθοῦν. Καθαρισμὸς ποὺ ἔγινε στὸ βόρειο μέτωπο τοῦ ἀνοίγματος στὸν νότιο τοῖχο ἀπέδωσε ἀπὸ ὕψος 101.46 μ. μέχρι 101.405 μ. ἓνα ὄστό, ἓνα ἐλλειψοειδὲς δισκίο ἀπὸ σχιστόλιθο, διαστάσεων περ. 0.03×0.04 μ. καὶ πάχους περ. 0.005 μ., μὲ ὀπὴ διανοιγμένη στὸ κέντρο του καὶ ἓνα βότσαλο. Θὰ πρέπει νὰ τονιστεῖ ὅτι τὰ εὐρήματα τοῦ στρώματος καταστροφῆς τοῦ δαπέδου στὸ νοτιοδυτικὸ τμήμα τοῦ δωματίου, καὶ κυρίως τὰ κεραμικά, ἀλλὰ καὶ τὰ ὄστα καὶ τὰ κάρβουνα, εἶναι κατὰ πολὺ φτωχότερα σὲ σύγκριση μὲ τὰ ἀντίστοιχα στὸ κεντρικὸ δυτικὸ καὶ βορειοδυτικὸ τμήμα ποὺ ἀπέδωσε ἡ περυσινὴ ἀνασκαφὴ στὸ δωμάτιο²⁸. Ἀκόμα δὲν ἐντοπίστηκαν ἐδῶ κατασκευὲς ἀνάλογες μὲ αὐτὲς ποὺ ἤρθαν στὸ φῶς βορειότερα. Ὡστόσο, τὰ λιγοστὰ εὐρήματα καὶ γενικὰ ἡ ἀπουσία στοιχείων ἔντονης δραστηριότητος εἶναι ἀναμενόμενη σὲ μία περιοχὴ εἰσόδου στὸν χῶρο, καὶ μάλιστα ὄχι μόνον ἀπὸ Νότο ἀλλὰ καὶ ἀπὸ Ἀνατολάς, ἀφοῦ, ὅπως θὰ δοῦμε στὴ συνέχεια, ὑπάρχει μίᾶ ἀκόμα θύρα στὸ νοτιοανατολικὸ τμήμα τοῦ δωματίου.

Ἡ ἀνασκαφὴ τοῦ ἀνατολικοῦ τμήματος τοῦ δωματίου 17, τοῦ τμήματος δηλαδὴ ποὺ βρίσκεται ἐντὸς τῶν τετραγώνων καννάβου S1E1 καὶ S2E1, ξεκίνησε φέτος γιὰ πρώτη φορά. Ἡ βορειοανατολικὴ γωνία τοῦ δωματίου ἦταν πρὶν τὴν ἑναρξὴ τῶν ἐργασιῶν ἐπιφανειακὰ ὀρατὴ. Τὸ ἴδιο καὶ τὸ ἐξωτερικὸ ὄριο τοῦ ἀνατολικοῦ τοίχου στὴ μεγαλύτερὴ του ἔκταση, τὸ ὁποῖο μάλιστα εἶχε ἐν μέρει ἀποκαλύψει στὸ κεντρικὸ του τμήμα ἀρχαιοκαπηλία ποὺ εἶχε γίνεϊ τὴ δεκαετία τοῦ 1960 στὴν περιοχὴ ἀνατολικά τοῦ δωματίου. Ἀσαφὴ παρέμεναν τὰ ὄρια τοῦ δωματίου στὴ νοτιοανατολικὴ του γωνία. Ἡ ἐπιφάνεια τοῦ χώρου ἐμφάνιζε κλίση ἀπὸ Βορρὰ πρὸς Νότο καὶ βρισκόταν σὲ ὕψος 102.80 μ. μέχρις ὕψος 102.62 μ. σὲ σχέση μὲ τὸ σταθερὸ σημεῖο τῆς ἀνασκαφῆς. Ἀρχικὰ ἀφαιρέθηκε σὲ ὅλη τὴν ἔκταση τοῦ μακρόστενου αὐτοῦ χώρου διαστάσεων περ. 8.60×2.70-3.10 μ. τὸ ἐπιφανειακὸ στρώμα πάχους 0.05-0.10 μ. μέχρις ὕψος 102.70 - 102.55 μ. Τὸ χῶμα ἦταν πολὺ χαλαρὸ, σκοτεινὸ καστανὸ καὶ περιεῖχε πολλὰς ρίζες. Συλλέχθηκαν λίγα σχετικά

28. Ὁ.π. 130-132.

ὄστρακα, κάποια ἀπὸ τὰ ὁποῖα συγκολλήθηκαν μὲ ὄστρακα τοῦ κατώτερου στρώματος, κι ἓνα ὄστό. Ἦδη μὲ τὴν ἀφαίρεση τοῦ ἐπιφανειακοῦ στρώματος ἐμφανίστηκε κυρίως στὴ βορειοανατολικὴ γωνία καὶ κατὰ μῆκος τοῦ ἀνατολικοῦ τοῖχου πυκνὴ στρώση πεσμένων λίθων, κυρίως μεσαίου καὶ μεγάλου μεγέθους (πίν. 696). Ἀποκαλύφθηκε ἐπίσης καλύτερα ὁ ἀνατολικὸς τοῖχος τοῦ δωματίου, χωρὶς ὅμως νὰ ἐμφανιστεῖ ἡ ἐσωτερικὴ παρυφή του λόγω τοῦ πλῆθους τῶν πεσμένων λίθων. Καθαρισμὸς ποὺ ἐγίνε στὴν ἀνατολική, ἐξωτερικὴ παρυφή του στὴν περιοχὴ τοῦ μεγάλου λάκκου ποὺ εἶχε δημιουργήσει ἡ ἀρχαιοκαπηλικὴ δράση ἀποκάλυψε τὴν ἀνατολικὴ ὄψη τοῦ κεντρικοῦ του τμήματος σὲ ὕψος τριῶν δόμων. Γιὰ τέσσερις ἀπὸ τοὺς μεγάλους λίθους ποὺ ἀποκάλυψε ὁ ἐπιφανειακὸς καθαρισμὸς πεσμένους στὸ ἐσωτερικὸ τοῦ χώρου στάθηκε δυνατὸ νὰ ταυτιστεῖ ἡ ἀρχικὴ τους θέση στοὺς τοίχους τοῦ δωματίου ὅπου καὶ ἐπανατοποθετήθηκαν, συγκεκριμένα δύο στὸν βόρειο τοῖχο καὶ δύο στὸν ἀνατολικό.

Στὴ συνέχεια ἀφαιρέθηκε τὸ μεγαλύτερο τμήμα τῆς ἀνώτερης ἐπίχωσης στὸ ἐσωτερικὸ τοῦ ἀνατολικοῦ τμήματος τοῦ δωματίου μέχρις ὕψους 101.94-101.77 (κεντρικὸ καὶ βόρειο τμήμα) – 101.61 (νότιο τμήμα) (πίν. 70α). Τὸ πυκνότατο στρώμα τῶν πεσμένων λίθων ποὺ εἶχε ἐμφανιστεῖ ἐπιφανειακὰ ἐπεκτάθηκε σὲ ὅλη τὴν ἔκταση τοῦ ἀνασκαπτόμενου χώρου καὶ καταλάμβανε τὴν ἐπίχωση σὲ ὅλο της τὸ πάχος, χωρὶς νὰ μποροῦν νὰ διακριθοῦν ἐπιμέρους ἀρχαιολογικὰ στρώματα. Ἡ πυκνότητά τῶν λίθων ἦταν σχετικὰ μεγαλύτερη στὸ κεντρικὸ καὶ τὸ βόρειο τμήμα τοῦ χώρου. Αὐτὴ ἡ εἰκόνα τοῦ τεράστιου ὄγκου πεσμένου οἰκοδομικοῦ ὕλικου, τὴν ὁποία ἐμφάνιζαν ἄλλωστε καὶ τὰ ἀνώτερα στρώματα ποὺ ἀνασκάφηκαν τὸ 2005 στὸν ὑπόλοιπο χῶρο τοῦ δωματίου²⁹, χαρακτηρίζει γενικὰ τὶς ἀνώτερες, συχνὰ διαταραγμένες ἐπίχωσεις σὲ ὅλους τοὺς χώρους τοῦ Κεντρικοῦ Κτηρίου τῆς Ζωμίνθου καὶ εἶναι ἐνδεικτικὴ τῆς σταδιακῆς κατάρρευσης τῶν τοίχων τοῦ κτηρίου, ἀκόμα καὶ σὲ περιόδους πολὺ μεταγενέστερες τῆς ἀρχικῆς σεισμικῆς καταστροφῆς. Οἱ λίθοι ἦταν διαφόρων μεγεθῶν, κυρίως μεσαίου καὶ μεγάλου μεγέθους ἀσβεστόλιθοι, ἀλλὰ καὶ λίγοι μεσαίου μεγέθους σχιστόλιθοι. Οἱ περισσότεροι ἐμφάνιζαν φορὰ πτώσης ἀπὸ Α πρὸς Δ. Ἀρκετοὶ εἶχαν πέσει ἀπὸ ΒΑ πρὸς ΝΔ καί, κυρίως στὸ

29. Γ. ΣΑΚΕΛΛΑΡΑΚΗΣ - Δ. ΠΑΝΑΓΙΩΤΟΠΟΥΛΟΣ, ΠΑΕ 2005, 100, 103, πίν. 536, 556.

βορειοανατολικό τμήμα τοῦ χώρου, ἀπὸ Β πρὸς Ν. Εἶχαν προφανῶς καταρρεύσει στὸ ἐσωτερικὸ τοῦ δωματίου ἀπὸ τὸν βόρειο καὶ κυρίως τὸν ἀνατολικὸ τοῖχο τοῦ δωματίου. Ἦταν γενικὰ ἄτακτα πεσμένοι, σὲ ἀρκετὲς περιπτώσεις ὅμως συγκροτοῦσαν ομάδες γιὰ τίς ὁποῖες ἦταν δυνατό νὰ διαπιστωθεῖ ἡ θέση ἀπὸ ὅπου εἶχαν καταπέσει. Οἱ λίθοι τῶν ομάδων αὐτῶν ἀριθμήθηκαν καὶ πολλοὶ ἀπὸ αὐτοὺς ἐπανατοποθετήθηκαν στοὺς τοίχους. Οἱ μεγαλύτεροι, μερικὲς ἀσβεστολιθικὲς πλάκες μέγ. διαστάσεων περ. $1.0 \times 0.5 \times 0.25$ μ. ἦρθαν στὸ φῶς στὸ κεντρικὸ τμήμα τοῦ χώρου, τρεῖς τέσσερις μάλιστα ἀπὸ αὐτὲς μὲ μικρὴ κλίση ἢ σὲ σχεδὸν ὀριζόντια θέση μέσα στὴν ἐπίχωση, χωρὶς ὅμως νὰ μποροῦν νὰ συσχετιστοῦν μὲ κάποια κατασκευὴ καὶ τὸ πιθανότερο εἶναι νὰ προέρχονται κι αὐτὲς ἀπὸ τὸν ἀνατολικὸ τοῖχο. Μὲ τὸ τέλος τῶν φετινῶν ἐργασιῶν στὸν χώρο καὶ τὴν ἀπομάκρυνση τῶν πεσμένων λίθων ἀπὸ τὸ ἐσωτερικὸ τοῦ δωματίου εἶχε πλέον ἀποκαλυφθεῖ σὲ ὅλο του τὸ μῆκος ἐξωτερικὰ καὶ ἐσωτερικὰ ὁ ἀνατολικὸς τοῖχος, καθὼς καὶ ἡ πρὸς Ἀνατολὰς συνέχεια τοῦ νότιου τοίχου στὴ νοτιοανατολικὴ γωνία (πίν. 70α). Ὁ ἀνατολικὸς τοῖχος ἔχει μῆκος περ. 9.30 μ. καὶ μέσο πάχος περ. 0.90 μ., ὅπου αὐτὸ διατηρεῖται, μιὰ πὺρ ἡ ἐσωτερικὴ του ὄψη εἶναι, μὲ τὴν ἐξάιρεση τοῦ βόρειου τμήματος, πολὺ κακῆς διατήρησης. Ἀρκετὰ κακῆς διατήρησης εἶναι καὶ τὸ τμήμα τοῦ νότιου τοίχου πὺρ ἦρθε στὸ φῶς. Κάποιοι ἀπὸ τοὺς πεσμένους λίθους στὴ νοτιοανατολικὴ γωνία προέρχονταν ἀπὸ αὐτόν. Παρὰ τὴ γενικὰ κακὴ διατήρηση τῶν τοίχων στὴ νοτιοανατολικὴ γωνία τοῦ δωματίου, φάνηκε ὥστόσο ὅτι στὸ νότιο τμήμα τοῦ ἀνατολικοῦ τοίχου ἀνοίγεται μιὰ ἀκόμα εἴσοδος στὸν χώρο. Τὴν ὑπαρξὴ τοῦ ἀνοίγματος ἐπιβεβαίωσε καθαρισμὸς τῆς ἐξωτερικῆς ὄψης τοῦ συγκεκριμένου τμήματος τοῦ τοίχου στὴν περιοχὴ τοῦ λάκκου τῆς ἀρχαιοκαπηλίας καὶ μικρὴ τομὴ πὺρ ἀνοίχτηκε ἐκεῖ κατὰ μῆκος τοῦ τοίχου. Ἡ θύρα ἔχει πλάτος περ. 0.80 μ. καὶ φράζεται ἀπὸ πεσμένους λίθους. Ἐξωτερικὰ ὁ τοῖχος διατηρεῖται καλύτερα καὶ διακρίνονται πλέον τουλάχιστον 5 δόμοι του. Ἡ ὑπόθεση πὺρ εἶχε διατυπωθεῖ παλαιότερα γιὰ τὴν ὑπαρξὴ ἐνὸς μεσότοιχου κατὰ μῆκος τοῦ δυτικοῦ ὀρίου τοῦ χώρου πὺρ ἀνασκάφηκε ἢ ἐνὸς πεσσοῦ στὸ κεντρικὸ τμήμα τοῦ δωματίου δὲν μπόρεσε νὰ ἐπιβεβαιωθεῖ κατὰ τὴ φετινὴ ἀνασκαφῆ³⁰.

30. ΠΑΕ 2005, 100.

Τὸ χῶμα ἀνάμεσα στοὺς πεσμένους λίθους στὸ ἐσωτερικὸ τοῦ δωματίου ἦταν πολὺ χαλαρὸ καὶ εἶχε χρῶμα καστανὸ ἕως σκοτεινὸ καστανό. Εἰδικὰ στὸ κεντρικὸ καὶ τὸ βόρειο τμήμα τοῦ χώρου εἶχε σὲ κάποιες περιοχὲς πολὺ σκοτεινὸ, σχεδὸν μαῦρο χρῶμα, ἴσως καὶ λόγω τῆς διατάραξης πού εἶχαν προκαλέσει οἱ ρίζες τριῶν δέντρων πού ὑπῆρχαν ἐκεῖ. Τὴ διατάραξη τῆς ἐπίχωσης σὲ περιόδους ὑστερότερες τῆς καταστροφῆς τοῦ κτηρίου ἐπιβεβαίωσε καὶ ἡ κεραμική τοῦ στρώματος. Ἀνάμεσα στὸ πλῆθος τῶν κεραμικῶν ὀστράκων, πού συλλέχθηκε κυρίως στὶς κατώτερες τρεῖς ἀπὸ τίς συνολικὰ 5 στρώσεις χῶματος πού ἀφαιρέθηκαν, βρίσκονταν πολλὰ μεταγενέστερα, μυκηναϊκά, κλασικὰ καὶ ἑλληνιστικά. Τὰ ὄστρακα αὐτὰ συλλέχθηκαν κυρίως στὸ κεντρικὸ καὶ βόρειο τμήμα τοῦ χώρου. Ἀναφέρονται ἐνδεικτικὰ τμήματα ἀπὸ τουλάχιστον 5 μυκηναϊκοὺς πιθαμοφορεῖς, ἀπὸ τέσσερα μελαμβαφῆ κύπελλα κλασικῶν-ἑλληνιστικῶν χρόνων, πολλὰ τμήματα ἀπὸ ἓνα μελαμβαφῆς σκυφοειδῆς ἢ εὐρύστομη πρόχου ἑλληνιστικῶν χρόνων, καὶ ἀρκετὰ τμήματα ἑλληνιστικοῦ ἀμφορέα πού πιθανὸν ἀνήκουν στὸ ἴδιο ἀγγεῖο πού εἶχε ἀνευρεθεῖ στὸ ἀνώτερο στρώμα τοῦ κεντρικοῦ τμήματος τοῦ δωματίου τὸ 2005, πολὺ κοντὰ στὸ δυτικὸ ὄριο τῆς περιοχῆς πού ἀνασκάφηκε φέτος. Πρόκειται οὐσιαστικά γιὰ τὴν πρὸς Ἀνατολὰς συνέχεια τῆς ἀνάλογης διατάραξης πού εἶχε διαπιστωθεῖ τὸ 2005 στὴν ἀνώτερη ἐπίχωση καὶ τοῦ ὑπόλοιπου δωματίου καὶ κυρίως στὸ κεντρικὸ καὶ βόρειο τμήμα του³¹. Διάσπαρτα ἀνάμεσα στοὺς πεσμένους λίθους, καὶ κυρίως στὸ κατώτερο μισὸ τῆς ἐπίχωσης, βρέθηκαν ἀκόμα πολλὰ ὄστὰ, καθὼς καὶ λίγα τμήματα καμένου ξύλου. Ἀπὸ τὰ κατώτερα ἐπίπεδα τῆς ἐπίχωσης προέρχονται λίγα ἀκόμα εὐρήματα: ἀπὸ τὸ βόρειο τμήμα τοῦ χώρου ἓνα θραῦσμα πήλινου δισκίου, ἀπὸ τὸ κεντρικὸ ἓνα μεγάλο τμήμα ἀπὸ τὰ ἀνώτερα τοιχώματα μὲ ὀριζόντια λαβὴ χύτρας καὶ ἓνας περιέργου σχήματος μικρὸς λίθος πού θὰ μπορούσε ἴσως νὰ εἶχε χρησιμοποιηθεῖ σὰν ἐργαλεῖο, καὶ τέλος ἀπὸ τὸ νότιο ἓνα τμήμα ἀπὸ τὴ βάση καὶ τὰ κατώτερα τοιχώματα κυπέλλου, ἓνα ἀκέραιο μικρογραφικὸ κύπελλο, ἓνα τμήμα λευκοῦ κονιάματος καὶ μία λεπτή, ἀκανόνιστου σχήματος ἀσβεστολιθικὴ πλάκα πού φέρει κυκλικὴ ὀπή πρὸς τὸ κέντρο της. Ἀνάμεσα σὲ ὄστὰ πού συλλέχθηκαν κατὰ τὸ

31. Ὁ.π.

κοσκίνισμα χωμάτων τοῦ στρώματος ἀναγνωρίστηκε κατὰ τὴν ἀρχαιοζωολογική μελέτη τοῦ ὑλικοῦ τῆς ἀνασκαφῆς ἓνα κατεργασμένο τμήμα. Πρόκειται γιὰ τὴν αἰχμηρή, δουλεμένη ἀπόληξη μακροῦ ὄστου αἰγοπροβάτου ποῦ θὰ πρέπει νὰ χρησιμοποιοῦνταν ὡς σουβλί.

Ἡ ἀνασκαφή τοῦ διαταραγμένου στρώματος στὸ ἀνατολικὸ τμήμα τοῦ δωματίου 17 προχώρησε φέτος μέχρις ὕψος 101.94 μ. (ΒΔ γωνία) - 101.77 μ. (κεντρικὸ τμήμα). Στὸ ἐπίπεδο αὐτὸ ἐμφανίστηκαν ἀρκετὲς μικροῦ καὶ μεσαίου μεγέθους, λεπτὲς πλάκες ἀπὸ πράσινο σχιστόλιθο, καθὼς καὶ τρεῖς ἀπὸ κόκκινο, διάσπαρτες σὲ ὅλη τὴν ἔκταση τοῦ χώρου μεταξὺ τοῦ βόρειου καὶ τοῦ νότιου τοίχου. Βρίσκονταν σὲ ὀριζόντια θέση ἢ μὲ ἐλαφρὰ κλίση μέσα στὴν ἐπίχωση καὶ εἶναι πολὺ πιθανὸ νὰ προέρχονται ἀπὸ τὸ δάπεδο τοῦ ὀρόφου τοῦ δωματίου, τὴν ὕπαρξη τοῦ ὁποίου ἔχει πιστοποιήσει ἡ ἔρευνα τῶν δύο τελευταίων ἐτῶν καὶ σὲ ἄλλα τμήματα τοῦ δωματίου. Ἡ ἀφαίρεση τοῦ διαταραγμένου στρώματος ἔχει ὀλοκληρωθεῖ στὸ νότιο τμήμα τοῦ χώρου, ὅπου ἤδη ἀπὸ ὑψηλότερο ἐπίπεδο εἶχε ἀρχίσει νὰ ἐμφανίζεται τὸ σκληρὸ καὶ συμπαγές, ἀνοιχτὸ καστανὸ ἕως κιτρινωπὸ χῶμα τῆς ἀδιατάρακτης ἐπίχωσης. Ὅπως δεῖχνουν ἡ σύσταση καὶ τὸ χρῶμα τοῦ χώματος, τμήματά του παραμένουν ἄσκαφα στὸ κεντρικὸ καὶ τὸ βόρειο τμήμα τοῦ χώρου, ἂν καὶ ἔχει ἤδη κι ἐκεῖ ἐμφανιστεῖ ἡ σκληρή, ἀνοιχτόχρωμη ἐπίχωση στὴ βορειοανατολικὴ γωνία (πίν. 70α). Μικροῦ πάχους ἐπίχωση τοῦ νέου στρώματος ἀφαιρέθηκε σὲ ὅλη τὴν ἔκταση τοῦ νότιου τμήματος τοῦ χώρου, ἀπὸ ὕψος 101.84-101.79 μ. μέχρις ὕψος 101.70-101.61 μ. Συνέχισαν νὰ ἐμφανίζονται πεσμένοι λίθοι, κυρίως μικροῦ καὶ μεσαίου μεγέθους ἀσβεστόλιθοι, καθὼς καὶ λίγες πράσινες σχιστόπλακες. Συλλέχθηκαν σχετικὰ πολλὰ ὄστρακα χωρὶς νὰ ἀναγνωριστοῦν μεταγενέστερα, ἀνάμεσά τους καὶ τμήματα μὲ γραπτὴ διακόσμηση δικτυωτοῦ καὶ χελωνίου. Βρέθηκαν ἀκόμα ἓνα ἄωτο κωνικὸ κύπελλο, τὸ κατώτερο τμήμα μικροῦ ἀγγείου, πιθανὸν πρόχου καὶ μερικὰ ὄστά.

Τομέας 4 (πίν. 70β-71α)

Ὁ Τομέας 4 βρίσκεται στὰ βόρεια τοῦ Κεντρικοῦ Κτηρίου τῆς Ζωμίνθου, σὲ ἀπόσταση περ. 60 μ. ἀπὸ τὴ βόρεια πρόσοψή του καὶ ἐντὸς τῆς περιφραξῆς τοῦ ἀρχαιολογικοῦ χώρου, σὲ μικρὴ ἀπόσταση στὰ δυτικὰ - νοτιοδυτικὰ ἑνὸς μοντέρνου λιθόκτιστου τραπεζιοῦ. Ἐκεῖ, σὲ περιοχὴ ποῦ δὲν εἶχε ἐρευνηθεῖ

παλαιότερα καὶ προκειμένου νὰ ἐλεγχθοῦν τὰ ἀποτελέσματα τῆς γεωμαγνητικῆς διασκόπησης ποὺ ἔλαβε χώρα πρὶν τὴν ἑναρξὴ τῆς ἀνασκαφῆς, ἀνοίχτηκε ὀρθογώνια δοκιμαστικὴ τομὴ διαστάσεων 6×7 μ. μὲ προσανατολισμὸ ἀπὸ Βορρὰ πρὸς Νότο, ἐντὸς τοῦ τετραγώνου καννάβου Ν5Ε2.

Ὁ χῶρος ἐμφάνιζε ἐλαφρὰ κλίση ἀπὸ Νότο πρὸς Βορρὰ, ἡ ὁποία γινόταν ἐντονότερη στὸ βόρειο - βορειοανατολικὸ τμήμα του. Στὸ νότιο καὶ νοτιοανατολικὸ του τμήμα ἦταν ὁρατὰς ἐπιφανειακὰ κάποιες μεγάλες ἀσβεστολιθικὲς πλάκες καὶ λίγες ἀκόμα μικρότερες πέτρες ποὺ ὅπως ἔδειξε ἡ πρόοδος τῆς ἀνασκαφῆς δὲν βρίσκονται στὴν ἀρχικὴ τους θέση καὶ κάποιες ἀφαιρέθηκαν. Ἀρχικὰ ἀφαιρέθηκε σὲ ὅλη τὴν ἔκταση τῆς τομῆς ἓνα ἐπιφανειακὸ στρώμα πάχους περ. 0.05 μ. χαλαροῦ, καστανοῦ χρώματος ποὺ περιεῖχε ρίζες καὶ μερικoύς, κυρίως μικροὺς λίθους καὶ ἐλάχιστη, κυρίως μὴ διαγνωστικὴ χονδροειδῆ κεραμεικὴ. Λόγω τῆς κλίσης τοῦ ἐδάφους, ἀπὸ τὸ βόρειο μισὸ τῆς τομῆς ἀφαιρέθηκε μόνον τὸ ἐπιφανειακὸ στρώμα καὶ ἡ περιορισμένης ἔκτασης ἀνασκαφὴ τοῦ τομέα ποὺ ἀκολούθησε συνεχίστηκε στὸ νότιο μισὸ τῆς τομῆς, καὶ πιὸ συγκεκριμένα στὸ νότιο - νοτιοδυτικὸ τῆς τμήμα, ἀφοῦ τὸ νοτιοανατολικὸ παρέμεινε ἄσκαφο λόγω τῆς ὑπαρξῆς ἐκεῖ ἐνὸς δέντρου. Ἀνασκάφηκε ἐπίχωση μέγιστου πάχους περ. 0.25-0.30 μ. καὶ μέχρις ὕψους 96.83 μ. σὲ σχέση μὲ τὸ σταθερὸ σημεῖο τῆς ἀνασκαφῆς. Τὸ χῶμα διατήρησε τὰ χαρακτηριστικὰ τοῦ ἐπιφανειακοῦ, τὸ χρῶμα του ὅμως ἦταν ἀνοιχτότερο καὶ περιεῖχε πολὺ περισσότερη καὶ ποιοτικότερη μινωικὴ κεραμεικὴ. Ἡ ἀνασκαφὴ ἔφερε στὸ φῶς κατὰ μῆκος τοῦ νότιου καὶ τοῦ δυτικοῦ ὁρίου τῆς τομῆς καὶ σὲ ὕψος ἀπὸ 97.11 μ. μέχρις 96.85 μ. τὴν ἄνω ἐπιφάνεια δύο ἐπιμήκων λιθοκτιστων κατασκευῶν πάχους τουλάχιστον 1.10 μ., οἱ ὁποῖες ἔχουν τὸν ἴδιο προσανατολισμὸ μὲ τὶς πλευρὲς τῆς τομῆς καὶ συναντῶνται στὴ νοτιοδυτικὴ τῆς γωνία σχηματίζοντας ὀρθὴ γωνία. Ἡ νότια ἔχει ἀποκαλυφθεῖ σὲ μῆκος 3.50 μ. καὶ ἡ δυτικὴ σὲ μῆκος 2.30 μ., ἐνῶ εἶναι πολὺ πιθανὸ ὅτι συνεχίζονται σὲ μῆκος μέσα στὴν ἄσκαφη ἀκόμα ἐπίχωση τῆς τομῆς. Ἀποτελοῦνται ἀπὸ κυρίως μεσαίου μεγέθους πλάκες ἀσβεστόλιθου καὶ πολὺ λίγες σχιστολιθικὲς σὲ σχετικὰ πυκνὴ διάταξη. Ἄν καὶ τὸ πρὸς Βορρὰ καὶ Ἀνατολὰς μέτωπο τῆς νότιας καὶ τῆς δυτικῆς κατασκευῆς ἀντίστοιχα διακρίνονται μὲ σαφήνεια, δὲν εἶναι ἀκόμα σαφῆ τὰ ὅριά τους ποὺ βρίσκονται κατὰ μῆκος τῶν πλευρῶν τῆς τομῆς, δηλαδὴ τὸ πρὸς Δυσμὰς ὄριο τῆς δυτικῆς καί, κυρίως, τὸ πρὸς Νότο ὄριο τῆς νότιας. Πρὸς τὸ παρὸν δὲν μπορεῖ νὰ ἀποκλεισθεῖ ὅτι συνεχίζονται σὲ πλάτος

μέσα στήν ἄσκαφη ἐπίχωση πέραν τῶν ὁρίων τῆς τομῆς. Ἡ δυτική κατασκευὴ ἀπολήγει στό βόρειο μέτωπο τῆς νότιας, τοῦ ὁποίου ἡ ἐπιφάνεια βρίσκεται μάλιστα κατὰ 0.1 μ. ὑψηλότερα ἔτσι ὥστε στό σημεῖο αὐτό σχηματίζεται ταπεινὸς ἀναβαθμὸς. Σημειώνεται ἀκόμα ὅτι ἡ ἐπιφάνεια τῶν κατασκευῶν φαίνεται νὰ ἀκολουθεῖ τὴν ἀπὸ Νότο πρὸς Βορρὰ κλίση τοῦ ἐδάφους στήν περιοχὴ τῆς τομῆς. Τὸ μόνο εὔρημα τῆς ἀνασκαφῆς ἦταν ἓνα τμημα πῆλινου ἀγωγοῦ ποῦ βρέθηκε ἀμέσως ἐξωτερικὰ τοῦ βόρειου μετώπου τῆς νότιας κατασκευῆς. Ἡ ἀνασκαφὴ τοῦ Τομέα 4 διακόπηκε γιὰ φέτος χωρὶς νὰ προχωρήσει σὲ μεγαλύτερο βάθος. Ὅσον ἀφορᾷ στὰ ἀρχιτεκτονικὰ κατάλοιπα ποῦ ἦρθαν στό φῶς δὲν μπορεῖ ἀκόμα νὰ λεχθεῖ μὲ βεβαιότητα ἂν ἔχουμε νὰ κάνουμε μὲ τὴν ἄνω ἐπιφάνεια δύο τοίχων, μὲ πλακόστρωτα ἢ κάποια ἄλλη κατασκευή.

Λοιπὲς ἐργασίες

Πρὶν καὶ κατὰ τὴν διάρκεια τῆς φετινῆς ἀνασκαφικῆς ἔρευνας ἔλαβε χώρα καὶ μία σειρά ἀπὸ ἄλλες σημαντικὲς ἐργασίες:

Συνεχίστηκε ἡ ἀρχιτεκτονικὴ μελέτη τοῦ Κεντρικοῦ Κτηρίου, ἡ ὁποία ἐπικεντρώθηκε στὴ σχεδιαστικὴ ἀποτύπωση μὲ τὴ χρήση ἠλεκτρονικοῦ ταχύμετρου τῶν ὄψεων τῶν τοίχων τοῦ κτηρίου, καθὼς καὶ κάποιων νεωτερικῶν κατασκευῶν ποῦ βρίσκονται ἐντὸς τῆς περίφραξης τοῦ ἀρχαιολογικοῦ χώρου.

Σὲ ἐκτεταμένη ἐπιφανειακὴ ἔρευνα ποῦ πραγματοποιήθηκε τόσο στήν εὐρύτερη περιοχὴ τῆς Ζωμίνθου, ὅσο καὶ στήν εὐρύτερη περιοχὴ τοῦ ὄροπεδίου τῆς Νίδας καὶ τοῦ Ἰδαίου Ἄντρου καταγράφηκε καὶ χαρτογραφήθηκε πλῆθος τοπωνυμίων. Ἐπισημάνθηκαν ἀκόμα καὶ χαρτογραφήθηκαν πολλὲς ἀρχαιολογικὲς θέσεις ποῦ τεκμηριώνουν τὴ συνεχὴ ἀνθρώπινη παρουσία ἀπὸ τοὺς προϊστορικοὺς μέχρι τοὺς ἐνετικούς καὶ νεώτερους χρόνους, καὶ συγκεκριμένα 16 στήν περιοχὴ τῆς Ζωμίνθου καὶ 17 στήν περιοχὴ τῆς Νίδας. Σὲ ἕξι ἀπὸ τίς θέσεις τῆς τελευταίας περιοχῆς διαπιστώθηκαν δυστυχῶς καὶ λαθρανασκαφές.

Συνεχίστηκε ἐπίσης ἡ στερέωση τῶν τοίχων τοῦ Κεντρικοῦ Κτηρίου, ἐνῶ κατὰ τὴ διάρκεια τῆς ἀνασκαφῆς πλύθηκε τὸ σύνολο τοῦ φετινοῦ κεραμικοῦ ὑλικοῦ καὶ προχώρησε σὲ σημαντικὸ βαθμὸ ἡ διαλογή καὶ ἡ συντήρησή του.

Ἐπιλεγμένα δείγματα χόματος ἀπὸ ὅλους τοὺς ἀνασκαφικοὺς τομεῖς πλύθηκαν καὶ φέτος μὲ τὴ μέθοδο τῆς ἐπίπλευσης γιὰ τὴ συλλογὴ ὀργανικῶν

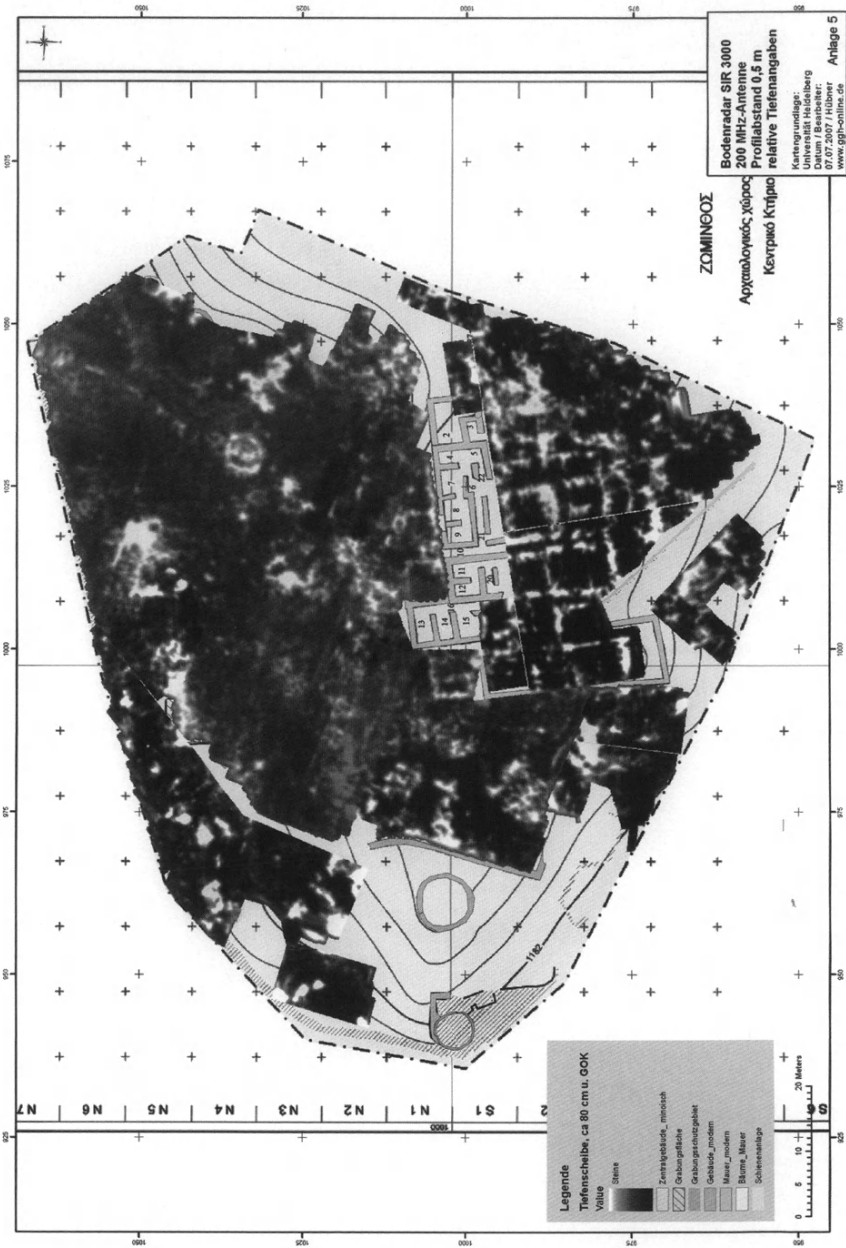
και άλλων ύπολειμμάτων και παράλληλα δημιουργήθηκε τράπεζα δεδομένων με τα αποτελέσματα αυτής της διαδικασίας για τα δείγματα χώματος της περυσινής και της φετινής άνασκαφής.

Συνεχίστηκε επίσης ή άρχαιοζωολογική μελέτη του όστεολογικού ύλικου. Στα πλαίσια της έργασίας αυτής ολοκληρώθηκε ή διαλογή, ταξινόμηση και ήλεκτρονική άρχειοθέτηση των όστων των άνασκαφικών περιόδων 2005 και 2006 καθώς και αυτών της φετινής άνασκαφής. Άναγνωρίστηκαν όστá από πρόβατα, κασίκες, βοοειδή, χοίρους, σκύλους, λαγούς, έλάφια και πτηνά, ένw δύο δόντια ανήκουν πιθανόν σε ζωo της οίκογένειας των ίππιδών (Equidae). Έκτός από τα δύο κατεργασμένα όστá από τα δωμάτια 15 και 17, για τα όποια έγινε λόγος παραπάνω, άναγνωρίστηκε άνάμεσα στο ύλικό από την περυσινή άνασκαφή του δωματίου 17 μία άκόμα δουλεμένη άπόληξη μακρού όστου αίγοπροβάτου που θα πρέπει να είχε χρησιμοποιηθεί και αυτή ως σουβλί.

Άρχισε φέτος ή μικρομορφολογική μελέτη των άνασκαφικών έπιχώσεων άλλα και των άποθέσεων της ευρύτερης περιοχής της Ζωμίνθου. Για τον σκοπό αυτό έγινε λήψη και προκαταρκτική μελέτη τριών δειγμάτων από το στρώμα άσβεστοκονιάματος του δωματίου 7 καθώς και από την έπίχωση κάτω από αυτό, τριών δειγμάτων από το πηλόχωμα του πεσμένου δαπέδου του δωματίου 15 και δύο δειγμάτων από την κατώτερη έπίχωση του δωματίου 17. Άκόμα λήφθηκαν για μικρομορφολογική εξέταση ένα δείγμα χώματος και ένα δείγμα πετρώματος από την περιοχή στα βόρεια του Κεντρικού Κτηρίου.

Πρίν την έναρξη των άνασκαφικών έργσιw διενεργήθηκε με τη χρήση γεωραντάρ γεωφυσική διασκόπηση³² σε έκταση 7450 τ.μ. έντός της περιφέρειας του άρχαιολογικού χώρου της Ζωμίνθου και σε έκταση 900 τ.μ. στην περιοχή της μυκηναϊκής έγκατάστασης στη θέση Μνήματα. Η έρευνα αυτή υπήρξε ιδιαίτερα έπιτυχής και υπέδειξε την ύπαρξη σε διάφορα βάθη πολλών οίκοδομικών λειψάνων και μάλιστα νέων χώρων του Κεντρικού Κτηρίου που άξάνουν σημαντικά την έκτασή του (εικ. 3).

32. Τη γεωφυσική έρευνα διεξήγαγε από τις 25 Ιουνίου έως τις 6 Ιουλίου ο Δρ. Christian Hübner (GGH - Solutions in Geosciences GbR, Freiburg) με τη βοήθεια του Markus Kampfer.

Εἰκ. 3. Γεωφυσική διασκόπηση ἐντός τῆς περιφράξης τοῦ ἀρχαιολογικοῦ χώρου σὲ βάθος περ. 0.80 μ. ἀπὸ τὴν ἐπιφάνεια τοῦ ἐδάφους.

Συνεχίστηκαν, τέλος, οἱ ἐργασίες ἀνάδειξης τοῦ φυσικοῦ περιβάλλοντος τῆς εὐρύτερης περιοχῆς τοῦ ὄροπέδιου τῆς Ζωμίνθου καὶ ἀναβάθμισης τῆς γλωρίδας του, κυρίως μὲ τὸ κλάδεμα τῶν θάμνων προκειμένου νὰ ἀναπτυχθοῦν σὲ δέντρα. Ἐξάλλου, σὲ συνεργασία μὲ τὴ Διεύθυνση Δασῶν τῆς Περιφέρειας Κρήτης προετοιμάστηκε ἡ κήρυξη ὡς μνημείου τῆς φύσης ἑνὸς μοναδικοῦ, αἰωνόβιου δέντρου ποὺ βρίσκεται ἐντὸς τοῦ περιφραγμένου ἀρχαιολογικοῦ χώρου καὶ δίπλα στὸ Κεντρικὸ Κτήριο. Πρόκειται γιὰ ἕναν ἐντυπωσιακῶν διαστάσεων κράταιγο (τριχοκιά), ὕψους 11.40 μ., μεγίστης περιμέτρου 2.60 μ. καὶ διαμέτρου φυλλώματος 11-12 μ., σημαντικοῦ στοιχείου τοῦ φυσικοῦ περιβάλλοντος τῆς ἀνασκαφῆς (πίν. 716).

ΓΙΑΝΝΗΣ ΣΑΚΕΛΛΑΡΑΚΗΣ

ΚΕΦΑΛΑΙΟ Β΄

ΣΥΝΤΗΡΗΣΗ ΚΑΙ ΜΕΛΕΤΗ ΜΝΗΜΕΙΩΝ

ΠΡΟΪΣΤΟΡΙΚΟΣ ΟΙΚΙΣΜΟΣ ΦΙΛΙΠΠΩΝ «ΝΤΙΚΙΛΙ ΤΑΣ»

(Πίν. 72-73)

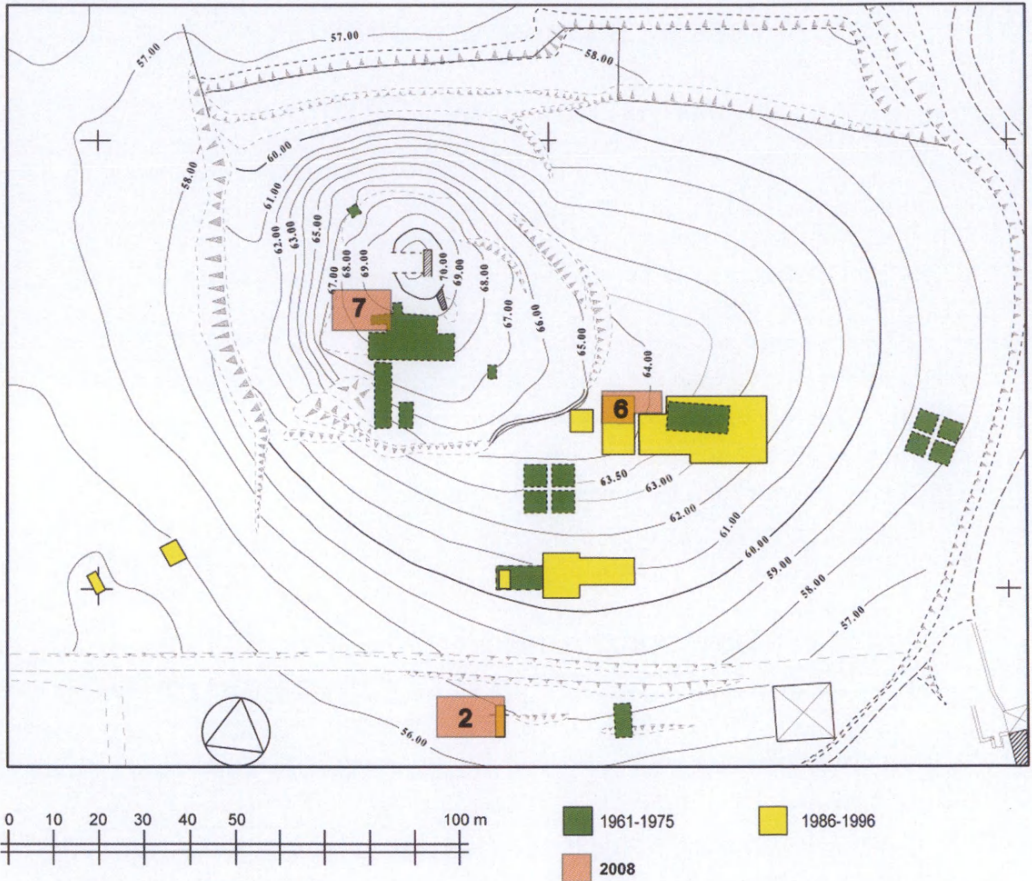
Στόν προϊστορικό οικισμό τῆς θέσης «Ντικιλί Τάς» κατά τὸ 2007 μὲ χρηματοδότηση τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας Ἀθηνῶν συνεχίσθηκε τὸ πρόγραμμα μελέτης τοῦ ἀρχαιολογικοῦ ὕλικου τοῦ ἑλληνικοῦ ἀνασκαφικοῦ τομέα καὶ παράλληλα πραγματοποιήθηκαν ἐργασίες συντήρησης στὰ ἀρχιτεκτονικὰ κατάλοιπα τῶν νεολιθικῶν οἰκιῶν ποὺ εἶχαν ἀποκαλυφθεῖ στόν τομέα VI μὲ τίς ἀνασκαφές τοῦ ἑλληνογαλλικοῦ ἐρευνητικοῦ προγράμματος τῶν ἐτῶν 1986-1996¹ (εἰκ. 1, πίν. 72α).

I. ΜΕΛΕΤΗ ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΟῦ ὙΛΙΚΟῦ²

Προετοιμασία δημοσίευσης Ἑλληνογαλλικοῦ Ἀνασκαφικοῦ Προγράμματος 1986-2001.

1. Χ.ΚΟΥΚΟΥΛΗ ΧΡΥΣΑΝΘΑΚΗ, R. TREUIL-Δ. ΜΑΛΑΜΙΔΟΥ, Προϊστορικός οικισμός Φιλίππων «Ντικιλί Τάς». Δέκα Χρόνια ἀνασκαφικῆς ἔρευνας, ΑΕΜΘ 10Β, 1996, 689-86 σχέδ. 5-6, εἰκ. 10-21. P. DARQUE - H. KOUKOULI CHRYSANTHAKI, D. MALAMIDOU - Z. TSIRTSONI, Recent researches at the Neolithic Settlement at Dikili Tash, Eastern Macedonia, Greece: An Overview eds H. TODOROVA, M. STEFANOWITICH, G. IVANOV, *The Struma / Strymon river valley in Prehistory, Proceedings of the International Symposium Strymon Proistorikos Kjustendil-Blagoevgrad (Bulgaria) and Serres-Amphipolis, Greece, 27.09-1,10 2004 (Sofia) 2007*, 252-255 εἰκ. 5-7.

2. Κατὰ τὸ 2007 στήν καταγραφή, ταξινόμηση καὶ μελέτη τοῦ ἀρχαιολογικοῦ

Εἰκ. 1. Τομέας VI ἀνασκαφικοῦ προγράμματος 1986-2001 (μὲ διακεκομμένη γραμμὴ σημειώνονται τὰ ὅρια τοῦ ἀνασκαφικοῦ τομέα 1967).

Συνεχίσθηκε ή μελέτη τῆς στρωματογραφίας τοῦ ἐλληνικοῦ ἀνασκαφικοῦ (τομέα VI) στὸν ὁποῖο ἔχουν ἐντοπισθεῖ δύο ἐπάλληλες φάσεις κατοίκησης:

α. Ἡ φάση τῆς Πρώιμης Ἐποχῆς Χαλκοῦ, ή ὁποία ἀντιπροσωπεύεται ἀπὸ ἐλάχιστα κατάλοιπα πασσαλόπηκτων κτισμάτων καὶ ἀπὸ σειρὰ μεγάλων ἀποθηκευτικῶν λάκκων, πού ἔχουν ἀνοιχθεῖ στὸ στρώμα καταστροφῆς τῶν νεολιθικῶν οἰκιῶν.

β. Ἡ φάση τῶν οἰκιῶν τῆς Ὑστερης φάσης τῆς Νεώτερης Νεολιθικῆς Περιόδου, στὴν ὁποία ἐντοπίσθηκαν κατάλοιπα τεσσάρων οἰκιῶν μὲ ἐνδιάμεσους δρόμους καὶ ἀκάλυπτους χώρους (εἰκ. 1).

Παράλληλα προχώρησε ή καταγραφή καὶ ή ταξινόμηση τοῦ ἀρχαιολογικοῦ ὕλικου τῶν ἐπὶ μέρους ἀνασκαφικῶν ἐνοτήτων στὶς παραπάνω δύο οἰκιστικὲς φάσεις. Στὴ μελέτη συμπεριλήφθηκε καὶ τὸ ἀρχαιολογικὸ ὕλικὸ τοῦ ἐλληνικοῦ ἀνασκαφικοῦ τομέα II τοῦ 1967³, ὁ ὁποῖος εἶχε ἐνταχθεῖ στὸν Ἑλληνικὸ τομέα VI τοῦ ἀνασκαφικοῦ προγράμματος 1986-2001 καὶ στὸν ὁποῖο περιλαμβάνονται μεγάλο μέρος τῆς οἰκίας 2 καὶ μικρὰ τμήματα τῆς οἰκίας 3 καὶ 4, καθὼς καὶ τμήμα τῶν μεταξὺ τῶν οἰκιῶν δρόμων (εἰκ. 1).

Ἰδιαίτερο ἀντικείμενο τῆς ἀρχαιολογικῆς ἔρευνας κατὰ τὸ 2007 ἀπετέλεσε ή μελέτη τοῦ πλούσιου παλαιοβοτανολογικοῦ ὕλικου τοῦ ἀνασκαφικοῦ τομέα VI μὲ ἐπίκεντρο τὴ μελέτη τοῦ συνόλου τῶν ἀπανθρακωμένων στεμφύλων τῆς οἰκίας 1⁴. Ἡ ὀλοκλήρωση τῆς ἀνασκαφικῆς ἔρευνας στὴν οἰκία 1 τοῦ

ὕλικου ἐργάσθηκαν οἱ ἀρχαιολόγοι Χ. Κουκούλη - Χρυσανθάκη, Δ. Μαλαμίδου, Σ. Σιώπη καὶ Μ. Παλαιολόγου. Οἱ φοιτητὲς τοῦ Τμήματος Ἀρχαιολογίας καὶ Ἱστορίας Β. Χονδρογιάννης καὶ Ε. Ἡλιάδης πρόσφεραν ἐθελοντικὴ ἐργασία. Ἡ παλαιοβοτανολόγος Σ. Βαλαμώτη καὶ ή βοηθὸς της Ἀ. Καραθάνου συνέχισαν τὴ μελέτη τοῦ παλαιοβοτανολογικοῦ ὕλικου.

3. Χ. ΚΟΥΚΟΥΛΗ - ΑΙΚ. ΡΩΜΠΟΠΟΥΛΟΥ, Οἱ ἀνασκαφὲς στὸν ἐλληνικὸ τομέα τοῦ προϊστορικοῦ οικισμοῦ Ντικιλί Τάς (1961-1967), Διεθνὲς Συνέδριο γιὰ τὴν Ἀρχαία Θεσσαλία στὴ μνήμη τοῦ Δ.Ρ. Θεοχάρη, Βόλος 1987, 230-233, πίν. 386-πίν.43α.

4. Τὸ ἐξαιρετικὰ σημαντικὸ εὑρημα τῶν ἀπανθρακωμένων στεμφύλων τῆς οἰκίας 1, τοῦ ὁποίου τὴ μελέτη εἶχε ἀρχίσει ή ἀείμνηστη ἀρχαιολόγος, - παλαιοβοτανολόγος Μ. Μαγκαφᾶ ἐπανῆλθε φέτος στὴν ἐπικαιρότητα μὲ τὴ δημοσίευση τοῦ ἄρθρου. S. VALAMOTI, †M. MAGAFHA - CH. KOUKOULI - CHRYSANTHAKI - D. MALAMIDOU, Grape - Pressings from Northern Greece: The Earliest wine in the Aegean?, *Antiquity* 81, 2007, 54-61.

τομέα V, ἡ ὁποία δὲν ἔχει ἀνασκαφεῖ στὸ σύνολό της, ἐνσωματώθηκε στὸ νέο κοινὸ ἀνασκαφικὸ πρόγραμμα τῆς Γαλλικῆς Ἀρχαιολογικῆς Σχολῆς καὶ τῆς ἐν Ἀθήναις Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας (2008-2012).

II. ΕΡΓΑΣΙΕΣ ΣΥΝΤΗΡΗΣΗΣ

B1. Ἔργασίες συντήρησης ἀρχιτεκτονικῶν καταλοίπων τῶν νεολιθικῶν οἰκιῶν

Ἀπὸ τὸν μόνιμο συνεργάτη τοῦ ἀνασκαφικοῦ προγράμματος στὸν προϊστορικὸ οἰκισμό «Ντικιλὶ Τάς», Παναγιώτη Τζενετάκη, συντηρητῆ τῆς III Ἐφορείας Προϊστορικῶν καὶ Κλασσικῶν Ἀρχαιοτήτων πραγματοποιήθηκαν ἐργασίες συντήρησης στὰ πῆλινα ἀρχιτεκτονικὰ κατάλοιπα τῶν νεολιθικῶν οἰκιῶν τοῦ ἀνασκαφικοῦ τομέα VI πού οἱ ἀνασκαφικὲς ἐρευνες τοῦ προγράμματος 1986-2001 εἶχαν φέρεῖ στὸ φῶς⁵ (εἰκ. 1).

Οἱ ἐργασίες συντήρησης ἐπικεντρώθηκαν στὰ πλήρως ἀνασκαμμένα ἀρχιτεκτονικὰ κατάλοιπα τῶν οἰκιῶν 3 καὶ 4 τὰ ὁποία εἶναι καὶ τὰ καλύτερα σωζόμενα (πίν. 726). Τὰ κατάλοιπα τῶν πῆλινων ἐξωτερικῶν καὶ ἐσωτερικῶν τοίχων τῶν οἰκιῶν καθὼς καὶ τῶν σωζόμενων στὸ ἐσωτερικὸ τους πῆλινων κατασκευῶν (ἰπνῶν, ἐδράνων, λεκανίδων), ὅπως καὶ τὰ δάπεδα τῶν ἐσωτερικῶν χώρων ἐμποτίστηκαν μὲ τὴ μέθοδο τῶν ὀρῶν μὲ διαλύματα Hydro-Grund (Lascaux) σὲ ἀπιονισμένο νερὸ (3% καὶ 6%). Ἐν συνεχείᾳ σὲ ὀρισμένες περιπτώσεις πραγματοποιήθηκαν ὀρισμένες συμπληρώσεις γιὰ τὴν ἐξασφάλιση τῆς στερέωσης καὶ γιὰ τὴν ἀποκατάσταση τῆς ἀρχικῆς μορφῆς τῶν κατασκευῶν. Στις περιπτώσεις ἀποκατάστασης μικρῶν φθορῶν χρησιμοποιήθηκε πηλὸς τῆς ἴδιας ἀπόχρωσης μὲ τὸν ἀρχαῖο πηλὸ, ἐνῶ τὰ μεγάλα κενὰ συμπληρώθηκαν μὲ ὑδραυλικὸ κονίαμα (θηραϊκὴ γῆ, ἀσβέστη καὶ ἄμμο μὲ ἀνάμειξη καὶ ἀκρυλικὸ χρώματος γιὰ τὴ χρωματικὴ προσέγγιση στὸν πηλὸ τῆς ἀρχαίας κατασκευῆς) (πίν. 73).

Μὲ διαλύματα Hydro-Grund ἐπίσης, ἀλλὰ μὲ τὴ μέθοδο τῆς ἐνέσιμης ἐμποτίσης ἢ τῆς ἐμβάπτισης πραγματοποιήθηκε ἡ στερέωση καὶ τῶν μικρῶν μεγέθους φορητῶν πηλοκατασκευῶν (τραπεζόσχημων «ἀγγείων», φορητῶν

5. Ὁ.π. σημ. 1.

έστιων, ύποστατων κ.ά.), καθώς και τών μεγάλων πιθόσχημων αποθηκευτικών αγγείων από ώμό πηλό τὰ ὁποῖα εἶχαν βρεθεῖ σπασμένα ἀλλὰ στήν ἀρχική τους θέση στό ἐσωτερικό τών οἰκιῶν (πίν. 72α).

Τὰ ἀντικείμενα, τὰ ὁποῖα εἶχαν βρεθεῖ στό δάπεδο τών νεολιθικῶν οἰκιῶν στήν ἀρχική τους θέση ἢ μετακινημένα λόγω πτώσης τους κατά τήν καταστροφή τῆς οἰκίας διασώζουν τήν αὐθεντική εἰκόνα τῆς οἰκοσκευῆς τῆς νεολιθικῆς οἰκίας τοῦ 6' μισοῦ της 5ης π.Χ. χιλιετίας. Μετά τήν ὀλοκλήρωση τῆς συντήρησής τους καί τῆς ἀποκατάστασης τῆς ἀρχικῆς τους μορφῆς προγραμματίζεται νά ἐπανέλθουν – κατά περίπτωση ὡς πρωτότυπα ἢ ὡς ἀντίγραφα – στό ἐσωτερικό τών νεολιθικῶν οἰκιῶν ὅταν ὀλοκληρωθεῖ ἡ συντήρηση καί τών ἀρχιτεκτονικῶν καταλοίπων τών οἰκιῶν καί ἐξασφαλισθεῖ μέ τήν κατασκευή τοῦ σχεδιαζόμενου στεγάστρου ἢ προστασία τους καί ἡ ἀνάδειξή τους σέ ἐπισκέψιμο ἀρχαιολογικό χῶρο.

B2. Ἔργασίες ἐπισκευῆς τοῦ πρόχειρου στεγάστρου

Κατά τὸ 2007 ὀλοκληρώθηκαν οἱ ἐργασίες συντήρησης τοῦ πρόχειρου στεγάστρου τὸ ὁποῖο καλύπτει τὰ κατάλοιπα τών νεολιθικῶν οἰκιῶν 1-4 τοῦ ἀνασκαφικοῦ τομέα VI, οἱ ὁποῖες εἶχαν ἀρχίσει τὸ 2006 μέ χρηματοδότηση τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας. Μετά τῆ συντήρηση τοῦ ἀνατολικοῦ τμήματος τοῦ στεγάστρου στήν περιοχή τών οἰκιῶν 3 καί 4 ἀντικαταστάθηκαν οἱ φθαρμένες ξύλινες δοκοὶ καί στερεώθηκαν οἱ μεταξύ τους σύνδεσμοι γιά τῆ διατήρηση τῆς ἀντοχῆς τῆς ὀροφῆς τοῦ δυτικῶν τμήματος τοῦ στεγάστρου στήν περιοχή τών οἰκιῶν 1 καί 2.

Στό μεταξύ ὀλοκληρώνεται καί ἡ τελική ἐπεξεργασία τῆς ἀρχιτεκτονικῆς μελέτης τοῦ ὀριστικοῦ στεγάστρου, τήν ὁποῖα ἔχει ἐτοιμάσει ὁ Νικόλαος Λιανός, καθηγητής στό Τμήμα Ἀρχιτεκτόνων τοῦ Δημοκρίτειου Πανεπιστημίου Εἰάνθης. Ἐπίκειται ἡ ὑποβολή της πρὸς ἔγκριση μέ στόχο νά ἐνταχθεῖ στά ἔργα ἀρχαιολογικῆς καί τουριστικῆς προβολῆς τῆς περιοχῆς τών ἀρχαίων Φιλίππων σέ συνεργασία καί μέ τὸν Δῆμο τών Φιλίππων.

ΧΑΪΔΩ ΚΟΥΚΟΥΛΗ ΧΡΥΣΑΝΘΑΚΗ

ΑΝΑΣΚΑΦΗ ΑΚΡΩΤΗΡΙΟΥ ΘΗΡΑΣ

(Πίν. 74-77)

Πέρα από τον θάνατο που προκάλεσε σὲ συνάνθρωπό μας καὶ τὸν τραυματισμὸ ἄλλων, ἡ κατάρρευση τμήματος τοῦ νέου στεγάστρου εἶχε καὶ ἄλλες συνέπειες. Κατ' ἀρχήν, ἡ ἀδυναμία πρόσβασης στὸν ἀρχαιολογικὸ χῶρο ἀνέστειλε πολλοὺς τομεῖς τοῦ ἀρχαιολογικοῦ ἔργου καὶ παρεκώλυσε τὴ διεξαγωγὴ ἐρευνητικῶν προγραμμάτων, μερικὰ ἀπὸ τὰ ὅποια ἦσαν συνεργασίες μὲ ἐθνικὰ καὶ ξένα ἐπιστημονικὰ ἰδρύματα. Ἀλλὰ καὶ στὴν τοπικὴ κοινωνία εἶχε ἐπιπτώσεις, κυρίως οἰκονομικές, ἀφοῦ ἡ λειτουργία ἢ μὴ τοῦ ἀρχαιολογικοῦ χώρου ἐπιδρᾷ ἄμεσα στὸν τουρισμὸ τοῦ νησιοῦ. Ὡστόσο, ἡ σύνταξη τῆς μελέτης ἀπὸ τὴν Βρετανικὴ τεχνικὴ ἐταιρεία OVE ARUP κατὰ παραγγελία καὶ γιὰ λογαριασμὸ τῆς ἐργολήπτριας κοινοπραξίας («J&P» κλπ.) γιὰ τὴν ἀποκατάσταση τοῦ στεγάστρου ὀλοκληρώθηκε καὶ ἐλπίζουμε σύντομα νὰ δοθοῦν οἱ ἀπὸ τὸν νόμο προβλεπόμενες ἐγκρίσεις ἀπὸ τὶς ἀρμόδιες κρατικὲς ἀρχές – Ὑπουργεῖο Πολιτισμοῦ καὶ Πολεοδομία – προκειμένου νὰ ξαναρχίσει τὸ ἔργο καὶ νὰ ὀλοκληρωθεῖ χωρὶς περαιτέρω καθυστερήσεις.

Κάτω ἀπὸ τὶς παροῦσες συνθήκες οἱ ἐργασίες γιὰ μιὰ ἀκόμη χρονιά περιορίστηκαν στὰ ἐργαστήρια τῆς ἀνασκαφῆς.

Συντήρηση τοιχογραφιῶν¹

Κυρίως ἀπὸ τὰ κτήρια Ξεστὴ 3 καὶ Β προέρχονται οἱ τοιχογραφίες ποὺ ἔτυχαν τῆς φροντίδας μας κατὰ τὸ 2007.

1. Μὲ τεχνικὴ ὑπεύθυνο τοῦ ἐργαστηρίου, καὶ κατὰ τὸ 2007, τὴν συντηρήτρια κ. Ἐ. Καλαμπούκη καὶ μὲ τὴν ἐπιστημονικὴ ἐποπτεία τῶν ἀρχαιολόγων Ἄ. Βλαχόπουλου καὶ Φ. Γεώργια ἐργάστηκαν ἐπίσης οἱ Ἰάκ. Μιχαηλίδης, Ἄπ. Βούλγαρης, Σ. Βούλγαρη,

Ἔεσθῆ 3

1. Συνεχίστηκε καὶ δλοκληρώθηκε ἡ ἀναζήτηση ἐπαφῶν στὰ σπαράγματα ποὺ συναποτελοῦσαν τὴν σύνθεση τῶν μεγάλων «Σπειρῶν» ἀπὸ τὴν Ἔεσθῆ 3². Ἡ συναρμολόγηση, συντήρηση καὶ ἀποκατάσταση τῆς σύνθεσης αὐτῆς εὐελπιστοῦμε ὅτι θὰ πραγματοποιηθεῖ κατὰ τὸ ἐπόμενο ἔτος, 2008 (πίν. 74α).

2. Ὁλοκληρώθηκε ἡ διαδικασία προετοιμασίας γιὰ τὴν ἔνωση τῶν κλαδιῶν ἐλιᾶς μὲ τὴ σύνθεση τοῦ «Βωμοῦ»³, ἡ ὁποία προγραμματίζεται γιὰ τὸ 2008 (πίν. 74β).

Κτήριο Β

Ὁλοκληρώθηκε ἡ ἀναζήτηση σπαραγμάτων ἀπὸ τὴν σύνθεση τῶν Ἀντιλοπῶν, μετὰ τὴ σχεδιαστικὴ ἀποκατάσταση τῆς ὁποίας⁴ θὰ προχωρήσουμε στὴ συμπλήρωση τῆς ὅλης σύνθεσης (πίν. 75α).

Ὁ συνεχῶς αὐξανόμενος ἀριθμὸς τῶν συντηρημένων συνθέσεων ἔχει δημιουργήσει σοβαρὸ πρόβλημα ἀσφαλοῦς φύλαξης καὶ προστασίας των. Ἀναζητεῖται τρόπος ἀποθήκευσῆς τους ποὺ ἐνῶ θὰ παρέχει τὴν ἀπαραίτητη προστασία θὰ τὶς καθιστᾷ ταυτόχρονα εὐπρόσιτες στὸν μελετητῆ.

Συντήρηση κεραμικῶν⁵

Στὸ ἐργαστήριο συντήρησης κεραμικῶν συνεχίστηκαν οἱ συνήθειες ἐργα-

² Ε. Βαρυπάτη, Μ. Παπαπέτρου, Μ. Χαμαοῦ, Ἰ. Γιατροπούλης, Α. Ζώκος, καὶ Φ. Λειβαδάρου. Τὴ διαχείριση τῶν ψηφιακῶν φωτογραφιῶν εἶχαν οἱ Φ. Γεώργια καὶ Μ. Χαμαοῦ. Ἐκφράζονται καὶ ἀπὸ τὴ θέση αὐτὴ εὐχαριστίες στὴ Διεύθυνση Συντήρησης Ἀρχαιοτήτων καὶ Νεωτέρων Μνημείων τοῦ ὙΠΠΟ γιὰ τὴν διάθεση ομάδας συντηρητῶν τῆς.

³ Χρ. Ντογμάς, ΠΑΕ 2006. Θερμὲς εὐχαριστίες ἐκφράζονται καὶ ἀπὸ τὴ θέση αὐτὴ πρὸς τὴν Ἐθνικὴ Τράπεζα τῆς Ἑλλάδος, ἡ ὁποία ἐπιχορηγεῖ τὴ συντήρηση τῆς συγκεκριμένης σύνθεσης.

⁴ Χρ. Ντογμάς, ΠΑΕ 2006, 145.

⁵ Αὐτόθι.

⁶ Μὲ τὴν ἐποπτεία τῆς ἀρχαιολόγου Εἰρ. Νικολακοπούλου ἐργάστηκαν οἱ συντηρητῆς Παν. Βλάχος (τεχνικὸς ὑπεύθυνος τοῦ ἐργαστηρίου) καὶ Βασ. Δημητρώπουλος.

σίες με ἐλέγχους παλαιὰ συντηρημένων ἀγγείων, συντήρηση καὶ ἀποκατάσταση νέων, καθὼς ἐπίσης καταγραφή, σχεδίαση καὶ φωτογράφιση γιὰ τὴν ἐνημέρωση τῶν ἀντίστοιχων ἀρχείων. Συγκεκριμένα, περὶ τὰ 140 ἀγγεῖα προερχόμενα ἀπὸ τὸ κτήριο Β (παλιὰ ἀνασκαφή) συγκολλήθηκαν καὶ συντηρήθηκαν (πίν. 756-76α), ἐνῶ, μετὰ ἀπὸ ἔλεγχο σὲ πίθους συντηρημένους κατὰ τις προηγούμενες δεκαετίες, διαπιστώθηκε ἡ ἀνάγκη νέας ἐπέμβασης. Ἔτσι, ἐπὶ ἓνα τρίμηνο τὸ ἐργαστήριο ἀσχολήθηκε μετὰ τὴν ἐπανασυγκόλληση ἑξὶ πίθων, τὴν ἐσωτερικὴ ἐπιφάνεια τῶν ὁποίων ἐνίσχυσε μετὰ γάζα καὶ γύψο.

Συντήρηση μετάλλων⁶

Στὸ ἀντίστοιχο ἐργαστήριο πραγματοποιήθηκε ὁ ἐτήσιος ἔλεγχος τῆς συμπεριφορᾶς τῶν ἤδη συντηρημένων ἀντικειμένων καὶ συνεχίστηκε ἡ συντήρηση μπρούντζινων σκευῶν ποῦ ἐκτίθενται στὸ Μουσεῖο Προϊστορικῆς Θήρας⁷ (πίν. 766).

Ἐργαστήριο - Ἀποθήκη Λιθίνων

Συνεχίστηκε ἡ καταγραφή καὶ ταξινόμηση σκευῶν καὶ ἐργαλείων⁸, εἰδικὴ κατηγορία τῶν ὁποίων ἀποτελοῦν οἱ ὄψιανοὶ ἀνερχόμενοι σὲ πολλὰς δεκάδες χιλιάδων. Τὴν καταγραφή, ταξινόμηση καὶ μελέτη τῶν ὄψιανῶν ἔχει ἀναλάβει ἡ καθηγήτρια τοῦ Πανεπιστημίου Θεσσαλίας κ. Ἄ. Μουνδρέα-Ἀγραφιῶτη ἐπικουρούμενη ἀπὸ ὁμάδες ἀσκούμενων φοιτητῶν τῆς.

6. Ὅπως κάθε χρόνο, μετὰ τὴν συντήρηση τῶν μεταλλικῶν εὐρημάτων μας ἀσχολήθηκε ἡ συντηρήτρια κ. Ρίτσα Παπαδῆμα, εὐγενῶς διατεθεῖσα ἀπὸ τὴν Ἐφορεία Ἐναλίων Ἀρχαιοτήτων, ὅπου ὑπηρετεῖ. Πρὸς τὴν ἐν λόγω Ἐφορεία ἐκφράζονται θερμὲς εὐχαριστίες.

7. ΧΡ. ΝΤΟΥΜΑΣ, ΠΑΕ 2006, 147.

8. Ἰπεύθυνη ἀρχαιολόγος στὸν τομέα τῶν λιθίνων εἶναι ἡ ἀρχαιολόγος κ. Ἄ. Δεβετζῆ.

Ἐργαστήριο Συντήρησης Ὀργανικῶν

Ἄλυτο παραμένει ἀκόμη τὸ πρόβλημα συντήρησης καὶ φύλαξης τῶν μοναδικῶν γιὰ τὸ Αἰγαῖο εὐρημάτων ἀπὸ ὀργανικὲς ὕλες, ὅπως εἶναι τὰ καλάθια, τὰ ὑφάσματα, τὰ ἀλιευτικὰ δίχτυα, τὰ δερμάτινα σκεύη κλπ.⁹. Ὅπως εἶναι γνωστό, τὰ ἀντικείμενα αὐτά, πέρα ἀπὸ τὶς εἰδικὲς γνώσεις πού ἀπαιτοῦνται γιὰ τὴ συντήρησή τους, χρειάζονται καὶ εἰδικὰ κλιματιζόμενους χώρους γιὰ τὴν ἀσφαλῆ φύλαξη καὶ προστασία τους. Τὸ πρόβλημα εἶναι οἰκονομικὸ καὶ ἐλπίζεται ὅτι θὰ ἀντιμετωπισθεῖ ἐγκαίρως.

Κατάλοιπα χλωρίδας καὶ πανίδας

Συνεχίστηκε καὶ κατὰ τὸ 2007 ὁ καθαρισμὸς τῶν προϊόντων ἐπίπλευσης ἀπὸ τὰ δείγματα πού συνελέγησαν κατὰ τὴν ἀνασκαφὴ τῶν φρεάτων θεμελίωσης τῶν πεσσῶν τοῦ νέου στεγάστρου καὶ ὁ διαχωρισμὸς τους σὲ ἐπὶ μέρους κατηγορίες γιὰ περαιτέρω μελέτη καὶ ἐπεξεργασία¹⁰. Κατάλοιπα ἀρχαιοβοτανικά, μεγαλοπανίδας (θηλαστικῶν) καὶ μικροπανίδας (τρωκτικῶν, σαυρῶν, φιδιῶν, βατράχων κ.ἄ.), ἐντόμων, ψαριῶν, ξύλου/ἀνθράκων ὑπῆρξαν καὶ ἐφέτος τὸ ἀντικείμενο μελέτης εἰδικῶν συνεργατῶν τῆς ἀνασκαφῆς¹¹.

Διεπιστημονικὰ Προγράμματα καὶ Συνεργασίες

Τὰ προγράμματα πού βρίσκονταν σὲ ἐξέλιξη κατὰ τὸ 2006 συνεχίστηκαν καὶ κατὰ τὸ 2007 καλύπτοντας τοὺς ἀκόλουθους τομεῖς:

1. Χρονολόγηση

Συνεργασίες μὲ τὸ ΕΚΕΦΕ «ΔΗΜΟΚΡΙΤΟΣ» καὶ τὰ Πανεπιστήμια Århus τῆς Δανίας καὶ Cornell τῶν ΗΠΑ.

9. Χρ. Ντογμας, ΠΑΕ 2006, 149.

10. Αὐτόθι 147-148. Τὴν διαλογὴ συνέχισαν οἱ ἀρχαιολόγοι Ν. Σπανοῦ καὶ Δ. Μαραγκάκη.

11. Ἄ. Σαρπάκη (ἀρχαιοβοτανικά), Κ. Τρανταλίδου (μεγαλοπανίδα), Τ. McGeorge (ἀνθρώπινα ὀστά), Κ. Παπαγιάννη (μικροπανίδα), Ἐ. Παναγιωτακοπούλου (ἐντομα), Δ. Μυλωνᾶ (ψάρια), Ε. Ἀσοῦτη (ξύλα καὶ κάρβουνα).

2. Προέλευση πηλῶν

Χημικὲς καὶ πετρογραφικὲς ἀναλύσεις ἀπὸ τὸ ΕΚΕΦΕ «ΔΗΜΟΚΡΙΤΟΣ» καὶ τὰ Πανεπιστήμια Sheffield καὶ Exeter τῆς Μ. Βρετανίας.

3. Προέλευση λίθων

Πετρογραφικὲς ἀναλύσεις ἀπὸ τὸ ΕΚΕΦΕ «ΔΗΜΟΚΡΙΤΟΣ» καὶ τὸ Ἰνστιτούτο Γεωλογικῶν καὶ Μεταλλευτικῶν Ἑρευνῶν (IGME).

4. Ὅργανικά κατάλοιπα

Χημικὲς ἀναλύσεις σὲ μαγειρικὰ σκεύη ἀπὸ τὸ ΕΚΕΦΕ «ΔΗΜΟΚΡΙΤΟΣ», καὶ τὸ Πανεπιστήμιο Sheffield τῆς Μ. Βρετανίας.

5. Χρωστικὲς ὕλες

Ἐρευνες γιὰ τὴν ταυτοποίηση καὶ τὴν ἀναζήτηση τῆς προέλευσης τῶν χρωστικῶν ὑλῶν ποὺ χρησιμοποιήθηκαν στὴν τέχνη τῆς Θήρας συνεχίστηκαν σὲ συνεργασία μὲ τὸ Πολυτεχνεῖο Κρήτης καὶ μὲ τὸ Διαγνωστικὸ Κέντρο Ἔργων Τέχνης «Ὁρμύλια».

6. Ἴνες καὶ τεχνικὲς ὕφανσης

Ἡ ἔρευνα γιὰ τὴν ἀνίχνευση τῆς προέλευσης τῶν ἰνῶν ποὺ σχηματίζουν τις κλωστὲς ὕφανσης ἀλλὰ καὶ γιὰ τὴ διακρίβωση τῶν τεχνικῶν ποὺ ἐφαρμόζονταν διεξάγεται σὲ συνεργασία μὲ τὸ Κέντρο Ἐρευνας καὶ Συντήρησης Ἀρχαιολογικοῦ Ὑφάσματος.

Προγράμματα γιὰ τὴν ἠλεκτρονικὴ ἐπεξεργασία καὶ διαχείριση τῶν ἔργων ζωγραφικῆς τέχνης ποὺ ἔχουν ξεκινήσει καὶ βρίσκονται σὲ ἐξέλιξη εἶναι:

7. Ἡ μαθηματικὴ ἀνάλυση γεωμετρικῶν σχημάτων στὶς τοιχογραφίες καὶ στὴν ἀγγειογραφία τοῦ Ἀκρωτηρίου σὲ συνεργασία μὲ τὴ Σχολὴ Ἠλεκτρολόγων Μηχανικῶν καὶ Μηχανικῶν Ὑπολογιστῶν (Τομέας Ἐπικοινωνιῶν, Ἠλεκτρονικῆς καὶ Συστημάτων Πληροφορικῆς) τοῦ Ἐθνικοῦ Μετσοβίου Πολυτεχνεῖου.

8. Ἡ τρισδιάστατη ψηφιακὴ ἀποκατάσταση τοιχογραφιῶν καὶ κτηρίων σὲ συνεργασία μὲ τὴ Σχολὴ Ἠλεκτρολόγων Μηχανικῶν καὶ Μηχανικῶν Ὑπολογιστῶν (Ἐργαστήριον Ὁρασης Ὑπολογιστῶν καὶ Ρομποτικῆς) τοῦ Ἐθνικοῦ Μετσοβίου Πολυτεχνεῖου καὶ τὴν Ἀρχιτεκτονικὴ Σχολὴ τοῦ Ἀριστοτελείου Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης.

9. Ἡ ἠλεκτρονικὴ ὑποστήριξη συντήρησης καὶ συναρμολόγησης τῶν τοιχογραφιῶν σὲ συνεργασία μὲ τὸ Τμῆμα τοῦ Πανεπιστημίου τοῦ Princeton.

Τὸ 2007 συμπληρώθηκαν 40 χρόνια ἀπὸ τὴν ἑναρξὴ τῶν ἀνασκαφῶν στὸ

Ἀκρωτήρι καὶ μὲ τὴν εὐκαιρία αὐτὴ ἡ ομάδα συνεργατῶν προχώρησε στὴ διοργάνωση: α) φωτογραφικῆς ἔκθεσης μὲ τίτλο *Διασώζοντας τὴν Ἀρχαιολογικὴ Μαρτυρία* καὶ β) ἐπιστημονικῆς διημερίδας μὲ τίτλο *Ἀκρωτήρι Θήρας: 40 χρόνια ἔρευνας*.

Τὴν ἐπιτυχή διεξαγωγή τους οἱ ἐκδηλώσεις αὐτὲς ὀφείλουν ἀφ' ἑνὸς στὴ συμπαράσταση τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας ποὺ γενναιόδωρα τὶς φιλοξένησε στὸ ἱστορικὸ μέγαρό της παρέχοντας καὶ τεχνικὴ ὑποστήριξη, καὶ ἀφ' ἑτέρου στὴν οἰκονομικὴ ἐνίσχυση ἀπὸ τὸ Ὑπουργεῖο Πολιτισμοῦ. Πρὸς ἀμφοτέρους ἐκφράζονται καὶ ἀπὸ τὴ θέση αὐτὴ θερμὲς εὐχαριστίες.

Μὲ γνώμονα ὅτι ἡ Ἀρχαιολογία ὡς ἱστορικὴ ἐπιστῆμη ἀποβλέπει στὴν ἀνάπλαση τῆς εἰκόνας περασμένων κοινωνιῶν μέσα ἀπὸ τὰ ὑλικά τους κατάλοιπα, ἡ φωτογραφικὴ ἔκθεση φιλοδόξησε νὰ ἐνημερώσει τὸ εὐρύτερο κοινὸ μὲ ποιοὺ τρόπο καὶ ποιὲς διαδικασίες οἱ ὑλικὲς μωρτυρίες μποροῦν νὰ διαβαστοῦν ὡς ἀρχαιολογικὸ ὑλικό¹². Ἀναδεικνύοντας τὸν καταστρεπτικὸ χαρακτήρα ποὺ ἀπὸ τὴ φύση της ἔχει ἢ, ἀναγκαίᾳ ὡς ἐπιστημονικὴ μέθοδος, ἀναμόχλευση τοῦ ἐδάφους/ἀρχείου (ἀνασκαφή), ἔγινε προσπάθεια νὰ παρουσιαστοῦν οἱ τρόποι μὲ τοὺς ὁποίους μποροῦν νὰ συλλεγοῦν καὶ νὰ διατηρηθοῦν οἱ ὑλικὲς μαρτυρίες, ὥστε νὰ εἶναι δυνατὴ ἡ ἀνάγνωσή τους καὶ ἡ ἀντιληψη πληροφοριῶν ἀπὸ αὐτὲς

12. Εὐχαριστίες καὶ ἀναγνώριση ὀφείλονται σὲ ὅλους τοὺς συνεργάτες τῆς ἀνασκαφῆς γιὰ τὴν συμβολή τους στὴν ὀργάνωση τῆς ἔκθεσης, ἰδιαίτερα ὅμως σὲ ὅσους ἐργάστηκαν γιὰ τὸν σχεδιασμὸ καὶ τὴν πραγματοποίησή της:

– Στὴν Καθηγήτρια Ἀρχιτεκτονικῆς στὸ Ἀριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης Κλαίρη Παλυβοῦ ἐπὶ κεφαλῆς τῆς ομάδας τῶν νέων ἀρχιτεκτόνων Ζαχαρία Μαυροειδῆ, Πηνελόπη Τιτόνη καὶ Μαρίας Καραμάνου, γιὰ τὸν σχεδιασμὸ καὶ τὸ στήσιμο τῆς ἔκθεσης.

– Στὸν Ζωγράφο Μανόλη Ζαχαριουδάκη γιὰ τὴν σύνθεση καὶ τὴν αἰσθητικὴ παρουσίαση τῶν πινάκων (πανώ).

– Στὶς ἀρχαιολόγους Τάνια Δεβετζῆ καὶ Φραγκούλα Γεώργια γιὰ τὴν ἐπιστημονικὴ ἐπιμέλεια καὶ τὴν ἐπιλογή τῶν ἐκθεμάτων.

– Τὸν συντηρητὴ Ἄρη Γέροντα γιὰ τὴν διάθεση ὀπτικοακουστικοῦ ὑλικοῦ (video καὶ φωτογραφίες) ἀπὸ τὸ προσωπικὸ του ἀρχεῖο.

– Τοὺς συντηρητές, τέλος, Ρίτσα Παπαδήμα καὶ Ἰάκωβο Μιχαηλίδη γιὰ τὴ βοήθεια στὴν ἐπιλογή καὶ ταξινόμηση τοῦ φωτογραφικοῦ ὑλικοῦ.

εἰς τὸ διηγετικόν. Αὐτὸ σήμερον εἶναι ἐφικτὸ περισσότερον ἀπὸ ὅ,τι ἦταν στὸ παρελθὸν χάρις στῆ βοήθεια ποὺ παρέχει στὴν ἀρχαιολογία ἡ σύγχρονη τεχνολογία.

Ἔτσι, στὴν ἔκθεση, ποὺ διήρκεσε ἀπὸ τὰ μέσα Δεκεμβρίου 2007 ὡς τὰ μέσα Μαρτίου 2008, παρουσιάστηκε συνοπτικὰ ἡ διαδικασία συλλογῆς, διάσωσης καὶ φύλαξης τῆς ἀρχαιολογικῆς μαρτυρίας ἀπὸ τὸ σκάμμα ὡς τὸ Μουσεῖο (πίν. 76γ-77α-β). Μὲ λεκτικὴ περιγραφή (ἡμερολόγια ἀνασκαφῆς καὶ ἐργαστηρίων, ἡμερήσια δελτία, κατάλογοι εὐρημάτων), σχεδιαστικὴ ἀποτύπωση, φωτογραφικὴ τεκμηρίωση ἢ ἀκόμη καὶ βιντεοσκόπηση ἔγινε προσπάθεια νὰ διασωθεῖ ἡ εἰκόνα τῆς μαρτυρίας, ὅπως τὴν συλλαμβάνει ὁ ἀνασκαφέας. Πρόκειται γιὰ εἰκόνα ὡς ἕνα βαθμὸ ὑποκειμενικῆς, ποὺ τὴν ἐνισχύει ὁμως ἡ διάσωση αὐτῆς τῆς ἴδιας τῆς μαρτυρίας. Στὴ διαδικασία αὐτὴ ἡ παρέμβαση τοῦ συντηρητῆ εἶναι πολὺτιμη. Μὲ τίς γνώσεις καὶ τὴν ἐμπειρία ποὺ διαθέτει καὶ κάνοντας σωστὴ χρῆση τῶν μέσων ποὺ τοῦ παρέχει ἡ σύγχρονη τεχνολογία, παρεμβαίνει συνεχῶς ἀπὸ τὴν ἀρχὴ (τὸ σκάμμα) μέχρις ὅτου ἡ ἀρχαιολογικὴ μαρτυρία, εἴτε γιὰ ἔργο ἀνθρώπων χερῶν πρόκειται εἴτε γιὰ προϊόν τῆς φύσης, προστατευθεῖ ἀπὸ κάθε περαιτέρω διαδικασία φθορᾶς.

Στὰ εὐρήματα ποὺ ἡ ἀρχαιολογικὴ σκαπάνη φέρνει στὸ φῶς στὸ Ἀκρωτήρι περιλαμβάνονται κεραμικά, τοιχογραφίες, μέταλλα, λίθινα, ὁστῆινα καὶ ὁστρέινα ἀντικείμενα, ἀλλὰ καὶ κατάλοιπα ἀπὸ ὀργανικὲς ὕλες. Καθεμιὰ ἀπὸ τίς κατηγορίες αὐτὲς εὐρημάτων ἀπαιτεῖ τὴ δική της μεταχείριση, χρειάζεται τὸν εἰδικὸ συντηρητῆ τῆς. Σὲ πολλὰ περιπτώσεις εὐρήματα τῆς τελευταίας κατηγορίας δὲν διατηροῦνται πάντα μὲ τὸν ἴδιον τρόπο. Εὐλινες κατασκευές, καλάθια, δερμάτινα ἀντικείμενα, ὑφάσματα κλπ. ἐγκλωβισμένα μέσα στὰ ἠφαιστειακὰ ὕλικα ἔχουν συνήθως ἀποσυντεθεῖ πλήρως ἢ διατηροῦνται σὲ κατὰσταση σκόνης. Τὸ σχῆμα, ὁμως, καὶ ἡ μορφή τους, καὶ μέσα ἀπὸ αὐτὰ ἡ τεχνικὴ κατασκευῆς διατηροῦνται καὶ μόνο τὸ ταλέντο, ἡ ἐμπειρία καὶ ἡ ὑπομονὴ τοῦ συντηρητῆ μπορεῖ νὰ τὰ διασώσει εἴτε στερεοποιώντας τὸ κονιοροποιημένο ὕλικὸ εἴτε διασώζοντας τὴ μορφή μὲ τὴν κατασκευὴ ἐκμαγείου χρησιμοποιώντας ὡς μήτρα αὐτὸ τοῦτο τὸ ἀποτύπωμα τοῦ ἀντικειμένου. Χρησιμοποιώντας ἐνδεικτικὰ παραδείγματα ἀπὸ κάθε κατηγορία εὐρημάτων ἐπιδιώχθηκε στὴν ἔκθεση νὰ παρουσιαστῇ ἡ διαδικασία διάσωσης τῆς ἀρχαιολογικῆς μαρτυρίας σὲ ὅλα τῆς τὰ στάδια: ἀποκάλυψη, στερέωση, συντήρηση, ἀποκατάσταση καὶ τελικὴ φύλαξη στὴν ἀποθήκη ἢ ἔκθεση στὸ μουσεῖο. Ἡ

διαδικασία αὐτὴ ἐπισφραγίζεται μὲ τὴν τελικὴ δημοσίευση τῶν εὐρημάτων, ὥστε αὐτὰ νὰ γίνουν προσιτὰ γιὰ μελέτη καὶ στὴν εὐρύτερη ἐπιστημονικὴ κοινότητα. Γιὰ τὸν λόγο αὐτὸ περιλάβαμε στὴν ἔκθεση καὶ χαρακτηριστικὲς κατηγορίες δημοσιευμάτων, ὅπως μονογραφίες, πεπραγμένα ἐπιστημονικῶν συνδρίων, ὁδηγούς, περιοδικὲς δημοσιεύσεις κλπ.

Ἡ ἀνασκαφὴ τοῦ Ἀκρωτηρίου δὲν εἶναι ἔργο ἐφήμερο. Ὁ Καθηγητὴς Μαρινᾶτος ποὺ τὸ ξεκίνησε, τὸ ὁραματίστηκε ὡς μεγάλης πνοῆς καὶ διάρκειας. Καὶ ὡς τέτοιο δὲν εἶναι ἔργο ἐνὸς ἢ λίγων ἀνθρώπων. Στὰ 40 χρόνια ποὺ πέρασαν εἶναι πάμπολλοι οἱ ἄνθρωποι ποὺ ἐργάστηκαν καὶ συνέβαλαν καθένας μὲ τὸν τρόπο του στὸ τεράστιο ἔργο ποὺ ἔχει συντελεστεῖ. Ἀπλοὶ ἐργάτες, τεχνίτες, συντηρητές, σχεδιαστὲς, καλλιτέχνες, ἀρχιτέκτονες, ἀρχαιολόγοι, σὰν μιὰ οἰκογένεια, μὲ σύμπνοια καὶ ἀγαστὴ συνεργασία μοιράστηκαν ἀπὸ κοινοῦ κόπους, χαρὲς καὶ λύπες στὸν χῶρο ποὺ λέγεται ἀνασκαφὴ. Σὲ ὅλον αὐτὸ τὸν κόσμο εἶναι ἀφιερωμένο τὸ τμῆμα τῆς ἔκθεσης μὲ σκηνὲς ἀπὸ τὴν καθημερινότητα τῆς ἀνασκαφῆς.

Μὲ πρότυπο τὶς δύο προηγούμενες ἡμερίδες¹³, στὴν ἐπιστημονικὴ διημερίδα ποὺ πραγματοποιήθηκε στὶς 15 καὶ 16 Δεκεμβρίου 2007, κάθε ἐπιστημονικὸς συνεργάτης τῆς ἀνασκαφῆς παρουσίασε τὴν ἀνακοίνωσή του στὸν πολὺ περιορισμένο χρόνο τῶν 15 λεπτῶν. Μὲ τὴ δημοσίευση ὅμως τῶν πεπραγμένων θὰ ἔχουν τὴ δυνατότητα νὰ παρουσιάσουν ἀναλυτικὰ καὶ τεκμηριωμένα τὶς θέσεις καὶ ἀπόψεις των. Οἱ ἀνακοινώσεις ἐκάλυψαν τὶς ἀκόλουθες θεματικὲς ἐνότητες:

*Στρωματογραφία-Χρονολόγηση*¹⁴, *Οἰκιστικὰ θέματα*¹⁵, *Τεχνολογία-Οἰκονομία*¹⁶, *Περιβάλλον-Διατροφή*¹⁷, *Τέχνη καὶ Ἰδεολογία*¹⁸.

13. Χρ. ΝΤΟΥΜΑΣ (ἐπιμ.), *Ἀκρωτήρι Θήρας: Εἴκοσι χρόνια ἔρευνας (1967-1987)*, Ἀρχαιολογικὴ Ἑταιρεία (Ἀθῆναι 1992). Χρ. ΝΤΟΥΜΑΣ (ἐπιμ.), *Ἀκρωτήρι Θήρας: Τριάντα χρόνια ἔρευνας (1967-1997)*, Ἀρχαιολογικὴ Ἑταιρεία (Ἀθῆναι 2008).

14. Ἀνακοινώσεις τῶν Μ. Καββαδᾶ - Π. Μαρίνου - Μ. Μπενίση - Κ. Κορκάρη, Φ. Μαυρίδη, Σ. Καριώτη, Ε. Νικολακοπούλου, Μ. Τσουλᾶκου καὶ Γ. Μανιάτη.

15. Ἀνακοινώσεις τῶν Ν. Ἀκριβάκη, Ε. Γεργᾶκη, Α. Μόσχου - Α. Καρναβᾶ, Φ. Γεώργια - Φ. Σοφιανοῦ, Κ. Παλυβοῦ, Κ. Ἀθανασίου, Δ. Ντάφη - Κ. Παπαδοσσύεως καὶ Δ. Κρίγκα.

16. Ἀνακοινώσεις τῶν Ἀ. Ἀγραφιώτη, Κ. Μπίρταχα - Σ. Σωτηροπούλου - Β.

Ἡ πλούσια πληροφόρηση ἀλλὰ καὶ οἱ νέες προσεγγίσεις πὺ χαρακτηρίζουν πολλὲς ἀπὸ τὶς ἀνακοινώσεις φωτίζουν τὴν πρώιμη ἱστορία τοῦ Αἰγαίου καὶ καθιστοῦν ἐπιτακτικὴ τὴ σύντομη δημοσίευση τῶν πεπραγμένων. Ὡστόσο, ἀξίζει νὰ σημειωθοῦν ἡ μεγαλύτερη ἐμπλοκὴ τῶν θετικῶν ἐπιστημῶν στὴν προσέγγιση πολλῶν θεμάτων, ἡ ὠριμότητα στὸν τρόπο ἀντιμετώπισης τοὺς κυρίως ἀπὸ τοὺς νέους ἐπιστήμονες πὺ ἐμφανίστηκαν γιὰ πρώτη φορὰ δημόσια.

ΧΡΙΣΤΟΣ Γ. ΝΤΟΥΜΑΣ

Περδικάτση - Χ. Ἀποστολάκη, Ἀ. Δεβετζῆ, Σ. Βακιρτζῆ, Γ. Σπαντιδάκη - C. Moulherat, Ἰ. Τζαγίλη, Μ. Μπελογιάννη, Ε. Κάτσα, Α. Μιχαηλίδου, Λ. Βαλάση.

17. Ἀνακοινώσεις τῶν Ε. Ζώρζου, Κ. Παπαγιάννη, Ε. Παναγιωτακοπούλου, Α. Σαρπάκη, Δ. Μυλωνᾶ καὶ Μ. Ρούμπου - Β. Κυλίκογλου - Ν. Καλογεροπούλου.

18. Ἀνακοινώσεις τῶν Ε. Χρυσικοπούλου, Α. Μανίκη, Τ. MacGeorge, Β. Λανάρα, Α. Παπαγιαννοπούλου, Π. Δρίβα, Μ. Μαρθάρη, Γ. Ἀλεξόπουλου, Ἀ. Τρανταλίδου, Ἀ. Βλαχόπουλου, Ε. Παπαγεωργίου, Χ. Μπουλώτη καὶ Ν. Ν. Μαρινάτου.

ΕΡΓΑΣΙΕΣ ΣΥΝΤΗΡΗΣΗΣ ΚΑΙ ΜΕΛΕΤΗΣ
ΕΥΡΗΜΑΤΩΝ ΑΝΑΣΚΑΦΩΝ ΖΑΚΡΟΥ

(Πίν. 78)

Κατά τὸ 2007 συνεχίστηκαν ὑπὸ τῆ διεύθυνση τοῦ ὑπογραφομένου οἱ ἐργασίες μελέτης καὶ συντήρησης εὐρημάτων τῶν ἀνασκαφῶν Ζάκρου. Στὸ ἔργο συμμετεῖχαν οἱ ἀρχαιολόγοι Η. Ἀποστολᾶ, Μ. Ζαμπανί, Μ. Ζωιτόπουλος, Ε. Καράντζαλη, Δ. Κρίγκα, Ε. Μελέα, Β. Πετράκης, Μ. Πλάτωνος, Α. Σαλίχου, Ε. Σουλιώτη, Μ. Τιμπουκάκη, Α. Φραντζεσκάκης καὶ Κ. Χριστοπούλου, οἱ προπτυχιακοὶ φοιτητῆς Α. Ἀποστολάκης καὶ Κ. Γλαράκη καὶ οἱ συντηρητῆς ἀρχαιοτήτων Κ. Νικάκης καὶ Ε. Καρδαρᾶ. Τῆ σχεδίαση τῶν ἀρχιτεκτονικῶν λειψάνων στῆ θέση ἀνέλαβαν οἱ ἀρχιτέκτονες Ἀθ. καὶ Ἀγγ. Νακάσης, ἐνῶ τῆ φωτογράφηση τῶν εὐρημάτων πραγματοποίησε ὁ Μ. Ζωιτόπουλος. Σημαντικὴ βοήθεια στῆ συντήρηση καὶ σχεδίαση τῶν εὐρημάτων προσέφερε ἡ Ὁμάδα Ὑποστήριξης Δημοσιεύσεων τοῦ Κέντρου Μελέτης τοῦ Institute for the Aegean Prehistory στὴν Ἀνατολικὴ Κρήτη (INSTAP Study Center for East Crete). Ἐπιστήμονες ἀπὸ τὸ ἴδιο ἴνστιτούτο, ὑπὸ τὴν εὐθύνη καὶ ἐπίβλεψη τῆς ἀρχαιολόγου δρ. E. Shank κατέγραψαν καὶ φωτογράφισαν στὸ Ἐργαστήριο Συντήρησης Εὐρημάτων Ζάκρου τὸ συντηρημένο τοιχογραφικὸ ὕλικὸ ἀπὸ τῆ μινωικὴ ἔπαυλη τῆς Ἐπάνω Ζάκρου. Διοικητικὴ ὑποστήριξη προσέφεραν, ἐκτὸς ἀπὸ τὴν Ἀρχαιολογικὴ Ἐταιρεία τῶν Ἀθηνῶν, οἱ ΚΓ' καὶ ΚΔ' Ἐφορεῖες Προϊστορικῶν καὶ Κλασικῶν Ἀρχαιοτήτων καὶ ἡ Βρετανικὴ Σχολὴ Ἀθηνῶν. Τὸ ἔργο ὑποστήριξαν οἰκονομικὰ ἡ Ἀρχαιολογικὴ Ἐταιρεία καὶ τὸ Institute for the Aegean Prehistory (INSTAP), ἐνῶ μὲ εἰδικὴ ἐπιχορήγηση τοῦ Ἰδρύματος Ψύχα ἔγινε δυνατὴ ἡ ἀγορὰ ἡλεκτρονικοῦ τοπογραφικοῦ ὄργανου ὑψηλῆς ἀκρίβειας, ἀπαραίτητου γιὰ τὶς νέες ἀποτυπώσεις τῶν ἀρχιτεκτονικῶν λειψάνων στῆ θέση. Τέλος, ἡ ὀλοκλήρωση τῶν ἐργασιῶν καταγραφῆς καὶ φωτογράφησης ἀποκατεστημένων εὐρημάτων στὸ Μουσεῖο Σητείας χρηματοδοτήθηκε ἀπὸ τὸ πρόγραμμα ΕΠΕΑΕΚ II, στὸ

πλαίσιο τοῦ Ἔργου «Πυθαγόρας II - Ἐνίσχυση ἐρευνητικῶν ομάδων στὰ Πανεπιστήμια», μὲ συγχρηματοδότηση 75% ἀπὸ τὸ Εὐρωπαϊκὸ Κοινωνικὸ Ταμεῖο καὶ 25% ἀπὸ ἐθνικοὺς Πόρους. Πρὸς ὄλους τοὺς ἀνωτέρω ὀργανισμοὺς καὶ φορεῖς ἐκφράζονται καὶ ἀπὸ ἐδῶ θερμότατες εὐχαριστίες.

A. Καταγραφή καὶ προκαταρκτικὴ μελέτη κεραμικοῦ ὕλικου

Στὸ Ἡράκλειο συνεχίστηκε ἡ καταγραφή καὶ μελέτη τοῦ κεραμικοῦ ὕλικου ἀπὸ τὸ ὙΜ I ἀνάκτορο, ἀνασκαφικῆς περιόδου 1966. Πιὸ συγκεκριμένα, τὸ ὕλικὸ πού μελετήθηκε προέρχεται ἀπὸ τοὺς χώρους BA τῶν δωματίων LXIV καὶ LXIII τῆς Ἀνατολικῆς πτέρυγας, καθὼς καὶ τὰ δωμάτια XLIV (καὶ τὸν χώρὸ ΝΔ ἀπὸ αὐτό), XLV καὶ XLVII τοῦ Νότιου – χαρακτηριστιζόμενου καὶ ὡς «βιοτεχνικοῦ» – τομέα. Στις ὀγδόοντα (80) περίπου ομάδες πού μελετήθηκαν, παρόλο πού ὑπερισχῆει ποσοτικὰ ἢ χρηστικὴ/χονδρῶειδῆς κεραμεικὴ, σημαντικὴ εἶναι ἡ παρουσία καὶ λεπτότεχνων ἀγγείων μὲ γραπτὴ διακόσμηση. Στὴν τελευταία αὐτὴ κατηγορία τὰ διακοσμητικὰ θέματα ἐμφανίζονται ἐκτελεσμένα συχνότερα σὲ τεχνοτροπία «σκοτεινοῦ ἐπὶ ἀνοιχτοῦ» («dark on light») – σὲ μερικὲς περιπτώσεις σὲ συνδυασμὸ μὲ λευκὲς ἐπικοσμήσεις – ἐνῶ σὲ μικρότερο ποσοστὸ ἀπαντᾷ ἡ τεχνοτροπία τοῦ «ἀνοιχτοῦ ἐπὶ σκοτεινοῦ» («light on dark»). Οἱ περισσότερες ἀπὸ τις ομάδες μποροῦν νὰ χρονολογηθοῦν μὲ ἀσφάλεια στὴν ὙΜ Ιβ περίοδο, ἐνῶ ἡ ἀμέσως προηγούμενη MM IIIβ-ὙΜ Ια φάση ἀντιπροσωπεύεται ἱκανοποιητικὰ μόνον σὲ κάποια σύνολα ἀπὸ τὸ δωμάτιο XLIV.

Οἱ ομάδες ἀπὸ τοὺς χώρους BA τῶν δωματίων LXIII καὶ LXIV, ἂν καὶ περιλαμβάνουν κυρίως κεραμεικὴ τῆς ὙΜ Ιβ περιόδου, φαίνεται νὰ προέρχονται ἀπὸ διαταραγμένα ἀνασκαφικὰ περιβάλλοντα, ἀφοῦ μεταξὺ τῶν θραυσμάτων τους ἐπιστημάνθηκαν κομμάτια ἀγγείων τῶν ἱστορικῶν, ἀλλὰ καὶ μεταβυζαντινῶν χρόνων. Τὸ μεγαλύτερο μέρος τῆς μινωικῆς κεραμεικῆς ἀνήκει στὴν κατηγορία τῶν χρηστικῶν, κυρίως ἀποθηκευτικῶν, ἀγγείων, ἐνῶ ἀπὸ τὰ διακοσμημένα θραύσματα ξεχωρίζουν λίγα μικρὰ κομμάτια ἀπὸ τὸ τοίχωμα κλειστοῦ ἀγγείου μέσου μεγέθους μὲ θέματα τοῦ «θαλασσίῳ ρυθμοῦ».

Οἱ ομάδες ἀπὸ τὸν χώρὸ XLIV τοῦ Νότιου τομέα περιλαμβάνουν, ἐκτὸς ἀπὸ χρηστικὴ κεραμεικὴ σὲ μία μεγάλη ποικιλία σχημάτων, ἀρκετὰ κομμάτια ἀπὸ λεπτότεχνα, διακοσμημένα, ἀγγεῖα. Ἡ πλειοψηφία τῶν εὐρημάτων καὶ

αυτοῦ τοῦ χώρου ἀνήκει στήν ὙΜ Ιβ περίοδο, στήν περίπτωση ὅμως αὐτῆ χαρακτηριστική εἶναι καί ἡ παρουσία ὀστράκων τῆς ΜΜ ΙΙβ-ὙΜ Ια φάσης, προερχομένων ἀπό τῆ βαθύτερη ἐπίχωση τοῦ δωματίου. Ἐκτός ἀπό τὰ κομμάτια μέ γραπτῆ κόσμηση ξεχωρίζουν δύο θραύσματα ἀπό τὸ τοίχωμα κλειστοῦ ἀγγείου πού σώζουν θέμα τοῦ «θαλασσίου ρυθμοῦ», ἀποσπασματικά σωζόμενος ἡμισφαιρικός κύαθος, μέ dark on light φολιδωτὸ θέμα, πέντε συνανήκοντα θραύσματα τοιχώματος φιάλης μέ μοτίβο ripple ἐξωτερικά, ἀποσπασματικά σωζόμενο τροπιδωτὸ κυάθιο μέ περιφερικὲς λεπτὲς ταινίες λευκοῦ καί ἐρυθροῦ χρώματος, τρία συνανήκοντα θραύσματα ἀπό τὸ τοίχωμα κλειστοῦ, μεσαίου μεγέθους ἀγγείου μέ ἐγγάρακτο δικτυωτὸ μοτίβο καί θραῦσμα ἀπό τὸ εὐθὺ χεῖλος καί τὸ λοξὸ τοίχωμα κυπέλλου, μέ light on dark κηλιδωτὴ διακόσμηση. Ἐκτός ἀπό θραύσματα κεραμεικῆς, οἱ ομάδες ἀπὸ τὸν χώρο XLIV περιελάμβαναν δύο ἐλάσματα χαλκοῦ καί θραῦσμα ἀπὸ τὸ τοίχωμα φωλεόσχημου λίθινου ἀγγείου.

Ὀκτώ (8) ἀπὸ τίς ομάδες κεραμεικῆς πού μελετήθηκαν βρέθηκαν στὸ ὑπόγειο δωματίο XLV. Πιὸ συγκεκριμένα, προέρχονται κυρίως ἀπὸ ἕνα στρῶμα πού ἐντοπίσθηκε κάτω ἀπὸ θρανίο παρὰ τὸν ΒΑ τοῖχο τοῦ δωματίου καί ἕναν ἀποθέτη στῆ βόρεια γωνία του. Ἡ κεραμεικὴ πού ἀντιπροσωπεύεται στίς ομάδες αὐτές, συνολικά, χαρακτηρίζεται ἀπὸ τὴν παρουσία πολυάριθμων ἄωτων κωνικῶν κυπέλλων καί, σὲ μικρότερο ποσοστὸ, ἄλλων ἀγγείων πόσεως, ἀμφορέων καί τριποδικῶν χυτρῶν. Χαρακτηριστικὰ ἦταν, ἐπίσης, ἀρκετὰ κομμάτια πού ἀνήκαν σὲ μαγειρικούς δίσκους καί ἡθμοπυξίδες. Ἄξια ιδιαίτερης ἀναφορᾶς εἶναι ἀποσπασματικὰ σωζόμενῃ ἡθμοπυξίδα μέ διακόσμηση ἐρυθρῶν περιφερικῶν ταινιῶν πάνω στίς ὁποῖες εἶχαν γραφεῖ λεπτότερες λευκὲς, θραύσματα ἡμισφαιρικῶν κυάθων διακοσμημένων σὲ τεχνοτροπία «σκοτεινοῦ ἐπὶ ἀνοιχτοῦ», δύο κομμάτια ἀπὸ τὸ τοίχωμα ἀμφορέα μέ σύστημα πλατιῶν περιφερικῶν ταινιῶν μελανοῦ χρώματος πάνω στίς ὁποῖες σχεδιάσθηκε θέμα τρεχουσῶν σπειρῶν μέ λευκὴ βαφή, τμήμα κωνικοῦ κυπέλλου μέ διακόσμηση ἐρυθρῶν περιφερικῶν ταινιῶν καί φυτικῶν θεμάτων καί δύο τμήματα ἀπὸ τὸ κάτω μέρος ψηλῶν μελανεπίχριστων ἡμισφαιρικῶν κυάθων.

Οἱ ομάδες ἀπὸ τὸν χώρο XLVII περιελάμβαναν θραύσματα κυρίως χρηστικῶν ἀγγείων, ἀνάμεσα στὰ ὁποῖα ἀντιπροσωπευτικότερα ἦταν τὰ πιθοειδῆ, οἱ ἀμφορεῖς, οἱ στάμνοι, οἱ λεκάνες, οἱ κάδοι καί οἱ χύτρες. Ἀνάμεσα στὰ λεπτότεχα, πού ἀπαντοῦν σὲ μικρότερο ποσοστὸ, καλύτερα ἀντιπροσωπεύον-

ται οἱ πρόχοι, οἱ ἠθμοπυξίδες, οἱ φιάλες καὶ διάφοροι τύποι ἀγγείων πόσης. Ἐκ τῶν διακοσμημένων κομμάτια, ἄξια ἰδιαίτερης ἀναφορᾶς εἶναι θραῦσμα ἀπὸ τὸ ἔξω νεῦον χεῖλος κυάθου μὲ σειρὰ νευόντων φύλλων καὶ τρία συνανήκοντα θραύσματα ἀπὸ τὸ κυρτούμενο τοίχωμα λεπτοῦ κλειστοῦ ἀγγείου, ἴσως ἀλαβάστρου, μὲ μελανὴ διακόσμηση κρινοπαπύρου καὶ παραπληρωματικῶν θεμάτων παρμένων ἀπὸ τὸν θαλάσσιο ρυθμὸ (πίν. 78α).

Ἰδιαίτερα σημαντικὴ ἦταν ἡ ἀναγνώριση, ἀνάμεσα στὰ θραύσματα ὁμάδων ποὺ προέρχονται ἀπὸ τὸ «στρῶμα δαπέδου» τοῦ ἐν λόγῳ δωματίου, εὐρημάτων ποὺ ἀποδεικνύουν τὴν ὕπαρξη ἑνὸς ἐργαστηρίου χαλκοουργίας. Αὐτὰ περιλαμβάνουν μεγάλο ἀριθμὸ θραυσμάτων μιᾶς ἡμισφαιρικῆς χοάνης χύτευσης μὲ ἔντονα τὰ ἴχνη καύσης ἐσωτερικά, καὶ τμήμα πλήλινης μήτρας μονόστομου πελέκεως, μὲ ἴχνη καύσης ἐπίσης στὴν ἐσωτερικὴ ἐπιφάνεια (πίν. 78β).

Β. Καταγραφή καὶ προκαταρκτικὴ μελέτη εὐρημάτων τοῦ Κτηρίου Ν ἀνασκαφικῆς περιόδου 1986

Στὴν Κάτω Ζάκρο πραγματοποιήθηκαν ἐργασίες καταγραφῆς, σχεδίασης καὶ φωτογράφησης τῶν εὐρημάτων τῆς ἀνασκαφικῆς περιόδου 1986, ποὺ ἀφοροῦν τὸ Κτήριο Ν τοῦ ΒΔ λόφου. Κατὰ τὴν ἐφετινὴν περίοδο, ἔγινε δυνατὴ ἡ καταλογογράφηση 37 ὁμάδων κεραμεικῆς, ποὺ προέρχονται ἀπὸ τρία θεμέλια δωματία τοῦ νοτιότερου τμήματος τῆς οἰκίας (δωματία 17, 18 καὶ 19). Τὰ δωματία αὐτὰ φαίνεται πὼς εἶχαν χρησιμοποιηθεῖ σὲ δύο διακριτὲς περιόδους – ὙΜ ΙΒ καὶ ὙΜ ΙΙΑ – γεγονός ποὺ ἐπιβεβαιώνεται ἀπὸ τὴ μελέτη τῆς στρωματογραφίας σὲ συνδυασμὸ μὲ ἐκείνη τῆς χρονολόγησης τῶν ἀντίστοιχων, ἀνὰ στρῶμα, κεραμικῶν εὐρημάτων (πίν. 78δ). Ἐκ τῶν ἀγγείων ποὺ ἀντιπροσωπεύουν τὴν ὙΜ ΙΒ περίοδο, ξεχωρίζουν ἕνας κυλινδρικός καδίσκος διακοσμημένος μὲ καστανὲς περιφερικὲς ταινίες καὶ ζῶνες φυλλιδίων σχεδιασμένες πάνω σὲ ἀνοιχτόχρωμο βάθος, μία προχοϊσκὴ σφαιρικοῦ πεπιεσμένου σχήματος μὲ διακόσμηση ταινιῶν καὶ περιφερικῶν σειρῶν ἀπὸ στιγμὲς καὶ ἀρκετὰ ἀγγεῖα πόσης, μερικὰ ἀπὸ τὰ ὁποῖα ἀνήκουν στὸ χαρακτηριστικὸ γιὰ τὴν περίοδο αὐτὴ τύπο τῶν ἡμισφαιρικῶν κυάθων («ogival cups»). Ἡ ὙΜ ΙΙΑ περίοδος ἀντιπροσωπεύεται θαυμάσια ἀπὸ μίαν ἀπίσχημη πρόχου μὲ διακόσμηση ὀλόβαφων δίσκων πάνω σὲ ἀνοιχτόχρωμο ἐπίχρισμα, δύο κολουροκωνικὲς λεκανίδες διακοσμημένες μὲ μετόπες καστανέρυθρου χρώματος σὲ ἀνοι-

κτόχρωμο βάθος και χαρακτηριστικούς για τήν εποχή αὐτή τύπους ἀγγείων πόσης, ἀνάμεσα στους ὁποίους ἐξέχουσα θέση κατέχουν οἱ βαθεῖς κύαθοι μέ πρόχυση («pulled-rim bowls») και τὰ ἄνωτα ἡμισφαιρικά κύπελλα. Τό σύνολο συμπληρώνουν μία χαμηλή δίωτη στάμνος μέ διακόσμηση καταλειβάδων και ἕνας πιθαμοφόρας μέ τροχαλιόσχημο λαιμό και σχοινοειδή ἐμπέιστη διακόσμηση.

Γ. Μελέτη και σχεδίαση κεραμικῶν εύρημάτων τοῦ Κτηρίου Α τοῦ ΝΔ λόφου στό Μουσεῖο Σητείας

Στό Μουσεῖο Σητείας οἱ ἀρχαιολόγοι δρ. Ε. Καραντζαλή και Μ. Ζωιτόπουλος και ὁ σχεδιαστής τῆς Ὁμάδας Ὑποστήριξης Δημοσιεύσεων τοῦ Κέντρου Μελέτης (INSTAP) D. Faulman μελέτησαν και σχεδίασαν τὰ κυριότερα ἀπό τὰ ἀποκατεστημένα κεραμικά εύρήματα τοῦ Κτηρίου Α τοῦ ΝΔ λόφου (ἤ «Λόφου τοῦ Ἀγίου Ἀντωνίου»). Τό κτήριο αὐτό πρόκειται νά παρουσιασθεῖ στόν δεύτερο τόμο τῆς σειρᾶς τῆς δημοσίευσης τῶν Ἀνασκαφῶν Ζάκρου, πού προτίθεται νά ἐκδώσει ἡ Ἀρχαιολογική Ἑταιρεία τῶν Ἀθηνῶν.

Στόν ἴδιο χῶρο, στό πλαίσιο τοῦ Ἔργου «Πυθαγόρας II» ὁ ἀρχαιολόγος Μ. Ζωιτόπουλος πραγματοποίησε συμπληρωματικές ἐργασίες καταγραφῆς και φωτογράφησης ἀποκατεστημένων κεραμικῶν εύρημάτων.

Δ. Συντήρηση κινητῶν εύρημάτων και ψηφιακή καταγραφή τοιχογραφιῶν στό Ἐργαστήριο Ζάκρου, στόν Ἅγιο Νικόλαο

Στό Ἐργαστήριο Συντήρησης Εύρημάτων Ζάκρου συνεχίσθηκε και ὁλοκληρώθηκε ἡ συντήρηση τῶν εύρημάτων τοῦ Κτηρίου Ν ἀνασκαφικῆς περιόδου 1985 και ξεκίνησε ἡ ἐπεξεργασία τοῦ κεραμικοῦ ὕλικου τῆς περιόδου 1986. Ἀπό τὰ εύρήματα τοῦ 1985 ἔγινε δυνατό νά ἀποκατασταθοῦν περί τὰ εἴκοσι ἀκόμα πῆλινα ἀγγεῖα, ἀπό τὰ ὁποῖα ξεχωρίζει ἕνας μέγας πίθος μέ σχοινοειδή ἐμπέιστη διακόσμηση συστημάτων περιφερικῶν ζωνῶν και λοξῶν ταινιῶν. Στά μικρότερα ἀγγεῖα πού ἀποκαταστάθηκαν περιλαμβάνονται μία μικρή πρόχους τῆς πρώιμης ΜΜ περιόδου μέ σφαιρικό σῶμα και κυλινδρικό λαιμό, ἕνας πτηνόμορφος ἀσκός μέ διακόσμηση διασταυρούμενων καμπύλων γραμμῶν στό ἀνώτερο τμήμα τοῦ σώματός του (πίν. 78γ), ἕνας μικρός σφαι-

ρικός ἀσκός, μία μικρογραφική τριποδική χύτρα, ἓνα ἄωτο ἡμισφαιρικό κύπελλο, δύο μικρές προχοϊσκες τοῦ τύπου τῆς «γαλατιέρας» (“milk jugs”) καὶ ὀκτὼ ἄωτα κωνικά κύπελλα.

Ἀπὸ τὰ εὐρήματα τῆς περιόδου 1986 ποὺ ἀποκαταστάθηκαν μέχρι σήμερα ξεχωρίζουν μία δίωτη χαμηλὴ στάμνος μὲ διακόσμηση καταλειβάδων, μία ἀπίοσχημη πρόχους μὲ διακόσμηση ὀλόβαφων δίσκων, δύο κολουροκωνικὲς λεκανίδες καὶ ἓνας κυλινδρικός καδίσκος τῆς ΥΜ Ι6 περιόδου μὲ διακόσμηση φυλλοφόρων ζωνῶν καὶ σκοτεινόχρωμων περιφερικῶν ταινιῶν. Ἐκτὸς ἀπὸ τὰ κεραμικά, συντηρήθηκαν τὰ μικροαντικείμενα ἀπὸ τὸ Κτήριο Ν καὶ τῶν δύο ἀνασκαφικῶν περιόδων (1985 καὶ 1986), ἀνάμεσα στὰ ὁποῖα ξεχωρίζουν ζευγὸς μικρογραφικῶν λίθινων κεράτων καθοσίωσης καὶ μικρὸ πήλινο ὁμοίωμα κέρνου μὲ τρεῖς κοιλότητες στῆ μορφὴ ταύρου.

Τέλος, συνεχίσθηκε ἡ συντήρηση σπαραγμάτων τοιχογραφιῶν ἀπὸ τὴ μινωικὴ ἔπαυλη τῆς Ἐπάνω Ζάκρου καὶ τὸ ἀνάκτορο. Ἀπὸ τὴ Νότια Πτέρυγα τοῦ τελευταίου προέρχονται τμήματα ἐνδιαφέρουσας τοιχογραφίας, στὴν ὁποία διακρίνονται τὰ λεπτὰ κλαδιὰ ἐνὸς δένδρου.

Στὸν ἴδιο χῶρο, ὁμάδα ἐπιστημόνων, ὑπὸ τὴν καθοδήγηση τῆς ἀρχαιολόγου τοῦ Institute for the Aegean Prehistory δρ. E. Shank, ἐργάσθηκε γιὰ τὴν ψηφιακὴ καταγραφή καὶ φωτογράφιση τῶν μέχρι σήμερα συντηρημένων κομματιῶν τῶν τοιχογραφιῶν τῆς μινωικῆς ἔπαυλης. Τὸ ὑλικὸ αὐτὸ – μετὰ τὴ δημοσίευση τοῦ συνόλου τῶν εὐρημάτων τοῦ κτηρίου – θὰ συμπεριληφθεῖ σὲ corpus μὲ τίς τοιχογραφίες τοῦ προϊστορικοῦ αἰγαιακοῦ χώρου, ποὺ προστοιμάζεται μὲ τὴν ὑποστήριξη τοῦ παραπάνω ιδρύματος. Μὲ τὸ πέρασ τῆς ἐργασίας της, ἡ ἐν λόγω ὁμάδα παρέδωσε στὸν ὑπογραφόμενο, σὲ ψηφιακὴ καὶ ἔντυπη μορφῇ, τὸ σύνολο τῶν καταγραφῶν καὶ φωτογραφιῶν ποὺ πραγματοποίησε.

Ε. Καθαρισμὸς τμήματος τοῦ ἀρχαιολογικοῦ χώρου γιὰ φωτογράφιση καὶ μελέτη

Στὴ Ζάκρο πραγματοποιήθηκαν ἐργασίες ἐπιφανειακοῦ καθαρισμοῦ τῶν Κτηρίων Α καὶ Δ τοῦ ΝΔ λόφου, μὲ σκοπὸ τὴν ἐκ νέου φωτογράφιση τῶν ἀρχιτεκτονικῶν λειψάνων ἐν ὄψει τῆς εὐρισκόμενης ὑπὸ προετοιμασία τελικῆς δημοσίευσης τῶν οἰκοδομημάτων.

ΣΤ. Ἀποτύπωση ἀρχιτεκτονικῶν λειψάνων

Στὸν ἀρχαιολογικὸ χῶρο τῆς Ζάκρου, οἱ ἀρχιτέκτονες Ἀθ. καὶ Ἀγγ. Νακάσης, μὲ τὴ βοήθεια σπουδαστῶν τῶν ΤΕΙ Συντήρησης, πραγματοποιήσαν λεπτομερῆ ἀποτύπωση τοῦ «Κτηρίου τῶν Διθύρων» τοῦ ΒΔ λόφου καὶ προετοίμασαν, μὲ σκαριφήματα καὶ μετρήσεις, τὴ σχεδίαση τοῦ γειτονικοῦ «Κτηρίου τῶν Ἀποθετῶν Κεραμεικῆς». Τὶς ἐργασίες κατὰ τὴν ἐφετινὴ περίοδο διευκόλυνε σημαντικὰ ἡ χρῆση νέου, ὑψηλῆς ἀκρίβειας, ἠλεκτρονικοῦ τοπογραφικοῦ ὄργανου, ἡ ἀγορὰ τοῦ ὁποίου ἔγινε δυνατὴ χάρις σὲ εἰδικὴ ἐπιχορήγηση τοῦ Ἰδρύματος Ψύχα.

ΛΕΥΤΕΡΗΣ ΝΙΚ. ΠΛΑΤΩΝ

ΚΕΦΑΛΑΙΟ Γ΄

ΔΗΜΟΣΙΕΥΜΑΤΑ*

Τὴν πρώτη θέση στὰ δημοσιεύματα τῆς Ἑταιρείας ἔχουν τὰ τέσσερα περιοδικά μας. Πρῶτο ἀνάμεσά τους ἡ Ἀρχαιολογικὴ Ἐφημερὶς τῆς ὁποίας ἐκδόθηκαν τρεῖς τόμοι, ὁ 143 τοῦ 2004, ὁ 144 τοῦ 2005 καὶ ὁ 145 τοῦ 2006.

Ἀπὸ τὸν τόμο τοῦ 2004 μνημονεύω μόνο μία μελέτη, τῆς ἀειμνήστης Μαρίας Οἰκονομάκου, μὲ τίτλο «Οἱ ἀνασκαφές στὸ μεγάλο ἔλος τοῦ Μαραθῶνος». Πρόκειται γιὰ ὀλυμπιακές ἀνασκαφές, πού ἔγιναν γιὰ νὰ ἀποδειχθεῖ ὅτι τὸ μεγάλο ἔλος δὲν εἶχε ἀρχαῖα, ἀλλὰ εἶχε. Τοῦτο δὲν ἐμπόδισε τὴν κατασκευὴ τοῦ ὀλυμπιακοῦ λεμβοδρομίου γιὰ χρῆση 15 ἡμερῶν, τὴν κατόπιν ἐγκατάλειψή του καὶ τὴν καταστροφὴ τοῦ πεδίου τῆς μάχης τοῦ Μαραθῶνος.

Οἱ ἄλλοι δύο τόμοι περιέχουν ὁ καθένας μόνο μία ἐκτεταμένη μονογραφία. Ὁ τόμος τοῦ 2005 περιέχει τὴ διατριβὴ τοῦ κ. Εὐάγγελου Βιβλιοδέτη, Ὁ δῆμος τοῦ Μυρρινοῦντος. Ἡ ὀργάνωση καὶ ἡ ἱστορία ἐνὸς δήμου τῆς Ἀττικῆς. Ὁ ἀρχαῖος ἀττικὸς δῆμος τοῦ Μυρρινοῦντος βρίσκεται κοντὰ στὸ Μαρκόπουλο τῶν Μεσογείων, στὴ σημερινὴ Μερέντα ὅπου ἔγινε τὸ νέο ἵπποδρόμιο καὶ ὅπου δεσπόζουν τὰ γνωστὰ λατομεῖα Μαρκοπούλου. Ὁ κ. Βιβλιοδέτης ἐκθέτει, μὲ τὴ βοήθεια τῶν φιλολογικῶν καὶ ἐπιγραφικῶν πηγῶν καὶ τῶν εὐρημάτων τῶν ἕως σήμερα ἀνασκαφῶν, τὴν ἱστορία, τὴν τοπογραφία, τὴν ὀργάνωση, τὶς λατρεῖες καὶ τὴν προσωπογραφία τοῦ δήμου. Ἐκθέτει ἀκόμη τὸ ἱστορικό, τὰ ἀποτελέσματα καὶ τὰ πορίσματα τῶν ἀνασκαφῶν στὴν περιοχὴ τοῦ δήμου, μὲ πρῶτες τὶς ἀνασκαφές τοῦ ἀειμνήστου Ἰωάννου Παπαδημητρίου τὸ 1960-

* Βλ. καὶ Ἔργον 2007, 82-98.

1961. Ἔγιναν καὶ ἄλλες ἀνασκαφές, σὲ μία ἀπὸ τὶς ὁποῖες βρέθηκαν ἡ κόρη Φρασίκλεια καὶ ὁ κοῦρος τῆς Μερέντας, τὰ δύο γνωστὰ ἐπιτύμβια ἀρχαῖα ἀγάλματα. Παραθέτει ἐπίσης ὁ συγγραφεὺς, στὸ οἰκεῖο τμήμα, ὅλες τὶς γνωστὲς ἐπιγραφές τοῦ Μυρρινοῦντος, ψηφίσματα, ὄρους, λατρευτικές, ἀναθηματικές, ἐπιτύμβιες καὶ πραγματεύεται μὲ ἐπιτυχία τὰ ζητήματα ποὺ ἀφοροῦν τὴν τοπογραφία καὶ τὴν ὀργάνωση τοῦ δήμου.

Ἡ μονογραφία τοῦ κ. Βιβλιοδέτη ἀποτελεῖ σύνθεση ἡ ὁποία προσφέρει πολλὰ στὴ γνώση τῆς ἀρχαίας Ἀττικῆς.

Ὁ τόμος τοῦ 2006 τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἐφημερίδος περιέχει καὶ αὐτὸς μία μονογραφία, τῆς κυρίας Ἑλένης Παπασταύρου, Ἰπόγειοι λαξευτοὶ τάφοι τῆς Αἴγινας. Πρόκειται γιὰ ταφικὰ μνημεῖα τῶν ὁποίων ἡ νεώτερη ἱστορία ἀρχίζει ἀπὸ τὰ χρόνια τοῦ Κυβερνήτη Ἰωάννη Καποδίστρια. Ὅπως γνωρίζετε, ἡ Αἴγινα ἔγινε γιὰ λίγο χρόνο πρωτεύουσα τῆς νέας Ἑλλάδος, ἀπὸ τὶς 11 Ἰανουαρίου 1828, ποὺ ἀποβιβάστηκε στὸ νησί ὁ Καποδίστριας, μέχρι τῶν ἀρχῶν τοῦ Ὀκτωβρίου 1828 ποὺ ἡ πρωτεύουσα μεταφέρθηκε στὸ Ναῦπλιο. Κατὰ τοὺς δέκα περίπου αὐτοὺς μῆνες συνέρρευσε στὴν Αἴγινα μεγάλο πλῆθος προσφύγων τὸ ὁποῖο μεταχειριζόταν τοὺς ὑπόγειους λαξευτοὺς τάφους τῆς πόλης καὶ τῆς περιοχῆς ὡς κατοικίες. Τότε πολλοὶ τάφοι συλήθηκαν ἀλλὰ μὲ τὸν καιρὸ ἔγιναν καὶ πολλὲς ἀνασκαφές νέων μὲ τὴ μελέτη τῶν ὁποίων σχηματίστηκε ἡ γενικὴ εἰκόνα τους.

Συστηματικὴ ἀνασκαφὴ καὶ μελέτη τῶν ὑπόγειων λαξευτῶν τάφων τῆς Αἴγινας ἄρχισε νὰ γίνεταί τὰ τελευταῖα χρόνια, ἀπὸ τὸ 1980, ὅταν ἐπὶ τῶν ἡμερῶν μου ὡς Ἐφόρου Ἀρχαιοτήτων Ἀττικῆς, ἀνέλαβε τὴν ἀρχαιολογικὴ ἐποπτεία τῆς Αἴγινας ἡ κυρία Ἑλένη Παπασταύρου, συνεργάτις μου καὶ μέλος, σήμερα, τοῦ Συμβουλίου τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας. Ἡ κυρία Παπασταύρου ἐρεύνησε πλῆθος νέων τάφων καὶ ἡ δημοσίευσή τους ἀποτελεῖ τὸ περιεχόμενον τοῦ τόμου τοῦ 2006 τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἐφημερίδος.

Ἡ μονογραφία περιλαμβάνει τάφους τοῦ ὕστερου 8ου αἰ. καὶ τῶν ἐπομένων μέχρι τοῦ 5ου αἰ. π.Χ. Ἐξετάζεται ἡ γενικὴ εἰκόνα τῶν νεκροταφείων, οἱ ἐπιδράσεις καὶ τὰ παράλληλα στοιχεῖα, ὁ τρόπος τῶν ταφῶν, τὰ χαράγματα καὶ οἱ ἐπιγραφές, κυρίως στὶς σαρκοφάγους, τὰ μικροαντικείμενα, ἡ ἐξέλιξη τῆς ἀρχιτεκτονικῆς μορφῆς τῶν τάφων, ἡ κεραμικὴ, τὰ εἰδώλια, τὰ πλαστικά ἀγγεῖα ποὺ συνόδευαν τοὺς νεκροὺς καὶ τὰ ἄλλα κτερίσματα, λύχνοι, μεταλλικὰ ἀντικείμενα.

“Εως τώρα υπήρχαν δημοσιεύσεις μεμονωμένων τάφων, σύντομες ή έκτε-
νεῖς ἀπὸ τὶς χιλιάδες πού ἐρευνήθηκαν, συλήθηκαν καὶ καταστράφηκαν ἀπὸ τὰ
χρόνια τοῦ Καποδίστρια. Μὲ τὴ δημοσίευση τῆς κυρίας Παπασταύρου ἀπο-
κτήσαμε τὸ βασικὸ ἔργο γιὰ τὴ γνώση τῆς ταφικῆς ἀρχιτεκτονικῆς καὶ τῶν
ταφικῶν συνηθειῶν τῶν Αἰγινητῶν κατὰ τοὺς χρόνους τῆς ἀκμῆς της. Τέλος
πρέπει νὰ εἰπῶ ἀκόμη ὅτι οἱ τάφοι πού δημοσιεύονται εἶναι ὅσοι ἐρευνήθηκαν
ἀπὸ τὸ 1980 μέχρι τοῦ 1995. Ἡ κυρία Παπασταύρου ἤθελε νὰ καθυστερήσει
τὴ δημοσίευση γιὰ νὰ δώσει καὶ τὰ εὐρήματα τῶν κατόπιν ἀνασκαφῶν. Εὐτυ-
χῶς τὴν ἐμπόδισα καὶ ἔτσι σήμερα εἶναι κτῆμα μας μιὰ ωραία δημοσίευση
πολύχρονων καὶ κοπιαστικῶν ἀνασκαφῶν.

Τῶν *Πρακτικῶν* ἐκδόθηκε ὁ τόμος 160 τοῦ 2005 μὲ τὶς ἀνασκαφικὲς
ἐκθέσεις τῆς χρονιᾶς ἐκείνης, ὅπως ἐπίσης ἐκδόθηκε ὁ τόμος 53 τοῦ *Ἔργου*
2006 πού παραλάβατε πέρυσι. Τελευταία μνημονεύω τὴν ἔκδοση τῶν τευχῶν
82-85 τοῦ *Μέντορος* μὲ τὰ ὁποῖα συμπληρώθηκαν 20 χρόνια ἔκδοσης τοῦ
περιοδικοῦ. Μὲ τὸν *Μέντορα* ἡ Ἑταιρεία θυμίζει ὅτι οἱ ἀρχαιότητες ἐκτὸς ἀπὸ
πηγὴ τῆς ἱστορίας ἀποτελοῦν μέρος τῆς ζωῆς μας, μᾶς ἐπηρεάζουν καὶ συμ-
βάλλουν στὴν πνευματικὴ μας ἀνοδο. Στὰ τέσσερα τεύχη τοῦ *Μέντορος* τοῦ
2007 περιέχονται πλὴν ἄλλων ὁ ἐορτασμὸς τῶν 170 χρόνων τῆς Ἑταιρείας, ἡ
ἱστορία τοῦ χώρου Μακρυγιάννη, ὅπου κτίστηκε τὸ νέο Μουσεῖο Ἀκροπόλεως,
ἡ ἱστορία τοῦ Ἀρχαιολογικοῦ Συλλόγου, πρώτης Ἀκαδημίας στὴ ἐλευθερω-
μένη Ἑλλάδα, ἡ ἱστορία τῆς πρώτης ἀναστήλωσης στὴν Ἑλλάδα, τὸ 1834,
ὡς καὶ ἡ ἱστορία τῆς Καρυάτιδος τῆς Ἐλευσίνος πού βρίσκεται στὸ Λονδίνο.

Τὰ ἄλλα δημοσιεύματά μας εἶναι: Ὁ συλλογικὸς τόμος *Ἀκρωτήρι Θήρας. Δυτικὴ Οἰκία*. Περιέχει μελέτες τῶν κυριῶν Ἀντίκλειας Μουνδρέα Ἀγρα-
φιώτη, Ἀναστασίας Δεβετζῆ, Ἄννας Μιχαηλίδου, Χριστίνας Τελεβάντου,
Ἰριδος Τζαχίλη, οἱ ὁποῖες δημοσιεύονται μὲ τὴν ἐπιμέλεια τοῦ καθηγητῆ Χρί-
στου Ντούμα.

Τὰ μέρη τοῦ βιβλίου εἶναι τέσσερα καὶ ἀφοροῦν εὐρήματα τῆς ἀνασκαφῆς
τῆς Δυτικῆς οἰκίας. Κατὰ σειρὰν δημοσιεύονται οἱ ἐπίχριστες τράπεζες προ-
σφορῶν, τὰ λίθινα ἐργαλεῖα, τὰ λίθινα σκεύη, τὰ μετάλλινα εὐρήματα καὶ τὰ
ποικίλα εὐρήματα, δηλαδὴ εἰδῶλια, σφονδύλια, ἀγνύθες, κύλινδροι, σφραγίδες.
Τὸ βιβλίον εἶναι συνολικὴ μελέτη τῶν ἀντικειμένων τῆς καθημερινῆς ζωῆς στὸ
Ἀκρωτήρι Θήρας ἀλλὰ ἀφορᾷ καὶ τὴν ἀρχαιολογία ὅλου τοῦ Αἰγαίου καὶ θὰ
χρησιμεύει ὡς βοήθημα σὲ κάθε μελετητῆ τῶν συναφῶν θεμάτων.

Στὴν ἔκδοση τοῦ τόμου συνέβαλε οἰκονομικῶς κατὰ μέγα μέρος ἡ ἑφημερίς *Καθημερινή* καὶ εἰδικῶς ὁ κ. Ἀριστείδης Ἀλαφούζος πρὸς τὸν ὁποῖο ἡ Ἑταιρεία ἀπευθύνει θερμὲς εὐχαριστίες.

Ἐκδόθηκε ὁ τέταρτος τόμος τοῦ Ἀρχείου τῶν Μνημείων τῶν Ἀθηνῶν καὶ τῆς Ἀττικῆς (ΑΡΜΑ 4), ἔργο τῆς κυρίας Οὐρανίας Βιζυηνοῦ. Περιέχει τὰ εὐρετήρια τοῦ μεγάλου συντάγματος τῶν ἀττικῶν ἐπιτυμβίων ἀναγλύφων ποὺ ἔκανε σὲ 4 τόμους κειμένου καὶ 6 τόμους πινάκων ὁ Alexander Conze καὶ οἱ συνεργάτες του, ἀπὸ τὸ 1893 ἕως τὸ 1922. Στὸν ὀγκώδη τόμο τῶν 404 σελίδων ἐξετάζεται κριτικὰ δολόκληρο τὸ ἔργο αὐτὸ τοῦ Conze, κατατάσσεται τὸ περιεχόμενό του τοπογραφικῶς, ἐλέγχονται οἱ πληροφορίες του γιὰ τοὺς τόπους καὶ τίς συνθήκες εὑρεσης τῶν μνημείων, περιγράφεται ἡ σημερινὴ μορφή τους, μνημονεύεται ὁ τόπος φύλαξής τους καὶ παρέχεται πλήρης, συγχρονισμένη, βιβλιογραφία γιὰ τὰ ἐπιτύμβια μνημεῖα ποὺ συνολικῶς φθάνουν τὰ 2360.

Ἡ ὀμιλία μου στὴν Ἀκαδημία γιὰ τὴ συμπλήρωση τῶν 170 χρόνων τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας ἐκδόθηκε ὡς ἀνεξάρτητο δημοσίευμα πλούσια σχολιασμένο καὶ εἰκονογραφημένο. *Τὰ 170 χρόνια τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας 1837-2007*. Ὅσοι τὴν ἀκούσατε θυμᾶστε ὅτι κεντρικὴ ἰδέα τοῦ λόγου ἦσαν οἱ ἑταῖροι ποὺ δημιούργησαν τὴν Ἑταιρεία καὶ τὴν στήριξαν ἐπὶ 170 χρόνια. Πέντε γενεές καὶ πλέον Ἑλλήνων ἀποτέλεσαν καὶ ἀποτελοῦν μέλη της, οἱ περισσότεροι ἰδεολόγοι, ἀρχίζοντας ἀπὸ τοὺς πολεμιστὲς καὶ τοὺς πολιτικούς τοῦ Ἀγῶνος τοῦ '21. Πετρόμπεης καὶ Κωλέττης, Κολοκοτρώνης, Τρικoupης, Ἐλευθέριος Βενιζέλος, Κωστῆς Παλαμᾶς εἶναι λίγοι ἀπὸ τοὺς μεγάλους ἑταίρους μας γιὰ τοὺς ὁποίους δίκαια ὑπερηφανευόμαστε. Ἐχοντας ἡ Ἑταιρεία ὡς μέλη ἐξέχοντα πρόσωπα τῆς ἐλληνικῆς κοινωνίας μπόρεσε, μὲ τὰ Συμβούλιά της, νὰ ἐφαρμόσει ἀταλάντευτη πολιτικὴ ποὺ εἶχε ὡς ἀποτέλεσμα πλουσιότατη ἐπιστημονικὴ προσφορὰ στὴν ἀποκάλυψη καὶ τὴν ἀναστήλωση μνημείων καὶ σὲ δημοσιεύματα ποὺ φθάνουν τοὺς 628 τόμους καὶ ἀποτελοῦν θησαυρὸ γνώσης τῆς ἀρχαιολογίας τῆς ἱστορίας καὶ τῆς τέχνης.

Τὸ ἄλλο μελέτημα δημοσιευμένο στὸν *Μέντορα* ποὺ ἐκδόθηκε καὶ αὐτοτελῶς, Ὁ Ἀρχαιολογικὸς Σύλλογος. Ἡ πρώτη Ἀκαδημία στὴν ἐλευθερωμένη Ἑλλάδα, περιγράφει τὴν προσπάθεια τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας στὰ μέσα τοῦ 19ου αἰῶνος νὰ θεμελιώσει Ἀρχαιολογικὴ Ἀκαδημία καὶ Ἀκαδημία τῶν Ἐπιστημῶν. Μὲ ἔμπνευση καὶ πρωτοβουλία τοῦ Γραμματέως τῆς Ἑται-

ρείας Ἀλεξάνδρου Ραγκαβῆ ιδρύθηκε ὁ Ἀρχαιολογικὸς Σύλλογος καὶ συγκέντρωσε ὡς μέλη του ὅ,τι καλύτερο διέθετε ἡ Ἀθήνα τοῦ 1848 στὶς ἀνθρωπιστικὲς ἐπιστῆμες. Φαίνεται ὅμως ὅτι οἱ καιροὶ δὲν ἦσαν εὐνοϊκοί, καὶ ὡς πρὸς τὰ πρόσωπα, καὶ ὡς πρὸς τὶς περιστάσεις. Ἡ προσπάθεια τῆς Ἑταιρείας ποὺ ξεκίνησε μὲ ἐλπίδες καὶ ἐνθουσιασμό ναυάγησε στὶς ἡμέρες τοῦ μεγάλου λοιμοῦ τοῦ 1854.

Τὸ βιβλίον τῆς κυρίας Ἑλληνίνας Ραυτοπούλου, *Μελέτες ἀρχαίας γλυπτικῆς καὶ εἰκονογραφίας* ἀποτελεῖ συνολικὴ ἀναδημοσίευση κειμένων τῆς συγγραφέως γιὰ πολλὰ ζητήματα τῆς ἀρχαίας ἐλληνικῆς πλαστικῆς, ποὺ δημοσιεύτηκαν γιὰ πρώτη φορὰ σὲ ἐπιστημονικὰ περιοδικά, ἀπὸ τὸ 1963 ἕως τὸ 2005, καὶ ἀναδημοσιεύονται.

Ὅλες οἱ μελέτες τοῦ τόμου ἀφοροῦν ἀρχαῖα ἐλληνικὰ γλυπτά, ἀγάλματα, εἰκονιστικὲς κεφαλές, χαλκὰ ἔργα, ἀπὸ τὰ ὁποῖα ἄλλα ἦσαν ἀναθήματα ἄλλα εἶχαν λατρευτικὸ προορισμό. Κάποια ἀπὸ τὰ δημοσιεύμενα ἔργα εἶναι παλαιὰ εὐρήματα τῶν ὁποίων ἡ ἐκ νέου μελέτη ἀποκαλύπτει στοιχεῖα παραγνωρισμένα ποὺ τοὺς δίνουν τὴν ὀρθὴ θέση ἀπὸ καλλιτεχνικῆς καὶ ἱστορικῆς ἀπόψεως. Μὲ τὴ συλλογὴ τῶν μελετῶν τῆς κυρίας Ραυτοπούλου διασκορπισμένα κείμενα συνθέτουν πλέον ἓνα ὁμοειδὲς σύνολο χρήσιμο γιὰ τὴ μελέτη τῆς ἀρχαίας ἐλληνικῆς τέχνης.

Τῆς παλαιᾶς ἀνασκαφῆς τῆς μονῆς Παντανάσσης Φιλιπιάδος ποὺ διεξῆγει ὁ Ἀκαδημαϊκὸς κ. Παναγιώτης Βοκοτόπουλος ἀπὸ πολλῶν ἐτῶν καὶ ὑπὸ τὴν αἰγίδα τῆς Ἑταιρείας ἀπὸ τοῦ 1977, ἔχουμε πλέον μία εὐσύνοπτη σύνθεση τὴν ὁποία συνέταξε ὁ ἀνασκαφεὺς ἔπειτα ἀπὸ παράκληση τῆς Ἑταιρείας μὲ τίτλον *Παντανάσσα Φιλιπιάδος*. Ὁ κ. Βοκοτόπουλος παλαιὸς Προϊστάμενος τῆς Ἐφορείας Βυζαντινῶν Ἀρχαιοτήτων Ἠπείρου ἐρεύνησε καὶ ἐρευνᾷ τὰ εἰρήπια τῆς μονῆς Παντανάσσης καὶ τὸ ἐνδιαφέρον του γιὰ τὴν προστασία τοῦ μνημείου εἶναι ἀδιάκοπο.

Ἡ μονὴ τῆς Θεοτόκου Παντανάσσης, ἔργο τοῦ δεσπότη τῆς Ἠπείρου Μιχαὴλ Β', ἀποτελεῖται ἀπὸ ναὸ σταυροειδῆ ἐγγεγραμμένο μὲ νάρθηκα καὶ περίστωο ποὺ ἀπολήγει σὲ δύο παρεκκλήσια καὶ ἀπὸ τὰ παραρτήματά του, δηλαδὴ κελλιά, τράπεζα, μαγειρεῖο, φοῦρνο, σταύλους. Ἀπὸ τὴν ἔρευνα τοῦ κ. Βοκοτοπούλου ἔχει ἀποκαλυφθῆ τὸ καθολικόν. Τὰ λοιπὰ κτίσματα καλύπτονται ἀπὸ τὶς προσχώσεις τοῦ Λούρου ποὺ κυλᾷ κοντὰ στὰ εἰρήπια.

Ὁ ναὸς κτίστηκε ἀπὸ τὸν Μιχαὴλ Ἀγγελὸ Κομνηνὸ Δούκα Β' (1236-

1271), Δεσπότη τῆς Ἠπείρου στὰ χρόνια μεταξύ 1240-1250 καὶ θεωρεῖται ἀπὸ τὸν συγγραφέα ὡς «τὸ σημαντικότερο μετὰ τὴν Παρηγορήτισσα τῆς Ἄρτας μνημεῖο τῆς κυρίως Βυζαντινῆς περιόδου στὴν Ἠπειρο καὶ γενικότερα στὴ Βορειοδυτικὴ Ἑλλάδα λόγῳ τοῦ μεγέθους, τοῦ ἀρχιτεκτονικοῦ σχεδίου, τοῦ πλούτου καὶ τῆς ποικιλίας τοῦ διακόσμου». Ἡ διαπίστωση αὐτὴ εἶναι φανερὴ στὰ λείψανα ποὺ ἀποκαλύφθηκαν μὲ τὴν ἀνασκαφὴ τοῦ μνημείου. Μὲ τὸ νέο ἔργο τοῦ κ. Βοκοτοπούλου τὸ σημαντικό αὐτὸ μνημεῖο ἀποκτᾶ σημαντικὴ θέση στὴ βυζαντινὴ βιβλιογραφία καὶ γίνεται γνωστὸ συνολικά.

Ἡ πεδιάδα τῆς Τάναγρας στὴ Βοιωτία ὑπῆρξε ὁ τόπος ὅπου ἀσκήθηκε ἡ τυμβωρυχία κατὰ τὸν 19ο αἰῶνα στὴν πλέον ἀπεχθὴ τῆς μορφῆ. Ἡ ἐλαστικότης τοῦ περὶ ἀρχαιοτήτων νόμου τῆς 10/22 Μαΐου 1834 τῆς πρώτης Ἀντιβασιλείας ἐπέτρεπε τὴν ἀνασκαφὴ ἀρχαίων σὲ ιδιοκτήτους χώρους καὶ τὴ δυνατότητα νὰ κρατεῖ ὁ ιδιοκτήτης τὰ μισὰ τῶν εὐρημάτων. Ἡ εὕρεση τότε στὴν Τάναγρα τῶν γνωστῶν πηλίνων εἰδωλίων καὶ ἀγγείων δημιούργησε ζήτηση στὶς ἀρχαιοκαπηλικὲς ἀγορὲς τοῦ ἐξωτερικοῦ καὶ ἔτσι ἄρχισε ἡ συστηματικὴ λεηλασία τῶν νεκροταφείων τῆς περιοχῆς. Ἡ Ἀρχαιολογικὴ Ἑταιρεία γιὰ νὰ ἐμποδίσῃ τὴν καταστροφικὴ ἐξάπλωση τῆς παρανομίας ἀνέλαβε στὶς ἀρχὲς τῆς δεκαετίας τοῦ 1870 τὴ συστηματικὴ ἔρευνα τῆς Βοιωτίας καὶ τὴν ἐπίβλεψη τῶν ἀνασκαφῶν τῶν ιδιωτῶν ποὺ ἀποτελοῦσαν προπέτασμα Ἑλλήνων καὶ ξένων ἀρχαιοκαπήλων. Τὸ ἔργο τῆς ἐποπτείας καὶ τῆς διώξης τῆς παρανομίας ἀνέθεσε ἡ Ἑταιρεία στὸν Παναγιώτη Σταματάκη, Ἐφορο τῆς Ἑταιρείας, ὁ ὁποῖος θυσίασε τὴ ζωὴ του στὸ καθῆκον. Τὰ ἀρχαῖα τῶν ἀνασκαφῶν Σταματάκη βρίσκονται στὸ Ἐθνικὸ Μουσεῖο καὶ ἐκλεκτὰ εὐρήματα δημοσιεύονται κατὰ καιροὺς. Συστηματικὴ εἰκόνα ὅμως τῶν νεκροταφείων τῆς Τάναγρας καὶ δημοσίευσή τους δὲν εἴχαμε ἕως τώρα, παρὰ τὸ ὅτι πολλὰ ἀπὸ τὰ εὐρήματα τῶν τυμβωρύχων τοῦ 19ου αἰῶνος ἔχουν δημοσιευθεῖ εἴτε μεμονωμένα εἴτε ὡς συλλογές, ὅπως ἡ συλλογὴ τοῦ κόμητος Saburoff, πρεσβευτοῦ τῆς Ρωσίας στὴν Ἑλλάδα, ἡ ὁποία σχηματίστηκε στὴν Ἀθήνα μὲ πράκτορα τὸν Παπαρρηγόπουλο, πρόξενο τῆς Ρωσίας, φυγαδεύτηκε μὲ τὴ μετάθεση τοῦ Saburoff καὶ στολίζει σήμερα τὸ μουσεῖο τοῦ Βερολίνου καὶ ἄλλα.

Πρῶτες συστηματικὲς ἀνασκαφὲς νεκροταφείων τῆς Τάναγρας ἔγιναν ἀπὸ τὴν κυρία Ἀγγελικὴ Ἀνδρειωμένου, Ἐφορο τῶν Ἀρχαιοτήτων Βοιωτίας. Τὰ ἀποτελέσματα μέρους τῶν ἀνασκαφῶν ἐκθέτει στὸ βιβλίο τῆς Τάναγρα. Ἡ ἀνασκαφὴ τοῦ νεκροταφείου (1976-1977, 1989).

Τὸ πρῶτο μέρος τοῦ βιβλίου, τὰ ἀνασκαφικά, περιέχει τὴν ἱστορία τῶν ἀνασκαφῶν, παλαιῶν καὶ νέων, τὰ περὶ τῶν ἐργαστηρίων κοροπλάστικῆς τῆς Τανάγρας καὶ τῆς Ἀκραϊφίας κατὰ τὴν ἀρχαίικὴ ἐποχὴ, τὶς ἐνεπιγραφες ἐπιτύμβιες στῆλες τῶν νεκροταφείων καὶ τὰ παντὸς εἶδους χαράγματα καὶ τὶς ἐπιγραφὰς μὲ χρῶμα, τὶς γραπτές. Τὸ ὑπόλοιπο τοῦ πρώτου μέρους εἶναι ἡ περιγραφή τῶν τάφων, ἑκατοντάδων, κατάλογος τῶν ταφῶν, ἀνάλυσή τους καὶ ἄλλα συγκριτικὰ στοιχεῖα.

Τὸ δεύτερο μέρος τοῦ βιβλίου περιλαμβάνει τὰ περὶ τῶν ἀρχαϊκῶν εἰδωλίων ποὺ βρέθηκαν στὴν ἀνασκαφή, τὸ τρίτο μέρος περιέχει κατάλογο τῶν τάφων τῶν κλασικῶν καὶ τῶν ἐλληνιστικῶν χρόνων καὶ τὸ τέταρτο μέρος ἀφορᾷ τὰ οἰκοδομήματα ποὺ βρέθηκαν στοὺς χώρους τῶν νεκροταφείων.

Οἱ τάφοι ποὺ ἐρευνηθήκαν ἦσαν 680, ἀριθμὸς πολὺ μεγάλος. Γιὰ πρώτη φορά τὰ νεκροταφεῖα τῆς Τανάγρας παρουσιάζονται σὲ τόση ἔκταση καὶ τόσο συστηματικὰ, σὲ ἓναν τόμο πλουσιότατα εἰκονογραφημένο μὲ σχέδια καὶ φωτογραφίες ποὺ ἀποτελεῖ βασικὴ μελέτη γιὰ τὴ γνώση τῆς ἀρχαίας Βοιωτίας.

Ἐνα ἀπὸ τὰ νέα σημαντικὰ βιβλία μας εἶναι Ἡ Ἀλληλογραφία *Klenze-Ross 1834-1854 (Briefwechsel Klenze-Ross 1834-1854)* ποὺ ἐκδόθηκε σχολιασμένη ἀπὸ τὸν κ. Ἀλέξανδρο Παπαγεωργίου-Βενετᾶ. Ἡ ἀλληλογραφία τῶν δύο αὐτῶν προσωπικοτήτων ἀρχίζει τὸ 1834, χρονιὰ κατὰ τὴν ὁποία ὁ Klenze ἦλθε στὴν Ἀθήνα καὶ γνώρισε τὸν νέο στὴν ἡλικία Ἐφορο τῶν Ἀρχαιοτήτων τῆς Ἑλλάδος Λουδοβίκο Ross, καὶ τελειώνει, μὲ μεγάλες διακοπές, τὸ 1854. Τὸ νέο βιβλίον ἀποτελεῖ πηγὴ πλεόν τῆς ἱστορίας τῆς ἐλληνικῆς ἀρχαιολογίας. Οἱ προσπάθειες γιὰ τὴν ἀνασκαφὴ καὶ ἀναστήλωση τῶν μνημείων τῆς Ἀκροπόλεως, τὰ πολιτικὰ πράγματα τῆς πρώτης ὀθωνικῆς περιόδου, τὰ μουσεῖα, οἱ δημοσιεύσεις, τὸ σχέδιο πόλεως τῶν Ἀθηνῶν, τὸ πανεπιστήμιο, ἀποτελοῦν θέματα ἀνταλλαγῆς ἀπόψεων μεταξὺ τῶν δύο ἀνδρῶν ποὺ καὶ οἱ δύο ἐπέδρασαν στὴν πρόοδο τῶν πνευματικῶν καὶ ἐπιστημονικῶν πραγμάτων τοῦ τόπου μας.

Μεγάλον ἐνδιαφέρον παρουσιάζουν οἱ λεπτομέρειες συμβάντων τῆς ὑπηρεσιακῆς ζωῆς τοῦ Ross ποὺ ἦλθε σὲ σύγκρουση μὲ τὸν Ἀντιβασιλέα Armansperg καὶ ἀναγκάστηκε νὰ παραιτηθεῖ ἀπὸ τὴ θέσιν τοῦ Ἐφόρου. Ἡ σύγκρουση αὐτή, ἂν καὶ ἐρμηνεύεται ὡς ἓνα ἀπλὸν ὑπηρεσιακὸν συμβάν, ἔχει σχέση μὲ τὴν ἐπιστημονικὴν δεοντολογία καὶ τὴν ἐλευθερίαν τῆς ἐπιστημονικῆς ἔρευνας. Ἡ παραίτησις τοῦ Ross ὑπῆρξε ἓνα ἀτύχημα γιὰ τὴν Ἑλλάδα τοῦ

1836, ἡ ὁποία στερήθηκε, πρῶτα πρῶτα ἡ φτωχή σὲ δυνάμεις Ἀρχαιολογικὴ Ὑπηρεσία, τίς γνώσεις, τὸ πνεῦμα καὶ τὴ μέθοδο ἑνὸς προσώπου πού, καὶ μὲ τὰ ὑψηλὰ δυτικὰ μέτρα τῆς τότε ἐποχῆς, βρισκόταν στὴν πρωτοπορία τῆς ἐπιστημονικῆς ἔρευνας τῆς ἐλληνικῆς ἀρχαιότητος σ' ὁλόκληρη τὴν Εὐρώπη.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ Δ΄

ΜΟΡΦΩΤΙΚΗ ΔΡΑΣΗ*

Ἡ ἠλεκτρονικὴ παρουσίαση καὶ δημοσίευση τοῦ ἔργου τῆς Ἑταιρείας, γιὰ τὴν ὁποία ἔγινε προκαταρκτικὸς λόγος πέρυσι, προχώρησε σύμφωνα μὲ τίς ὑποχρεώσεις πού εἴχαμε ἀναλάβει ἀπέναντι στὴν «Κοινωνία τῆς Πληροφορίας».

Ἡ Ἑταιρεία στὸ πρόγραμμα «Κοινωνία τῆς Πληροφορίας» 2000-2006 Γ΄ ΚΠΣ Ἐξονας 1: Παιδεία-Πολιτισμός, Μέτρο 1.3 «Τεκμηρίωση, Ἀξιοποίηση καὶ Ἀνάδειξη τοῦ Ἑλληνικοῦ Πολιτισμοῦ», Πρόσκληση 65, διεκδίκησε καὶ ἔλαβε χρηματοδότηση ὕψους 450.000 € γιὰ τὴν ὑλοποίηση τοῦ ἔργου «Ψηφιοποίηση καὶ διάθεση τοῦ ἔργου τῆς ἐν Ἀθήναις Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας». Τὸ ἔργο αὐτὸ ἄρχισε νὰ γίνεταί τὸν Ὀκτώβριο τοῦ 2005, ἔληξε στὶς 30 Δεκεμβρίου 2007 καὶ ἀποτελεῖται ἀπὸ 4 ὑποέργα.

Τὸ Ὑπόεργο 1 ἔχει ὀλοκληρωθεῖ. Ἀφοροῦσε τὴν προμήθεια ἐξοπλισμοῦ πληροφορικῆς, προμήθεια δικτυακοῦ ἐξοπλισμοῦ γιὰ τὴ σύνδεση μὲ τὸ διαδίκτυο μέσω τοῦ Ἐθνικοῦ Δικτύου Ἐρευνας καὶ Τεχνολογίας (ΕΔΕΤ) καὶ τὴ διαμόρφωση κατάλληλου χώρου στὸν 4ο ὄροφο τοῦ μεγάρου τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας γιὰ τὴ στέγαση τῆς ὑπολογιστικῆς νησίδας μὲ τὸν ἀναγκαῖο ἐξοπλισμό.

Τὸ Ὑπόεργο 2 ἔχει ὀλοκληρωθεῖ. Ἀντικείμενό του ἦταν ἡ ψηφιοποίηση περίπου 20.000 φωτογραφιῶν, σχεδίων καὶ διαφανειῶν τοῦ φωτογραφικοῦ ἀρχείου τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας. Ἡ ἐκτέλεση ἔγινε ἀπὸ ἀνάδοχο ἑταιρεία μετὰ ἀπὸ διαγωνισμό ὑπὸ τὴν ἐποπτεία τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας καὶ σύμφωνα μὲ τὰ διεθνή πρότυπα καὶ τίς πρακτικὲς πού διέπουν τὴν διαδι-

* Βλ. καὶ Ἔργον 2007, 99-103.

κασία ψηφιοποίησης τεκμηρίων φωτογραφικοῦ ἀρχείου. Οἱ ψηφιοποιημένες φωτογραφίες ἔχουν ἀποθηκευτεῖ σέ πληροφοριακό σύστημα πού ἐπιτρέπει τήν γρήγορη πρόσβασή τους καί τήν χρήση τους στό διαδίκτυο διὰ τῆς δικτυακῆς πύλης τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας.

Τò Ὑπόεργο 3 ἔχει ὀλοκληρωθεῖ. Ἀντικείμενό του ἦταν ὁ ἐπιστημονικός σχολιασμός ομάδων μνημείων 180 περίπου ἀνασκαφῶν τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας στήν Ἀττική καί τήν Πελοπόννησο μέ ἐπιστημονικά κείμενα στήν ἑλληνική, ἀγγλική καί γερμανική γλώσσα. Στά κείμενα ὑπάρχουν καί ψηφιοποιημένες φωτογραφίες μέ ἀποτέλεσμα νά δίδεται πλήρες κείμενο γιά κάθε ἀνασκαφή. Τò ἔργο ἔχει γίνει μέσα στήν Ἀρχαιολογική Ἑταιρεία. Γιά τόν σκοπό αὐτό προσλήφθηκαν ἑννέα νέοι ἀρχαιολόγοι κυρίως διδάκτορες τῆς προϊστορικῆς, κλασικῆς καί βυζαντινῆς ἀρχαιολογίας, δύο μεταφραστές μέ ἐμπειρία στή μετάφραση ἑλληνικῶν ἀρχαιολογικῶν κειμένων στήν ἀγγλική καί γερμανική γλώσσα, ἕνας ἐπιμελητής σχεδίων γιά τήν ἐπανασχεδίαση καί βελτίωση παλαιῶν πρωτοτύπων σχεδίων τὰ ὁποῖα βρίσκονται στό ἀρχεῖο τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας καί ἔχουν φθαρεῖ ἀπό τόν χρόνο, καί ἕνας σχεδιαστής-προγραμματιστής-γραφίστας γιά τίς ἐφαρμογές προβολῆς τοῦ ψηφιοποιημένου περιεχομένου καθῶς καί γιά τήν ἔνθεση τοῦ σχεδιαστικοῦ καί φωτογραφικοῦ ὕλικου στά κείμενα καί τή γενικότερη ἐπιμέλεια τῶν λημμάτων. Ἔργο τῶν ἀρχαιολόγων ἦταν ἡ σύνταξη τῶν λημμάτων τεκμηρίωσης μέ βάση κυρίως τὰ στοιχεῖα τῶν ἀνασκαφῶν καί τή σχετική ἐπιστημονική βιβλιογραφία γιά κάθε μνημεῖο.

Τò Ὑπόεργο 4 ἔχει ὀλοκληρωθεῖ. Ὡς ἀντικείμενο εἶχε τήν ἀνάπτυξη τῆς δικτυακῆς πύλης τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας, μέσω τῆς ὁποίας θά διατεθεῖ στό διαδίκτυο τὸ ψηφιακό φωτογραφικό ὕλικό καί τὸ ἀντίστοιχο ὕλικό σχολιασμοῦ πού ἔχει παραχθεῖ ἀπό τὰ ὑπόλοιπα ὑπόεργα τοῦ ἔργου. Ἡ ὑλοποίησή του ἔχει ὀλοκληρωθεῖ.

Κατόπιν ἐλέγχου τῆς Κοινωνίας τῆς Πληροφορίας πού διενεργήθηκε τὸν Φεβρουάριο τοῦ 2007 ὡς πρὸς τήν πορεία ὑλοποίησης τοῦ ἀντικειμένου καθῶς ἐπίσης καί τήν οἰκονομική διαχείριση, διαπιστώθηκε ἡ ἀπόλυτη συμμόρφωσή μας μέ τίς προδιαγραφές καί ἀπαιτήσεις τῆς Κοινωνίας τῆς Πληροφορίας γιά τήν ἐκτέλεση ἔργων αὐτοῦ τοῦ τύπου. Ἐπειτα ἀπὸ τὸν ἔλεγχο ἡ Ἀρχαιολογική Ἑταιρεία διεκδίκησε καί ἔλαβε πρόσθετη χρηματοδότηση ὕψους 135.000 € ἀπὸ τὴν Κοινωνία τῆς Πληροφορίας στό πλαίσιο τῆς Πρόσκλησης 172 γιά τήν συνέχεια καί ἐπέκταση τοῦ ἔργου «Τεκμηρίωση, Ἀξιοποίηση καί

Ἐνάδειξη τοῦ Ἑλληνικοῦ Πολιτισμοῦ» τῆς Πρόσκλησης 65. Στὸ πλαίσιο τοῦ ἔργου αὐτοῦ θὰ γίνῃ ὁ ἐπιστημονικὸς σχολιασμὸς περίπου 140 ἀνασκαφῶν στὴ Στερεὰ Ἑλλάδα (πλὴν Ἀττικῆς) καὶ στὴ Θεσσαλία καθὼς καὶ ἡ ψηφιοποίηση περίπου 8.000 φωτογραφιῶν. Τὸ ἔργο θὰ ὁλοκληρωθεῖ ἐντὸς τοῦ 2008.

Ἡ «Σχολὴ Διδασκαλίας τῆς Ἱστορίας τῆς Τέχνης» λειτούργησε γιὰ δέκατη ὄγδοη χρονιά ὑπὸ τὴ διεύθυνση τῆς συμβούλου κυρίας Ντόρας Βασιλικοῦ, ἀπὸ 7 Νοεμβρίου 2007 μέχρι 19 Μαρτίου 2008. Ἐγίναν 18 δίωρα μαθήματα μὲ τὸν γενικὸ τίτλο «Ἀπὸ τὴν Ἰταλία στὴ Δυτικὴ καὶ Κεντρικὴ Ἑλλάδα». Δίδαξαν, ὅπως πάντα, μέλη τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ὑπηρεσίας, καθηγητὲς τῶν Πανεπιστημίων καὶ διακεκριμένοι ἀρχαιολόγοι, κατὰ τὴν ἐξῆς χρονολογικὴ σειρά:

Mario Benzi, Καθηγητὴς τοῦ Πανεπιστημίου τῆς Πίζας, 7 Νοεμβρίου 2007:

Σχέσεις Ἰταλίας καὶ Ἑλλάδας στὴ μυκηναϊκὴ ἐποχὴ.

Ἀλίκη Μουστάκα, Καθηγήτρια τοῦ Ἀριστοτελείου Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης, 14 Νοεμβρίου, 5 Δεκεμβρίου 2007: *Ὁ κόσμος τῶν Ἐτρούσκων: Ἱστορία καὶ πολιτισμὸς ἑνὸς ἰδιότυπου λαοῦ τῆς Κεντρικῆς Ἰταλίας*

• *Ἕλληνες καὶ Ἐτροῦσκοι: Ἡ ἑλληνικὴ παρουσία στὴν Ἐτρουρία. Ἐτρουσκικὰ εὐρήματα στὴν Ἑλλάδα.*

Emanuele Greco, Διευθυντὴς τῆς Ἰταλικῆς Ἀρχαιολογικῆς Σχολῆς, 21, 28 Νοεμβρίου 2007: *Μεγάλῃ Ἑλλάδα. Τοπογραφία, μνημεῖα.*

Jörg Rambach, Διδάκτωρ Ἀρχαιολογίας, 12 Δεκεμβρίου 2007: *Ἡ Δυτικὴ Πελοπόννησος στὴν πρώιμη καὶ μέση ἐποχὴ τοῦ Χαλκοῦ. Ἐπαφὲς μὲ Δύση καὶ Ἀνατολή.*

Ἀνδρέας Βλαχόπουλος, Διδάκτωρ Ἀρχαιολογίας, 19 Δεκεμβρίου 2007: *Τὰ Ἴονια Νησιά κατὰ τὴν προϊστορικὴ καὶ πρωτοϊστορικὴ περίοδο.*

Ἀλκηστις Χωρέμη Σπετσιέρη, Ἐφορος Ἀκροπόλεως ἑ.τ., 9 Ἰανουαρίου 2008: *Τὰ Ἴονια Νησιά κατὰ τοὺς ἱστορικοὺς χρόνους.*

Κωνσταντῖνος Ζάχος, Διευθυντὴς τῆς ἸΒ' Ἐφορείας Προϊστορικῶν καὶ Κλασικῶν Ἀρχαιοτήτων 16, 23, 30 Ἰανουαρίου 2008: *Προϊστορικὴ Ἠπειρος. Ἀπὸ τοὺς κυνηγοὺς τῆς παλαιολιθικῆς ἐποχῆς ἕως τοὺς γαιοκτήμονες-ἐμπόρους τῆς περιφέρειας τοῦ μυκηναϊκοῦ κόσμου.* • *Ἀπὸ τίς κῶμες τῆς ἐνδοχώρας στὶς πόλεις τῶν παραλίων τῆς Ἠπείρου. Ἱερὸ τῆς Δωδώνης.* • *Ἡ πόλη τῆς νίκης τοῦ Αὐγούστου καὶ ἡ ρωμαϊκὴ πολιτικὴ στὴν Ἠπειρο.*

- Martin Kreeb, Καθηγητῆς τοῦ Πανεπιστημίου Πατρῶν, 6 Φεβρουαρίου 2008: *Μνημεῖα καὶ χῶροι τῆς Αἰτωλοακαρνανίας.*
- Ἰωάννης Παπαποστόλου, Ὁμ. καθηγητῆς τοῦ Πανεπιστημίου, 13 Φεβρουαρίου 2008: *Θέρμος.*
- Βασιλική Ἀδρύμη Σισμάνη, Διευθύντρια τοῦ Ἀρχαιολογικοῦ Ἰνστιτούτου Θεσσαλικῶν Σπουδῶν, 20, 27 Φεβρουαρίου 2008: *Ἡ Θεσσαλία στὴν ὕστερη ἐποχὴ τοῦ Χαλκοῦ. Ἡ μυθικὴ Ἰωλκὸς καὶ ἡ παρουσία τῶν Μυκηναίων στὴ Θεσσαλία. • Τοπογραφία Μαγνησίας. Οἱ νεολιθικοὶ οἰκισμοὶ Σέσκλου, Διμηνίου καὶ Κάρλας καὶ τὰ σημαντικότερα μνημεῖα τῆς Μαγνησίας.*
- Φανουρία Δακορώνια, Ἐφορος Ἀρχαιοτήτων ἐ.τ., 5, 12 Μαρτίου 2008: *Ἀρχαία Ἀνατολικὴ Λοκρίδα. Ἱστορία, μνημειακὴ τοπογραφία καὶ νέα ἀρχαιολογικὰ εὐρήματα. • Ἡ ναυτιλία τῶν Μυκηναίων.*
- Βασίλειος Πετράκος, Ἀκαδημαϊκός, Γενικὸς Γραμματεὺς τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας, 19 Μαρτίου 2008: *Δελφοί.*

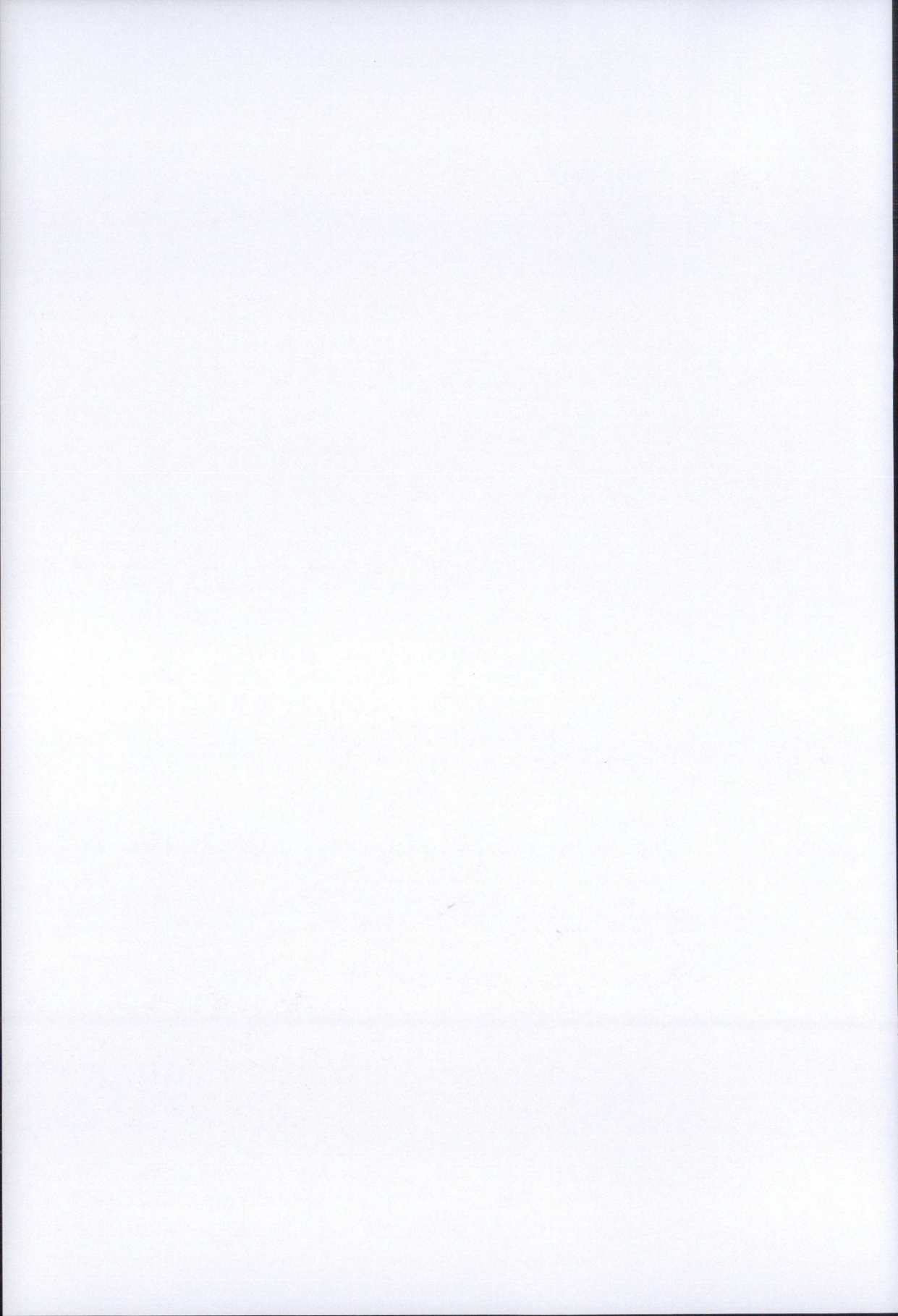
Σὲ συνάφεια μὲ τὸ πρόγραμμα τῶν μαθημάτων τῆς Σχολῆς ἔγιναν στὴν Ἑταιρεία καὶ εἰδικὲς ὁμιλίες:

- Μαρίνα Λυκιαρδοπούλου, Συντηρήτρια Ἀρχαιοτήτων, 10 Δεκεμβρίου 2007: *Ἀρχαιολογικὰ εὐρήματα. Ἀπὸ τὴν ἀνασκαφὴν στὴν ἔκθεση. Ὁ ρόλος τῆς συντήρησης.*
- Ζήσης Μπόνιας, Διευθυντῆς τῆς ΙΗ' Ἐφορείας Προϊστορικῶν καὶ Κλασικῶν Ἀρχαιοτήτων, 14 Ἰανουαρίου 2008: *Ἡ ἀνασκαφὴ τῆς ἀρχαίας Ἀργίλου.*
- Wolf-Dietrich Niemeier, Διευθυντῆς τοῦ Γερμανικοῦ Ἀρχαιολογικοῦ Ἰνστιτούτου, 4 Φεβρουαρίου 2008: *Οἱ νέες ἀνασκαφές ἀπὸ τοὺς μυκηναϊκοὺς ἕως καὶ τοὺς ρωμαϊκοὺς αὐτοκρατορικοὺς χρόνους.*

ΣΗΜΕΙΩΜΑ ΣΥΝΤΑΞΗΣ

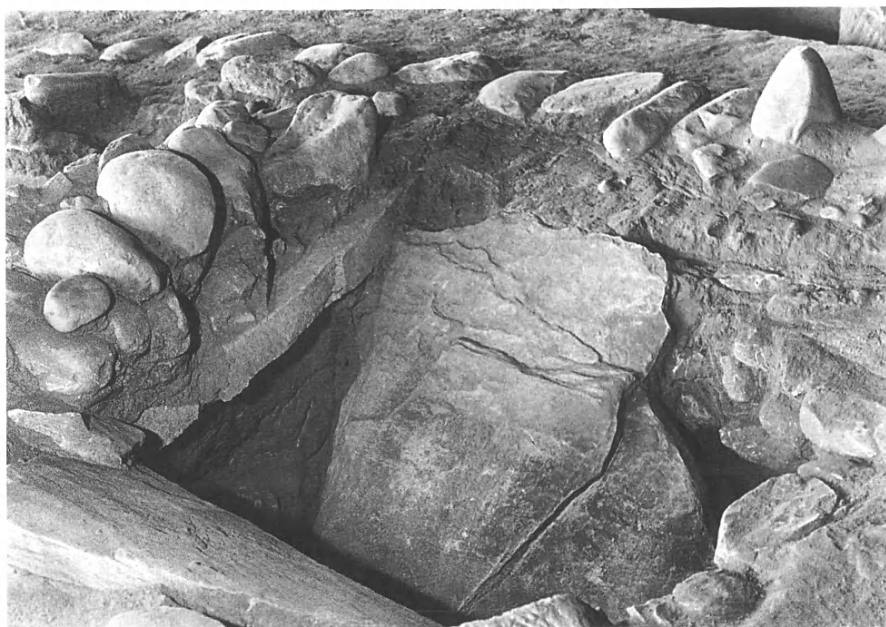
Τὸ Πρακτικὸ τῆς Α' Τακτικῆς Γενικῆς Συνελεύσεως τῆς 22 Ἀπριλίου 2007
βλ. *Ὁ Μέντωρ*, τεύχος 83, Ἰούνιος 2007, 155-176.

ΠΙΝΑΚΕΣ

α. Ὁ τάφος 41 ἀπὸ ἀνατολικά. Ἐμπρὸς στὸ μέσον, μεγάλη πέτρα. β. Τάφος 41. Τὸ πρόθυρο μὲ κτιστὰ τοιχώματα. Ἐμπρὸς ἡ μεγάλη πέτρα, στὸ βάθος ἡ πλάκα ποὺ φράσσει τὴν εἴσοδο.

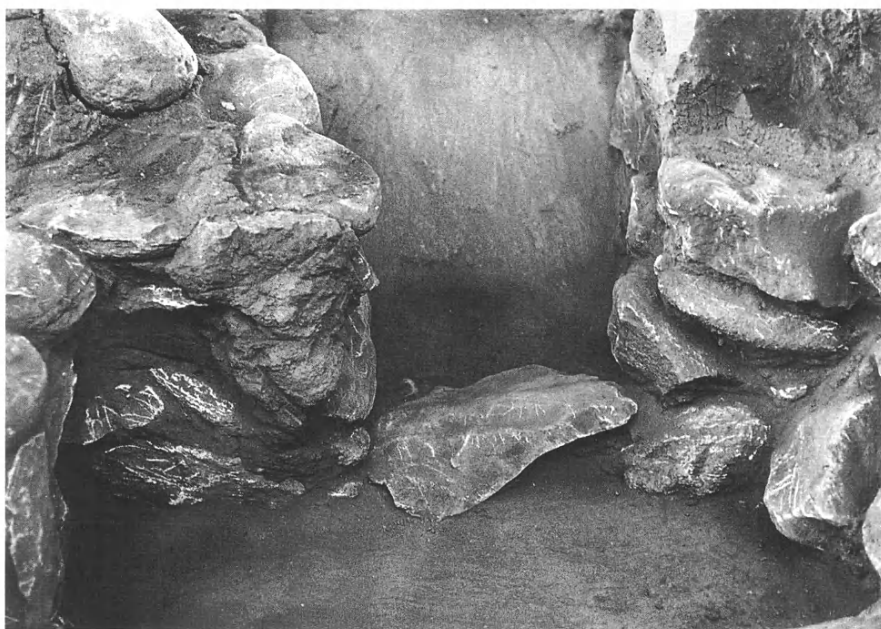
α. Ὁ λάκκος τοῦ τάφου 41 ἀπὸ βορρᾶ γεμάτος πέτρες καὶ στὸ χειλὸς πλάκες. Ἄνω ἀριστερὰ ὁ λάκκος τοῦ Ἀποθέτη 39. β. Τάφος 41. Τὸ νότιο τμῆμα τῆς καλυπτήριας πλάκας. Ἐμπρὸς κάτω, διακρίνεται τὸ βόρειο τμῆμα. Ἀριστερὰ τὸ παχὺ ἀνώφλι.

α. Ο τάφος 42 άσκαφος από Α. β. Έμπρός ο τάφος 53 άσκαφος, πίσω ο τάφος 42 άνασκαμμένος.

α. Οί καλυπτήριες του τάφου 42 από Νότου. β. Ο τάφος 42 από ανατολικά.
Στό κέντρο ο λιθωσωρός, άριστερά ή μία στήλη.

α. Τάφος 42. Το πρόθυρο με κλειστή είσοδο, από ανατολικά. β. Τάφος 42. Ἡ εἴσοδος στὸν λάκκο μετὰ τὸ κατώφλι, ἀπὸ δυτικά.

α. Τάφος 42. Στρώμα οστών και κρανίων στο δυτικό τμήμα του λάκκου. β. Τάφος 42. Ο τελευταίος νεκρός λιθοβολημένος, από ανατολικά.

α. Τάφος 42. Τὸ κρανίον τοῦ τελευταίου νεκροῦ, ἀπὸ Βορρά, μετὰ ἀνασηκωμένη γνάθο καὶ πέτρα στὸ στόμα. Δεξιὰ τὸ σφαιρικὸ ἀγγεῖο. β. Τάφος 42. Τὰ τρία κρανία ἐπάνω στὸν τελευταῖο νεκρό.

α

β

γ

δ

α. Σφαιρικό αγγείο. β. Σφαιρικό αγγείο με πλαστική διακόσμηση. γ. Ήλλιπής αρύ-
ταινα. δ. Κωνικός σκύφος.

α

β

γ

α. Καρποδοχείο. β. Ἀμφικωνικός ἀμφορεύς. γ. Σφαιρικός ἀμφορεύς.

α-β. Ἀποψη τῆς ἀνασκαφῆς ἀπὸ τὸ Νότο.

α-β. Τὸ ἔλλειψοειδὲς οἰκοδόμημα ΛΒ: α. Ἐκ τῶν δυτικῶν. β. Ἐκ τῶν ἀνατολικῶν.

- α. Ἡ κατασκευὴ καὶ ἡ κοιλότητα στὸ ἐσωτερικὸ τοῦ κτιρίου ΛΒ, ἀπὸ τὰ δυτικά.
 β. Ἀποψη τοῦ καμπυλόγραμμου κτιρίου ΛΓ ἀπὸ τὰ δυτικά.

α

β

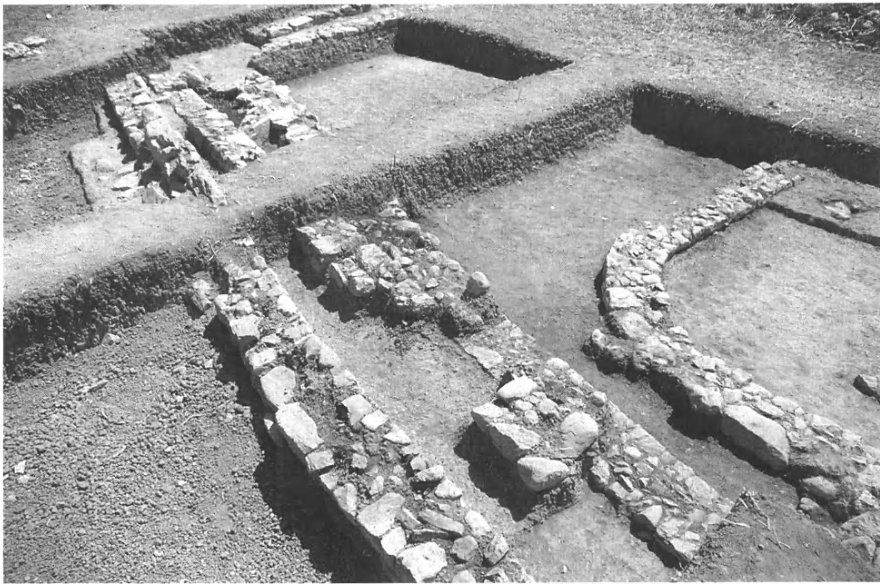

γ

α. Θραύσματα αγγείων από τὸ ἐσωτερικὸ τοῦ κτιρίου ΛΒ. β. Θραύσματα ἀμφορέα με ὁμόκεντρος κύκλους. γ. Ἐνεπίγραφη λαβὴ ἀμφορέα.

α. Ἀποψη τοῦ καμπυλόγραμμου κτιρίου ΛΓ ἀπὸ τὰ νότια. β. Ἀποψη τοῦ στρώματος καταστροφῆς Β-ΒΔ τοῦ κτιρίου ΛΓ, ἀπὸ τὰ δυτικά.

α. Ἀποψη τῶν περιβάλλων ἀπὸ δυτικά. β. Ἀποψη τῶν περιβάλλων ἀπὸ ΒΔ.

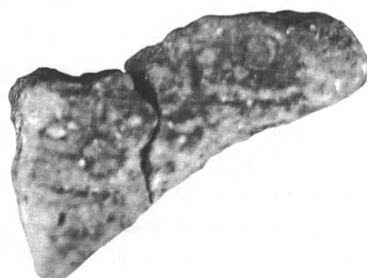
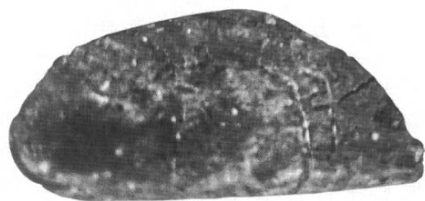
α. Περίβολοι T134, 137, 138 και T135, 136 (στο βάθος), από ΒΔ. β. Ἀποθήκη τῶν ὄψιμων κλασικῶν - πρώιμων ἐλληνιστικῶν χρόνων ἀπὸ νότια.

α. Ἀποψη τῆς ἀνασκαφῆς στὴν ἀκρόπολη. β. Γενικὴ ἀποψη ἀνασκαφικοῦ τομέως στὴν Κάτω Πόλη.

α-γ. Κάτω Πόλη: α. Ύψιδωτές κατασκευές, β. Λίθινο περίαπτο, γ. Χάλκινο οπήτιο.

α-γ. Συγκρότημα Πέτσα: α. Ἀπίσχημη γεφυρόστομη πρόχους. β. Κομμάτι πινακίδος. γ. Κομμάτια πινακίδων.

α-β. Συγκρότημα Πέτσα: α. Πεσμένες τοιχογραφίες κατά χώραν. β. Δωμάτιο Τ, κατάλοιπα ξύλου.

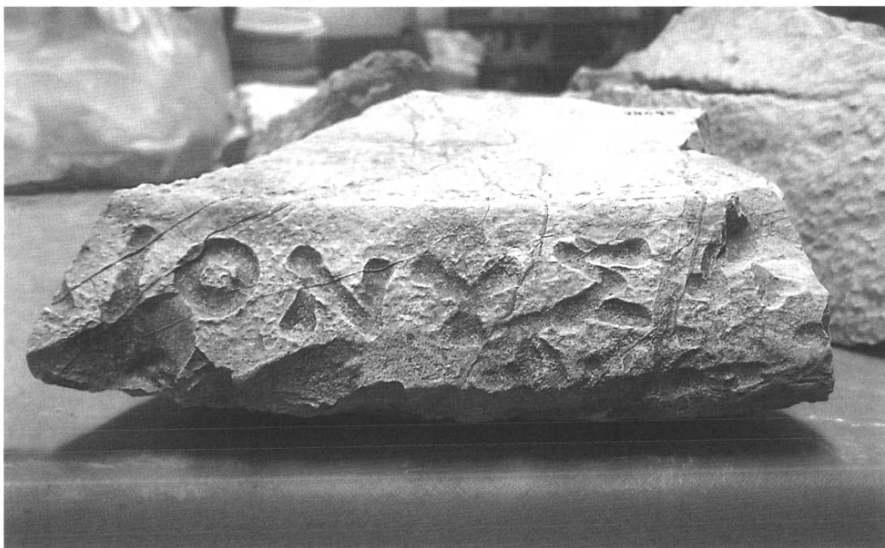
α-β. Συγκρότημα Πέτσα: α. Δωμάτιο Θ. β. Άποθήκη Υ', πίθοι κατά χώραν.

α-β. Δυτική πάροδος: α. Κιβωτιόσχημοι τάφοι. β. Τεκτονικά σημεία.

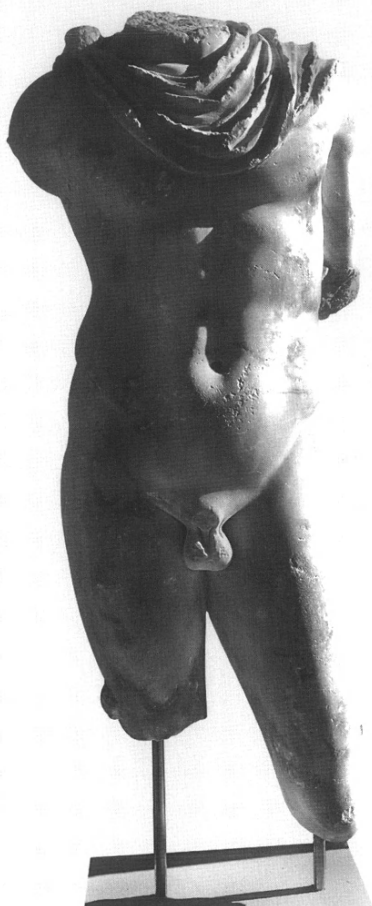
α. Ανατολική πάροδος. Καλυπτήριες πλάκες (γεῖσα) τάφων. β. Ἀποψη τῆς ὀρχήστρας τοῦ θεάτρου ἀπὸ ΒΔ.

α. Θραῦσμα λίθινης ἐνεπίγραφης λεκάνης. β. Θραῦσμα λίθινης ἐνεπίγραφης λεκάνης.

α. Θραύσμα κνήμης ανδρικού αγάλματος. β. Μαρμάρινο άγαλμα στον τύπο τής Μεγάλης Ήρακλεώτισσας.

α. Μαρμάρινο άγαλμα Έρμου. β. Άνάγλυφη λεοντοκεφαλή από όρθομαρμάρωση.

α

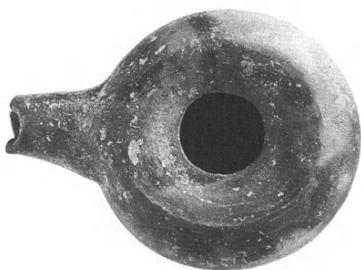
β

γ

δ

ε

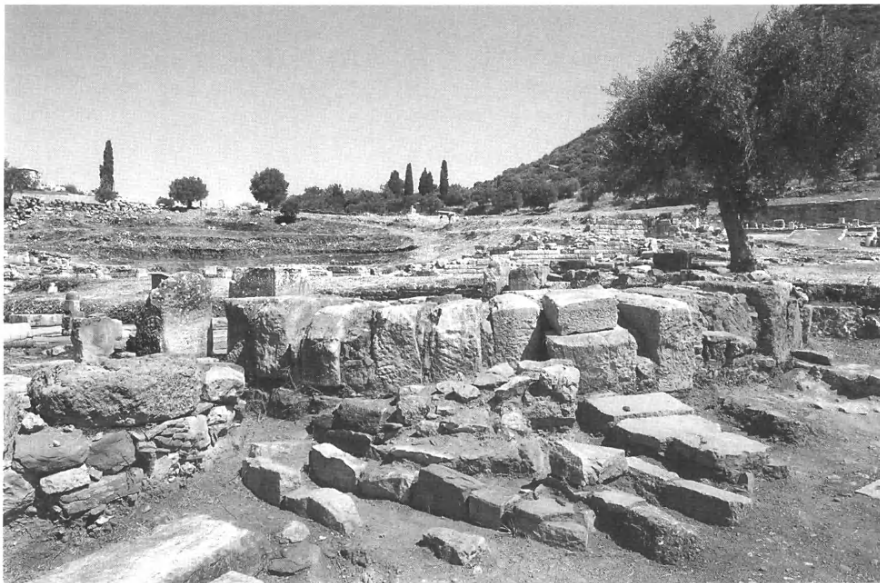

ς'

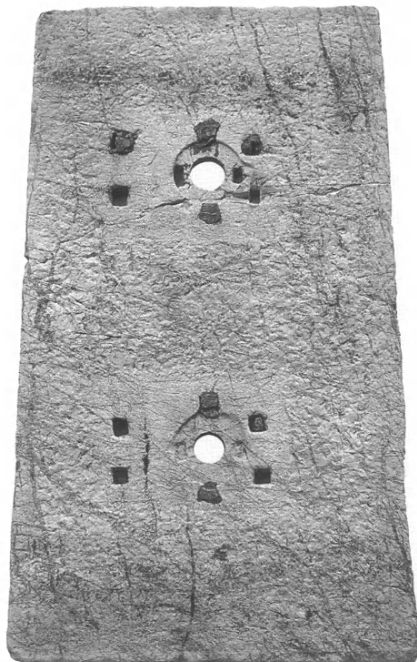
α. Ζεύγος ορειχάλκινων ένωτιών. β. Λαβή άμφορέα με κυκλικό σφράγισμα. γ. Άνω τμήμα σφαιρικού άγγείου. δ. Θραύσμα όμηρικού σκύφου. ε-ς'. Άνω και πλάγια όψη έλληνιστικού λύχνου.

α. Θραύσμα μαρμάρινης σαρκοφάγου. β. Λακωνικός στρωτήρας με σφράγισμα. γ. Μαρ-
 μάρινος ἐνεπίγραφος πίνακας.

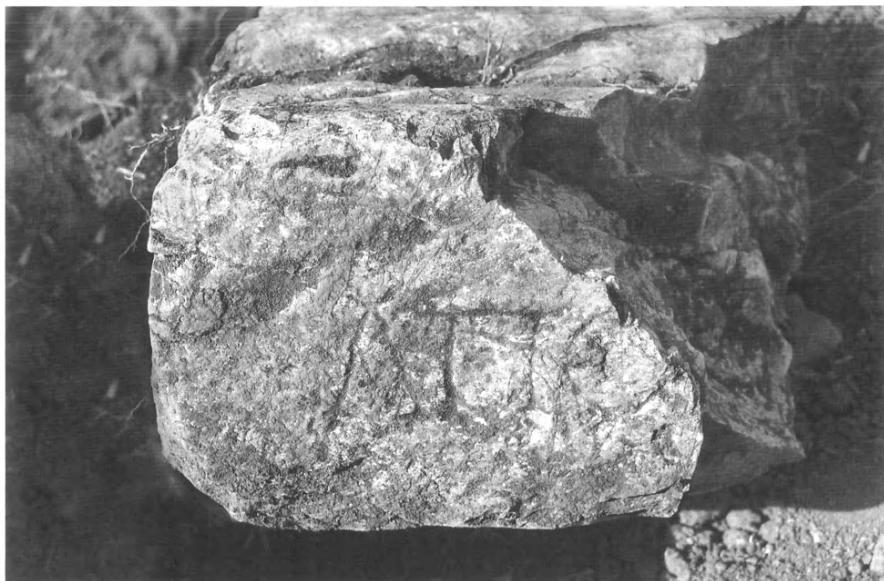
α. Ἐνεπίγραφο βάθρο ἀγάλματος στὸν νότιο στυλοβάτη τῆς βασιλικῆς. β. Συστάδα τάφων γύρω στὴν ἀψίδα τῆς βασιλικῆς.

α. Τὰ λίθινα σηκώματα (μετρητές) κατά χώραν. β. Κάτω ὄψη τοῦ πρώτου λίθινου σηκώματος.

α. Σφράγισμα (Δαμοφώντος) σὲ λαβὴ οἰνοχόης. β. Τιμητικὸ ψήφισμα τῆς πόλης τοῦ Κορυφασίου. γ. Ἀεροφωτογραφία τῆς περιοχῆς τῆς ἀρχαίας Πύλου.

α-β. Ἡ ἐπιγραφή ἀρ. 15967.

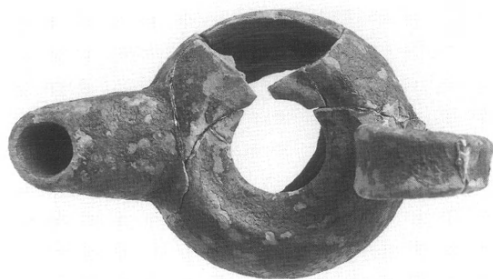
α. Ἀποψη τοῦ δωρικοῦ προστώου ἀπὸ Β. β. Στρώμα καταστροφῆς στὸ οἰκοδόμημα μὲ τὸ προστῶο.

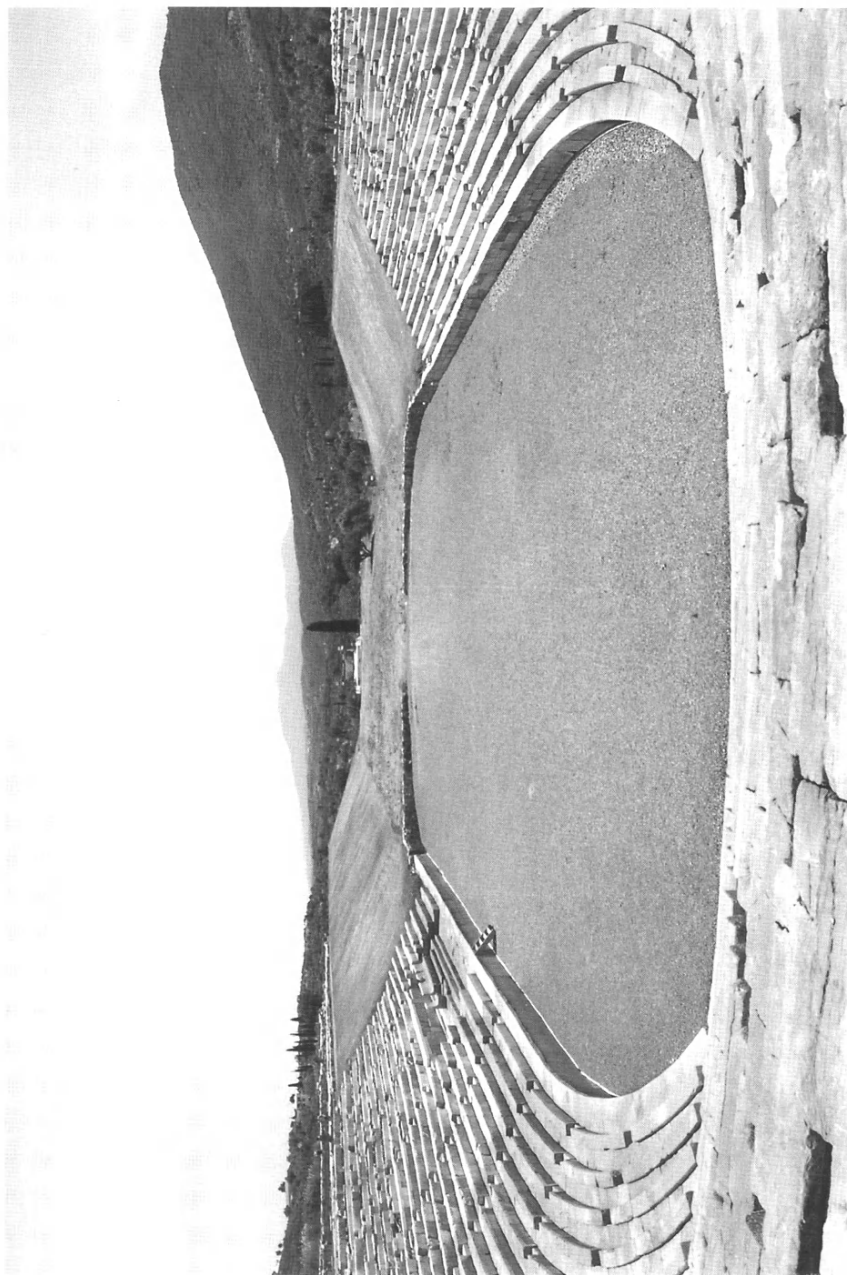
α. Ἀποψη τῶν καταλοίπων τοῦ Βουλευίου ἀπὸ Β. ῶ. Ἀνασκαφὴ τάφων στὸ Βουλευϊο.

α. Ἀποψη τοῦ πεσμένου ἀναλήμματος τῆς Παλαίστρας ἀπὸ ΝΔ. β. Τὸ ταφικὸ μνημεῖο Κ9 νότια τῆς Παλαίστρας.

α-β. Ἄνω καὶ πλάγια ὄψη ἐλληνιστικοῦ λύχνου. γ. Πλάγια ἀριστερῆ καὶ δ. πίσω ὄψη ἀριστεροῦ ποδιοῦ μαρμάρινου ἀγάλματος.

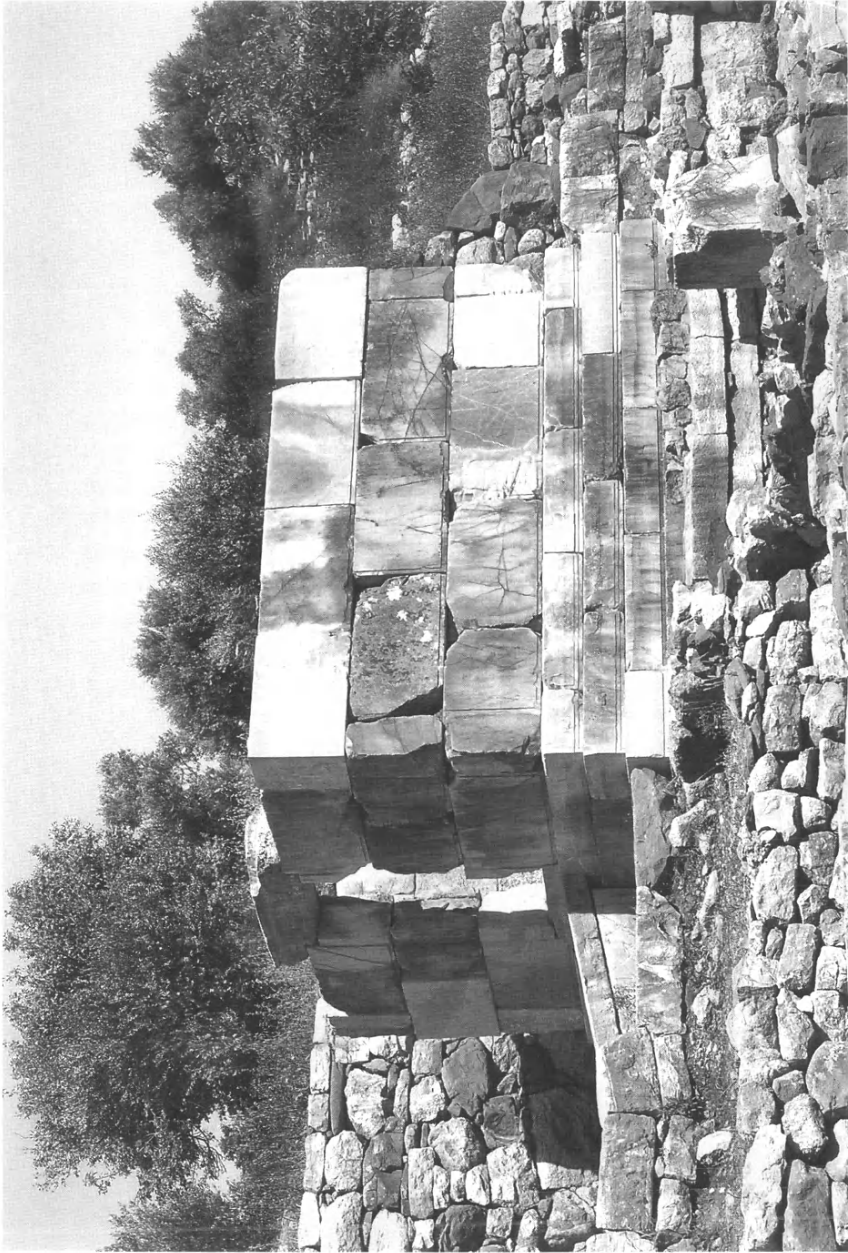
᾽Αποψη τοῦ ἀναστηλωμένου Σταδίου ἀπὸ Β.

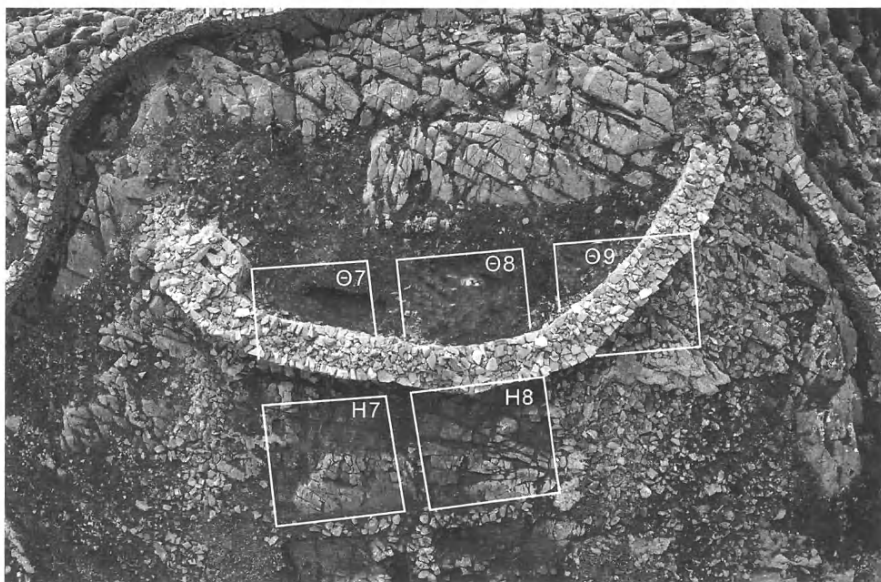
Ἐπιτύχη τῆς ἀναστήλωμενης δυτικῆς στοᾶς.

Ο δωρικός κίονας στο θαμβιδωτό βάθρο του. Ἀποψη ἀπὸ ΒΔ.

Ο αναστηλωμένος θάλαμος τού ταφικού μνημείου Κ3.

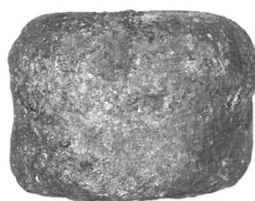
α. Ὁ πρωτοκυκλαδικὸς οἰκισμὸς τοῦ Καστρίου μὲ τὸ σύγχρονο τοιχίο περιφράξης τοῦ ἀρχαιολογικοῦ χώρου (φωτ. Κ. Ξενικάκης). β. Οἱ ἀνασκαφικὲς τομὲς τῶν ἐτῶν 2006 καὶ 2007 στὴν περιοχὴ τοῦ τείχους τῆς κορυφῆς τοῦ Καστρίου (φωτ. Κ. Ξενικάκης).

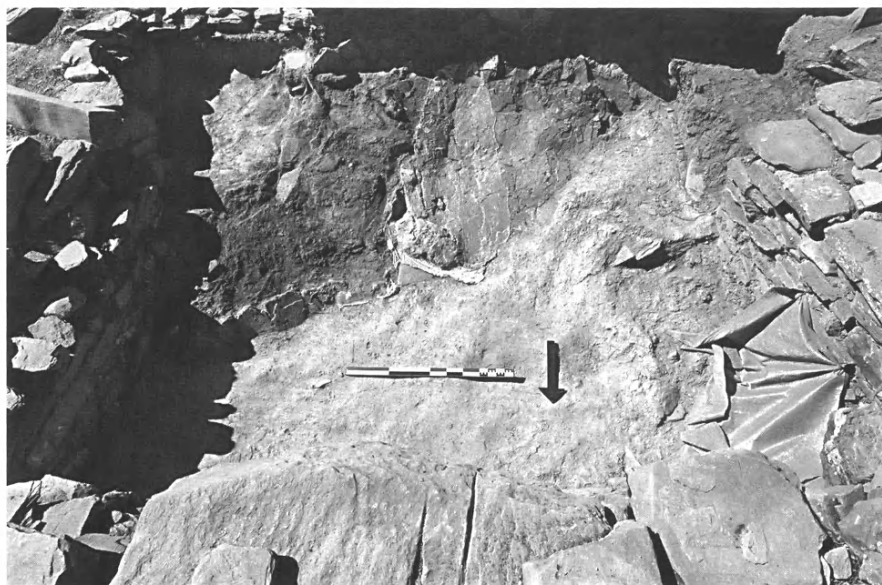
α. Ὁ χώρος πὺ περιβάλλεται ἀπὸ τὸ τοξοειδὲς τεῖχος τῆς κορυφῆς τοῦ Καστριοῦ κατὰ τὴ διάρκεια τῆς ἀνασκαφῆς ἀπὸ τὰ ἀνατολικά. β. Ὁ χώρος πὺ περιβάλλεται ἀπὸ τὸ τοξοειδὲς τεῖχος τῆς κορυφῆς τοῦ Καστριοῦ κατὰ τὴ διάρκεια τῆς ἀνασκαφῆς ἀπὸ τὰ νότια.

α. Θραύσματα πίθων με πλαστική διακόσμηση. β. Κωνικά κύπελλα με αποτύπωμα φύλλου και ψάθας στις βάσεις τους.

α. Σφαιρική πυξίδα με έντυπη και ἐγγράρακτη διακόσμηση. β. Λίθινος τριπτήρας.

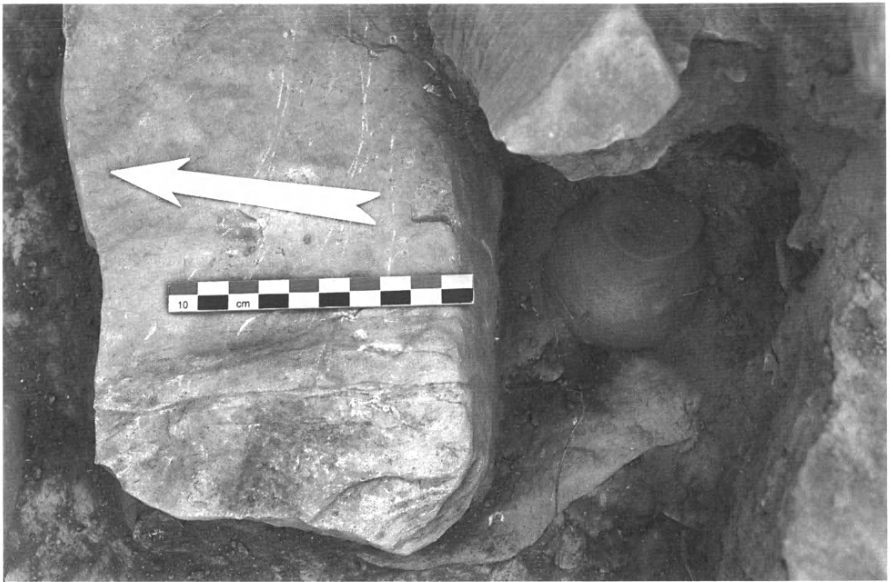
α. Δωμάτιο 7 από Β μετά την αφαίρεση τμήματος του κονιάματος δαπέδου του δρόφου και πριν την έναρξη των φετινών εργασιών. β. Δωμάτιο 7: το κονίαμα δαπέδου του δρόφου από Β με νέο τμήμα του που έφερε στο φως ή φετινή ανασκαφή.

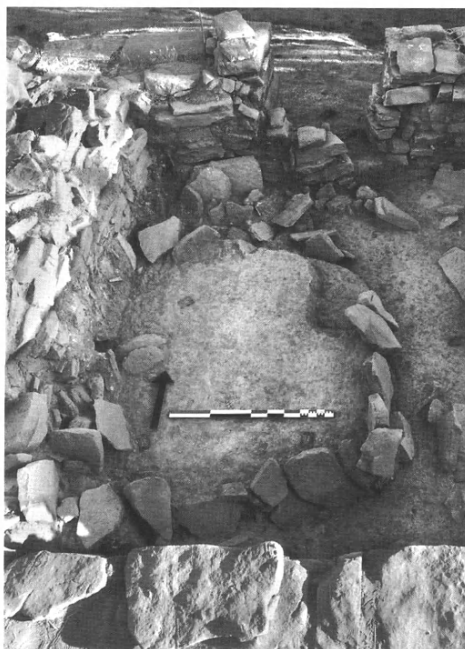
α. Δωμάτιο 7: οι πλάκες του δαπέδου του ὀρόφου κάτω ἀπὸ τμήμα τοῦ κονιάματος πὺ ἀφαιρέθηκε, ἀπὸ Β. β. Τμήμα κονιάματος στὸν Β τοῖχο τοῦ δωματίου 7 μὲ ἴχνη ἐρυθροῦ καὶ μελανοῦ χρώματος.

α. Τμήμα κονιάματος στον Α τοίχο του δωματίου 7. β. Δωμάτιο 8 από Δ σε πρώιμο στάδιο τής φετινής ανασκαφής.

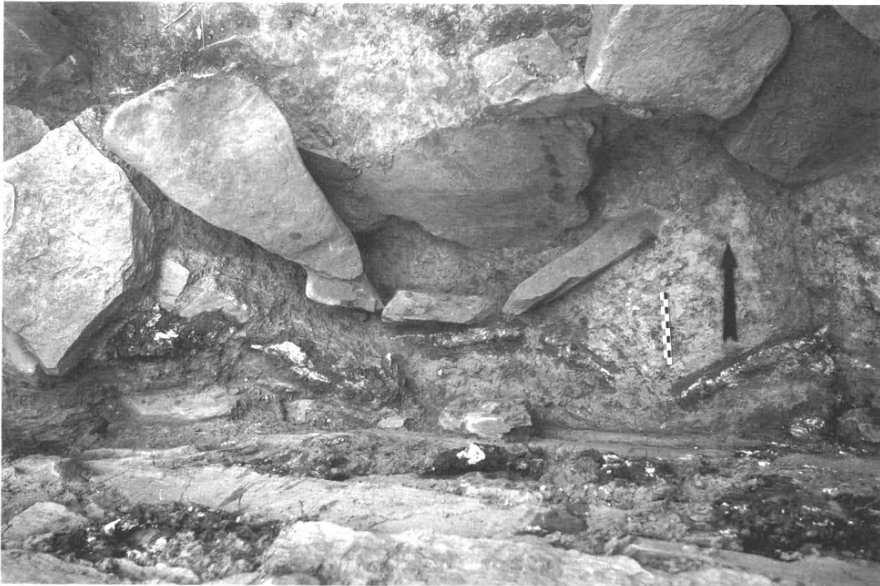
α. Δωμάτιο 8: άτο κωνικό κύπελλο ανάμεσα σέ πεσμένους λίθους. β. Δωμάτιο 8: μεγάλο τμήμα κονιάματος στή ΒΑ γωνία.

α. Δωμάτιο 8: πεσμένοι λίθοι και άγγεϊα στή ΒΔ γωνία. Διακρίνονται τεμάχια κο-
νιάματος επάνω στον Δ τοίχο. β. Το Δ και κεντρικό τμήμα του δωματίου 8 από Ν
μετά την ολοκλήρωση τής φετινής ανασκαφής.

α. Δωμάτιο 8 από Δ μετά την ολοκλήρωση τής φετινής ανασκαφής. β. Δωμάτιο 8: τμήματα κονιαμάτων επάνω στον Ν και τον Α τοίχο στη ΝΑ γωνία.

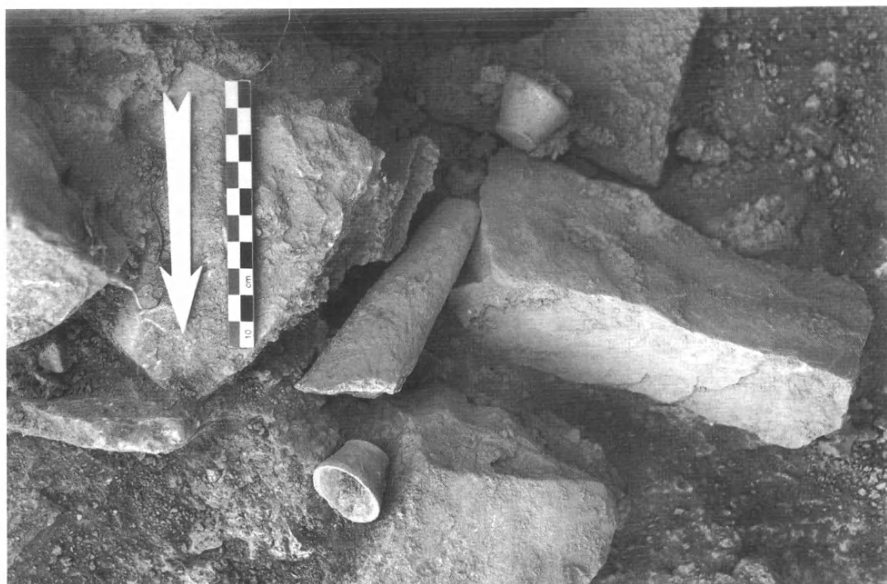
α. Δωμάτιο 8: στρώματα κονιάματος και άλλα πεσμένα τεμάχια μπροστά από τον Ν τοίχο. β. Δωμάτιο 15 από Δ σε πρώιμο στάδιο της φετινής ανασκαφής.

α. Δωμάτιο 15 από Ν. Διακρίνεται τὸ τμήμα τοῦ δαπέδου τοῦ ὀρόφου πεσμένο ἐν μέρει ἐπάνω στὸν πίθο. β. Ὁ Ἄ τοῖχος τοῦ δωματίου 15 ἀπὸ Δ.

α. Ἡ Β ὕψη τοῦ Α τοίχου τοῦ δωματίου 15. β. Δωμάτιο 15 ἀπὸ Β: διατήρηση τοίχων.

α. Δωμάτιο 15: πεσμένα μικρογραφικά κωνικά κύπελλα στη ΝΔ γωνία. β. Δωμάτιο 15: τμήμα του δαπέδου του ὀρόφου πεσμένο ἔπάνω στὸν πίθo, ἀπὸ Β.

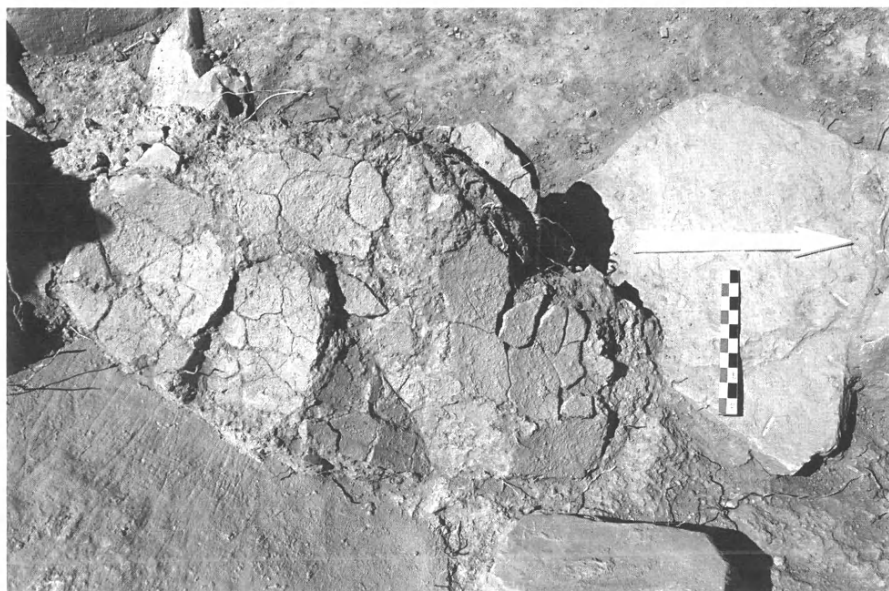
α. Δωμάτιο 15: τὸ πεσμένο δάπεδο μετὰ τὴν ἀφαίρεση τμήματος τοῦ περὶ τοῦ πηλοχώματος.
β. Δωμάτιο 15: οἱ πλάκες τοῦ πεσμένου δαπέδου.

α. Δωμάτιο 15 από Δ μετά την αφαίρεση του πληροχώματος και την αποκαάλυψη των πλακών του δαπέδου του ορόφου. β. Δωμάτιο 15 από Ν μετά την αφαίρεση του πεσμένου δαπέδου. Διακρίνεται η συγκέντρωση αγγείων τῆς ΒΔ γωνίας.

α. Δωμάτιο 15: ο πεσμένος πίθος από Α. β. Δωμάτιο 15: ο πεσμένος πίθος από Δ.

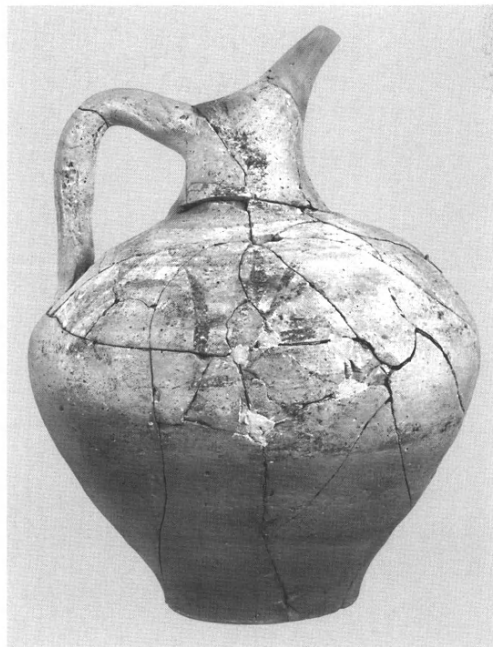
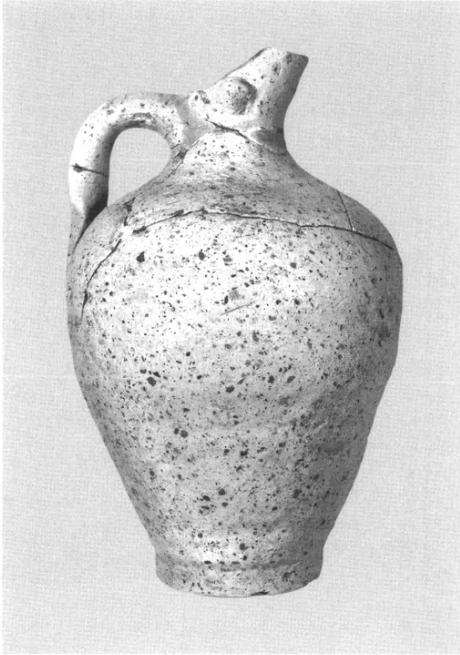
α-β. Δωμάτιο 15: α. Πίθος με πλαστική σχινοειδή διακόσμηση και γραπτή κατα-
λειβάδων. β. Πεσμένο τμήμα μεγάλου εύρυστομου άγγείου.

α-β. Δωμάτιο 15: α. Ο πίθος μετά την αφαίρεση της επίχωσης στο έσωτερικό του. Διακρίνονται τμήματα του αγγείου του πίν. 586 σε έπαφή με τόν πυθμένα του.
β. Πεσμένα κύπελλα στη ΝΑ γωνία.

α-β. Δωμάτιο 15: α. Ἐπὶ ἀπὸ Ν μετὰ τὴν ὀλοκλήρωση τῆς φετινῆς ἀνασκαφῆς.
β. Συγκέντρωση ἀγγείων στὴ ΒΔ γωνία.

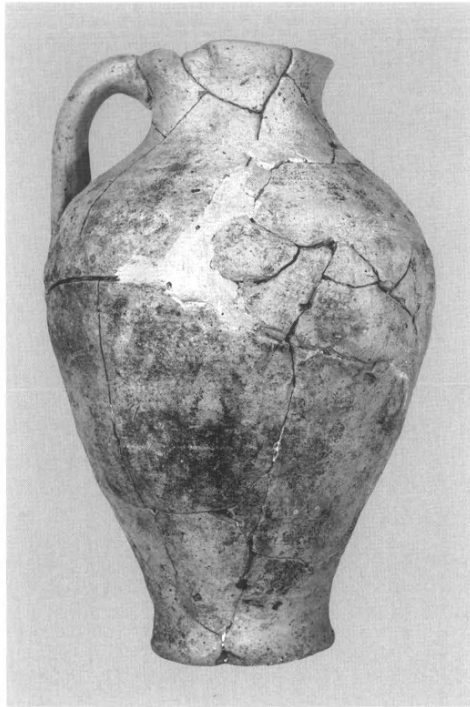
α-β. Δωμάτιο 15: α. Ὀφθαλμωτὴ πρόχους. β. Πρόχους με διακόσμηση ὀριζόντιων ταινιῶν καὶ φυτικοῦ κοσμήματος.

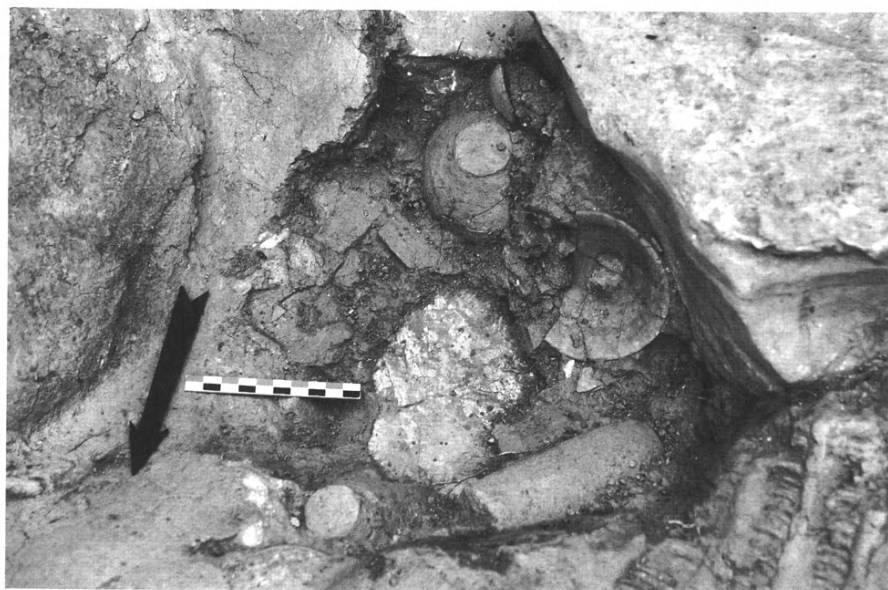
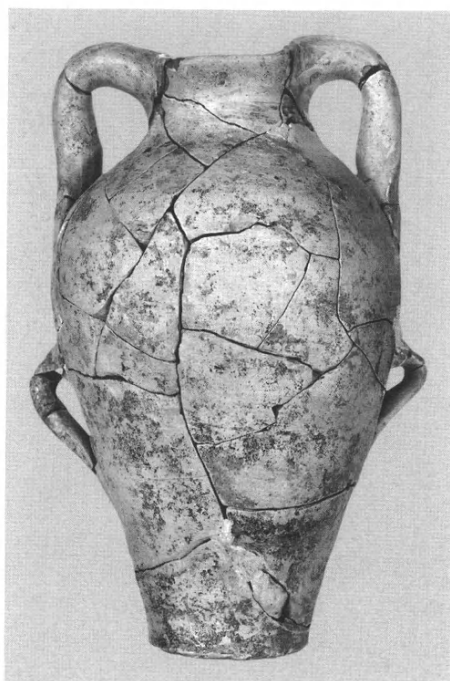
α-β. Δωμάτιο 15: α. Πρόχους στη ΒΔ γωνία. β. Ή πρόχους με διακόσμηση από συστάδες κάθετων ταινιών.

α. Το ΝΑ τμήμα του δωματίου 15 από Α μετά την αφαίρεση του πίθου. Διακρίνονται συγκεντρώσεις αγγείων κατά μήκος του Ν και του Α τοίχου, κάτω από το αποτύπωμα του πίθου και προς Β του. β. Δωμάτιο 15: πρόγους μεταξύ πεσμένων λίθων και σε έπαφή με τα κατώτερα τοιχώματα του πίθου.

α-β. Δωμάτιο 15: α. Ἡ πρόγους τοῦ πίν. 636. β. Συγκέντρωση ἀγγείων κάτω ἀπὸ τὸ ἀποτύπωμα τοῦ πίθου.

α-β. Δωμάτιο 15: α. Ἀμφορίσκος με διπλή σειρά κάθετων λαβῶν. β. Ἡ συγκέντρωση ἀγγείων κάτω ἀπὸ τὸ ἀποτύπωμα τοῦ πίθου μετὰ τὴν ἀφαίρεση τοῦ ἀμφορίσκου τοῦ πίν. 65α καὶ τοῦ πύραυλου.

α. Δωμάτιο 15 και τὸ τμήμα τοῦ διαδρόμου 16 στὰ Α του πρὶν τὴν ἔναρξη τῶν ἐργασιῶν στὸν διάδρομο, ἀπὸ Α. β. Διάδρομος 16: πεσμένοι λίθοι στὸ ἐσωτερικὸ τοῦ διαδρόμου καὶ τμήμα χεῖλους πίθου.

α. Διάδρομος 16 από Α μετά την ολοκλήρωση της φετινής ανασκαφής. Διακρίνονται τμήματα μεγάλων αγγείων και ανεστραμμένο κωνικό κύπελλο. β. Το ΝΔ τμήμα του δωματίου 17 από Δ πριν την έναρξη της φετινής ανασκαφής.

α. ΝΔ τμήμα δωματίου 17 από Δ: πίθος πεσμένος μπροστά από την θύρα του Ν τοίχου. β. ΝΔ τμήμα δωματίου 17 από Β: πεσμένος πίθος και τμήματα άλλου πίθου στη ΝΔ γωνία.

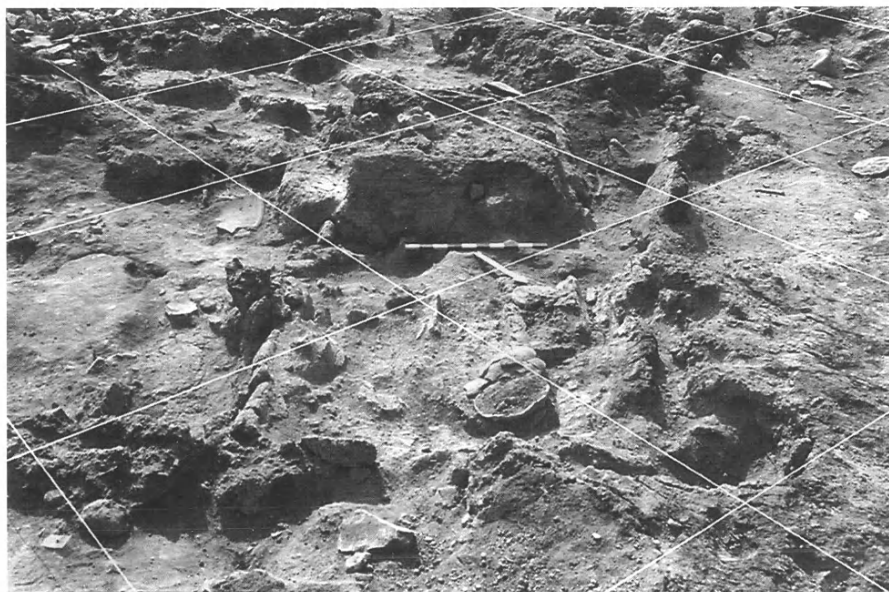
α. ΝΔ τμήμα δωματίου 17: τὸ Ν τμήμα τοῦ χώρου μετὰ τὸν Ν τοῖχο μετὰ τὴν ἀφαίρεση τοῦ πίθου καὶ τὴν ὀλοκλήρωση τῆς φετινῆς ἀνασκαφῆς. β. Τὸ Α τμήμα τοῦ δωματίου 17 ἀπὸ Ν μετὰ τὴν ἀφαίρεση τοῦ ἐπιφανειακοῦ στρώματος.

α. Τὸ Α τμήμα τοῦ δωματίου 17 ἀπὸ Β μετὰ τὴν ὀλοκλήρωση τῆς φετινῆς ἀνασκαφῆς. β. Τὸ Ν τμήμα τοῦ Τομέα 4 ἀπὸ Β μετὰ τὴν ὀλοκλήρωση τῆς ἀνασκαφῆς.

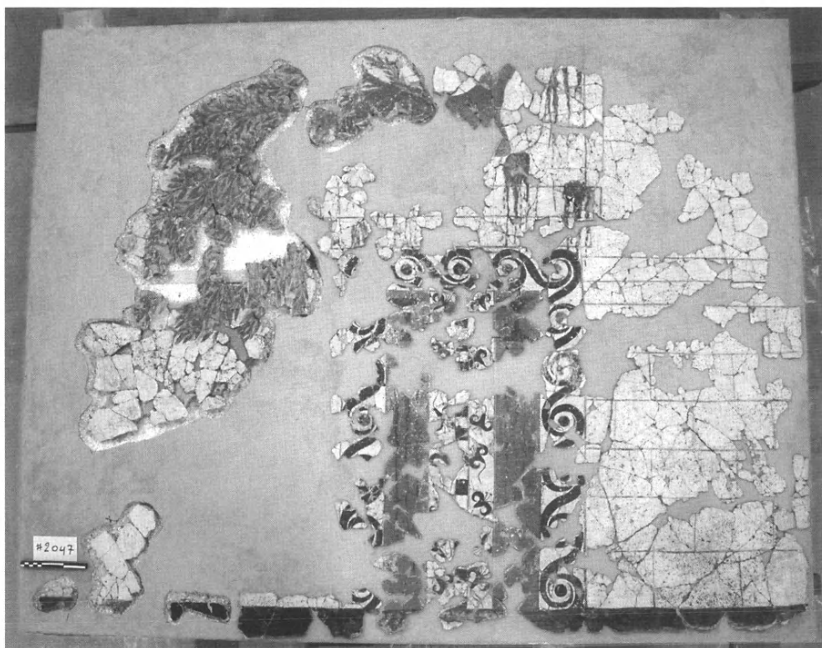
α. Τὸ Ν τμήμα τοῦ Τομέα 4 ἀπὸ Δ μετὰ τὴν ὀλοκλήρωση τῆς ἀνασκαφῆς. β. Ὁ κρᾶταιγος (τρικοκιά) τοῦ ἀρχαιολογικοῦ χώρου τῆς Ζωμίνθου.

α. Τομέας VI, Οικία 4, Χώρος Α. β. Τομέας VI. Οικία 4, Χώρος Α. ΎΑποψη τοῦ ἵπνου καὶ τῶν πῆλινων λεκανίδων.

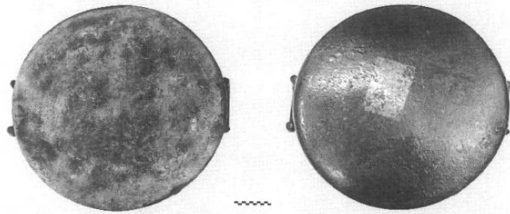
Τομέας VI, Οικία 4, Χῶρος Α. Συντήρηση-ἀποκατάσταση ἰπνοῦ καὶ λεκανίδων.

α-β. Ἀκρωτήρι Θήρας, Ξεστή 3: α. Ἡ τοιχογραφία τῶν «Μεγάλων Σπειρῶν» σέ προχωρημένο στάδιο ἀναζήτησης ἐπαφῶν. β. Τοιχογραφία τοῦ «Βωμοῦ» μέ τήν προσθήκη τῶν κλαδιῶν ἐλιάς.

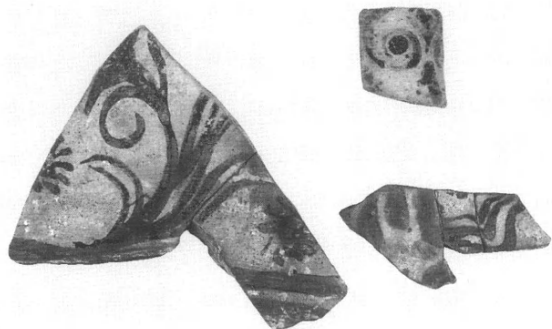
- α. Ἀκρωτήρι Θήρας, ἐργαστήριο τοιχογραφιῶν: συναρμολόγησι τοιχογραφίας ἀπὸ τῆ σύνθεσι τῶν «Ἀντιλοπῶν» μετὰ τὴ βοήθεια σχεδιαστικῆς ἀποκατάστασις.
β. Ἐργαστήριο κεραμικῆς: ὄστρακα πίθου.

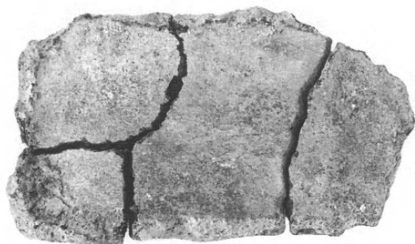
α. Συγκόλληση κυλινδρικού πίθου-κυψέλης από το Κτήριο Β. β. Το χάλκινο ταψί (Β.Ε. 1974) που εκτίθεται στο Προϊστορικό Μουσείο Φηρών. Ή κάτω πλευρά του πρὸ και μετὰ τὴ συντήρηση. γ. Ἀπὸ τὴ φωτογραφικὴ ἔκθεση μὲ θέμα «Διασώζοντας τὴν Ἀρχαιολογικὴ Μαρτυρία» γιὰ τὰ 40 χρόνια ἔρευνας στὸ Ἀκρωτήρι Θήρας, ἡ ὁποία φιλοξενήθηκε στὸ μέγαρο τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας.

α-β. Άπό τή φωτογραφική έκθεση με θέμα «Διασώζοντας τήν Ἀρχαιολογική Μαρτυρία» γιά τά 40 χρόνια ἔρευνας στό Ἀκρωτήρι Θήρας, ἡ ὁποία φιλοξενήθηκε στό μέγαρο τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας.

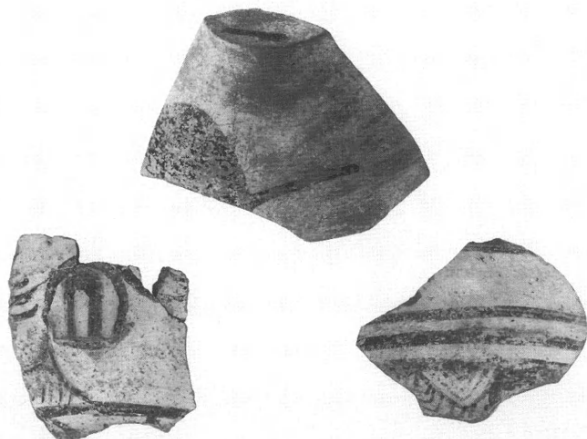
α

β

γ

δ

α-δ. Ζάκρος: α. Θραύσματα αγγείου τῆς ΥΜ Ιβ περιόδου ἀπὸ τὸ ἀνάκτορο. β. Τμήμα πλήρους μήτρας γιὰ τὴν κατασκευὴ μονόστομου πελέκεως. γ-δ. Κτήριο Ν: γ. Πτηνόμορφος ἀσκὸς τῆς πρώιμης ΜΜ περιόδου μὲ γραπτὴ διακόσμηση. δ. Θραύσματα κλειστοῦ ΥΜ ΙΙΙ ἀγγείου μὲ διακόσμηση σπειρῶν.

ΤΑ ΠΡΑΚΤΙΚΑ
ΤΗΣ ΕΝ ΑΘΗΝΑΙΣ ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΗΣ ΕΤΑΙΡΕΙΑΣ
ΤΟΥ ΕΤΟΥΣ 2007
ΑΡ. ΤΟΜΟΥ 162
ΤΥΠΩΘΗΚΑΝ ΣΕ 500 ΑΝΤΙΤΥΠΑ
ΤΟΝ ΙΟΥΝΙΟ ΤΟΥ 2010
ΣΤΟ ΤΥΠΟΓΡΑΦΕΙΟ
«ΑΝΤΩΝΗΣ ΕΥΑΓΓ. ΜΠΟΥΛΟΥΚΟΣ & ΣΙΑ Ε.Ε.»
ΛΕΟΝΤΕΙΟΥ 9 - ΑΘΗΝΑ
ΣΤΟΙΧΕΙΟΘΕΣΙΑ ΚΑΙ ΣΕΛΙΔΟΠΟΙΗΣΗ
ΕΥΡΩΠΗΣ ΜΑΝΤΕΛΟΥ
ΗΛΕΚΤΡ. ΑΝΑΠΑΡΑΓΩΓΗ ΠΙΝΑΚΩΝ
ΕΦΗΣ ΑΧΛΑΔΗ
ΒΙΒΛΙΟΔΕΣΙΑ ΕΥΑΓΓΕΛΟΥ ΑΝΔΡΟΒΙΚ
ΚΑΛΛΙΤΕΧΝΙΚΗ ΕΠΙΜΕΛΕΙΑ
ΕΛΕΥΘΕΡΙΑΣ ΚΟΝΔΥΛΑΚΗ